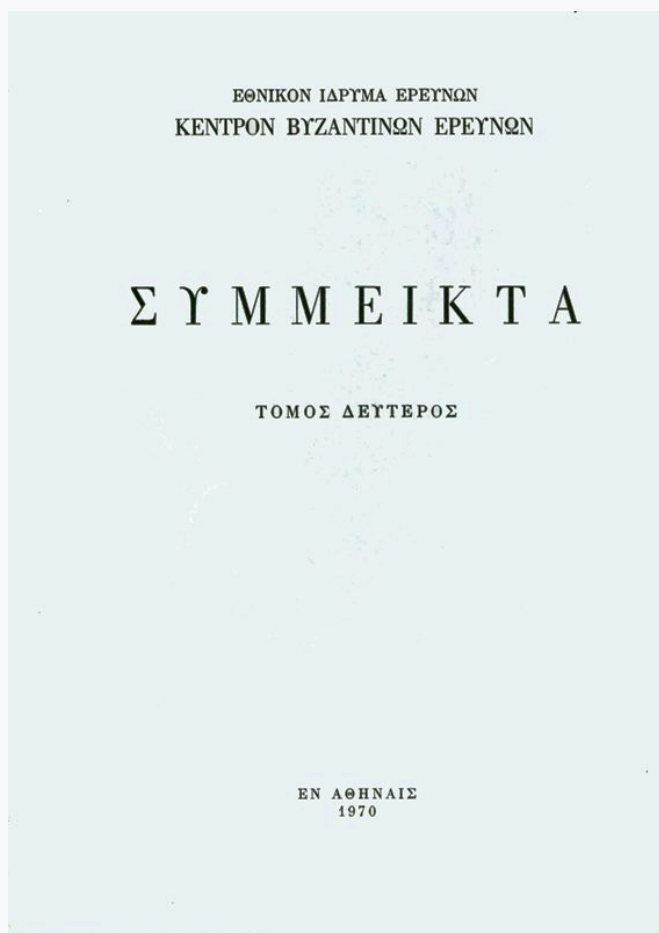

Byzantina Symmeikta

Vol 2 (1970)

SYMMEIKTA 2

Ἡ ἀντιβασίλεια εἰς τὸ Βυζάντιον

Αἰκατερίνη ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.648](https://doi.org/10.12681/byzsym.648)

Copyright © 2014, Αἰκατερίνη ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α. (1970). Ἡ ἀντιβασίλεια εἰς τὸ Βυζάντιον. *Byzantina Symmeikta*, 2, 1–144.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.648>

Η ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑ ΕΙΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ

Κατὰ τὴν μακρὰν ἐνασχόλησίν μου μὲ τὰ συναφῆ πρὸς τὴν πλήρωσιν τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου προβλήματα παρετήρησα ὅτι χρήζει ἐρεῦνης καὶ τὸ τῆς ἀντιβασιλείας, εἰς ἃς περιπτώσεις ὁ καλούμενος εἰς τὴν διαδοχὴν εἶναι εἰσέτι ἀνήλικος. Μὴ διασωθείσης, κυρίως εἶπεῖν μὴ ὑπαρχούσης, καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰδικῆς νομοθεσίας, εὕρισκόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν συναγωγὴν τῶν νομικῶν κανόνων ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων. Προηγουμένως ὅμως πρέπει νὰ χαραχθοῦν τὰ χρονικὰ καὶ γεωγραφικὰ πλαίσια τῆς ἐρεῦνης, ἔτι δὲ νὰ ἐξειδικευθῇ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Ἡ χρονικὴ περίοδος ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ 324, ὅτε ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ ἱδρυσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μέχρι τοῦ 1453, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἄλωσις. Τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας συνεξετάζεται μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου Α' (395)¹.

Ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης θὰ εἶναι ἡ ἀντιβασιλεία κατὰ τὴν ἀνηλικότητα ἡγεμόνος καὶ ἐφ' ὅσον διαρκεῖ αὕτη. Κατὰ συνέπειαν, δὲν θὰ μὲ ἀπασχολήσουν αἱ νομικαὶ σχέσεις, αἱ προκύπτουσαι ἐκ τοῦ διορισμοῦ ἀντιβασιλέως ὑπὸ τοῦ νομίμου ἐνηλίκου αὐτοκράτορος, ὅσάκις οὗτος ἠναγκασμένος νὰ ἀπουσιάσῃ ἐπὶ μακρὸν τῆς βασιλευούσης — κατὰ κανόνα ἕνεκα στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων — καταλείπει ἰδιαίτερον ἐκπρόσωπόν του, ὡς συνέβη τῷ 622² ἢ τῷ 1081³.

Πρὸ πάσης ἄλλης συζητήσεως πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ ἔτος ἐνηλικιώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος. Εἰς τὴν σήμερον σωζομένην νομοθεσίαν

1. Εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή, ἀναγόμεναι καὶ στέφει τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος*, Ἀθήναι 1956, σελ. 11, αἰτιολογεῖται ἡ ἐπιλογή τῶν ὡς ἄνω χρονικῶν πλαισίων.

2. Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος κατέλιπε δὲ τὸν ἴδιον υἱὸν σὺν τῷ πατριάρχῃ Σεργίῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει διοικεῖν τὰ πράγματα σὺν Βωνόσῳ τῷ πατρικίῳ... Θεοφάνης, σελ. 303₃. πρβλ. Σκυλίτζην - Κεδρηγόν, τόμ. Α', σελ. 717 - 718. Ὁ πρωτότοκος οὗτος τῶν υἱῶν τοῦ Ἡρακλείου, ἀκούων εἰς τὸ ὄνομα Ἡράκλειος νέος Κωνσταντῖνος, γεννηθεὶς τὴν 3ην Μαΐου 612 (Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 702₁₆, Θεοφάνης, σελ. 300₇) ἤγε τὸ δέκατον ἔτος, ὅτε ὁ πατὴρ του τὴν 5ην Ἀπριλίου 622 κατέλιπε τὴν βασιλεύουσαν ἐκστρατεύων κατὰ τῶν Περσῶν.

3. Ὁ Ἀλέξιος Α' διὰ χρυσοβούλλου (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1073, Αὐγούστος 1081) ἀνέθεσεν εἰς τὴν μητέρα του, τὴν ἑξοχὸν Ἀνναν Δαλασσηνὴν, τὴν τῶν ἀπάντων διαίκῃσιν, διαρκούσης τῆς κατὰ τῶν Νορμανδῶν ἐκστρατείας του.

οὐδεμία διάταξις ἀπαντᾷ, ρυθμίζουσα ad hoc τὸ θέμα. Ἐν τούτοις, εἰς τὴν πρᾶξιν ἐπανειλημμένως προβάλλει τὸ δέκατον ἔκτον ὥς ἔτος πολιτικῆς ἐνηλικιώσεως αὐτοῦ¹. Δὲν δύναται μόνον ἀνεπιφυλάκτως νὰ λεχθῇ, ἐὰν τοῦτο νοῆται συμπεπληρωμένον ἢ οὐ. Κατὰ τὸ τότε ἰσχύον ἀστικὸν δίκαιον ἡ ἐνηλικίωσις ἐπῆρχετο μὲ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ εἰκοστοῦ πέμπτου, ἡ δὲ ἐφηβότης μὲ τὴν τοῦ δεκάτου τετάρτου ἔτους· ὑφίσταται ὅθεν διαφορὰ ὡς πρὸς τὸν χρόνον ἐνηλικιώσεως ἐξ ἐπόψεως ἀστικοῦ δικαίου ἂφ' ἑνός, πολιτειακοῦ ἂφ' ἑτέρου.

Διὰ τὴν γενικωτέραν θεωρίαν χρήσιμος εἶναι καὶ ἡ πληροφορία τοῦ ἱστορικοῦ Ζώσιμου², ἐξ ἧς εἶναι φανερόν ὅτι ἀναγνωρίζεται συγκεκριμένον χρονικὸν ὄριον διὰ τὴν πολιτικὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ ἡγεμόνος, τὸ ὅποῖον ὅμως οὔτε προσδιορίζεται ἐνταῦθα οὔτε εἶναι δυνατόν μετὰ βεβαιότητος νὰ συναχθῇ. Καὶ τοῦτο, διότι ὁ ἱστορικὸς δὲν παρέχει ἀκριβῆ στοιχεῖα τῆς ἡλικίας τοῦ Γρατιανοῦ εἰς τρόπον, ὥστε εἶναι ἄγνωστον ποῖαν ἡλικίαν ἀποδίδει εἰς τὸν νεαρὸν αὐτοκράτορα³ τὴν 17ην Νοεμβρίου 375, ὅτε ἐκλήθη νὰ διαδεχθῇ τὸν πατέρα του. Πάντως εἶναι ἡ μοναδικὴ πηγή, ἡ ὁποία ἀναφέρει ἄλλοτρίαν ἀνάμιξιν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν διαδόχων τοῦ Οὐαλεντιανοῦ Α' κατανομήν τῆς αὐτοκρατορίας, προβάλλουσα ὡς ἐπιχείρημα τὴν ἀνηλικιότητα τούτων. Ὁ ἄριστος γνώστης τῆς καταστάσεως Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος οὐ μόνον δὲν ἀφήνει νὰ νοηθῇ ὅτι ἐγεννήθη ζήτημα ἀνηλικιότητος τοῦ Γρατιανοῦ ἀλλ' ἀπηχεῖ τοὺς φόβους τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας δι' ἐνδεχομένην δυσἀρέσκειαν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἐκ τῆς ἐσπευσμένης ἀναγορεύσεως τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ του Οὐαλεντινιανοῦ Β'⁴, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἐλήφθη προηγουμένως ἡ συγκατάθεσις τοῦ Γρατιανοῦ⁵.

Κατ' οὐδὲν συμβάλλει καὶ ἡ ἐν τῇ παραφράσει τῆς ἱστορίας τοῦ Γεωρ-

1. Τὸ δέκατον ἔκτον ἔτος ὡς τι τὸ αὐτονόητον θεωρεῖ καὶ ὁ Ν. Οἰκονομίδης, *Le serment de l'impératrice Eudocie (1067)*, REB 21 (1963), σελ. 121.

2. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Α' διελομένων δὲ πρὸς ἑαυτοὺς Γρατιανοῦ καὶ Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ νέου τὴν βασιλείαν, ὡς ἐδόκει τοῖς περὶ αὐτοὺς τὰ πράγματα κρίνουσιν (αὐτοὶ γὰρ οἱ βασιλεῖς οὐκ ἦσαν κῆρυχοι διὰ τὴν ἡλικίαν...). Ζώσιμος, σελ. 193.

3. Κατὰ τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 543₉, ὁ Γρατιανὸς ἐγεννήθη πρὸ ε' καλανδῶν ἰουνίων (= 23 Μαΐου), κατὰ τὰ Consul. Constant. ἐκδ. Th. Mommsen, *Chronica Minora*, τόμ. Α' (= MGH SS, τόμ. Θ'), Βερολῖνον 1892, σελ. 239, τὴν 18ην Ἀπριλίου (die XIII Kal. Mai) 359. Τὴν τελευταίαν χρονολογίαν ἀποδέχεται ὁ O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Στουτγάρδη 1919, σελ. 206.

4. Ὁ Οὐαλεντινιανὸς Β' τὴν 17ην Νοεμβρίου ἦτο, κατὰ τὸν Ἀμμιανὸν Μαρκελλῖνον, XXX, 10, 4, τεσσάρων ἐτῶν, κατὰ τὸν Ζώσιμον, σελ. 193, ἤγε τὸ πέμπτον ἔτος. Βλ. W. Ensslin, ἄρθρον *Valentinianus II*, ἐν Real-Encyclopädie, τόμ. VII A 2, Στουτγάρδη 1948, στ. 2206.

5. Ammianus Marcellinus, XXX, 10.

γίου Ἀκροπολίτου μαρτυρία. Ἐν αὐτῇ γίνεται λόγος περὶ τῆς διαθήκης τοῦ Θεοδώρου Β' Λασκάρεως, δι' ἧς ἀνετέθη εἰς τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα ἡ ἀντιβασιλεία μέχρις ἂν ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς εἰς ἡβὴν τελείαν ἀφίκοιτο¹. Ποῖον χρονικὸν ὄριον νοεῖται εἶναι ἀσφές, διότι τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον γνωρίζει ὡς πέρας τῆς ἡβῆς τὸ δέκατον τέταρτον συμπεπληρωμένον, δι' ὠρισμένας ὁμως περιπτώσεις καὶ τὴν plena pubertas ἦτοι τὸ δέκατον ὄγδοον συμπεπληρωμένον. Ἀλλὰ ζωνῶς ἀμφιβάλλω, ἐὰν ἡ φράσις εἰς ἡβὴν τελείαν κεῖται μετὰ τὴν τεχνικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου· πιθανώτερον θεωρῶ ὅτι καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ μιᾶς τῶν ἐπιτηδευμένων, μεγαλοστόμων καὶ ἀορίστων πως ἐκφράσεων, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς².

Οὐδὲν θέμα διορισμοῦ ἀντιβασιλείας διὰ τὸν Ἰουστινιανὸν Β' ἀνέκυψε, μολονότι οὗτος ἡγήθη τῆς αὐτοκρατορίας εἰς ἡλικίαν δεκαεξέτων³. Εἰς τὸ γνωστὸν ὀρκωμοτικόν, τὸ περιέχον τὰς ὑποχρεώσεις τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν διὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ Μανουῆλ Α' Κομνηνοῦ, ρητῶς μνημονεύεται τὸ δέκατον ἔκτον ὡς πέρας τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, χωρὶς πάλιν νὰ προσδιορίζηται, ἐὰν νοῆται συμπεπληρωμένον ἢ οὐ⁴.

Ὁ λίαν ἀξιόπιστος βίος τοῦ ἡγουμένου Ἰωαννικίου, τοῦ ὁποίου ὁ συντάκτης δεικνύει ἰδιαιτέραν εὐαισθησίαν εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν χρονολογιῶν, προσθέτει μίαν εἰσέτι μαρτυρίαν διὰ τὸ δέκατον ἔκτον ὡς ἔτος τῆς πολιτικῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ βυζαντινοῦ ἡγεμόνος. Ὁ βιογράφος χαρακτηρίζει τὸ θέρος τοῦ 792 ὡς τὸ ἔκτον τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Γ' ὁ.

1. Γεωργίου Ἀκροπολίτου, Ποίημα, σελ. 265. Βλ. κατωτέρω, σελ. 83 κέ., τὸ σχετικὸν περὶ τοῦ Ἰωάννου Δ' κεφάλαιον.

2. Βλ. εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἡ σύγκλητος εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος*, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου 2 (1949), σελ. 21, ἀνάλογα παραδείγματα πρὸς δῆλωσιν τῶν μελῶν τῆς συγκλήτου.

3. Νικηφόρου Ἱστορία (ἐκδ. de Boor), σελ. 36 : ἐκκαιδέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγοντα Θεοφάνης, σελ. 363₂₆ : νεώτερος ὢν, ὡς 15' χρόνων· Ζωναρᾶς, I', σελ. 228 : ὅτε τῆς ἀρχῆς ἐπέβη μειρακίσκος ἐξ ἐπὶ δέκα ἐνιαυτοῖς... Τὴν ἄνοδον τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' εἰς τὸν θρόνον χρονολογεῖ ὁ Grumel τὴν 3ην Σεπτεμβρίου 685. V. Grumel, *Quel est l'empereur Constantin le Nouveau commémoré dans le Synaxaire au 3 Septembre?*, Anal. Boll. 84 (1966), σελ. 254 - 260.

4. Α. Παβλωφ, *Συνοδικὸς τόμος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ τοῦ Ἀρχιάλου (24 Μαρτίου 1171)* (ρωσιστί), Viz. Vrem. 2 (1895), σελ. 392 = Α. Παπαδόπουλου - Κερμέως, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, τόμ. Δ', Πετροῦπολις 1897, σελ. 111 (= Grumel, *Regestes*, ἀρ. 1120) : ἐὰν δὲ συμβῇ σοῦ (sc. Μανουῆλ Α') τελευτήσαντος ἄνηβον ἔτι εἶναι τὸν αὐτὸν περιπόθητον υἱὸν τῆς βασιλείας σου κῦρ Ἀλέξιον, καὶ μὴ φθάσαι τὸν ἐξκαιδέκατον χρόνον...

5. Βίος Ἰωαννικίου, ἐν Acta Sanctorum Novembris, τόμ. Β' 1, Βρυξέλλαι 1894, σελ. 337 : ἔκτω ἔτει τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ νεωτέρου... συμβολῆς γενομένου πολέμου ἐν τῇ Μαρκέλλᾳ. Ἡ ἐκφρασις αὐτοκρατορικῆ βασιλεία ἀπαντᾷ καὶ περαιτέρω, σελ. 335, κεφ. 4, ἀναφερομένη εἰς τὴν Εἰρήνην. Βλ. κατωτέρω, σελ. 22.

Ὅθεν ἡ πρὸ ἐξαετίας ἐναρξίς αὐτῆς συμπίπτει μὲ τὸ ἔτος 786, καθ' ὃ ὁ Κωνσταντῖνος διέτρεχε τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος, δεδομένου ὅτι εἶχε γεννηθῇ τὴν 14ην Ἰανουαρίου 771¹.

Εἰς τὴν αὐτὴν διαπίστωσιν καταλήγομεν ἐκ τῆς ἐπὶ μέρους ἐρεῦνης τῶν περιπτώσεων Μιχαὴλ Γ' καὶ Κωνσταντίνου Ζ' (Η', κατὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ προταθεῖσαν ἀρίθμησην), οἵτινες, ὡς θὰ δειχθῇ εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν, ἐνηλικιώθησαν πολιτικῶς εἰς τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος².

Δέον νὰ τύχουν προσοχῆς καὶ τὰ ὀλίγα παραδείγματα ἀναδείξεως ἀνηλίκου πατριάρχου - πάντοτε γόνου βασιλευούσης δυναστείας καταλαβούσης πραξικοπηματικῶς τὴν ἀρχὴν — καίτοι τὰ περὶ τοῦ ἐνὸς ἐξ αὐτῶν χρονολογικὰ δεδομένα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆ. Ὁ υἱὸς τοῦ Βασιλείου Α' Στέφανος φέρεται γεννηθεὶς μεταξὺ 868 καὶ 871, ὁ δὲ χρόνος τῆς ἐνάρξεως τῆς πατριαρχείας του κυμαίνεται ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 886 μέχρι Δεκεμβρίου 887³. Ἡ περίπτωσις ὁμῶς τοῦ Θεοφυλάκτου Λεκαπηνοῦ ἐνισχύει τὴν ἀποδοχὴν τοῦ δεκάτου ἕκτου ὡς ἔτους πολιτικῆς ἐνηλικιώσεως, διότι ὁ αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς Α' ἐνήργησε τόσον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅσον καὶ ἐν Ρώμῃ, ὅπως ὁ υἱὸς του προβληθῇ εἰς πατριάρχην (2 Φεβρουαρίου 933 ἢ χειροτονία), εὐθὺς ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος⁴.

Ὁ ὅρος **ἀντιβασιλεία** (régence, regency, Regentschaft), ἄγνωστος εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς, χρησιμοποιεῖται ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, ὅφ' ἦν ἔννοιαν ἀπαντᾷ εἰς τὴν ὁρολογίαν τοῦ συγχρόνου πολιτειακοῦ δικαίου. Ἡ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία γνωρίζει τὸν ὅρον *ἐπίτροπος*.

Ὁ θεσμὸς τῆς ἀντιβασιλείας, διατηρηθεὶς καθ' ὅλην τὴν ὑπερχιλιετῇ διάρκειαν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὑπέστη βαθμιαίως ἐνίας μεταβολάς, ὧν ἡ παρακολούθησις καθίσταται εὐχερεστέρα, ἐὰν ἡ ἔρευνα χωρήσῃ σταδιακῶς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων καὶ ἐξ αὐτῶν ὁρμωμένη ἀναχθῇ εἰς γενικώτερα συμπεράσματα. Εἰδικώτερον θὰ ἐπιχειρηθῇ νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὰ ἀκόλουθα ἐπὶ μέρους θέματα : 1) Ποῖα τὰ εἶδη τῆς ἀντιβασιλείας. 2) Πῶς συγκροτεῖται αὕτη καὶ τίς ὁρίζει τὰ μέλη. 3) Ποία ἡ ἔκτασις τῆς ἐξου-

1. Αἱ εἰς τὰς πηγὰς παραπομπαὶ παρατίθενται κατωτέρω, σελ. 20.

2. Βλ. κατωτέρω, εἰς τὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια.

3. Βλ. Γ. Κόλια, *Βιογραφικὰ Στεφάνου Α' οἰκουμενικοῦ πατριάρχου*, Ἑλληνικά, παράρτημα 4 (1953), σελ. 358 - 363 καὶ G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*³, Μόναχον 1963, σελ. 194, σημ. 2 καὶ σελ. 201, σημ. 1, ἐνθα συνοπτικὴ ἐκθεσις τῶν ὑποστηρικθεισῶν ἀπόψεων.

4. Βλ., ἀντὶ παντὸς ἄλλου, τὴν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Α' πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην ΙΓ' (ἔτ. 933), ἔκδ. Ἱ. Σακελίωνος, *Ρωμανοῦ βασιλέως τοῦ Λακαπηνοῦ ἐπιστολαί*, ΔΙΕΕ 2 (1885), σελ. 395 - 400 (= Grumel, *Regestes*, ἀρ. 625). Πρβλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 226.

σίας τοῦ (ἢ τῶν) ἀντιβασιλέως (-έων) καὶ ποία ἡ νομικὴ θεμελίωσις αὐτῆς.
4) Λῆξις τῆς ἀντιβασιλείας.

Ἐξ ἀρχῆς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἀντιβασιλεία ἐν Βυζαντίῳ ἀσκεῖται ὑπὸ τὰς ἀκολούθους δύο μορφάς. Ὑπὸ τὴν πρώτην, μέλος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, — τὸ συνηθέστερον ἡ βασιλομήτωρ, — καθίσταται συμβασιλεὺς τοῦ ἀνηλίκου καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίσημον ιδιότητα τοῦ συμβασιλέως μετέχει εἰς τὴν χάραξιν τῆς πολιτικῆς γραμμῆς καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων, ἀξιοῦται δὲ συνάμα καὶ τῶν λοιπῶν εἰς συμβασιλέα ἀποδιδομένων τιμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπὶ νομισμάτων ἀπεικονίσεως.

Ὑπὸ τὴν δευτέραν μορφήν, ἐν ἣ περισσότερα πρόσωπα, ἀνήκοντα εἰς τὴν πολιτικὴν, στρατιωτικὴν ἢ ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν, φερόμενα εἰς τὰς πηγὰς ὡς ἐπίτροποι, ἐπιφορτίζονται μὲ τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀντιβασιλείας. Τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἐκτείνονται εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς λειτουργίας τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Οἱ ἐπίτροποι, ὡς εὐνόητον, δὲν τυγχάνουν βασιλικῶν τιμῶν.

Οἱ ἀνήλικοι αὐτοκράτορες τῆς πρωΐμου περιόδου (ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ 324 μέχρι τῆς ἐκθρονίσεως τοῦ Φωκά τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 610), ἦσαν ὁ Θεοδόσιος Β' καὶ ὁ Λέων Β' ¹.

Α'

Ὁ Θεοδόσιος Β', νήπιον ἔτι, ἀνηγορεύθη τὴν 10ην Ἰανουαρίου 402 αὐγουστος ² ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τὴν 1ην Μαΐου 408 ἐπταετῆς ³ ἐκλήθη νὰ διαδεχθῇ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀνατολῆς ⁴ τὸν ἀποθανόντα πατέρα του, ἐνῶ

1. Ἡ περίπτωσις τοῦ Οὐάλεντινιανοῦ Β' (375 - 392), δὲν ἐμπίπτει εἰς τὴν ἔρευναν, διότι οὗτος ἤγε μὲν τὸ πέμπτον ἔτος, ὅτε διεδέχθη τὸν πατέρα του Οὐάλεντινιανὸν Α', ἀλλὰ παρεκάθισεν ὡς συνάρχων τῶν συγγενῶν του αὐτοκρατόρων Οὐάλεντος καὶ Ἰρατιανοῦ, βραδύτερον δὲ τοῦ Θεοδοσίου Α'. Οὐδέποτε δηλαδὴ ἤρξεν ὡς μόνος αὐτοκράτωρ, ἀνήλικος ὢν. Βλ. E. Stein - J. R. Palanque, *Histoire du Bas - Empire*, τόμ. Α', *De l'état romain à l'état byzantin (284 - 476)*, [s.l.], 1959, σελ. 183 κέ. καὶ τὰς παραπομπὰς εἰς τὴν ἐν σελ. 514 βιβλιογραφίαν.

2. Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 568₅.

3. Ὁ Θεοδόσιος Β' εἶχε γεννηθῇ τὴν 10ην Ἀπριλίου 401. Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 567₂₀, Marcellini comitis Chronicon, 401, 3, ἐκδ. Th. Mommsen, *Chronica Minora*, τόμ. Β' (= MGH SS, τόμ. ΙΑ'), Βερολῖνον 1894, σελ. 67.

4. Σωκράτης Γ' 23, Σωζομενός, Θ' 1. 1, Marcellini comitis Chronicon, 402, 2 (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 67), Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 570, Μαλάλας, σελ. 351, 352, Ζαχαρίας ρήτωρ, ἐκδ. K. Ahrens - G. Krüger, *Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor*, Λιψία 1899, σελ. *42, Θεοφάνης, σελ. 81, Φιλοστόργιος, ΙΒ', 4, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 585₁₄, 586, Ζωναράς, Γ', σελ. 97, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 69.

εἰς τὴν Δύσιν ἐβασίλευεν ὁ θεῖός του Ὀνώριος (17 Ἰανουαρίου 395 μέχρι 15 Αὐγούστου 423). Μὲ ἀνήλικον αὐτοκράτορα εὐλογον εἶναι νὰ ἀνακύψῃ θέμα ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας ἀφ' ἐνός, ἐπιμελείας καὶ προστασίας τοῦ ἀνηλίκου ἀφ' ἑτέρου. Ζήτημα διορισμοῦ ἀντιβασιλέως δὲν φαίνεται νὰ ἐγεννήθῃ, διότι ὑπῆρχεν ἐνήλικος συνάρχων εἰς τὸ Δυτικὸν τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐθεωρεῖτο ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου ἐνιαία¹.

Ἡ τοποθέτησις εἰς τὴν *praefectura praetorio per Orientem* ἱκανοῦ προσώπου ἐξησφάλιζε τὴν λειτουργίαν τῆς διοικήσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ τμήματος καὶ πιθανῶς εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ ζητήματος τούτου καὶ τυχόν μεταβολὰς εἰς τὰ λοιπὰ ἀνώτατα κρατικὰ λειτουργήματα ἀναφέρεται τὸ χωρίον τοῦ Ζωσίμου σελ. 290 : ὁ τε γὰρ Στελίχων εἰς τὴν ἐφ' ἣν ἐβούλετο διαβῆναι καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἀρκαδίου παῖδα Θεοδόσιον διαθεῖναι, νέον ὄντα καὶ κηδεμονίας δεόμενον, ὁ τε βασιλεὺς Ὀνώριος αὐτὸς στέλλεσθαι τὴν ὁδὸν διενοεῖτο καὶ ὅσα πρὸς ἀσφάλειαν τῆς τοῦ νέου βασιλείας οἰκονομῆσαι². Ἡ ἐξέλιξις ὅμως τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἡ δολοφονία τοῦ Στελίχωνος (22 Αὐγούστου 408) ἐματαιώσαν τὴν σχεδιαζομένην ἐπίσκεψιν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οὕτω παρέμεινεν ὡς *praefectus praetorio per Orientem* ὁ Ἀνθέμιος, διωρισμένος ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 405 εἰς τὴν θέσιν ταύτην³. Καὶ μαρτυρεῖται μὲν περὶ τοῦ Ἀνθεμίου ὅτι εἶχε τὴν ἐπιμέλειαν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων, οὐδαμοῦ ὅμως ἀναφέρεται οὗτος ὡς ἐπίτροπος τοῦ μικροῦ ἡγεμόνος. Ὁ αὐτὸς ἀξιωματοῦχος κυριαρχεῖ εἰς τὸ πολιτικὸν προσκήνιον μέχρι τοῦ 414 συνεχίζων τὸ ἔργον, ὅπερ εἶχεν ἤδη ἀναλάβει ἐπὶ τοῦ προκάτοχου αὐτοκράτορος, ἔκτοτε δὲ παύει νὰ γίνεταί λόγος περὶ αὐτοῦ⁴.

Ὁμάς πηγῶν⁵ ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Ἰσδιγέρδην Α' (399 - 420) τὸν χαρακτηρισμὸν ἐπίτροπος (Προκόπιος), κηδεμὼν (Ἀγαθίας),

1. Βλ. Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 45 καὶ τὰς αὐτόθι παραπομπάς.

2. Πρβλ. Σωζομενόν, Θ', 4, 5 : Ἐπεὶ δὲ ἐτελεύτησεν Ἀρκαδιὸς ὥρμησε μὲν Ὀνώριος φειδοῖ τῇ περὶ τὸν ἀδελφιδοῦν ἐλθεῖν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ πιστοὺς ἄρχοντας καὶ φύλακας καταστῆσαι τῆς αὐτοῦ σωτηρίας καὶ βασιλείας...

3. Σωκράτης, Ζ', 1. Βλ. τὴν ἐκθεσιν τῶν γεγονότων παρὰ E. Stein - J. R. Palanque, *Histoire*, τόμ. Α', 1959, σελ. 245 καὶ. Περὶ τοῦ Ἀνθεμίου βλ. C. Zakrzewski, *Un homme d'État du Bas - Empire: Anthemius*, EOS 31 (1928), σελ. 417 - 438 καὶ εἰδικώτερον περὶ τοῦ διορισμοῦ του εἰς τὴν θέσιν τοῦ *praefectus praetorio*, σελ. 422, σημ. 1.

4. Βλ. J. B. Bury, *History of the later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian (a. D. 395 to a. D. 565)*, τόμ. Α', 1923, σελ. 214 καὶ σημ. 2, Stein - Palanque, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 246, 275. Ὁ Zakrzewski, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 438, δέχεται ὅτι ἡ πολιτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Ἀνθεμίου ἔληξε μὲ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός.

5. Πρόκειται περὶ τῶν ἱστορικῶν Προκοπίου, Ἀγαθίου, καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρονολογῶν Θεοφάνους, Σκυλίτζη παρὰ Κεδρηνῶ καὶ Ζωναρᾶ.

κουράτωρ (Θεοφάνης) τοῦ Θεοδοσίου Β'. Σπεύδω νὰ ἐπισημάνω ὅτι οἱ ὅροι οὗτοι δὲν χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴν αὐστηρῶς τεχνικὴν ἔννοιαν, ἣν ἔχουν ἐν τῷ ἰδιωτικῷ δικαίῳ. Ὁ φανατικῶς ἀρχαῖζων Ἀγαθίας¹ χρησιμοποιεῖ τὸν συνηθέστερον παρὰ ποιηταῖς ἀπαντῶντα ὄρον *κηδεμών*, οὗτινος ἡ ἔννοια εἶναι γενικωτέρα². Ὁ Προκόπιος, περισσότερον ἀκριβολόγος, χρησιμοποιεῖ τὸν τεχνικὸν ὄρον *ἐπίτροπος*, ἐνῶ ὁ Θεοφάνης τὸν τεχνικὸν μὲν ἀλλὰ ὀλιγώτερον ἐπὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν ἀνήβων κυριολεκτοῦντα *κουράτωρ*³, μεταφέρον πικρανῶς τὴν λέξιν ἐκ τῆς πηγῆς, ἐξ ἧς ἠντλησε τὴν πληροφορίαν. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς ὀρολογικῆς ἐπιλογῆς θεωρῶ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς περὶ τῆς μεγαλειότητος καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Βυζαντινοῦ μονάρχου πολιτειακὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τὴν σκέψιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιφορτίσῃ τὸν ἐξ ἴσου μεγαλαυχοῦντα Πέρσην ἡγεμόνα μὲ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας ἀνηλίκου καὶ μὲ ζητήματα μισθώσεως ἢ ἀγοραπωλησίας, ἐὰν τὰ ὡς ἄνω χωρία ἤθελον ἐρμηνευθῇ ὡς ἀπηχοῦντα σχέσιν ἰδιωτικοῦ δικαίου.

Ἐνιοὶ πάλιν ἡμφεσβήτησαν τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς πληροφορίας⁴, ἣν ἄλλοι ἐξ ἴσου διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες ἀποδέχονται⁵ καὶ νομίζω ὀρθῶς. Τὸ χωρίον τοῦ Προκοπίου ἔχει ὡς ἀκολουθῶς: Ὁ Ἀρκαδιὸς διὰ διαθήκης... διάδοχον μὲν τῆς ἡγεμονίας ἀνείπε τὸν παῖδα, ἐπίτροπον δὲ αὐτῷ κατεστήσατο Ἰσδιγέρδην τὸν Περσῶν βασιλέα, ὃ δὴ πολλὰ ἐν ταῖς διαθήκαις ἐπέσκηψε Θεοδοσίῳ τὴν βασιλείαν σθένει τε καὶ προνοίᾳ πάσῃ ξυνδιασώσασθαι⁶. Κατ'

1. Ὁ Ἀγαθίας, σελ. 264 (= σελ. 156 - 157 τῆς ἐκδόσεως R. Keydell, Βερολῖνον 1967), τονίζει ὅτι ἡ εἰδησις αὕτη ἀναγράφεται μόνον ὑπὸ τοῦ Προκοπίου οὐδὲ παρ' οἷς τυχὸν τὰ τῆς Ἀρκαδίου τελευτῆς ἀπεμνημόνευται.

2. Βλ. H. G. Liddel - R. Scott, *A Greek - English Lexicon*, ἔκδ. 9η, Ὁξφόρδη [1948], s.v.

3. Κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ὁ ἀνήβος μέχρι τοῦ δεκάτου τετάρτου ἔτους ἐτέλει ὑπὸ ἐπίτροπον (*tutor*), εἶτα δὲ ὁ ἔφηβος μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ πέμπτου ὑπὸ κουράτορα (*curator*). Ἀπὸ τῆς μεταδιοκλητιανείου περιόδου παρατηρεῖται βαθμιαία ἐξομοίωσις τῶν ἐπιτρόπων πρὸς τοὺς κουράτορας, καὶ τῶν ἀνέβων πρὸς τοὺς ἐφήβους ἀνηλίκους. Βλ. M. Kaser, *Das römische Privatrecht, II: Die nachklassischen Entwicklungen*, Μόναχον 1959, σελ. 78 κέ., 158 κέ.

4. Οὕτως ὁ E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, τόμ. Ε', Λονδῖνον 1807, σελ. 412 - 414 παλαιότερον καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὁ C. Zakrzewski, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 426.

5. E. Stein - R. Palanque, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 246, B. Rubin, ἄρθρον *Prokopios von Kaisareia*, ἐν *Real - Encyclopädie*, τόμ. 45, 1, Στουτγάρδη 1957, στ. 361.

6. Προκοπίου, Πόλεμοι Περσικοί, I, 2. 8 (= ἔκδ. Haury, σελ. 8). Ἡ μαρτυρία καὶ παρὰ Ἀγαθίᾳ, σελ. 264 (= ἔκδ. Keydell, σελ. 156 - 157), Θεοφάνη, σελ. 80, Σκυλίτζη - Κεδρηγῶ, Α', σελ. 586₄, Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 100. Ὁ Σκυλίτζης προσθέτει ὅτι, συμφώνως πρὸς τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ὁ Ἰσδιγέρδης ἐδικαιοῦτο λαμβάνειν πρεσβεῖον

ἀρχὴν δικάκειμαι λίαν δυσμενῶς εἰς τὴν ἀπόρριψιν γραπτῶν μαρτυριῶν, παρὰ διδομένων ὑπὸ ἀρίστων πηγῶν. Συγγραφεὺς δὲ τῆς περιωπῆς τοῦ Προκοπίου, — ὅστις εἶναι βέβαιον ὅτι διέθετεν ἐξαιρετοὺς πληροφορίας περὶ τῶν βυζαντινο - περσικῶν σχέσεων — ὥφειλε νὰ ἐπιλέξῃ μετ' ἰδιαιτέρας προσοχῆς τὰς εἰδήσεις, ἃς θὰ κατεχώριζεν εἰς τὴν ἐπισκόπησιν τῆς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν ἐπικοινωνίας. Πρὸς τοὺτοις, ἡ μαρτυρία ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἐναρμονίζεται ἀπυλῶτως πρὸς τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τῆς ἐποχῆς, δεδομένου ὅτι βασιλεύοντος τοῦ Ἰσδιγέρδου Α' αἱ μεταξὺ τῶν δύο ἡγεμονιῶν σχέσεις ὑπῆρξαν ἰδιαιτέρως φιλικαί¹.

Ἐπιμελὴς ἐξέτασις τῆς πληροφορίας τοῦ Προκοπίου καὶ τῶν λοιπῶν μνημονευθεισῶν πηγῶν καθιστᾷ ἀβάσιμον τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς ἱστορικότητος αὐτῆς, διαγράφει δὲ ἰδιόρρυθμον κατὰστασιν, διότι δὲν πρόκειται περὶ ἀναμίζεως ξένου ἡγεμόνος εἰς τὴν διακυβέρνησιν ἀνεξαρτήτου κράτους, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄσκησις ἀντιβασιλείας. Τὸ κείμενον ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν περιφρούρησιν τῆς ζωῆς τοῦ παιδὸς καὶ τὴν διατήρησίν του εἰς τὸν θρόνον, οὐδὲν δὲ ὑπαινίσσεται δι' ἐπέμβασιν εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων. Τὴν ἀποψιν ταύτην ἐνισχύει τὸ περιεχόμενον ἐπιστολῆς τοῦ Ἰσδιγέρδου, ἐξ ἧς ἡ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία διέσωσε βραχέα τινα ἀποσπάσματα². Ὁ Πέρσης μονάρχης καθιστᾷ γνωστὸν εἰς τὴν βυζαντινὴν σύγκλητον, ὅτι θὰ προστατεύσῃ παντὶ σθένει τὴν ζωὴν τοῦ Θεοδοσίου Β' συμφώνως πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐπιθυμίαν καὶ ἀπο-

---

χρησίον λίτρας ἑκατοντάδας δέκα. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη δεικνύει ὅτι, παρὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ἀγαθίου (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 7), ἐσώζετο μέχρι τινὸς καὶ ἄλλη πηγὴ ἐξ ἧς ἤντησεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὁ Σκυλίτζης, ὅστις καὶ ἀλλαχοῦ διασφῶζει ἀγνώστους ἄλλοθεν πληροφορίας ἢ γνωστὰς μὲν ἀλλὰ μὲ πλείονας λεπτομερείας, ὡς εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Κατὰ τὸν B. Rubin, ἐνθ' ἀνωτ., στ. 361, ὁ Προκόπιος καὶ ὁ Θεοφάνης ἤντησαν ἐκ τῆς αὐτῆς μὲ τὸν Πρίσκον πηγῆς. Ἀξίον προσοχῆς εἶναι ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἀπεδέχοντο τὴν ἱστορικότητα τῆς πληροφορίας, ὡς δεικνύει ἡ ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ Μυστικῶ. Οὗτος προβάλλει εἰς τὸν Συμεὼν Βουλγαρίας τὴν στάσιν τοῦ Πέρσου βασιλέως ὡς παρὰδειγμα πρὸς μίμησιν, λέγων : οὗτος (sc. ὁ Ἰσδιγέρδης) ἀπέστειλε πρὸς τοὺς τῆς συγκλήτου λογάδας, δηλῶν ὡς καὶ τὸν πόλεμον καταλύει καὶ τοῦ νηπίου βασιλέως προστίθεται. P.G., τόμ. 111, στ. 53 (ἀρ. ἐπιστολῆς 5 — Grumel, *Regestes*, ἀρ. 641).

1. Τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐγκαρδιότητα εἰς τὰς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σχέσεις ἀπηχεῖ ἡ παρὰ Ἀγαθίᾳ, σελ. 264 (= ἐκδ. Keydell, σελ. 156), φράσις : Ἰσδιγέρδης ὁ Σαβῶρον. . . ὁ πολὺς παρὰ Ρωμαίοις καὶ περιλάλητος. . .

2. Προκοπίου, Πόλεμοι Περσικοί, I, 2. 40 (— ἐκδ. Haury, σελ. 9) : αὐτίκα γοῶν πρὸς Ρωμαίων τὴν βουλὴν γράμματα ἔγραψεν, ἐπίτροπός τε οὐκ ἀπαρνούμενος Θεοδοσίον βασιλέως εἶναι καὶ πόλεμον ἐπανατεινόμενος, ἢν τις αὐτῷ ἐς ἐπιβολὴν ἐγχειροίη καθίστασθαι. Οἱ Θεοφάνης, σελ. 80, Σκυλίτζης παρὰ Κεδρηνῶ, Α', σελ. 586₁₂, Ζωναρᾶς, I', σελ. 100, ἐπαναλαμβάνουν σχεδὸν ἐπὶ λέξει τὰ αὐτά. Ὡς λίαν χαρακτηριστικὴν, σημειῶ περιχοπὴν τοῦ Σκυλίτζη : γράφει τῇ συγκλήτῳ Ρωμαίων φυλάττειν τὸ παιδίον ἀνεπιβοόλετον, ἵνα μὴ πόλεμον ἀσπονδον κατὰ Ρωμαίων ἀνακινήσῃ. . .

στέλλει εκπρόσωπόν του ἄνδρα χρηστὸν καὶ πεπαιδευμένον, ἵνα ἐπιμεληθῇ τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ νέου μονάρχου. Εἰς τὸ βασιλικὸν περσικὸν ἔγγρα-
φον, ὡς τοῦτο ἀποδίδεται ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας, οὐδεμία νῦξις ἀπαντᾷ περὶ ἀναμίξεως τοῦ Πέρσου βασιλέως εἰς τὰς βυζαντινὰς κρα-
τικὰς ὑποθέσεις· τὸ κέντρον τοῦ βάρους τίθεται εἰς τὴν περιφρούρησιν τῆς
ζωῆς τοῦ Θεοδοσίου. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν
Περσῶν οὔτε ἐκλήθη νὰ χρηματίσῃ ἀντιβασιλεὺς τοῦ Θεοδοσίου Β', οὔτε
ὁ ἴδιος ἐξέλαβε τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἐντολὴν ὡς ἄσκησιν ἀντιβασιλείας, ὅφ'
ἦν ἔννοια ἐξέθεσα ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς παρούσης μελέτης. Κατὰ συνέπειαν,
οὐδεὶς λόγος συντρέχει διὰ νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ ἀξιοπιστία τῆς εἰδήσεως. Ὁ
Ἀρκάδιος διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἀντίβαρον εἰς τυχὸν ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας
γενησομένης ἐπιβουλᾶς κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνηλίκου διαδόχου του, καὶ μάλιστα
ἐκ τῆς Δύσεως ὑποκινουμένης, προσέφυγεν εἰς τὴν συμπαράστασιν ξένου,
φιλίου τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, κράτους.

Τὸν ὅρον ἐπίτροπος ἀποδίδουν Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ εἰς τὴν Πουλχερίαν
καὶ ὡς ἐκ τούτου χρήζει ἐρεῦνης ἡ πολιτειακὴ θέσις ταύτης, διαρκούσης τῆς
βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ της.

Ὁ Σωζομενός, Θ', 1, 2 κέ., γράφει : ἡ τῶν ὅλων οἰκουρὸς θεία δύναμις
ἐπίτροπον αὐτοῦ (sc. τοῦ Θεοδοσίου Β') καὶ τῆς ἡγεμονίας κατέστησε Πουλ-
χερίαν τὴν ἀδελφίην. ἡ δὲ οὕτω πεντεκαίδεκατον ἔτος ἄγουσα ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν
σοφώτατον καὶ θεῖον ἔλαβεν νοῦν. . . ὑπεισελθοῦσα δὲ τὴν φροντίδα τῆς ἡγε-
μονίας ἄριστα καὶ ἐν κόσμῳ πολλῶ τὴν Ρωμαίων οἰκουμένην διόκησεν, εὖ
βουλευομένη καὶ ὡς ἐν τάχει τὰ πρακτέα ἐπιτελοῦσα καὶ γράφουσα. ἡκριβωτο
γὰρ λέγειν καὶ γράφειν ὀρθῶς κατὰ τὴν Ρωμαίων καὶ Ἑλλήνων φωνήν. τῶν δὲ
πραττομένων τὴν δόκησιν εἰς τὸν ἀδελφὸν ἀνέφερε¹. Ἡ ἀνωτέρω μαρτυρία,
καίτοι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται εἰς γεγονότα τοῦ ἔτους 408 ἀφορῶσα, ἀνα-
φέρεται πράγματι εἰς τὸ ἔτος 414, ὡς ὀρθῶς διέγνωσεν ὁ E. Stein². Ἡ
Πουλχερία, γεννηθεῖσα τὴν 19ην Ἰανουαρίου 399³, ἀνεκηρύχθη αὐγοῦστα

1. Προφανῶς εἰς τὸ χωρίον τοῦτο στηρίζεται ὁ Θεοφάνης, σελ. 814-15, γράφων :
Πουλχερία ἡ τούτου ἀδελφὴ παρθένος δέκα καὶ πέντε ἐτῶν οὐσα τὴν βασιλείαν σὺν Θεῷ
καλῶς διώκει, καταχωρίζων τὸ γεγονὸς εἰς τὸ ἔτος 408, ἐνῶ τῇ ἀληθείᾳ δέον τοῦτο νὰ
ἀναχθῇ εἰς τὸ 414. Σημειωτέον ὅτι ὁ Σωζομενός, ἀποβλέπων κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν
ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀσχολεῖται παρεμπιπτόντως μόνον μὲ τὰς διακυμάνσεις τοῦ
πολιτικοῦ βίου καὶ δὲν τηρεῖ ἐπακριβῶς τὴν χρονικὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων. Ἡ αὕτη
εἰδήσις καὶ παρὰ Φιλοστοργίῳ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, IB', 7, ἀνευ χρονικῆς ἐνδείξεως :
συνῆν δ' αὐτῷ (sc. Θεοδοσίῳ κομιδῇ νέῳ) καὶ Πουλχερία ἡ ἀδελφὴ τὰς βασιλικὰς σημειώ-
σεις ὑπηρετουμένη καὶ διευθύνουσα.

2. E. Stein - R. J. Palanque, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 275.

3. Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 567₅. Τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν παρέχει ἀκριβεῖς
χρονολογίας διὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξέλιξιν τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ

τὴν 4ην Ἰουλίου 414¹. Κατ' ἀκολουθίαν τὴν 1ην Μαΐου 408, ὅτε ὁ Θεοδοσίος Β' ἐκλήθη νὰ διαδεχθῇ τὸν πατέρα του, διήνυσεν αὕτη τὸ δέκατον ἔτος· ἦτο ἐπομένως φυσικῶς καὶ νομικῶς ἀδύνατον νὰ ἐπωμισθῇ τὴν πραγματικὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν.

Ἀλλὰ μαρτυρία τοῦ Σκυλίτζη, χρονικῶς μεταγενεστέρα, ἀναγομένη πιθανώτατα εἰς ἐπίσημον στιγμήν τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος, παρέχει σαφεστέραν εἰκόνα τῆς θέσεως τῆς Πουλχερίας. Τὸ χωρίον ἔχον ὡς ἑξῆς : οὗ (sc. Θεοδοσίου) αὐτοκρατορήσαντος Πουλχερία ἡ τούτου ἀδελφή, παρθένος ἰθ' ἐτῶν οὕσα, τὴν βασιλείαν καλῶς διώκει...², εἶναι σημαντικόν, τοῦτο μὲν διὰ τὴν χρονολογικὴν ἔνδειξιν (Πουλχερία 19 ἐτῶν, ἦτοι 19 Ἰανουαρίου 417 - 18 Ἰανουαρίου 418), τοῦτο δὲ διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ρήματος αὐτοκρατορῶ ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου Β'. Ἐὰν ὁ χρονογράφος ἀκριβολογῇ, ὡς πιστεύω, καὶ διὰ τοῦ ρήματος αὐτοκρατορῶ δηλοῖ τὴν μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος καθοριζομένων τύπων καὶ προϋποθέσεων ἀνάληψιν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, νομίζω ὅτι ἡ μαρτυρία ἀναφέρεται εἰς ἐπίσημον στιγμήν τοῦ πολιτικοῦ βίου τοῦ νεαροῦ ἡγεμόνος καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸν χρόνον τῆς πολιτικῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Θεοδοσίου Β'. Καθ' ἃ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἐξέθεσα καὶ ὡς ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ διαπιστωθῇ ἔτι μᾶλλον, ἡ πολιτικὴ ἐνηλικίωσις τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος συμπίπτει μὲ τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος. Τοῦτο διὰ τὸν Θεοδοσίον Β' ἄρχεται τὴν 10ην Ἀπριλίου 416 καὶ λήγει τὴν 9ην Ἀπριλίου 417. Ὅθεν ἡ χρονικὴ περίοδος 19 Ἰανουαρίου 417 μέχρι 9 Ἀπριλίου 417 συμπίπτει μὲ τὸ δέκατον ἕκτον τοῦ Θεοδοσίου καὶ τὸ δέκατον ἑνατον τῆς Πουλχερίας. Φρονῶ ὅτι τὸ ἀνωτέρω ἐκ πρώτης ὀψευς ξενίζον χωρίον τοῦ Σκυλίτζη ἀποδίδει ὠρισμένην πολιτικὴν πραγματικότητα, δηλοῦν ὅτι ὁ Θεοδοσίος Β' ἐνηλικιωθεὶς ἀνέλαβεν ὡς αὐτοκράτωρ τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἀποφασιστικὴν ἐπιρροὴν ἔσκει ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν διακυβέρνησιν τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἀδελφή του. Ἡ δρᾶσις τῆς Πουλχερίας δὲν εἶχε νομικὴν θεμελίωσιν, ἀλλ' ἦτο ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις τῶν δύο ἀδελφῶν, ὡς προσφυῶς ἀποκαλύπτει ὁ Σωζομενός, σημειῶν : τῶν δὲ πραττομένων τὴν δόκησιν εἰς τὸν ἀδελφὸν ἀνέφερε³. Κατὰ συνέπειαν, ὁ ὅρος ἐπίτροπος, ὃν ὁ Σωζομενός χρησιμοποιεῖ εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον περὶ τῆς Πουλχερίας, δὲν κεῖται μὲ τὴν τεχνικὴν σημασίαν, ἣν βραδύτερον ἀπέκτησεν εἰς τὸ βυζαντινὸν πολιτικὸν δίκαιον,

¹ Ἀρχαδίου, παραδίδον τὸν ἀριθμὸν τῆς ἰνδικτιῶνος, τὰ ὀνόματα τῶν ὑπάτων τοῦ ἔτους, τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν, καὶ μάλιστα τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς κατὰ τὸ μακεδονικὸν καὶ ρωμαϊκὸν ἡμερολόγιον.

² Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 571₁₄. Αἱ πηγαὶ δὲν ἀναφέρουν οὔτε ποῖος ἀπεφάσισε τὴν ἀνάδειξιν τῆς Πουλχερίας εἰς αὐγοῦσταν, οὔτε ποῖα πρόσωπα καὶ πολιτικαὶ τάσεις καλύπτονται ὀπισθεν αὐτῆς.

³ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 586.

⁴ Σωζομενός, Θ', 1. 2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 9, τὸ χωρίον.

δηλῶν τὸν ἀντιβασιλέα. Ἡ Πουλχερία, φιλόδοξος καὶ ἰσχυρᾶς θελήσεως, εἶναι *de facto* καὶ οὐχὶ πολιτειακῶς δικαίῳ ἐπίτροπος τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος ἀδελφοῦ της, εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τοῦ ὁποίου ἐπενέβη ἐπίσης ζωηρότατα.

Ἡ ἐπὶ νομισμάτων ἀπεικόνισις τῆς Πουλχερίας δικαιολογεῖται ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτῆς ὡς αὐγοῦστος¹. Κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας συνεχίζεται ἡ παλαιὰ παράδοσις τῆς κοπῆς νομισμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζεται ἡ αὐγοῦστα, σύζυγος ἢ ἀδελφὴ αὐτοκράτορος².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων ἐπιτρέπονται, νομίζω, τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα :

1) Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαδίου δὲν ἐλειτούργησεν εἰδικὸν συμβούλιον ἀντιβασιλείας διὰ τὸν ἀνήλικον Θεοδοσίον Β', διότι ὡς φαίνεται, ἡ παρουσία ἐνηλίκου αὐτοκράτορος εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας ἐκάλυπτεν ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου τὰς πράξεις τοῦ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα αὐτῆς δρῶντος συνάρχοντος, δεδομένου ὅτι τὸ κράτος ἐθεωρεῖτο εἰσέτι ἐνιαῖον.

2) Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ τὴν βασιλείαν ἀνηλίκου ἡγεμόνος ἡ σύγκλητος ἔχει ηὔξημένην ἰσχύν. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἡ σύγκλητος ἐπελέγη ὑπὸ τοῦ Πέρσου ἡγεμόνος ὡς συνομιλητῆς ἐπὶ ἀνωτάτου ἐπιπέδου διὰ θέμα ὑψίστης κρατικῆς σπουδαιότητος, ὡς ἦτο ἡ προσωπικὴ ἀσφάλεια τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος.

3) Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Ἰσδιγέρδης δὲν ἐπεφορτίσθη μὲ καθήκοντα ἀντιβασιλέως ἀλλ' ἀπεδέχθη τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν νὰ προστατεύσῃ ἀπὸ πάσης ἐπιβουλῆς τὸν νήπιον Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα.

4) Ἡ Πουλχερία, αὐγοῦστα ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου 414, — ἔτος καθ' ὃ ἐξέλιπεν ἐκ τῆς πολιτικῆς ζωῆς ὁ μέχρι τότε *praefectus praetorio per Orientem* Ἀνθέμιος, — καίτοι χαρακτηρίζεται εἰς ἓν κείμενον ὡς ἐπίτροπος, οὐδέποτε ἀπέκτησε τὴν ιδιότητα ἀντιβασιλέως, ἡ δὲ ἀνάμιξις της εἰς τὰς κρατικὰς ὑπο-

1. Εἰς τὰ νομίσματα ἀναγράφεται ὁ τίτλος λατινιστὶ *AVGVCTA* καὶ κατὰ συνήθη βραχυγραφίαν *AVG*. Ἡ λατινικὴ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων διετηρήθη, ὡς γνωστόν, ἐπὶ μακρόν, μέχρι καὶ τοῦ Η' αἰῶνος. Περὶ τῶν ἐπὶ νομισμάτων συναφῶν μὲ τὴν αὐτοκράτειραν ἐπιγραφῶν, λατινικῶν καὶ ἑλληνικῶν, βλ. H. Longuet, *Introduction à la numismatique byzantine*, Λονδῖνον 1961, σελ. 48 - 50.

2. Παραδείγματα βλ. προχείρως παρὰ J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines frappées sous les empereurs d'Orient depuis Arcadius jusqu'à la prise de Constantinople par Mahomet II*, τόμ. Α', Παρίσι 1862 καὶ H. Mattingly, *Roman coins from the earliest times to the fall of the Western Empire*, Λονδῖνον [1927]. Τὴν θέσιν τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατειρῶν ἐξ ἐπόψεως δημοσίου δικαίου σκιαγραφεῖ ὁ St. Maslev, *Die staatsrechtliche Stellung der byzantinischen Kaiserinnen*, BSl 27 (1966), σελ. 308 - 343, ἐνθα καὶ περὶ τῶν πληροφοριῶν, τῶν ἐκ τῶν νομισματικῶν δεδομένων συναγομένων.

θέσεις ήτο αποτέλεσμα τῆς προσωπικῆς τῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος ἀδελφοῦ τῆς αὐτοκράτορος καὶ οὐχὶ ἀπόρροια ἐννόμου δικαιώματος.

B'

Τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Α', θανόντα πιθανώτατα τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου 474¹, διεδέχθη ὁ ἐκ θυγατρὸς ἑγγονος αὐτοῦ ἑπταετής² **Λέων Β'**, ἐστεμμένος ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους (17 Νοεμβρίου 473)³.

Τὴν 9ην Φεβρουαρίου 474 ἔλαβε χώραν ἡ εἰς αὐτοκράτορα ἀναγόρευσις τοῦ πατρικίου Ζήνωνος, πατρὸς τοῦ μικροῦ βασιλέως καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Λέοντος Β' (Νοέμβριος 474)⁴ συνεβασίλευσαν ἀμφότεροι.

1. Τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην παραδίδει κατάλογος προσφάτως ἐκδοθεὶς καὶ ὀνομασθεὶς *Necrologium Imperatorum* ὑπὸ τοῦ ἐκδότου P. h. Grierson, *The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors, 337 - 1042*, *Dumbarton Oaks Papers* 16 (1962), σελ. 44. Ὁ τελευταῖος διερευνᾷ ἐπισταμένως τὸ πρόβλημα, καθ' ὅσον ἄλλαι πηγὲς ἀναγράφουν ἄλλας ἡμερομηνίας. Οὕτω, τὸ *Auctarium Havniense*, τὴν 18ην Ἰανουαρίου (XV Kal. Febr.), ἔκδ. Th. Mommsen, *Chronica Minora*, τόμ. Α', Βερολίνον 1892, σελ. 307 (= MGH SS, τόμ. Θ'), ὁ Μαλάλας, σελ. 376, τὴν 3ην Φεβρουαρίου 474, ἐνῶ ὁ Θεόδωρος ἀναγνώστης, P.G., τόμ. 86, 1, στ. 215 καὶ ὁ Θεοφάνης, σελ. 120, ἀναφέρουν ἀορίστως τὸν Ἰανουάριον.

2. Τὴν ἀκριβῆ ἡλικίαν τοῦ μικροῦ βασιλέως παραδίδει ὁ Μαλάλας, σελ. 376₁₁₉ (ὣν ἐνιαυτῶν ζ'), ἀντλῶν ἐκ καλῆς καὶ συγχρόνου πηγῆς τοῦ σοφωτάτου χρονολογοῦ Νεστοριανοῦ. Εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα παραπέμπει καὶ τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 539₁₅, παρ' ᾧ ὅμως, πιθανῶς ἐκ σφάλματος τοῦ ἀντιγραφέως, ὁ Λέων Β' φέρεται ὡν ἐτῶν ιζ', ἐνῶ παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Σύρω ὡς ἐτῶν ἑξ. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166 - 1199)*, ἔκδ. J. Chabot, τόμ. Β', Παρίσιον 1901, σελ. 143. Εἰς τὰ λοιπὰ κείμενα ὁ Λέων Β' χαρακτηρίζεται ὡς νήπιος (Βίος Δανιὴλ Στυλίου, ἐν *Anal. Boll.* 32 (1932), σελ. 185, κεφ. 67, Θεοφάνης, σελ. 120, Εὐάγριος, Β', 17, σελ. 67, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 614), παιδίον μικρὸν (Μαλάλας, σελ. 376), παρὰ δὲ Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 126, ἀναφέρεται πᾶν νηπία τῇ ἡλικίᾳ καὶ σελ. 128, νηπιᾶζων ἔτι.

3. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, μέρος Α', κεφ. 94, σελ. 431 - 432₁₈, Βίος Δανιὴλ Στυλίου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 185, κεφ. 66, Μαλάλας, σελ. 375, Εὐάγριος, Β', 17 (σελ. 67), Θεοφάνης, σελ. 119, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 614, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 126.

4. Ὁ Νοέμβριος 474, ὡς χρόνος τοῦ θανάτου τοῦ Λέοντος Β', παραδίδεται μετὰ πλείστων ἐνδείξεων — ἀριθμὸς ἰνδικτιῶνος, ποσοστὸς μὴν ὑπατείας, ὄνομα μηνὸς κατὰ τὸ ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον — ὑπὸ τοῦ Μαλάλα, σελ. 376 καὶ τοῦ Πασχαλίου Χρονικοῦ, σελ. 599 (αὐτῷ ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς καὶ κατὰ τὸ μακεδονικὸν ἡμερολόγιον) μετὰ παραπομπῆς εἰς τὸν προμνησθέντα χρονολογικὸν Νεστοριανόν. Ἕτερον χωρίον τοῦ Μαλάλα, σελ. 376₈: Μετὰ δὲ τὴν βασιλείαν Λέοντος τοῦ μεγάλου ἐβασίλευσε Λέων ὁ μικρὸς ἔτος α' καὶ ἡμέρας εἴκοσι τρεῖς, κατ' αὐστηράν σημασιολογικὴν ἀκρίβειαν (μετὰ δὲ...)

Οὐδεμία πληροφορία διεσώθη περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἶχε ρυθμισθῇ τὸ ζήτημα τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Λέοντος Β' ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοκράτορος. Ἐξ ἄλλου μόνῃ εἰδησις διὰ τὸ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Λέοντος Α' μέχρι τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ζήνωνος εἰς τὴν βασιλείαν μεσολαβῆσαν ὀλιγοήμερον διάστημα εἶναι ἡ εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ζήνωνος ἀφορῶσα. Ἰδωμεν, ἐὰν αὕτη διαφωτίζη τὸ πρόβλημα.

Ἡ πρωτοβουλία τῆς εἰς αὐτοκράτορα ἀναγορεύσεως τοῦ Ζήνωνος προήλθεν, ὡς φαίνεται, ἐκ τῆς συζύγου του Ἀριάδνης¹, ἔτυχε δὲ τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς συγκλήτου². Κατὰ τὴν τελετὴν ὁ μικρὸς Λέων ἐπετέλεσε τὸ καθήκον του ὡς αὐτοκράτωρ, ἥτοι ἔστειλε Ζήνωνα τὸν ἴδιον πατέρα ἐν τῷ Καθίσματι³ τοῦ Ἱπποδρομίου, Βερίνης καὶ Ἀρεάδνης συναγαμένον αὐτῷ⁴.

μεταθέτει τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου πρὸς τὸ τέλος Φεβρουαρίου 475, ὅπερ ἀνακριβές. Προφανῶς ὡς χρόνος ἐνάρξεως τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Β' ἐλήφθη ἐνταῦθα ἡ 17η Νοεμβρίου 473, καθ' ἣν ἀνεδείχθη οὗτος βασιλεὺς, ἀλλ' ὡς φαίνεται χωρὶς νὰ ἀποφευχθῇ καὶ ἐνταῦθα μικρὸν σφάλμα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν διότι ἐν ἔτος καὶ 23 ἡμέραι ἀπὸ τῆς 17ης Νοεμβρίου ὑπολογιζόμεναι καλύπτουν τὴν περίοδον μέχρι καὶ τῆς 9ης Δεκεμβρίου 474, ἐνῶ ὁ θάνατος τοῦ Λέοντος Β' ἐπῆλθε τῷ ἐνδεκάτῳ μηνί τῆς αὐτοῦ ὑπατείας, ἥτοι τὸν Νοέμβριον 474. Ἀλλ' ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν διορθωθῇ εἰς 3 ἢ 13, φθάνομεν εἰς τὸν Νοέμβριον, ὡς φέρεται παρὰ Μαλάλα, σελ. 376₁₆ καὶ Πασχάλιον Χρονικῶν, σελ. 599₁₄. Γενικῶς, περὶ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Β', παρατηρεῖται ποιά τις σύγχυσις καὶ ἀοριστία, ὀφειλομένη ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς διάφορον σύστημα ὑπολογισμοῦ τῆς ἐνάρξεως τῆς βασιλείας του (ἀπὸ τῆς στέψεως τὴν 17ην Νοεμβρίου 473 ἢ ἀπὸ τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον ὡς διαδόχου τοῦ Λέοντος Α' τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου 474 ;), ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἑλλειψίν ἀκριβολόγου διατυπώσεως τῶν ιστοριογράφων. Οὕτω τὸ παρὰ Θεοδώρῳ ἀναγνώστη, P.G., τόμ. 86, 1, στ. 180, χωρίον : Λέων ὁ μικρὸς τὸν ἴδιον πατέρα Ζήνωνα βασιλέα ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ ἀηγόρευσε, δέκα μόνους μῆνας αὐτὸς βασιλεύσας, ἐκ πρώτης ὀψεως ἐμφανίζει σφάλμα κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ χρόνου, τὸ ὅποιον αἵρεται, ἐὰν ἀντὶ τοῦ βασιλεύσας ἀναγραφῇ τὸ ὄρθον συμβασιλεύσας, ὡς ἔχει παρὰ Θεοφάνει, σελ. 120₆ : δέκα δὲ μόνους μῆνας τοῦ μικροῦ Λέοντος συμβασιλεύσαντος τῷ ἰδίῳ πατρὶ... τὸ αὐτὸ καὶ ἐν σελ. 120₂₄.

1. Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 599₈ : Οὗτος Λέων ὑποβληθεὶς ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρὸς τῆς ἐπιφανεστάτης Ἀριάδνης ὡς προσκυνεῖ αὐτὸν ὡς βασιλέα Ζήνων ὁ στρατηλάτης καὶ πατρίκιος, ὁ αὐτοῦ πάππος, ἐπέθηκε στέφανον βασιλικὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτοῦ Ζήνωνος. Τὰ αὐτὰ παρὰ Μαλάλα, σελ. 376 (: ὑπεβλήθη δὲ ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρὸς κλπ.) καὶ Μιχαὴλ Σύρῳ, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Β', σελ. 143.

2. Κάνδιδος, ἐν FHG, τόμ. Γ', σελ. 136 : ὁ παῖς Λέων Ζήνωνα τὸν πατέρα συναινέσει τῆς βουλῆς βασιλέα ἔστειψε... Βίος Δανιὴλ Στυλῖτου, ἐν Anal. Boll. 32 (1913), σελ. 185, κεφ. 67 : Καὶ ἐγένετο συμβούλιον ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἐνεκεν τοῦ νήπιον ὑπάρχειν τὸν βασιλέα καὶ μὴ δύνασθαι ὑπογραφὰς ποιεῖν καὶ ἐδικαίωσαν τὸν τούτον πατέρα Ζήνωνα λαβεῖν τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείας. Καὶ οὕτως ἐβασίλευσεν στεφθεὶς.

3. Περὶ τοῦ Καθίσματος, ἐξέδρας καὶ ἀνακτόρου βλ. R. Guiland, *Études sur l'Hippodrome de Byzance. Le palais du Kathisma. Τὸ παλάτιον τοῦ Καθίσματος*, BSI 18 (1957), σελ. 39 - 76.

4. Θεοφάνης, σελ. 120, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 615. Περὶ Πασχάλιον

Ἡ πληροφορία, ὡς διατυποῦται παρὰ τοῖς ἱστοριογράφοις, βεβαιοῦ τὴν ἀνάμιξιν τῶν δύο γυναικῶν, δὲν διευκρινεῖ ὅμως ἐπακριβῶς κατὰ ποῖον τρόπον καὶ ὑπὸ ποίαν ἰδιότητα. Καὶ ἡ μὲν Βερίνα, σύζυγος τοῦ Λέοντος Α', ἔφερε τὴν ἰδιότητα τῆς αὐγούστης¹, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ Ἀριάδνη, ἥτις πρὸ τῆς εἰς αὐτοκράτορα ἀναγορεύσεως τοῦ συζύγου τῆς ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς ὡς *περιφανεστάτη*², ἢ *ἐπιφανεστάτη*³. Εἶναι ὅθεν φανερόν ὅτι διαρκούσης τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Α' μόνῃ ἡ Βερίνα εἶχε τιμηθῇ αὐγοῦστα⁴. Ἐκ τῶν

Χρονικόν, σελ. 599₈, Θεόδωρον ἀναγνώστην, P.G., τόμ. 86, 1, στ. 180, Μιχαὴλ Σύρον, τόμ. Β', σελ. 143, Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 116₂, Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 87. Κατὰ τὸν Εὐάγριον, Β', 17 (σελ. 67): *Ζήνων ὁ πατὴρ τὸ ἀλουργὲς σχῆμα περικιτίζεται, Βερίνης τῆς Λέοντος γυναικὸς τῷ γαμβρῷ συνεπιλαβούσης...*, κατὰ δὲ τὸν Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 128: αὐτὸς (sc. ὁ Λέων Β') *ταῖς ἑαυτοῦ χειρσὶ τῇ ἐκείνου κεφαλῇ περιθεὶς τὸ διάδημα...* Ἡ μαρτυρία τοῦ Λέοντος Γραμματικοῦ, σελ. 116₇: *ἐστέφθη δὲ* (sc. ὁ Ζήνων) *ὑπὸ Ἀκακίου πατριάρχου*, ἀντίθετος πρὸς τὸ ἐξ αὐθεντικῶν πρωτοκόλλων γνωστὸν τυπικὸν τῆς στέψεως συμβασιλέως κατὰ τὴν πρώϊμον περίοδον, εἶναι ἀπορριπτέα. Βλ. περὶ τῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 58 - 66, καὶ εἰδικώτερον σελ. 34 - 36 περὶ τῆς τοῦ Λέοντος Β', καὶ σελ. 36 - 37 τῆς τοῦ Ζήνωνος.

1. Εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα ἡ Βερίνα συχνάκις μνημονεύεται ὡς *αἰγοῦστα* Θεοφάνης, σελ. 113 (ἔτ. 464), Μαλάλας, σελ. 372₂₀, Θεοφάνης, σελ. 115₃₀ (ἔτ. 468), Ἰωάννης Ἀντιοχεύς, *Hermes* 6 (1872), σελ. 371 καὶ Μαλάλας, σελ. 388 - 389 (ἔτ. 484). Σφάζονται ὡσαύτως νομίσματα, ἐφ' ὧν ἡ Βερίνα εἰκονίζεται φέρουσα διάδημα καὶ τὸν τίτλον *avg(usta)*, παρὰ J. Sabatier, *Description générale*, part illustrée, πίναξ VII, ἀρ. 12, 13, 14.

2. Μαλάλας, σελ. 375₁₆.

3. Μαλάλας, σελ. 376₉, Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 599.

4. Ἐκ τῶν πρώτων αἰώνων τῆς αὐτοκρατορίας παραδείγματα ἀναδείξεως θυγατρὸς αὐτοκράτορος εἰς αὐγοῦσταν ἔχομεν τῆς Κωνσταντίας, θυγατρὸς Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου (Φιλοσφόργιος, Γ' 22), τῆς Πουλχερίας, θυγατρὸς τοῦ Ἀρκαδίου (βλ. ἄνωτέρω, σελ. 9 κέ.). Ἡ Ἀριάδνη, σύζυγος τοῦ Ζήνωνος ἀπὸ τοῦ 466 (διὰ τὴν χρονολόγησιν βλ. J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius to the death of Justinian*, τόμ. Α' 2, Λονδίνον 1923, σελ. 318, σημ. 2), ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς ὡς αὐγοῦστα τὸ πρῶτον κατὰ τὴν φυγὴν αὐτῆς καὶ τοῦ συζύγου τῆς ἀρχομένου τοῦ ἔτους 475, μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Βασιλείου (Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 600). Αἱ λοιπαὶ μνεῖται, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, μέρος Α', κεφ. 92, σελ. 418, 419, 420, 421, 424, 425, Θεόδωρος ἀναγνώστης, ἐν P.G., τόμ. 86, 1, στ. 185, εἶναι ὅλαι μεταγενέστεραι. Τὰ σφζόμενα νομίσματα, παρὰ Sabatier, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 142, ἀρ. 1 καὶ πίναξ VIII, ἀρ. 12, ἐφ' ὧν εἶναι κεχαραγμένη ἡ προτομὴ τῆς Ἀριάδνης φερούσης διάδημα, καὶ ὁ τίτλος αὐτῆς *avg(usta)*, ἐστερημένα χρονολογικῶν ἐνδείξεων, δὲν συμβάλλουν εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ χρόνου κτήσεως τῆς ἰδιότητος τῆς αὐγούστης. Εἰς πρόσφατον μελέτην μου, *Τίνα αὐτοκράτειραν εἰκονίζει ἡ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πινακὶς τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ Bargello*, ΔΧΑΕ, περ. 8', τόμ. 5 (1969), σελ. 141 - 148, ὑποστηρίζω τὴν ἄποψιν ὅτι ἐπὶ τῆς ἄνωτέρω πινακίδος (= R. Delbueck, *Die Konsulardiptychen und verwandte Denkmäler*, Tafeln, Βερολῖνον - Λιψία 1929, πίν. ἀρ. 51), εἰκονίζεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ Βερίνα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναδείξεως τοῦ ἐγγόνου τῆς Λέοντος Β' εἰς ὕπατον (Ἰανουάριος 474), ἐπὶ δὲ τῆς ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Βιέννης ἀποκειμένης (= Del-

άνωτέρω εἰδήσεων ἡ συμβολή τῶν δύο γυναικῶν δύναται νομίζω νὰ καθορισθῇ ὡς ἀκολούθως. Ἡ Βερίνα ὡς αὐγοῦστα ἐπεκούρησε τὸν μικρὸν ἔγγονόν της κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ στέμματος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀναγορευομένου Ζήνωνος, ἐνῶ ἡ Ἀριάδνη στερουμένη ἐπισήμου ιδιότητος, ἀλλὰ διαθέτουσα ἐξόχους πολιτικὰς ἱκανότητας — ὡς ἔδειξε καὶ ἡ στάσις της τῷ 491 κατὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου — ἐπεδίωξε τῷ 474 καὶ ἐπέτυχε διὰ τῆς συγκλήτου τὴν προβολὴν τοῦ συζύγου της Ζήνωνος εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα.

Προέβην εἰς τὴν μακρὰν ἀνάλυσιν τῆς μόνης διασωθείσης πληροφορίας ἐκ τῆς ὀλιγοήμερου βασιλείας τοῦ Λέοντος Β', διότι παρέχει, νομίζω, ὠρισμένα στοιχεῖα διαφωτίζοντα τὰ κατὰ τὴν ἀντιβασιλείαν τοῦ Λέοντος Β'. Ἡ μήτηρ τοῦ μικροῦ βασιλέως ἐστερεῖτο ἐπισήμου ιδιότητος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ μετέχῃ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας. Ἐξ ἄλλου παρουσιάζεται νὰ ἀποφασίζῃ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Ζήνωνος εἰς αὐτοκράτορα ἢ σύγκλητος. Καὶ εἰς τὴν νέαν αὐτὴν περίπτωσιν ἀνηλίκου ἡγεμόνος, ἡ σύγκλητος διαθέτει μεγαλυτέραν πολιτικὴν ἰσχὺν καὶ προβάλλει ὡς ἀποφασιστικὸν ὄργανον κατὰ τὴν ρύθμισιν ὑψίστων προβλημάτων τοῦ κράτους. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι ἀνάλογος ἦτο ἡ στάσις τῆς συγκλήτου κατὰ τὴν ἀνηλικότητα τοῦ Κωνσταντος Β'.

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις πείθουν ὅτι ὁσάκις ὁ θρόνος περιήρχετο εἰς ἀνήλικον ἡγεμόνα καὶ δὲν εἶχεν ὀρισθῇ πρόσωπον — ἐν ᾗ πλείονα — ἐπιτετραμμένον τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀντιβασιλείας, τὰ καθήκοντα αὐτῆς ἐπωμίζετο αὐτομάτως ἡ σύγκλητος¹, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ ρυθμίζῃ περαιτέρω τὰ ἀνακύπτοντα προβλήματα.

Γ' - Δ'

Κατὰ τὸ ἔτος 641 ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἐγνώρισεν ἄλλεπαλλήλους μεταβολὰς εἰς τὴν ἡγεσίαν της. Ὁ Ἡράκλειος ἀπέθανε τὴν 11ην Φεβρουαρίου — ἢ 11ην Ἰανουαρίου — 641², ἡ δὲ σύζυγός του Μαρτῖνα ὑπεστήριξεν ὅτι

brueck, ἀρ. 52), ἡ Ἀριάδνη μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῆς καὶ τοῦ Ζήνωνος εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 476, ὅτε ἐπεκράτησαν τοῦ Βασιλίσκου.

1. Περὶ τῆς συγκλήτου γενικῶς, βλ. τὴν μελέτην μου, *Ἡ σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος*, Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου 2 (1949) καὶ ἐπ' ἐσχάτων H. - G. Beck, *Senat und Volk von Konstantinopel*, Sitzungsberichte (der) Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos. - Hist. Kl., ἔτ. 1966, τεύχ. 6, Μόναχον 1966, διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς θέσεως τῆς συγκλήτου ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτεύματι, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀνάδειξιν αὐτοκράτορος.

2. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀκριβοῦς ἡμερομηνίας τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρακλείου ἐξετάζει ὁ Grierson, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 48 καὶ ὁ A. Στράτος, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα*, τόμ. Γ', 634 - 641, Ἀθήναι 1969, σελ. 160 - 162.

ἡ διαθήκη τοῦ ἐκλιπόντος αὐτοκράτορος τῇ παρεῖχεν οὐ μόνον τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην θέσιν¹. Αἱ ἀπόψεις τῆς αὐγούστης δὲν ἐπεκράτησαν καὶ τὸν θρόνον κατέλαβον συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς περιεχόμενον τῆς διαθήκης² τὰ τέκνα τοῦ Ἡρακλείου, ὁ ἐκ τῆς πρώτης συζύγου Εὐδοκίας Ἡράκλειος νέος Κωνσταντῖνος (= Κωνσταντῖνος Γ') καὶ ὁ ἐκ τῆς Μαρτίνης **Ἡρακλωνᾶς**³. Ὁ πρῶτος μετὰ ὀλιγόμηνον βασιλείαν⁴ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν εἰκοσιεννέα ἐτῶν τὴν ἀνοιξιν τοῦ 641⁵, παρέμεινε δὲ μόνος ὁ ἀνήλικος εἰσέτι Ἡρακλωνᾶς⁶ εἰς τρόπον, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ σπάδιον διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν φιλοδοξιῶν τῆς φιλάρχου βασιλίσσης μητρός.

Ἡ ἀνηλικότης τοῦ Ἡρακλωνᾶ, συνεπικουρούσης πιθανώτατα καὶ τῆς προμνησθείσης διαθήκης⁷ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, παρέσχε τὴν εὐ-

1. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 27 - 28 : Μαρτίνα ἡ αὐγοῦστα προσκαλεῖται Πύρρον τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς βασιλικοὺς ἄρχοντας ἐκκλησιάσασα καὶ τὸν περὶ τὸ Βυζάντιον λαόν, τὰς τε διαθήκας Ἡρακλείου ὑπεδείκνυ, ὡς περὶ αὐτῆς καὶ τῶν τέκνων διέθετο. ὁ δὲ παρὼν ἅπας ὁ ἄνθρωπος Κωνσταντῖνον καὶ Ἡράκλειον τοὺς βασιλεῖς ἐπεζήτην· ἡ δὲ ἤγειν αὐτοὺς καὶ ἅμα διελογίζετο νομίζονσα ἅτε βασίλισσα τὰ πρῶτα εἰς τὴν βασιλείαν φέρεσθαι. τινὲς δὲ τοῦ συνεστῶτος λαοῦ ἀνεφώνον πρὸς αὐτὴν ὅτι «σὺ μὲν τιμὴν ἔχεις ὡς μήτηρ βασιλέων, οὗτοι δὲ ὡς βασιλεῖς καὶ δεσπόται». ἐξαίρετον δὲ ἐδίδουν γέρας Κωνσταντῖνῳ ὡς πρώτῳ εἰς τὴν βασιλείαν καὶ τὴν ἡλικίαν ἐκ παιδὸς προχειρισθέντι... καὶ κατήρχοντο ἀνεμφημοῦντες τοὺς βασιλεῖς...

2. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 27... (ὁ Ἡράκλειος) διαθήκας οὖν ἐξετίθει, ὥστε Κωνσταντῖνον καὶ Ἡράκλειον τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ βασιλεῖς ἰσοτίμους εἶναι καὶ Μαρτίναν τὴν αὐτοῦ γυναῖκα τιμᾶσθαι παρ' αὐτῶν ὡς μητέρα καὶ βασίλισσαν... (- D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 216). Τὴν ἀποτυχίαν τῆς Μαρτίνης, ὅπως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαθήκης θεμελιώσῃ δικαίωμα συγκυριαρχίας, ὑπογραμμίζει καὶ ὁ W. O h n s o r g e, *Das Kaisertum der Eirene und die Kaiserkrönung Karls des Grossen*, Saeculum 14 (1963), σελ. 224 - 225.

3. Βλ. τὸ χωρίον ἀνωτέρω, σημ. 2.

4. *Ἡμέρας ἑκατὸν τρεῖς* διὰ τὴν ἀκρίβειαν, κατὰ τὸν Νικηφόρον, Ἱστορία, σελ. 29. Ὁ Θεοφάνης, σελ. 341₁₃ καὶ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Α', σελ. 753₃, ἀναφέρουν μῆνας δ' ἢ παρ' ἐνίοις μεταγενεστέροις χρονογράφοις (Γεώργιος Μοναχός, Β', σελ. 673, Λέων Γραμματικός, σελ. 155, Ζωναράς, Γ', σελ. 216) μνεία ἔτους ὡς διαρκείας τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου νέου Κωνσταντῖνου εἶναι ἐσφαλμένη.

5. Τὴν 25ην Μαΐου ἢ τὴν 20ὴν Ἀπριλίου 641, ἀναλόγως τῆς ἡμερομηνίας, εἰς τὴν θὰ τοποθετηθῇ ὁ θάνατος τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θὰ ὑπολογισθοῦν αἱ 103 ἡμέραι τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου νέου Κωνσταντῖνου. Βλ. G r i e r s o n, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 48 - 49, καὶ Α. Σ τ ρ ᾶ τ ο ν, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 196 - 197.

6. Ὁ Ἡρακλωνᾶς φέρεται ὡς δεκαπενταετής, καθ' ἣν ἐποχὴν λαμβάνουν χώραν τὰ ἀνωτέρω γεγονότα· μόνον ὁ Ζωναράς, Γ', σελ. 217, γράφει ὅτι, ὅτε καθήρεθη, ἦτο ἔτι δεκάτης.

7. Καίτοι δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ γνωρίζωμεν τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον τῆς διαθήκης τοῦ Ἡρακλείου — τοῦτο εἶναι γνωστὸν μόνον ἐκ τοῦ ἀνωτέρω (βλ. σημ. 1 καὶ 2) ἀναγραφέντος χωρίου τῆς ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν πενήτηντα ἔτη μεταγενεστέρας χρονολογίας — ἡ ἐπιμονὴ ἀναφορὰ τῆς Μαρτίνης εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν διαθήκην, ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὕτη περιεῖχε διατάξεις εὐνοούσας τὰς πολιτικὰς φιλοδοξίας τῆς βασιλομήτορος, δεδομένης τῆς μεγίστης ἀφουσίωσας τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν δευτέραν σύζυγόν του.

καιρίαν εἰς τὴν Μαρτῖναν, ἔχουσιν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ μονοθελήτου πατριάρχου Πύρρου¹ νὰ μετὰσχη τῆς ἐξουσίας, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν κειμένων, καίτοι δὲν διευκρινεῖται σαφῶς ἡ νομικὴ θέσις τῆς βασιλομήτορος. Ὁ πατριάρχης Νικηφόρος γράφει: *αὐτοκράτωρ τῆς βασιλείας ἀναγορεύεται Ἡράκλειος, ὃ συνελάμβανεν εἰς τὰ τῆς βασιλείας πράγματα καὶ ἡ μήτηρ Μαρτῖνα*². Ἀξίαι προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ τὴν πτώσιν τοῦ Ἡρακλωνᾶ ἀφορῶσαι εἰδήσεις, καθ' ἃς μήτηρ καὶ υἱὸς ἀνετράπησαν καὶ ἐξωρίσθησαν ἀφοῦ ὑπέστησαν τὴν φρικτὴν ποινὴν τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ διὰ νὰ καταστοῦν ἀνίκανοι νὰ διεκδικήσουν ἐκ νέου τὴν βασιλείαν³. Ἐν τούτοις, δὲν νομίζω ὅτι ἡ Μαρτῖνα συνεβασίλευσε μετὰ τοῦ ἀνγλικοῦ υἱοῦ τῆς⁴, ὅστις μόνος ἐτέλεσε

1. Ὡς γνωστόν, τὴν ἀνατροπὴν τῆς Μαρτίνης καὶ τοῦ Ἡρακλωνᾶ ἠκολούθησεν ἀμέσως ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ πατριάρχου. Θεοφάνης, σελ. 331, 341, Βίος Μαξίμου ὁμολογητοῦ, ἐν P.G., τόμ. 90, στ. 81, Ζωναρᾶς, I', σελ. 217. Τόσον δὲ στενοὶ συνεργάται ἐλογίζοντο ἡ Μαρτῖνα καὶ ὁ πατριάρχης Πύρρος, ὥστε τινὲς τῶν χρονογράφων ἀποδίδουν τὸν θάνατον τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Ἡρακλείου εἰς φαρμακείαν, διαπραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς βασιλομήτορος. Θεοφάνης, σελ. 341, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, A', σελ. 753, Βίος Μαξίμου, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 81, Μιχαὴλ Γλυκᾶς, σελ. 513.

2. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 29. Βλ. Θεοφάνην, σελ. 341 = Σκυλίτζην - Κεδρηνόν, A', σελ. 753 = Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 156: *καὶ βασιλεύει Ἡρακλωνᾶς... σὺν τῇ μητρὶ Μαρτίνῃ*, Ζωναρᾶν, I', σελ. 217: *Μαρτῖνα σὺν τῷ Ἡρακλωνᾶ τῷ παιδί τῆς βασιλείας ἀντέσχοντο...*, Χρονογραφικὸν σύντομον, ἔκδ. Fr. Cumont, *Anecdota Bruxellensia. I. Chroniques byzantines du manuscrit 11376*, Γάνδη 1894, σελ. 30, ἀρ. κδ', Μιχαὴλ Γλυκᾶς, σελ. 513, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 110. Ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἐπισκόπῳ Νικίου (*Chronique de Jean évêque de Nikiou*, Texte éthiopien, publié et traduit par H. Zotenberg, Παρίσι 1883), σελ. 444, 452, ἀφήγησις παρουσιάζει ἀποκλίσεις ὡς πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ πατριάρχου Πύρρου καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ νέου βασιλέως.

3. Θεοφάνης, σελ. 341₂₄: *Τούτῳ τῷ ἔτει ἀπώσατο ἡ σύγκλητος Ἡρακλωνᾶν ἄμα Μαρτίνῃ τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ Βαλεντίνῳ καὶ ἐγλωσσοκόπησαν Μαρτῖναν καὶ ἐρρινοκόπησαν Ἡρακλωνᾶν καὶ ἐξορίσαντες αὐτοὺς ἀνεβίβασαν Κώνσταν...* (βλ. καὶ Θεοφάνην, σελ. 331₃) = Λέων Γραμματικός, σελ. 156 = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, A', σελ. 753 - 754, Βίος Μαξίμου ὁμολογητοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 81, Ζωναρᾶς, I', σελ. 217, Χρονογραφικὸν σύντομον, ἔκδ. Fr. Cumont, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 30, ἀρ. κδ', Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 110. Βλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 19, σημ. 2 καὶ 3, τὰ χωρία τὰ τονίζοντα τὴν ἀνάμειξιν τῆς συγκλήτου.

4. Νομίσματα τῆς Μαρτίνης μετὰ τοῦ Ἡρακλωνᾶ δὲν διεσώθησαν, καὶ ὀφείλουν νὰ μὴ ἐκόπησαν, ἐὰν εἶναι ὀρθὴ ἡ ἀποφίς μου ὅτι ἡ Μαρτῖνα δὲν ἐπέτυχεν νὰ ἀνακηρυχθῇ συμβασιλεὺς μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς. Ἡ Μαρτῖνα εἰκονίζεται ἐπὶ νομισμάτων διαφόρων νομισματοκοπειῶν τῆς αὐτοκρατορίας μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου καὶ τοῦ ἐκ τῆς Εὐδοκίας πρωτοτόκου υἱοῦ τούτου Ἡρακλείου νέου Κωνσταντίνου. Παρὰ W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, τόμ. A', Λονδῖνον 1908, ἀρ. 170 - 196 (πίν. XXIV 8 - 10), ἀρ. 244 - 249 (πίν. XXV 10), ἀρ. 266 (πίν. XXVI 2), ἀρ. 269 - 274 (πίν. XXVI 4, 5), ἀρ. 297 - 301 (πίν. XXVI 16), ἀρ. 455 - 456 (πίν. XXX 2), ἀρ. 464 - 465 (πίν. XXX 7).

τὴν στέψιν τοῦ ἀνεψιοῦ του, ἐγγονοῦ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰρακλείου¹, ὡς ἦτο ὁ κανὼν κατὰ τὴν ἀνάδειξιν συμβασιλέως. Ἡ βασιλομήτωρ, δυναμικὴ καὶ φιλόδοξος, ἔχουσα δημιουργήσει κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν τοῦ συζύγου της στενοὺς δεσμοὺς μὲ πρόσωπα ὑψηλὰ ἰστάμενα (ὡς κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ ὁ πατριάρχης Πύρρος), φαίνεται ὅτι διὰ δευτέραν φοράν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὑπὸ τὸ πρόσχημα νῦν τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ υἱοῦ της προσεπάθησε νὰ ἐπιβληθῇ πολιτικῶς, μὲ ἀπωτέραν ἀσφαλῶς ἐπιδιώξιν τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν βασιλείαν ὡς συμβασιλεύς. Κατὰ τὴν ἀναμέτρησιν, ἥ ὁποία ἐπηκολούθησε τέλει Σεπτεμβρίου τοῦ 641², τὸ ἀντίπαλον κόμμα, ἐκμεταλλευόμενον τὴν ἀντιδημοτικότητα τῆς Μαρτίνης, ἐπαυξήθεισαν ἐκ τοῦ προώρου θανάτου τοῦ προγονοῦ της Ἰρακλείου νέου Κωνσταντίνου³, συσπειρωθὲν πέριξ τῆς συγκλήτου Κωνσταντινουπόλεως ἐκέρδισε τὴν μάχην. Ἡ σύγκλητος προέβη εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς μισητῆς δευτέρας γραμμῆς τοῦ Ἰρακλείου καὶ προσέφυγεν εἰς ἀπόγονον ἐκ τῆς πρώτης. Εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν δύο παρατάξεων ἐκτὸς ἄλλων θὰ συνέβαλον ἀσφαλῶς καὶ θρησκευτικαὶ ἀντιθέσεις, δεδομένου ὅτι ἡ βασιλομήτωρ Μαρτίνα καὶ ὁ πατριάρχης Πύρρος ἦσαν ὁπαδοὶ τοῦ μονοθελητισμοῦ.

Ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἦτο ὁ γεννηθεὶς τὴν 7ην Νοεμβρίου 631 **Ἡράκλειος**⁴, υἱὸς τοῦ Ἰρακλείου νέου Κωνσταντίνου, ὅστις κατὰ τὴν στέψιν μετωνομά-

1. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 30. Πρόκειται διὰ τὸν Κώνσταντα Β', περὶ οὗ εὐθὺς κατωτέρω. Διὰ τὴν ἀναγόρευσιν καὶ στέψιν αὐτοῦ, βλ. τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 71 - 72.

2. Ἡ πτῶσις τῆς Μαρτίνης - Ἰρακλωνᾶ ἐπηκολούθησε τὴν στέψιν τοῦ Κωνσταντος Β', λαβοῦσαν χώραν τὸν Σεπτέμβριον 641· δι' ὃ ὀρθῶς χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 94 - 95, τέλει Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν J. Kaesler, *De imperio Constantini III (641 - 668)*, Λιψία 1907, σελ. 25 κέ., ἀκολουθοῦντα τὸν Θεοφάνην. Ὁ χρονογράφος οὗτος (σελ. 341), ὡς καὶ ὁ Σκυλίτζης παρὰ Κεδρηνῶ, Α', σελ. 753, ἀναφέρουν ὡς διάρκειαν τῆς βασιλείας μῆνας ἕξ, μεταθέτοντες οὕτω τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς Μαρτίνης - Ἰρακλωνᾶ εἰς τὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου. Ὁ V. Grumel, *Regestes*, σελ. 118, χρονολογεῖ τὴν μὲν ἐκθρόνισιν τοῦ πατριάρχου Πύρρου τὴν 21ην Σεπτεμβρίου 641, τὴν δὲ χειροτονίαν τοῦ διαδόχου τοῦ Παύλου τὴν 1ην Ὀκτωβρίου 641. Εἰς τὴν ἐκτενῆ ἀφήγησιν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἰρακλωνᾶ συζητοῦνται ὑπὸ τοῦ Α. Στράτου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 199 κέ., τὰ χρονολογικὰ ἰδιά προβλήματα. Εἰς τὸ θέρος - φθινόπωρον 641 ἀνάγονται γεγονότα μνημονευόμενα εἰς ἐπιστολὴν τοῦ ὁμολογητοῦ Μαξίμου (ἐν P.G., τόμ. 91, στ. 460), ἐν ᾗ ἐπικνηλημένη γίνεται μνεῖα τῆς κοινῆς ἡμῶν διεσποίνης τῆς Θεοφιλάκτου Πατρικίης, ἣν ἐσφαλμένως κατ' ἐμὲ ταυτίζει ὁ Dölger, *Regesten*, ἀρ. 219 καὶ 222 πρὸς τὴν ἐκπτωτον βασίλισσαν.

3. Μεταγενέστεροί τινες χρονογράφοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ κατὰ τῆς Μαρτίνης κατηγορία διὰ φαρμακείαν τοῦ προγονοῦ της ὑπεστηρίχθη ἐπίσημως κατὰ τὴν βασιλικὴν προσλαλίαν τοῦ νεαροῦ Κωνσταντος (βλ. κατωτέρω, σελ. 19, σημ. 3). Παρὰ Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Α', σελ. 754 λέγεται: *παρακλητικοῖς λόγοις πρὸς τὴν σύγκλητον ἐχρήσατο ἐπαινέσας αὐτὴν ὑπὲρ τοῦ μίσους Ἰρακλέους καὶ Μαρτίνης ὡς φονέων γεγονότων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ...*, οὕτω καὶ παρὰ Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 217.

4. Θεοφάνης, σελ. 335.

σθη εἰς Κωνσταντῖνον ἀλλ' εἰς τὴν Ἱστορίαν παρέμεινε μὲ τὸ ὑποκοριστικὸν **Κώνστας** ¹. Αἱ ἀφηγηματικαὶ πηγαὶ ὁμοφώνως ἐξαίρουν τὴν δρᾶσιν τῆς συγκλήτου, ἀποδίδουσαι εἰς αὐτὴν τὴν ἀποπομπὴν καὶ καταδίκην τῆς Μαρτίνης καὶ τοῦ Ἡρακλωνᾶ καὶ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ μικροῦ Κωνσταντος εἰς αὐτοκράτορα ². Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν διασφύζουσιν καὶ ἀπόσπασμα τοῦ λόγου τοῦ θρόνου, συνταχθέντος βεβαίως οὐχὶ ὑπὸ τοῦ δεκαετοῦς παιδός, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ὀργανωτῶν τοῦ πραξικοπήματος. Ἐν τῇ προσλαλιᾷ, ὁ μικρὸς αὐτοκράτωρ ἐκφράζει εὐχαριστίας καὶ εὐγνωμοσύνην πρὸς τὴν σύγκλητον, ἱκανοποίησιν διὰ τὴν δικαίαν ἀπόφασιν αὐτῆς καὶ ἐξαιτεῖται τὴν περαιτέρω συμπαραστάσιν τῆς συγκλήτου εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων ³.

Τὰ κείμενα παντάπασιν φειδωλὰ εἰς πληροφορίας περὶ τῆς μητρὸς τοῦ νέου αὐτοκράτορος ⁴ οὐδὲ καὶ ἀναφέρουν, ἐὰν αὕτη εὐρίσκητο ἐν ζωῇ κατὰ

1. Νικηφόρου Ἱστορία, σελ. 30. Ἡ στέψις τοῦ Κωνσταντος Β' ἔλαβε χώραν τὸν Σεπτέμβριον 641, ὡς ὀρθῶς ὑποστηρίζει ὁ O s t r o g o r s k y, *Geschichte*, σελ. 94 - 95 (: Τῆς οὖν τρυφῆς ἐπιλαβούσης, σημειοῖ ὁ χρονογράφος).

2. Βίος Μαξίμου, ἐν P.G., τόμ. 90, στ. 81 : Ἀλλὰ τὸν Ἡρακλωνᾶν ἡ σύγκλητος μισαχθεῖσα θάττον μετακινεῖ τῆς ἀρχῆς ἐν ταύτῳ καὶ τὸν δυσσεβῆ Πύρρον, σὺν τῇ ὁμοτροπῇ Μαρτίνῃ τῆς βασιλίδος ἀπελασάμενοι... Τὸ αὐτὸ πνεῦμα χαρακτηρίζει καὶ τὰς ἐκ τῆς ἱστοριογραφίας μαρτυρίας Θεοφάνους, σελ. 331₃, 341₂₄, Σκυλίτζη - Κεδρηνού, Α', σελ. 753 - 754, Λέοντος Γραμματικοῦ, σελ. 156, Χρονογραφικοῦ συντόμου, ἐκδ. Fr. Cumont, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 30, ἀρ. κδ', Ζωναρᾶ, Ι', σελ. 217, Θεοδώρου Σκουταριώτου, σελ. 110.

3. Θεοφάνης, σελ. 342 : βασιλεύσας Κώνστας πρὸς τὴν σύγκλητον ἔλεγεν... ἦν μάλιστα (sc. τὴν Μαρτῖναν) μετὰ τοῦ τέκνου ἡ ὑμετέρα σὺν Θεῷ ψῆφος τῆς βασιλείας δικαίως ἐξέβαλεν, πρὸς τὸ μὴ ἰδεῖν ἐκνομώτατον τὴν βασιλείαν Ρωμαίων, τοῦτο μάλα ἐγνωκνῖα ἡ ὑμετέρα ὑπερφυῆς σεμνοπρέπεια. διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς ἔχειν συμβούλους καὶ γνώμονας τῆς κοινῆς τῶν ὑπηκόων σωτηρίας... Τὸ νόημα τῆς ἀτελῶς παραδιδομένης φράσεως ἀποκαθίσταται διὰ τῆς παρὰ Λέοντι Γραμματικῷ, σελ. 157, ἀποδόσεως τῆς βασιλικῆς προσλαλιᾶς: πρὸς τὸ μὴ τὸν ἐξ ἀθέσμως καὶ ἐκνόμως γεννηθέντα βασιλεύεσθαι τὴν βασιλείαν Ρωμαίων..., συμπληρουμένης διὰ τῆς κατωτέρω ἀποστροφῆς πρὸς τὴν σύγκλητον: ἐγὼ (sc. ὁ Κώνστας) δὲ παρακαλῶ συμβούλους ἔχειν ὑμᾶς καὶ φίλους καὶ γνώμονας τῆς ἐμῆς βασιλείας. Μνεία τῆς βασιλικῆς προσφωνήσεως καὶ παρὰ Σκυλίτζη - Κεδρηνῷ, Α', σελ. 754. Τὴν πολιτικὴν δραστηριότητα τῆς συγκλήτου τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξετάζει ὁ Ch. Diehl, *Le sénat et le peuple byzantin aux VIIe et VIIIe siècles*, Byzantion 1 (1924), σελ. 201 - 213. Βλ. καὶ H. - G. Beck, *Senat und Volk*, σελ. 43 - 44, 49, ὅστις δέχεται τὴν καθάρεισιν Μαρτίνης - Ἡρακλωνᾶ ὡς ἔργον τῆς συγκλήτου, ἀλλὰ δὲν εἰσέρχεται εἰς ἔρευναν τῆς νομικῆς ιδιότητος τῆς βασιλομήτορος.

4. Γνωστὸν τυγχάνει ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ πατρικίου Νικήτα καὶ κατὰ τοὺς Νικηφόρον, Ἱστορία, σελ. 96, Ζωναρᾶν, Ι', σελ. 216, Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 110, ὠνομάζετο Γρηγορία, ἐνῶ κατὰ τοὺς χρονογράφους Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 155 - 156, Σκυλίτζην - Κεδρηνόν, Α', σελ. 753₁₄, Ἀναστασία. Οὐδεμία ἐνδειξις περὶ αὐτῆς ἀπαντᾷ ἐπὶ νομισμάτων.

τὸν χρόνον τῆς ἀνόδου τοῦ Κώνσταντος εἰς τὸν θρόνον ¹. "Ασχοπος ἐπομένως καθίσταται οἰαδήποτε ὑπόθεσις σχετικὴ μὲ τὴν νομικὴν θέσιν αὐτῆς κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τῆς.

Ἐκ τῶν λεχθέντων συνάγεται :

1) "Οτι ἡ Μαρτῖνα δὲν ἐπέτυχε νὰ ἀνακηρυχθῇ συμβασιλεύς τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τῆς Ἡρακλωνᾶ. Ἡ προσωπικὴ προβολὴ τῆς αὐγούστης καὶ ἡ ἐνεργὸς ἀνάμιξις αὐτῆς εἰς τὰ κοινὰ δὲν εἶχον κατοχυρωθῇ νομικῶς ἀλλ' ἦσαν ἀποτέλεσμα τοῦ προσωπικοῦ δυναμισμού τῆς, ταχέως προσκρούσαντος εἰς ἰσχυρὰς ἀντιπάλους δυνάμεις, ὧν συνισταμένη ὑπῆρξεν ἡ σύγκλητος.

2) "Οτι ρυθμιστὴς τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῶν δυναστικῶν προβλημάτων κατὰ τὴν χηρείαν τοῦ θρόνου ἀποβαίνει ἡ σύγκλητος, ἡ ὁποία, ἐνεργοῦσα ὡς κυρίαρχον σῶμα, προβαίνει εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ἀνωτάτου κοσμικοῦ ἡγέτου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

Ε'

Τὸν Λέοντα Δ', θανόντα τὴν 8ην Σεπτεμβρίου 780, ἐκλήθη νὰ διαδεχθῇ ὁ ἐστεμμένος ἤδη ² ὑπὸ τοῦ πατρός του δεκαετῆς **Κωνσταντῖνος**, ὅστις ὡς ἀνῆλικος ³ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ αὐτοτελῶς τὴν ἐξουσίαν. Τὸ βάρος τοῦτο θὰ ἐπωμισθῇ ἡ βασιλομήτωρ Εἰρήνη ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ συμβασιλέως ⁴. Εἰς τὰς πηγὰς, εἶναι ἀληθές, δὲν διευκρινεῖται οὔτε ὑπὸ ποίου ἐπελέγη οὔτε τίνι

1. Ὁ Grierson, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 48 - 49, ὑποθέτει ὅτι θὰ ἔζη, ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπιβεβαίωσιν τοῦ γεγονότος γνωρίζει.

2. Θεοφάνης, σελ. 449 - 450, Λέων Γραμματικός, σελ. 190 - 191, Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Β', σελ. 19, Ζωναράς, Γ', σελ. 283. Βλ. καὶ Αἰκ. Χρυστοφίλου, *Ἐκλογή*, σελ. 81 - 82.

3. Οὗτος, γεννηθεὶς τὴν 14ην Ἰανουαρίου 771 (Θεοφάνης, σελ. 445₁₂), διήνυε τὸ δέκατον ἔτος κατὰ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ πατρός του.

4. Ἡ ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτικῷ δικαίῳ ἐξέλιξις τῶν συναφῶν μὲ τὸν βυζαντινὸν αὐτοκρατορικὸν θεσμόν προβλημάτων, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς πτώσεώς τῆς, ἐξετάζεται εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, τὸ ὁποῖον, καίτοι ἀπὸ δεκαετίας καὶ πλέον (1956) ἐκδοθέν, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀγνοῇται ὑπὸ πολλῶν ἀλλοδαπῶν ἐρευνητῶν. Οἱ πλείστοι ἐμμένουν εἰς ὅσα παλαιότερον ἐδίδαξεν ἐπὶ τοῦ θέματος ὁ Fr. Dölger καὶ τινες τῶν μαθητῶν του. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιβασιλείας συνδέεται στενῶς μὲ τὸ τῆς συμβασιλείας καὶ τῆς ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτεύματι θέσεως τοῦ συμβασιλέως, δι' ὃ ὁ ἐπιθυμῶν νὰ κατατοπισθῇ πληρέστερον ἐπ' αὐτοῦ ἀναγνώστης παραπέμπεται εἰς τὸ ἀνωτέρω βιβλίον μου, ἐνθα ἐξετάζεται τοῦτο μὲν ἡ περίπτωσις ἐκάστου αὐτοκράτορος καὶ συμβασιλέως καθ' ἑαυτήν, τοῦτο δὲ ἐπιχειρεῖται ἡ συναγωγὴ γενικωτέρων κανόνων ἀφορώντων τὴν ρύθμισιν τῆς ἀναδείξεως νέου ἡγεμόνος ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν μετὰ τὴν πλείονων συμβασιλέων σχέσιν.

τρόπῳ ἡ Εἰρήνη κατέστη συμβασιλεύς, ἀλλ' ἡ ιδιότης αὕτη τῆς βασιλομήτορος εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας.

Ἀφθονοῦν αἱ μαρτυρίαι, ἐξ ὧν βεβαιοῦται ὅτι αὕτη ἔδιδε τὰς κατευθύνσεις καὶ ἐλάμβανε τὰς ἀποφάσεις ἐπὶ θεμάτων ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς πολιτικῆς καὶ προέβαινεν εἰς τὰς τοποθετήσεις τῶν ἀνωτάτων στελεχῶν εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὴν διοίκησιν. Ἡ σύναψις συμφωνίας μετὰ τοῦ Harun - Al - Rachid ¹, ἡ ἀποστολὴ κατὰ τῶν Σκλαυνῶν ἐθνῶν τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου πατρικίου Σταυρακίου ², ἡ πλήρωσις τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου μετὰ τὸν ἐξαναγκασμὸν εἰς παραίτησιν ³ τοῦ πατριάρχου Παύλου ἀποτελοῦν δείγματα τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος τῆς Εἰρήνης κατὰ τὴν ἀνηλικιότητα τοῦ υἱοῦ της.

Ἀλλὰ πέραν αὐτῶν ὑπάρχουν αἱ εἰδήσεις, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος Δ', εἰς ἃς τονίζεται, θὰ ἔλεγον μετ' ἐμφάσεως, ἡ συμμετοχὴ τῆς Εἰρήνης εἰς τὴν βασιλείαν: *Εἰρήνη ἡ εὐσεβεστάτη ἄμα τῷ υἱῷ αὐτῆς Κωνσταντίνῳ παραδόξως θεόθεν τὴν βασιλείαν ἐγχειρίζεται...* ⁴ μετὰ δὲ μ' ἡμέρας τοῦ κρατῆσαι αὐτήν, τοῦ υἱοῦ αὐτῆς δεκαετοῦς ὑπάρχοντος... ⁵. Διαφωτιστικοὶ εἶναι καὶ οἱ κατάλογοι βασιλειῶν, εἰς οὓς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχῆς τῆς Εἰρήνης συναριθμοῦνται μετὰ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ⁶. Εἰς

1. Θεοφάνης, σελ. 456₁₉₋₂₁, Λέων Γραμματικός, σελ. 193 - 194, Ζωναρᾶς, I', σελ. 286 - 287 (= D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 340· περίπου Αὐγούστος 781).

2. Θεοφάνης, σελ. 456₂₅₋₂₇, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 21· πρβλ. Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 194, Μιχαὴλ Σύρον, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Γ' (1905), σελ. 2 (ἔτ. 783).

3. Ὁ πατριάρχης Παῦλος Δ' παρητήθη τὴν 31ην Αὐγούστου 784, ἡ δὲ χειροτονία τοῦ διαδόχου τοῦ Ταρασίου ἔλαβε χώραν τὴν 31ην Δεκεμβρίου 784. Πρὸ τῆς ἐκλογῆς ἡ Εἰρήνη προέβη εἰς δηλώσεις, συναγαγοῦσα ἡ βασίλισσα Εἰρήνη πάντα τὸν λαὸν εἰς τὴν *Μαγναύραν*· Θεοφάνης, σελ. 458, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 22.

4. Θεοφάνης, σελ. 456₆ = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 20₁₁· πρβλ. Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 192₁₇, Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 285 (: ἡ ἀγοῦστα Εἰρήνη σὺν τῷ υἱῷ Κωνσταντίνῳ... τὴν βασιλείαν ἀρχὴν διεδέξαντο)· Χρονικὸν Μιχαὴλ Σύρου, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Γ', σελ. 2: *Comme c'était un enfant... sa mère Irène gouvernait et était proclamée avec lui*. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 15: *Ἦνίκα Κωνσταντῖνος μετὰ Εἰρήνης τῆς μητρὸς ἐβασίλευεν*. Εἰς τὸ λεγόμενον Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου Β', ἐν P.G., τόμ. 117, στ. 409, γίνεται μνεία συμβασιλείας Εἰρήνης - Κωνσταντίνου Ξ'. Βλ. Ursula Bosch, *Ein Beitrag zum Kaisertum der Eirene*, Byzantinische Forschungen 1 (1966), σελ. 24 - 29.

5. Θεοφάνης, σελ. 454₁₂· Λέων Γραμματικός, σελ. 192₁₉: μετὰ δὲ τεσσαράκοντα ἡμέρας τοῦ κρατῆσαι αὐτὴν μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς.

6. Νικηφόρου, Χρονογραφικὸν σύντομον (ἔκδ. de Boor), σελ. 100₁₂: *Κωνσταντῖνος υἱὸς Λέοντος σὺν τῇ μητρὶ Εἰρήνῃ ἔτη ι', μῆνας β', ἡμέρας β'*. Αὐτόθι, σελ. 100₁₈₋₂₂: *Κωνσταντῖνος μόνος ἔτη σ', μῆνας θ', ἡμέρας η'*. Ἀνηγορεύθη ἐν τῷ φόρῳ διὰ τῆς σάκρας αὐτοῦ. Εἰρήνη μήτηρ αὐτοῦ πάλιν ἔτη ε', μῆνας β', ἡμέρας β'. Τὸ χωρίον ἐχρησιμοποιήθη

τὸν βίον τοῦ ἡγουμένου Ἰωαννικίου χαρακτηρίζεται τὸ ἔτος 782¹ ὡς τὸ δεύτερον ἔτος τῆς χριστοφόρου αὐτοκρατορικῆς βασιλείας Εἰρήνης δωδεκάτῃ δὲ τῆς ἑως τότε ἀρχῆς αὐτῆς². Εἶναι πασιφανὲς ἡ διακρίσις μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἀφ' ἑνός, τῆς ἀρχῆς ἀφ' ἑτέρου τοῦ τελευταίου ὅρου δηλοῦντος προφανῶς τὴν ἀνάδειξιν τῆς Εἰρήνης εἰς αὐγοῦσταν. Ἡ ἔκφρασις αὐτοκρατορικῆς βασιλείας χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ πεπαιδευμένου ἀγιογράφου, — ὡς καὶ ἕτερον χωρίον τοῦ αὐτοῦ βίου³ ἐπιβεβαιῶν — διὰ τὴν ἀδελφωτὴν τὸ νομικὸν καθεστὼς τῆς ἀσκήσεως κυριαρχοῦ ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ ἀρμυδίου κατὰ τὸ βυζαντινὸν πολιτειακὸν δίκαιον ὀργάνου, ἦτοι τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὅσακις γίνεται λόγος περὶ αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων τῆς περιόδου 780 - 797 κατὰ κανόνα μνημονεύονται ὡς ἀποδέκται ἢ ἀποστολεῖς ἀμφοτέρω οἱ ἡγεμόνες⁴.

Ἰδιαιτέρως πολύτιμοι διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς θέσεως τῆς βασιλομήτορος ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου εἶναι αἱ τὴν συμμετοχὴν αὐτῆς εἰς τὴν Ζ' οἰκουμενικὴν σύνοδον ἀφορῶσαι πληροφορίες. Ἡ Εἰρήνη ἀνέπτυξε πρωτοβουλίαν διὰ τὴν σύγκλησιν καὶ προετοιμασίαν τῆς συνόδου⁵, παρηκολούθησε

ὑπὸ τοῦ W. Ohnsorge εἰς τὸ λίαν ἐνδιαφέρον ἄρθρον του, *Das Kaisertum der Eirene und die Kaiserkrönung Karls des Grossen*, *Saeculum* 11 (1963), σελ. 221, σημ. 27, ἀλλ' οὐχὶ μὲ τὴν δέουσαν στίξιν εἰς τρόπον, ὥστε δημιουργεῖται ἡ πεπλανημένη ἐντύπωσις ὅτι ἡ Εἰρήνη ἀνηγορεύθη διὰ τῆς σάκρας τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ τὸ ὀρθὸν εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Γ' ἀνηγορεύθη ἐν τῷ Φόρφ διὰ σάκρας ἐκδοθείσης ὑπὸ τοῦ ἰδίου. (Πρόκειται διὰ τὰ γεγονότα τοῦ φθινοπώρου 790). Πρὸς τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν ἀνταποκρίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου C. de Boor στίξις.

1. Τοῦτο προσδιορίζεται ἐκ τῆς ἡλικίας τοῦ ἀγίου, γεννηθέντος τῷ 754 (Βίος Ἰωαννικίου ἐν *Acta Sanctorum Novembris*, τόμ. Β', 1, Βρυξέλλαι 1894, σελ. 333, κεφ. 2 καὶ σχόλ. σελ. 336) καὶ ἄγοντος τότε τὸ εἰκοστὸν ὄγδον ἔτος (αὐτόθι, σελ. 335, κεφ. 1).

2. Αὐτόθι, σελ. 335, κεφ. 4.

3. Αὐτόθι, σελ. 337: ἔκτῃ ἔτει τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ νεωτέρου. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 3 περὶ τοῦ τελευταίου τούτου χωρίου.

4. Οὕτω *Divalis sacra directa a Constantino et Irenae* ἀπὸ 29 Αὐγούστου 784 πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν Α' (παρὰ Mansi, τόμ. IB', στ. 984 - 986 = *Dölger, Regesten*, ἀρ. 341). Οἱ ἀποκρισιάρχοι ἔφερον τὰ παπικὰ γράμματα πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς δεσπότης (παρὰ Mansi, τόμ. IB', στ. 1075 D, 1076 D). Πρὸς τὸν στρατηγὸν Σικελίας καὶ κληρικούς, μεταξὺ 25-12-784 καὶ 27-10-785, κατὰ κέλευσιν τῶν εὐσεβῶν βασιλέων ἡμῶν (παρὰ Mansi, τόμ. IB', στ. 1075 E, 1076 E), μετὰ εὐσεβοῦς κελύσεως τῶν ὀρθοδόξων βασιλέων ἡμῶν (αὐτόθι στ. 1078 A, 1077 A — *Dölger, Regesten*, ἀρ. 342). Ὁ πάπας Ἀδριανὸς Α' ἐπιστέλλει *Dominis piissimis et serenissimis imperatoribus... Constantino et Irenae augustis* (αὐτόθι, στ. 1056 κέ., 1055 κέ., ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοσις). Βλ. καὶ τὴν ἐπομένην σημείωσιν.

5. Θεοφάνης, σελ. 458₁₀, 461₁₂, 462₃, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 22 κέ., Γεώργιος Μοναχός, Β', σελ. 768, 769. Θεοφάνης, σελ. 462₁₇: καὶ ποιήσασα (sc. ἡ Εἰρήνη)

προσωπικῶς μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς τῇν τελικὴν συνεδρίαν¹, καὶ ὑπέγραψε μετ' αὐτοῦ τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν². Τὸ αὐτὸ εἶχον πράξει εἰς τὸ παρελθὸν οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον ἐνεργοῦν καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἥτοι παρακολουθοῦν αὐτοπροσώπως πλείονας συνεδρίας τῶν ἐκάστοτε ὑπ' αὐτῶν συγκληθειςῶν μεγάλων συνόδων (τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτὰς ἐξομοιουμένων) καὶ ὑπογράφουν τὰς ὑπ' αὐτῶν ληφθείσας ἀποφάσεις³. Οὐδέποτε ὅμως ἀγνοῦστα, σύζυγος ἐνγλήκου αὐτοκράτορος,

στρατὸν ἴδιον καὶ ἄρχοντας πειθηνίους αὐτῇ, τῷ Μαῖῳ μὲν πάλιν ἀποστείλῃσι κατὰ παντὸς τόπον προσεκαλέσατο τοὺς ἐπισκόπους παραγενέσθαι ἐν τῇ Νικαίῳ πόλει... (Μάιος 787). Προσκήσεις συμμετοχῆς εἰς τὴν σύνοδον εἶχον ἀποσταλῇ πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν Α' (Θεοφάνης, σελ. 460₂₇ : ἀποστείλασα δὲ καὶ ἡ βασίλισσα πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν... , Mansi, τόμ. IB', στ. 984 - 986 = D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 341, 29 Αὐγούστου 784· βλ. καὶ *Regesten*, ἀρ. 343), καὶ πρὸς τὰς ἐκκλησίας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας (Θεοφάνης, σελ. 460₃₂). Εἰς τὴν intitulatione σάκρας ἀναγιγνώσκεται : *Κωνσταντῖνος καὶ Εἰρήνη πιστοὶ βασιλεῖς Ρωμαίων τοῖς ἐνδοκίᾳ καὶ χάριτι Θεοῦ καὶ κελεύσει τῆς ἡμετέρας εὐσεβοῦς βασιλείας συναθροισθεῖσιν ἁγιωτάτοις ἐπισκόποις ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ...* (παρὰ Mansi, τόμ. IB', στ. 1002 = D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 346).

1. Παρὰ Mansi, τόμ. II', στ. 413 : αὐτῆς (sc. τῆς Εἰρήνης) προκαθίστασης μετὰ τοῦ συμβασιλεύοντος αὐτῇ υἱοῦ... Πρβλ. καὶ στ. 494· Θεοφάνης, σελ. 463₆ : προκαθίσαντες οἱ βασιλεῖς...

2. Παρὰ Mansi, τόμ. II', στ. 416 : ἡ εὐσεβεστάτη βασίλισσα ἐπέγραψε καὶ ἐδίδου τῷ συμβασιλεύοντι αὐτῇ υἱῷ καὶ αὐτὸν ὑπογράφειν... Ἡ ὑπογραφή τοῦ τόμου ὑπὸ τῆς Εἰρήνης προσέλασε φαίνεται ἐντύπωσιν, διότι τὸ γεγονός ἀναγράφεται εἰς τὰς πλείστας τῶν χρονογραφίων. Θεοφάνης, σελ. 463₆₋₈ = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 23₁₅ : ὑπανεγνώσθη ὁ τόμος καὶ ἐπέγραφεν ὁ τε βασιλεὺς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ κηρῶσαντες τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἀρχαῖα δόγματα· Ζωναρᾶς Γ', σελ. 290 : ὁ (sc. τόμος) καὶ παρὰ τῶν κρατούντων κεκύρωτο ὑποσημηναμένων αὐτὸν Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 128 : ἐπέγραψε δὲ τῷ τόμῳ τῆς συνόδου καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Εἰρήνη. Πρβλ. O h n s o r g e, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 224 καὶ σημ. 19. Ἐὰν πρακτικὰ τῆς συνόδου *cum imperialibus sacris manibus propriis subscriptis* ἐστάλησαν πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν μετὰ τὸν Ὀκτώβριον 787. *Le Liber Pontificalis*, Texte, introduction et commentaire par... L. D u c h e s n e, τόμ. Α', Παρίσι 1884, σελ. 512₇ (= D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 349). — Τῆς συνόδου τοῦ 843 ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' καὶ Θεοδώρου δὲν διεσώθησαν πρακτικὰ. Εἰς τὰς περὶ αὐτῆς ἐκ τῆς ἱστοριογραφίας εἰδήσεις δὲν διευκρινεῖται, τίς προῖστατο τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου οὔτε τίς ὑπέγραψε τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς. Μαρτυρεῖται ὅτι συνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῆς Θεοδώρας (βλ. κατωτέρω, σελ. 31, σημ. 2).

3. Ὁ αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς παρέστη αὐτοπροσώπως εἰς τὴν ἑκτὴν συνεδρίαν τῆς Δ' οἰκουμενικῆς συνόδου. Ed. S c h w a r t z, *Acta conciliorum oecumenicorum*, τόμ. Β', 1, 2, σελ. 334. Εἰς τὴν σύνοδον ἔτους 869/870 παρέστησαν κατὰ τὴν τελικὴν συνεδρίαν οἱ συμβασιλεῖς (προκαθεσθέντων τῶν φιλοχρίστων βασιλέων· Mansi, τόμ. ΙΣ', στ. 397), οἵτινες ὑπέγραψαν τὰς τελικὰς ἀποφάσεις ὡς ἀκολούθως : οἱ βασιλεῖς Βασίλειος, Κωνσταντῖνος καὶ Λέων, πηξάντων μὲν ἰδιοχείρως ἐν τοῖς πέντε βιβλίοις τοῦ τιμίου σταυροῦ τὸν τύπον τῶν βασιλέων καὶ γεγραφότων τὰς οἰκείας ὀνομασίας. τὸ δὲ τῆς γραφῆς ὑπόλοιπον γεγραφότος Χριστοφόρου πρωτασηκρήτου καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου (Mansi, τόμ. ΙΣ',

παρέστη εἰς συνεδρίασιν οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ πολὺ ὀλιγώτερον συνυπέγραψε πρακτικὰ καὶ ἀποφάσεις αὐτῆς. Ἡ πρᾶξις τῆς Εἰρήνης, ἥτις ἐνήργησεν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὡς οἱ ἄρρενες αὐτοκράτορες εἰς παρομοίας περιστάσεις, δεικνύει τὴν εἰς τὸ ἀκέραιον καὶ ἰδίῳ ὀνόματι συμμετοχὴν τῆς βασιλείσεως μητρὸς εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας. Πρὸς τοῦτοις, δεόν νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος τὴν ἐποχὴν τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου, ἔχων συμπληρώσει τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος, ἦτο κατὰ τὸ βυζαντινὸν πολιτικὸν δίκαιον ἐνήλικος καὶ κατὰ συνέπειαν ἦτο περιττὴ ἡ συνέχισις τῆς ἐπιτροπείας αὐτοῦ. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ βασιλομήτωρ ἐξηκολούθησεν, ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, νὰ παραμένῃ εἰς τὴν θέσιν της καὶ νὰ ἐκτελῇ τὰ αὐτὰ καθήκοντα, δεικνύει ἐναργῶς ὅτι ἡ Εἰρήνη δὲν ἤντλει τὰ δικαιώματά της ἐκ τῆς ιδιότητος τοῦ ἐπιτρόπου ἀλλὰ τῆς τοῦ συμβασιλέως. Ἡ ρῆξις βεβαίως δὲν ἀπεφεύχθη, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἠνδρώθη καὶ ἐζήτησε νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς συγκυριαρχίας¹.

Ἀκόμη μεγαλυτέραν βαρύτητα διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς νομικῆς θέσεως τῆς Εἰρήνης ἔχει τὸ περιεχόμενον τῶν ἀναφωνήσεων, διότι μετὰ τὴν ἐνγλικίωσιν τοῦ Κωνσταντίνου Γ' ὁ τύπος τῆς εὐφημίας τῶν βασιλέων ἀπέβη τὸ ἐξωτερικὸν σύμβολον τῆς μεταξὺ μητρὸς καὶ υἱοῦ διαμάχης. Οἱ τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιάκων ἀντετάχθησαν εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς Εἰρήνης τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 790 νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν υἱὸν της καὶ νὰ καταλάβῃ ἡ ἰδίᾳ τὴν πρώτην θέσιν, ἐκδηλοῦντες τὴν πίστιν των εἰς τὸν αὐτοκράτορα μὲ τὴν ἐμμονὴν εἰς τὴν ἀναφώνησιν πρώτου τοῦ ὀνόματος τοῦ Κωνσταντίνου. Οὗτοι διακηρύσσουσιν : «οὐδὲ προτάσσομεν τὸ ὄνομα Εἰρήνης πρὸ Κωνσταντίνου ἀλλὰ Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης, ὡς ἐξ ἀρχῆς παρελάβομεν»². Μάλιστα οἱ στρατιωτικοὶ οὗτοι προέβησαν εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ τότε στρατηγοῦ τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιάκων, ἀναδείξαντες εἰς τὴν θέσιν του νέον καὶ Κωνσταντῖνον

στ. 409). Τὸ παρατεθὲν χωρίον δὲν νομίζω ὅτι δικαιολογεῖ τὴν ἄποψιν τοῦ Fr. D o l - g e r, *Byzantinische Diplomatie*, Eital [1956], σελ. 23, καθ' ἣν «unterzeichnete der schreibunkundige Basileios I. die Akten des 8. Konzils nur mit einem Kreuz, sein Sohn Konstantinos schrieb die Namen aller 3 Kaiser bei» διὰ τὸ λοιπὸν τμήμα τῆς ὑπογραφῆς συμφωνεῖ ὅτι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ πρωτασκηρέτου Χριστοφόρου. Βλ. καὶ τὸ λατινικὸν κείμενον μετὰ τὴν δεκάτην συνεδρίαν : *Basilius, Constantinus et Leo, perpetui augusti... et omnibus quae ab ipsa* (sc. τῇ συνόδῳ) *definita et scripta sunt concordantes, subscripsimus manu propria*. Ὡσαύτως εἰς τὴν ἕκτην συνεδρίαν τῆς συνόδου 879/880 σημειοῦται : *προκαθεσθέντων τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου ἐν τῷ περιωνύμῳ παλατίῳ τοῦ Χριστοφικλίνου* (Mansi, τόμ. IZ', Α, στ. 512). Οἱ ἀνωτέρω ὑπέγραψαν τὸν ὑπὸ τῆς συνόδου ἐκτεθέντα ὅρον (αὐτόθι, στ. 517).

1. Θεοφάνης, σελ. 464 : τοῦ οὖν βασιλέως γεγονότος εἰκοσαετοῦς, ρωμαλέον τε ὄντος καὶ ἱκανοῦ πάνυ, ἐώρα ἐαυτὸν μηδὲν ἐξουσιάζοντα καὶ ἐλυπεῖτο. Οὕτω καὶ Λέων Γραμματικὸς, σελ. 169, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 24.

2. Θεοφάνης, σελ. 465.

μόνον βασιλέα ἀνεφώνησαν¹. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Κωνσταντῖνος, πιεσθεὶς ὑπὸ μερίδος ἀφωσιωμένων στρατιωτικῶν, ἀπεμάκρυνε τῆς ἀρχῆς τὴν μητέρα του². Δεκτικὸς ὅμως ἐπιρροῶν, ὑπεχώρησε πάλιν καὶ τὴν 1ῃν Ἰανουαρίου 792 παρακληθεὶς ὁ βασιλεὺς ὑπὸ τῆς ἰδίας μητρὸς καὶ πολλῶν τῶν ἐν τέλει ἀναγορευέει αὐτὴν πάλιν, καὶ συνευφημίζεται σὺν αὐτῷ ὡς ἐξ ἀρχῆς Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης³. Δις βεβαιοῦται ὅτι ἡ εὐφημία τῶν βασιλέων περιελάμβανεν ἐξ ἀρχῆς καὶ τὸ ὄνομα τῆς Εἰρήνης. Τοῦτο δὲ δικαιολογεῖται μόνον, ἐὰν καὶ αὕτη εἶχε τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν υἱὸν τῆς ιδιότητα, δηλονότι συνεβασίλευε μετ' αὐτοῦ. Ἰπὸ τὴν ιδιότητα τῆς ἀπλῆς ἐπιτρόπου τοῦ ἀνηλίκου δὲν ἦτο νοητὴ ἡ ἐπίσημος ἀναφώνησις τῆς βασιλομήτορος ἐν ἀπολύτῳ ἰσοτιμίᾳ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα υἱόν.

Ἀπομένει νὰ ἐρευνηθῇ καὶ τὸ νομισματικὸν ὕλικόν διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ, ἐὰν τοῦτο συμβάλλῃ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς νομικῆς θέσεως τῆς βασιλίσσης μητρὸς κατὰ τὴν βασιλείαν ἀνηλίκου αὐτοκράτορος, διαρκούσης τῆς μέσης καὶ ὑστέρας περιόδου. Διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς προσφορᾶς ταύτης χρήσιμον εἶναι νὰ ὑπενθυμίσω ὠρισμένας διαπιστώσεις.

Ἡ ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου καὶ κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνας διατηρηθεῖσα συνήθεια τῆς κοπῆς νομισμάτων μετ' αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῆς ἐκαστοτε αὐγούστης — συζύγου κατὰ κανόνα τοῦ αὐτοκράτορος — ἐγκαταλείπεται. Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστίνου Β' εἰσάγεται ἡ καινοτομία τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ νομίσματος, διατηρηθεῖσα καὶ εἰς τὰς ἐπομένους μέχρι τοῦ Φωκᾶ βασιλείας. Ἐκτοτε, ὅσκις χαράσσεται εἰς τὰ νομίσματα ἡ μορφή τῆς αὐγούστης μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συζύγου τῆς, εἰκονίζονται καὶ τὰ συμβασιλεύοντα τέκνα των⁴. Ἐκ τῶν γνωστῶν παραδειγμάτων εἶναι φανερόν ὅτι λόγοι δυναστικῆς σκοπιμότητος ὠδήγησαν εἰς τὴν χάραξιν τοιούτων τύπων.

1. Θεοφάνης, σελ. 465.

2. Θεοφάνης, σελ. 466₁₈.

3. Θεοφάνης, σελ. 467. Ἀνάλυσιν τῶν χωρίων τῶν συναφῶν μετ' αὐτὴν τὴν διαμάχην Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης βλ. εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 81 - 82, 130 - 132, καὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων παρὰ Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 148 - 151. Διὰ τὰ χρονολογικὰ βλ. Grierson, *ἐνθ'* ἄνωτ., σελ. 54.

4. Βλ. Wroth, τόμ. Α', ἀρ. 170 - 196 (πίν. XXIV 8 - 10), ἀρ. 244 - 249 (πίν. XXV 10), ἀρ. 266 (πίν. XXVI 2), ἀρ. 269 - 274 (πίν. XXVI 4 - 5), ἀρ. 297 - 301 (πίν. XXVI 16), ἀρ. 455 - 456 (πίν. XXX 2), ἀρ. 464 - 465 (πίν. XXX 7) τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Μαρτίνης καὶ τοῦ Ἡρακλείου νέου Κωνσταντίνου. — Wroth, τόμ. Β', σελ. 437 (πίν. L 13) τοῦ Βασιλείου Α', τῆς Εὐδοκίας καὶ τοῦ υἱοῦ των Κωνσταντίνου. — Αὐτόθι, σελ. 523 - 524, ἀρ. 1 - 4 (πίν. LXI 11 - 12) τοῦ Ρωμανοῦ Δ', τῆς Εὐδοκίας καὶ τῶν ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τέκνων τῆς Κωνσταντίας, Μιχαῆλ καὶ Ἀνδρονίκου. Περὶ τῶν τελευταίων βλ. εἰδικώτερον κατωτέρω, σελ. 65 κέ.

Ἡ ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ Ζ' αἰῶνος εἰσαχθεῖσα καινοτομία τῆς ἀπεικονίσεως τῶν συμβασιλέων κατακτᾷ ἕδαφος καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐξῆς σφύζονται νομίσματα διαφόρου κοπῆς, εἰκονίζοντα τοὺς κατὰ καιροὺς συμβασιλεῖς. Ἡ χάραξις δὲν γίνεται κατὰ τρόπον τυχαῖον ἀλλ' ἀκολουθεῖ κανόνες ἀπηχοῦντας πολιτειακὰς καταστάσεις καὶ ἰδεολογικὰς κατευθύνσεις εἰς τρόπον. ὥστε τὰ νομίσματα ἐκάστης βασιλείας ἀντανακλοῦν τὴν μεταξὺ τῶν συμβασιλέων ἐπικρατοῦσαν νομικὴν σχέσιν. Ἐνῶ αἱ μορφαὶ εἶναι σχηματικαὶ καὶ σπανιώτατα ὑποδηλοῦνται ἀτομικὰ χαρακτηριστικά¹, πᾶν ὅ,τι εἶναι δηλωτικὸν νομικῶν καταστάσεων ἀποτυπῶνται λεπτομερῶς μετὰ πάσης δυνατῆς ἀκριβείας.

Αὐτοκράτωρ καὶ συμβασιλεῖς εἰκονίζονται μὲ στολὴν ἡγεμονικὴν, ἀποδιδουμένην σχηματικῶς μὲν ἀλλὰ κατὰ τρόπον σαφῆ, ὑποδηλουμένων τῶν κυριωτέρων ἐξαρτημάτων αὐτῆς καὶ τοῦ ἐκ πολυτίμων λίθων κόσμου τῆς. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν διὰ τὸ στέμμα καὶ τὰ σύμβολα τῆς ἐξουσίας (σφαῖραν, σκῆπτρον), ἢ ἄλλα ἀντικείμενα (σταυρόν, ἀκακίαν), ἅτινα κρατοῦν οἱ εἰκονιζόμενοι. Ἡ διάκρισις τοῦ φύλου εἶναι πάντοτε σαφεστάτη, ἰδίᾳ ἐκ τῆς στολῆς καὶ τοῦ στέμματος τῆς βασιλίσσης. Ἡ διαφορὰ τῆς ἡλικίας μεταξὺ νέου καὶ πρεσβυτέρου ἄρρενος συμβασιλέως ὑποδηλοῦται συνήθως διὰ τῆς λειότητος τοῦ νεανικοῦ προσώπου, ἐνῶ γενειὰς διαφόρων σχημάτων καὶ μήκους προσδιορίζει ἀσφαλῶς τὸν πρεσβύτερον.

Ὅσάκις ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ νομίσματος εἰκονίζονται δύο ἡγεμόνες, ὁ κατέχων τὴν ἱεραρχικῶς ἀνωτέραν θέσιν — ὁ πρῶτος, κύριος αὐτοκράτωρ, συνήθως καὶ πρεσβύτερος — τίθεται εἰς τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὸν θεώμενον πλευρὰν, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν τιμητικὴν θέσιν. Ἐὰν τὰ ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ νομίσματος εἰκονιζόμενα πρόσωπα ὑπερβαίνουν τὰ δύο, ὁ ἔχων τὸ προβάδισμα ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ αὐτοκράτωρ τίθεται εἰς τὸ μέσον καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ οἱ ἄλλοι (συμ)βασιλεῖς ἢ οἱ νεώτεροι κατὰ τὴν τάξιν συναυτοκράτορες. Δηλωτικὴ τῆς ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτεύματι εἰς τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν ἀποδιδουμένης σημασίας ἀποτελεῖ ἡ ἀκόλουθος λεπτομέρεια εἰς νομισματικὰς χαράξεις μετὰ τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσιν τῆς νομικῆς σχέσεως αὐτοκράτορος καὶ ἄλλου βασιλέως². Ἡ θέσις τῆς χειρὸς τῶν συμβασιλέων, ὅταν ἀπὸ κοινοῦ κρατοῦν ἀντικείμενον, ρυθμίζεται ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν νομι-

1. Προσπάθεια ἐξατομικεύσεως διακρίνει π.χ. τὰ νομίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α': πλήρες, στρογγύλον πρόσωπον, ὀφθαλμοὶ μεγάλοι, κεφαλὴ ἐπικαθήμενῃ σχεδὸν ἐπὶ τῶν ὠμων (Wroth, τόμ. Α', σελ. 25 κέ., πίν. IV 9 κέ. - Λ), τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' τῆς περιόδου 685 - 695: νεαρὸτάτη ὄψις, ὠρειδὲς σχῆμα προσώπου, σχετικῶς μακρὸς, λεπτὸς λαίμῳς, κόμη εἰς διπλοῦν κυματισμὸν εἰς ἀμφοτέρας τὰς παρειάς (Wroth, τόμ. Β', πίν. XXXVIII 13, 14, 19, 22· XXXIX 6, 8, 16, 17, 18, 21· XL 2).

2. Ἐπὶ τῆς διακρίσεως ταύτης ἐπενέρχομαι καὶ εἰς τὰς σελ. 43, 63, 66 κέ., 72 - 73, 76, 92.

κῆς σχέσεως. Τὸ ἀντικείμενον, συνήθως σταυρὸς ἢ λάβαρον μὲ μακρὸν στέλεχος, εἰκονίζεται μεταξὺ τῶν δύο μορφῶν· ὁ ἀνώτερος κατὰ τὴν ἱεραρχίαν ἡγεμῶν ἄπτεται τοῦ σταυροῦ εἰς ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ ἱεραρχικῶς κατωτέρου τοῦ ¹, ἐνῶ ὅταν πρόκειται περὶ ἰσοτίμων αὐτοκρατόρων κρατοῦν ἀμφοτέρω τὸν σταυρὸν εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος ².

Αὐτονόητον εἶναι ὅτι καὶ αἱ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐπιγραφαί, δηλωτικαὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ τίτλου τῶν εἰκονιζομένων, ἀνταποκρίνονται ἀπολύτως εἰς τὸ ἐπισήμως κρατοῦν τυπικόν.

Τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα καθιστοῦν σαφές ὅτι ἡ ἐπὶ νομισμάτων τῆς μέσης καὶ ὑστέρας περιόδου ἀπεικόνισις τῆς μορφῆς τῆς βασιλομήτορος ὁμοῦ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς ἐκφράζει ὠρισμένον νομικὸν καθεστῶς καὶ ὀφείλει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς νομικῆς θέσεως τῆς αὐγούστης κατὰ τὰς περιόδους ταύτας.

Ἰδωμεν νῦν τὰ νομίσματα τοῦ Κωνσταντίνου Γ' καὶ τῆς Εἰρήνης. Ἐπὶ solidus εἰκονίζονται εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν αἱ προτομαὶ τοῦ Κωνσταντίνου Γ' καὶ τῆς Εἰρήνης, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν εἰς μικρὸν σχῆμα καθήμενοι οἱ πρόγονοι τοῦ αὐτοκράτορος, Λέων Ι', Κωνσταντῖνος Ε' καὶ Λέων Δ'. Ὁ Κωνσταντῖνος Γ', φέρων ἐπίσημον στολὴν, κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα σφαῖραν μὲ σταυρὸν ἄνω, καὶ ἡ Εἰρήνη, ἐν ἐπισήμῳ ὡσαύτως περιβολῇ, κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν σκῆπτρον. Εἰς ἄλλα ἀντίτυπα τοῦ αὐτοῦ τύπου ἡ Εἰρήνη κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν. Αἱ ἀτελῶς σφωζόμεναι ἐπιγραφαὶ τῶν νομισμάτων τοῦ τύπου τούτου περιορίζονται μόνον εἰς τὰ ὀνόματα CONSTANTINOS S (= καὶ) IRI(NI)· δὲν φαίνεται νὰ περιεῖχον καὶ τοὺς τίτλους τῶν εἰκονιζομένων ³. Τὰ αὐτὰ πρόσωπα μὲ τὴν αὐτὴν διάταξιν, τὰς αὐτὰς στολὰς καὶ σύμβολα εἰκονίζονται καὶ εἰς χαλκᾶς φύλλεις τῶν M (= 40) νουμίων ⁴.

Solidus ἑτέρου τύπου φέρει προτομὴν τοῦ Κωνσταντίνου Γ' ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως, τῆς Εἰρήνης ἐπὶ τῆς ἑτέρας. Ὁ πρῶτος κρατεῖ σφαῖραν μὲ σταυρὸν εἰς τὴν δεξιὰν καὶ ἀκακίαν ⁵ εἰς τὴν ἀριστεράν, ἡ δὲ Εἰρήνη ἀντιστοιχῶς

1. Οὕτως ὁ Βασίλειος Α' καὶ ὁ πρωτότοκος υἱός του Κωνσταντῖνος· W r o t h, τόμ. Β', σελ. 435 κέ., ἀρ. 1, 2 - 4, 11 - 20 (πίν. L 10, 12, 18). Διὰ τὴν νομικὴν θέσιν τοῦ Κωνσταντίνου (ἔστις δέον νὰ λάβῃ τὸν ἀριθμὸν Ζ') βλ. τὸ βιβλίον μου, Ἑκλογή, σελ. 93 - 95.

2. Ὁ Ἰουστινιανὸς Β' καὶ ὁ υἱός του Τιβέριος ὑποβασιλεύουν ἕκαστος διὰ τῆς δεξιᾶς ἐκ τῶν κάτω σφαῖραν, ἐφ' ἧς ὑψηλὸς πατριαρχικὸς σταυρὸς (W r o t h, τόμ. Β', πίν. XLI, 6 - 10).

3. W r o t h, τόμ. Β', σελ. 397, ἀρ. 1, 2, 3, (πίν. XLVI 5).

4. Αὐτῶθει, σελ. 399, ἀρ. 8, 9 (πίν. XLVI 8).

5. Νομίζω ὅτι ὁ W r o t h, τόμ. Β', σελ. 398, οὐχὶ ὀρθῶς προσδιορίζει τὸ ἀντικείμενον ὡς *marram*, σύμβολον τοῦ φέροντος ὑπατικὴν στολὴν. Εἰς τὰ βυζαντινὰ ἐγγεγραμμένα ἐθιμοτυπία γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀκακίας, μικροῦ τεμαχίου ὑφάσματος εἰς σχῆμα ἐπιμήκους σακκιδίου, πεπληρωμένου χώματος ἢ ἄμμου (ΨευδοΚωδινός, σελ. 51, Βόννης = ἔκδ. Verpeaux, σελ. 201), ὅπερ ὁ αὐτοκράτωρ εἰς ἐπισήμους ἐμφανίσεις ἐκράτει

σφαῖραν μὲ σταυρὸν καὶ σκῆπτρον, ἀπολῆγον ἄνω πάλιν εἰς σταυρὸν. Ἡ ἐπὶ τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἀκολούθως :

CONSTANTINOS BAS' (ιεὺς) — HHHH (ἢ IHHH) AVCTA (= Αὐγοῦστα) ¹.

Ἡ αὐτὴ χάραξις ἀπαντᾷ καὶ εἰς φόλλεις τῶν M (= 40) νουμνίων μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἰκονίζεται κρατῶν μόνον εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν ².

Τῶν αὐτῶν βασιλέων ἐσώθησαν καὶ ἀργυρᾷ νομίσματα, φέροντα ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως σταυρὸν ἐμπεπηγμένον ἐπὶ τριῶν βαθμίδων καὶ τὴν ἐπιγραφὴν IHSUS XPISTUS NICA, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας τὴν ἀκόλουθον χάραξιν :

CONSTANTINOS S (= καὶ) IRIHI EEC ΘΕΥ BASILIS† ³.

Οἱ ἀνωτέρω νομισματικοὶ τύποι ἀντανακλοῦν ἀπολύτως τὴν μεταξὺ τῶν εἰκονιζομένων νομικὴν σχέσιν : ἰσότητοι συμβασιλεῖς, ὡς δεικνύουν τὰ τε σύμβολα καὶ ἡ ἐπιγραφή (Κωνσταντῖνος καὶ Εἰρήνη ἐκ Θεοῦ βασιλεῖς), μὲ προβάδισμα τοῦ Κωνσταντίνου Σ', ὡς δηλοῦν ἡ ἀναγραφή πρῶτου τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ εἰς πάσας τὰς χαράξεις.

Ἐκ τῶν χωρίων τῶν ἀφηγηματικῶν ἔργων, τῶν μαρτυριῶν ἐπισήμων ⁴ κειμένων καὶ τῶν νομισματικῶν δεδομένων συνάγεται, νομίζω, πλέον

εἰς τὴν ἀριστερὰν πρὸς ὑπόμνησιν τοῦ φθαρτοῦ τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως. Βλ. σχόλια Reiske εἰς τὸ *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, τόμ. Β', σελ. 662 κέ. Τὴν ἔκδοσίν μου ἐνισχύουν τὰ ὑπὸ τοῦ J. Verpeaux, *Pseudo-Kodinos, Traité des offices*, Παρίσι 1966, σελ. 201, σημ. 2, περὶ τῆς ἀνακίης λεγόμενα. Εἰς παραστάσεις μικρογραφιῶν φέρεται ὁ αὐτοκράτωρ ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ κρατῶν τὴν ἀνακίαν.

1. Wroth, τόμ. Β', σελ. 398, ἀρ. 4, 5 (πίν. XLVI 6).

2. Αὐτόθι, σελ. 399, ἀρ. 10, 11 (πίν. XLVI 9).

3. Wroth, τόμ. Β', σελ. 398, ἀρ. 6 - 7 (πίν. XLVI 7). Ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος ἀπαντᾷ εἰς πλείονας βασιλείας τοῦ II', Θ' καὶ Γ' αἰῶνος μὲ χάραξιν ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως τῶν ὀνομάτων τῶν ἐκάστοτε συμβασιλέων. Σφύζονται τοιαῦτα νομίσματα τοῦ Κωνσταντίνου Ε' καὶ Λέοντος Δ' (Wroth, τόμ. Β', σελ. 380, ἀρ. 13 - 14, πίν. XLV 4), τοῦ Λέοντος Δ' καὶ Κωνσταντίνου Σ' (αὐτόθι, σελ. 394, ἀρ. 7 - 10, πίν. XLVI 2), τοῦ Κωνσταντίνου Σ' καὶ τῆς Εἰρήνης (αὐτόθι, σελ. 398, ἀρ. 6, 7, πίν. XLVI 7), τοῦ Μιχαὴλ Α' καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοφυλάκτου (αὐτόθι, σελ. 406, ἀρ. 2 - 3, πίν. XLVII 4), τοῦ Λέοντος Ε' καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Συμβατίου - Κωνσταντίνου (αὐτόθι, σελ. 409, ἀρ. 3 - 5, πίν. XLVII 11 - 12), τοῦ Μιχαὴλ Β' καὶ Θεοφίλου (αὐτόθι, σελ. 414, ἀρ. 5, πίν. XLVIII 2), τοῦ Μιχαὴλ Γ', τῆς Θεοδώρας καὶ τῆς Θέκλης (αὐτόθι, σελ. 431, ἀρ. 8, πίν. XLIX 19), τοῦ Βασιλείου Α' καὶ Κωνσταντίνου (αὐτόθι, σελ. 438, ἀρ. 6 - 7, πίν. L 15), τοῦ Λέοντος Σ' καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (II', κατὰ τὴν προταθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ἀριθμῆσιν) (αὐτόθι, σελ. 446, ἀρ. 6, πίν. LI 11). Ἀπὸ τοῦ Μιχαὴλ Α' καὶ ἐξῆς ἡ χάραξις ἔχει : EC ΘΕΥ BASILIS ROMAION.

4. Παρὰ τὰς προσπάθειάς μου δὲν ἠδυνήθην νὰ χρησιμοποιήσω τὴν μελέτην τοῦ A. Ross, *A Consular Medaillon of Constantine VI and Irene*, ἐν Allen Memorial Art Museum Bulletin 20 (1962), σελ. 26 - 32. Ἐσφαλμένως ὁ L. Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, Παρίσι 1936, σελ. 73, πίν. 29, ταυτίζει

ἡ σαφῶς ὅτι ἡ Εἰρήνη ἤσκει τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου αὐτοκράτορος υἱοῦ της ὡς συμβασιλεύς¹. Ἡ ἐμμονὴ τῆς βασιλομήτορος, ὅπως παντὶ τρόπῳ διατηρήσῃ κυρίαρχα δικαιώματα, ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὴν τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας² καὶ μετὰ τὴν πολιτικὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ Κωνσταντίνου³, δεικνύει ὅτι ἡ ἐπιτροπεία τοῦ ἀνηλίκου αὐτοκράτορος λήγει ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτειακοῦ δικαίου ὀριζομένου χρόνου ἐνηλικιώσεως, συμπίπτοντος μὲ τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος. Ἡ ἄμετρος φιλοδοξία τῆς βασιλομήτορος⁴ ἤγαγεν αὐτὴν εἰς πράξεις πολιτικῶς ἀσυνέτους καὶ συμπεριφορὰν ἀνήκουστον διὰ μῆτέρα.

Γ'

Ἡ διαδοχὴ τοῦ Θεοφίλου, θανόντος τὴν 20ὴν Ἰανουαρίου 842, παρουσιάζει ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου, ἔνεκα τοῦ ἰδιορρύθμου τρόπου, καθ' ὃν ἀντεμετωπίσθη τὸ ζήτημα τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ **Μιχαὴλ Γ'**. Διὰ πρώτην φορὰν, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὑφίστανται κατὰ τὴν περίοδον ἀνηλικότητος αὐτοκράτορος δύο ὄργανα, ταυτοχρόνως καὶ ἐν συνεργασίᾳ πρὸς ἄλληλα μεριμνῶντα διὰ τὴν πορείαν τῶν κοινῶν, ἅφ' ἐνὸς ἡ βασίλισσα μήτηρ ὡς συμβασιλεύς τοῦ ἀνηλίκου⁵ αὐτοκράτορος, καὶ ἅφ'

τὴν αὐτοκράτειραν τῆς εἰς τὸ Bargello Φλωρεντίας ἀποκειμένης ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πινακίδος μὲ τὴν Εἰρήνην. Πρόκειται περὶ τῆς συζύγου τοῦ Λέοντος Α' Βερίνης, ὡς προσεπάθησα νὰ ἀποδείξω εἰς πρόσφατον μελέτην μου, *Τίνα αὐτοκράτειραν εἰκονίζει ἡ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πινακὶς τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ Bargello*; ΔΧΑΕ, περ. 8', 5 (1969), σελ. 141 - 148. Βλ. καὶ ἄνωτέρω, σελ. 14.

1. Τὴν Εἰρήνην ὡς συμβασιλέα τοῦ Κωνσταντίνου Γ' ἀπὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν θρόνον τὸν Σεπτέμβριον 780 θεωρεῖ καὶ ὁ O h n s o r g e, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 224, σημ. 19.

2. Ἐκ τῶν πολλῶν μαρτυριῶν σημειῶ ὡς πλέον ἐνδεικτικὴν τῶν ἐπιδιώξεων τῆς Εἰρήνης τὴν παρὰ Θεοφάνει, σελ. 466₂₂: ἀπέστειλε δὲ ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ τὸν Λαχανοδράκοντα καὶ Ἰωάννην τὸν βάρυλον αὐτοῦ καὶ πρωτοσπαθάριον καὶ ὤρκισαν τοὺς Ἀρμενιάκους τ ο ὕ μ ῆ δ ἔ ξ α σ θ α ι Εἰρ ῆ ν η ν τὴν αὐτοῦ μητέρα εἰς β α σ ι λ έ α. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι χρησιμοποιεῖται ὁ τύπος βασιλεύς, τὸν ὅποιον καὶ ἡ ἰδίᾳ ἐγράψεν εἰς τὰ κατὰ τὴν μονοκρατορίαν της (797 - 802) κοπέντα νομίσματα (W r o t h, τόμ. Β', σελ. 400, ἀρ. 2, πίν. XLVI 11).

3. Ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὸν βίον τοῦ ἡγουμένου Ἰωαννικίου, τὸ θέρος τοῦ 792 ἀναφέρεται ὡς τὸ ἕκτον τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ νεωτέρου. Acta Sanctorum Novembris, τόμ. Β' 1, Βρυξέλλαι 1894, σελ. 337. Βλ. καὶ ἄνωτέρω, σελ. 1 - 4 διὰ τὸ θέμα τῆς ἐνηλικιώσεως, καὶ σελ. 24 - 25 διὰ τὴν διαμάχην Εἰρήνης - Κωνσταντίνου.

4. Διὰ τὴν νομικὴν θέσιν τῆς Εἰρήνης ὡς αὐτοκράτορος μετὰ τὴν τύφλωσιν καὶ ἐκθρόνισιν τοῦ Κωνσταντίνου (1 Αὐγούστου 797), βλ. τὰς ἑλὼν ἐνδιαφερούσας παρατηρήσεις τοῦ O h n s o r g e, ἔνθ' ἄνωτ., ἰδίᾳ σελ. 223 κέ.

5. Ἡ χρονολογία τῆς γεννήσεως τοῦ Μιχαήλ, ἔνεκα τῶν ἀντιφατικῶν πληροφοριῶν τῶν ἀφηγηματικῶν ἔργων, προσεκάλεσε πολλὰς συζητήσεις μὲ τὴν ἐπικουρίαν στοιχείων

έτέρου ὀλιγομελὲς συμβούλιον, ἐπιτροπεύον τὸν Μιχαήλ, διορισθὲν ὑπὸ τοῦ προκατόχου ἡγεμόνος καὶ ἐπιφορτισμένον εἰδικῶς μὲ τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν.

Ἡ θέσις τῆς αὐγούστης Θεοδώρας ὡς συμβασιλέως μαρτυρεῖται ρητῶς, πολλαχῶς καὶ ποικιλοτρόπως εἰς ἱστοριογραφικὰς, ἀγιογραφικὰς καὶ νομισματικὰς πηγὰς. Καίριαι εἶναι αἱ εἰς τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Θεοφίλου ἀναφερόμεναι μαρτυρίαι¹. ὥσαύτως αἱ ἀφορώσαι

ἐξ ἄλλων πηγῶν (ἐγγραφα Νεαπόλεως, ἐνθύμησις, μονογράμματα χαλκῆς πύλης Ἀγίας Σοφίας, κλπ.) ὁ μὲν Α. Dikigoropoulos, *The Constantinopolitan Solids of Theophilus*, *Dumbarton Oaks Papers* 18 (1964), σελ. 354 - 357, προσδιορίζει τὴν γέννησιν τοῦ Μιχαήλ τὸν Ἰούλιον 838 καὶ τὴν στέψιν του τὸν Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἐνῶ ὁ C. Mango, *When was Michael III born?*, αὐτῶν, 21 (1967), σελ. 253 - 258, τοποθετεῖ τὴν γέννησιν τοῦ αὐτοῦ βασιλοπαιδὸς ἀσφαλῶς τὴν 9/10 Ἰανουαρίου 840 καὶ τὴν στέψιν του ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους, πιθανῶς δὲ τὸν Σεπτέμβριον. Ἡ ἡμερομηνία 9/10 Ἰανουαρίου 840 εὐρίσκεται ἐν ἀρμονίᾳ μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους, σελ. 148, καθ' ἣν ὁ Μιχαήλ τὴν 20ὴν Ἰανουαρίου 842 τὸ τρίτον ἔτος διανύων, ἀφ' οὗ εἰς τὸν βίον προήχθη, μὲ ἑτέραν τοῦ συγγραφέως τοῦ Γ' αἰῶνος Hanza ἐξ Ἰσπαχάν, καθ' ἣν ἐβασίλευσεν *usque ad vigesimum octavum aetatis suae annum* (23 Σεπτεμβρίου 867 ἡ δολοφονία τοῦ Μιχαήλ· τὸ χωρίον ἐν λατινικῇ μεταφράσει εἰς τὰ Σχόλια Περὶ Βασιλείου Τάξεως, ἐκδ. Reiske, τόμ. Β', σελ. 451). Συνάδει προσέτι καὶ μὲ τὸν ἐξ ἄλλων περιπτώσεων διαπιστωθέντα χρόνον ἐνηλικιώσεως τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὸ βυζαντινὸν πολιτειακὸν δίκαιον, ὅστις εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν συμπίπτει μὲ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 9/10 Ἰανουαρίου 855 μέχρι 9 Ἰανουαρίου 856. Πράγματι δὲ τὸ ἔτος 855 ἐξέσπασεν ἡ δυναστικὴ κρίσις, ἡ ἀπολήξασα εἰς τὴν ἐκθρόνισιν τῆς Θεοδώρας καὶ τὴν μοναρχορίαν τοῦ Μιχαήλ. Αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ γεγονός τοῦτο πηγὰς δὲν ἀναγράφουν ἐπακριβῶς τὴν ἡλικίαν τοῦ Μιχαήλ, ἀλλ' ἐκ τῆς διατυπώσεως εἶναι φανερόν ὅτι οὗτος ἔχει ὑπερβῆ τὸ δέκατον τέταρτον καὶ ἐγγίζει τὸ δέκατον ἕκτον. Βλ. Θεοφάνους Συνεχιστὴν, σελ. 169₁₁, Βίον Νικολάου Στουδίτου, ἐν P.G., τόμ. 105, στ. 905. Ὡς πλέον χαρακτηριστικὰς σημειῶ τὰς μαρτυρίας Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Β', σελ. 155₁₈: Ὁ βασιλεὺς δὲ Μιχαήλ ἤδη τὴν παιδικὴν παραμείψας καὶ τῆς ἀνδρικῆς ἀπτόμενος ἡλικίας, ἡμίρειτο τῶν πραγμάτων δι' ἑαυτοῦ ἀντέχεσθαι... καὶ Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 390₃: ὁ δὲ γε βασιλεὺς Μιχαήλ τὴν μείρακα παρὶ λάσας καὶ νεανίσκοις ἄσπι καταλεγόμενος, ἡσχαλλε παρ' ἄλλοις τὴν τῆς βασιλείας βλέπων διοίκησιν...

1. Γενέσιος, 77: διθύνειν καταλιμπάνεται Μιχαήλ σὺν μητρὶ Θεοδώρα... Γεωργίος Μοναχός, Β', σελ. 801: ὅς γε τὴν μὲν πατρίαν βασιλείαν σὺν τῇ μητρὶ Θεοδώρα διαδεξάμενος... Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139: ἐγκαταστὴς δὲ τῆς βασιλείας σὺν τῇ νύμφῃ γενομένης τῆς Θεοδώρας... Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 814₆: ἐν γοῶν τῇ αὐτοκράτορῃ Μιχαήλ καὶ Θεοδώρα... πρβλ. Θεοφάνους Συνεχιστὴν, σελ. 148₇. Πλουσία εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν ἀγιογραφικῶν πηγῶν τοῦ Θ' αἰῶνος, λίαν ὑψηλῆς στάθμης ἀπὸ πάσης ἐπόψεως. Οὕτω Βίος Θεοδώρας, ἐκδ. W. Regel, *Analecta byzantinorussica*, Ἀγία Πετρούπολις 1891 - 1898, σελ. 119: μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Θεοφίλου ἐβασίλευσεν Μιχαήλ... μετὰ Θεοδώρας καὶ σελ. 112₆: ὁ οὖν βασιλεὺς Μιχαήλ τὴν πατρίαν βασιλείαν σὺν τῇ μητρὶ Θεοδώρα διαδεξάμενος· βλ. καὶ σελ. 21₁₁. Βίος Εὐαρέστου, *Anal. Boll.* 41 (1923), σελ. 301: Θεοδώρα... νεύσει θεῆ βασιλὶς ἀναδείκνυται... τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἐπει-

εἰς τὴν προσμέτρησιν τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' ¹ καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων. Αἱ συναφεῖς πρὸς τὴν διοίκησιν τῶν κοινοῦ μαρτυραὶ οὐ μόνον ἐμφανίζουν τὴν Θεοδώραν λαμβάνουσαν τὰς ἀποφάσεις ², γεγονὸς τὸ ὅποῖον θὰ ἡδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἀνῆκον καὶ εἰς τὰ

λημμένη... Βίος Μιχαὴλ συγγέλλου ἐν *Izvestija* 11 (1906), σελ. 275 : *διὰ δόχου δὲ τῆς βασιλείας ἡ ἐκείνου γυνὴ Θεοδώρα... σὺν νύμφῃ Μιχαὴλ καθίσταται...*, σελ. 248₁₀ : τοῦτον δὲ ἡ βασιλεία καὶ τὸ κράτος εἰς Θεοδώραν τὴν αὐτοῦ σύνευνον καὶ Μιχαὴλ τῶν αὐτῶν νύμφῃ διέβαινον· πρβλ. αὐτόθι καὶ σελ. 248₃₃, 249₁, 249₁₅, 250₃, 277₃₂. Βίος τῶν ἐν Ἀμορίῳ τεσσαράκοντα δύο μαρτύρων, ἐν *Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk* 7, 2 (1905), σελ. 52, 59 : *Μητρί Μαυρίῳ 5', ἰνδικτιῶνος 4', ἐν ἔτει 845' βασιλεύοντος τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας καὶ Θέκλῃς τῶν χριστιανικωτάτων καὶ ὀρθοδόξων μεγάλων βασιλέων...* Βίος Νικολάου Στουδίτου, ἐν *P.G.*, τόμ. 105, στ. 901 : καὶ Θεοδώρας τῆς αὐτοῦ φιλοχρίστου σινεύνου σὺν τῇ νύμφῃ Μιχαὴλ κομιδῇ νέω τὰ τῶν Ρωμαίων κατασχούσης βασιλεία... Βλ. καὶ Διήγησιν εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων Θεοδώρου Στουδίτου καὶ... Ἰωσήφ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, *Anal. Boll.* 32 (1913), σελ. 54. Βίος Ἰωαννικίου, *ASS Novembris*, τόμ. Β', 1 (1894), σελ. 372 : *Τῷ δευτέρῳ ἔτει τῆς ἐνθούου καὶ φιλοχρίστου αὐτῶν βασιλείας...*, σελ. 381 : *τῷ οὖν πέμπτῳ ἔτει τῆς εὐσεβοῦς βασιλείας Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας...* Βλ. ἐπίσης τὴν εἰς τὴν λατινικὴν ἀπόδοσιν τῆς μαρτυρίας τοῦ ἐξ Ἰσπαχᾶν *Hanza* παρὰ *Reiske*, *Περὶ Βασιλείου Τάξεως*, τόμ. Β', σελ. 451 : *regnabat Michael eius filius cum matre...*

1. Γεωργίος Μοναχός, Β', σελ. 801₃ : *σὺν τῇ μητρὶ Θεοδώρα κατέσχευεν ἔτη ιδ' καὶ μόνος αὐτοκρατόρησεν ἔτη ια', μῆνας γ'.* Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 647 : *Ρωμαίων βασιλεὺς Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρα ἔτη ιδ', μόνος ἔτη ιβ'.* Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 810 = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 228 : *ἐβασίλευσε Μιχαὴλ... σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ Θεοδώρα ἔτη δεκαπέντε, μόνος δὲ ἔτη δέκα.* πρβλ. Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 136 καὶ μαρτυρίας εἰς ἀνώνυμα βραχέα χρονικά, *Cum ont, Anecdota Bruxellensia* κλπ., σελ. 33, ἀρ. με', παρὰ ΨευδοΚωδινῷ, ἔκδ. Βόννης, σελ. 114₅, καὶ εἰς συμπλήρωσιν τοῦ χρονολογικοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ἔκδ. de Boor, σελ. 101₁₈. (Ἐνταῦθα : *Μιχαὴλ... σὺν Θεοδώρα μητρὶ καὶ Θέκλᾳ ἀδελφῇ ἔτη ιδ'. Μιχαὴλ μόνος ἔτη ιβ' καὶ αὐτόθι : Θεοδώρα ἅμα τῇ νύμφῃ αὐτῆς Μιχαὴλ ἔτη ιδ', μῆνα α', ἡμέρας κβ'.*) Δὲν ἐξετάζω τὰς διακυμάνσεις εἰς τοὺς ἀριθμούς, ὡς μὴ ἐχούσας μεγάλην πρακτικὴν σημασίαν διὰ τὸ ἐρευνώμενον θέμα. Βλ. κατωτέρω (σελ. 42), περὶ τοῦ χρόνου λήξεως τῆς συμβασιλείας. Ὡς ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴν σημειῶ φράσιν τοῦ Βίου Θεοδώρας, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 14 : *ἡ Θεοδώρα... ἐν τῷ παλατίῳ τέσσαρας καὶ δέκα χρόνους ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῆς μετὰ τοῦ νύμφου αὐτῆς Μιχαὴλ ποιήσασα...*

2. Γενέσιος, σελ. 82 : *Ταῦτα μὲν ἐν πρώτοις Μιχαὴλ τε καὶ Θεοδώρας τῶν εὐσεβῶν βασιλέων τὰ κατορθώματα* (sc. ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Ζ', Μάρτιος 842), βλ. Σκυλίτζην - Κεδρηνόν, Β', σελ. 143, Βίον Θεοδώρας, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 13, 27 κέ. Εἰς τὸν ὅρον τῆς συνόδου τοῦ 843 ἀναφέρονται ὡς συγκαλέσαντες τὴν σύνοδον οἱ ἡμερώτατοι, καὶ ἀνδρειότατοι καὶ ὀρθοδοξότατοι ἡμῶν βασιλεῖς Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρα· ἔκδ. J. Guillard, *Le Synodicon de l'Orthodoxie, édition et commentaire*, Travaux et Mémoires, τόμ. Β' (1967), σελ. 294· πρβλ. καὶ σελ. 297. Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 381₁₅ : *τὴν δὲ τῶν πραγμάτων διοίκησιν ἡ βασιλὶς Θεοδώρα μετεχειρίζετο...* Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 815 = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 229 :

καθίσκοντα τοῦ ἀσκουῦντος τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου, ἀλλὰ παρουσιάζουν τὴν Θεοδώραν συγκοινωνόν τῆς ἀρχῆς¹. Τέλος πρὸς δῆλωσιν τῆς λήξεως τῆς ἐξουσίας τῆς Θεοδώρας χρησιμοποιεῖται φρασσιολογία περιέχουσα τεχνικοὺς ὅρους, σαφῶς ἐμφαίνοντας τὴν ιδιότητα τῆς Θεοδώρας ὡς συμβασιλέως².

Ἰδωμεν νῦν τὴν συμβολὴν τοῦ νομισματικοῦ ὕλικου διὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ Θεοφίλου.

Σφύζεται solidus, οὗτινος τὴν προσθήαν ὄψιν κατέχει προτομὴ τῆς Θεοδώρας, ἐπισήμως ἐνδεδυμένης, τὴν δὲ ὀπισθίαν αἱ μορφαὶ τοῦ Μιχαήλ. Γ' καὶ τῆς ἀδελφῆς του Θέκλης — εἰς ὕψος περίπου τριῶν τετάρτων καὶ οὐχὶ ὀλόσωμοι ἐν ἐπιστήμῳ ὡσαύτως περιβολῇ. Ἡ Θεοδώρα κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν πατριαρχικὸν ἄνω καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν σκῆπτρον ἀπολήγον εἰς σταυρὸν. Ἡ ἐγγάρακτος ἐπιγραφὴ ἀναγινώσκεται: ΘΕΟΔΟΡΑ ΔΕΣΠΥΝΑ. Ὁ Μιχαήλ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν καὶ ἡ Θέκλα πατριαρχικὸν σταυρὸν μὲ μακρὸν σχετικῶς στέλεχος, ἐνῶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἀνασύρει ἐλαφρῶς τὸ ἄκρον τῆς ἐνδυμασίας της. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς πλευρᾶς ταύτης περιέχει μόνον τὸ ὄνομα τῶν δύο ἀδελφῶν ἄνευ μνείας τίτλου³.

Εἰς ἕτερον τύπον solidus εἰκονίζονται εἰς μὲν τὴν προσθήαν ὄψιν ὁ Μιχαήλ καὶ ἡ Θεοδώρα ἐν προτομῇ, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν ὁ Χριστός. Δὲν δηλοῦνται αἱ χεῖρες τῶν ἡγεμόνων καὶ συνεπῶς δὲν φαίνεται, ἐὰν κρατοῦν σύμβολα. Φέρουν βασιλικὴν στολὴν καὶ τὰ ἀντίστοιχα στέμματα. Ἡ ἐπιγραφὴ περι-

κατὰ τοῦ Ἀμερ Θεοδόρα καὶ Μιχαήλ ἀπεστάλασσιν... Αἱ πληροφορίες εἶναι πολλαὶ καὶ λίαν χαρακτηριστικαί, ὡς ἐν Βίῳ Εὐαρέστου, Anal. Boll. 41 (1923), σελ. 301, παρὰ Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 389, 391, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 165, Σκυλίτζη - Κεδρηγῶ, Β', σελ. 153.

1. Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Β', σελ. 151: Βόγορις ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸς γυναῖκα ἄρχειν Ρωμαίων ἀκηκοὺς μετὰ παιδὸς ἀπαλοῦ... Ἡ αὐτὴ εἴδησις καὶ εἰς τὰς λοιπὰς χρονολογίας μὲ ἐξ ἴσου χαρακτηριστικὴν διατύπωσιν. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 162₃: γυναῖκα τῆς βασιλείας κρατεῖν διακηκοὺς· Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 664₃: ἔτι τῆς Θεοδώρας τὴν βασιλείαν κατεχούσης... Βόγορις... γυναῖκα τῆς τῶν Ρωμαίων βασιλείας ἀκοῦσας κρατεῖν... Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 387₃: γυναῖκὶ τὴν τῶν Ρωμαίων βασιλείαν καὶ παιδὶ νεαρῷ κυβερνωμένην μαθὼν...

2. Γενέσιος, σελ. 90₁₁: [ἡ Θεοδώρα] τῆς πρὸς τὸν εἶδον ὁμοτιμίας ἐκπεπτωκυῖα, τοῦ παλατίου ἐξοστρακίζεται... σελ. 90₁₅: ἐπὶ τῇ καταβάσει δὲ ἀναγεραίνοσα... Βίος Θεοδώρας, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 14: ἡ Θεοδόρα... ἐν τῷ παλατίῳ τέσσαρας καὶ δέκα χρόνους ἀπὸ τῆς αὐτοκρατορίας αὐτῆς μετὰ τοῦ νῆσοῦ αὐτῆς Μιχαήλ ποιήσασα... (Βλ. ἀντόθι, σελ. 15₂, 16₂, Σκυλίτζη - Κεδρηγόν, Β', σελ. 159₁₁ καὶ Βίον Νικολάου Στουδίτου, ἐν P.G., τόμ. 105, στ. 905).

3. Wroth, τόμ. Β', σελ. 429 - 430, ἀρ. 1 - 2, πίν. XLIX 14, 15.

ρίζεται μόνον εἰς τὰ ὀνόματα ΜΙΧΑΗΛ S (=καὶ) ΘΕΟΔΩΡΑ, ἄνευ μνείας τίτλων¹.

Σφύζεται ἐξ ἄλλου ἀργυροῦν νόμισμα ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψews τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται σταυρὸς ἐμπεπηγμένος ἄνωθι τριῶν βαθμίδων καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὀψews ἡ ἐγχάρακτος ἐπιγραφή: † ΜΙΧΑΗΛ ΘΕΟΔΩΡΑ S (=καὶ) ΘΕΟΚΛΑ ΕC Θ'(εοῦ) ΒΑΣΙΛΙΣ ΡΟΜΑΙΟΝ². Ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος εἶναι ἀπολύτως ὅμοιος πρὸς τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης νομίσματα συμβασιλευσίων τοῦ Η', Θ' καὶ Γ' αἰ., ὧν κατὰλογον βλ. ἄνωτέρω, σελ. 28.

Οὕτως, ἡ συμβασιλεία Μιχαήλ καὶ Θεοδώρας ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν νομισματικῶν δεδομένων μὲ τὴν αὐτὴν κατηγορηματικότητα μὲ ὅσην μαρτυρεῖται ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ καὶ τῇ ἀγιογραφίᾳ. Εἰς τὸν πρῶτον ἐκ τῶν μνημονευθέντων νομισματικῶν τύπων τιμᾶται ἐμφαντικώτερον ἡ Θεοδώρα, δεδομένου ὅτι ἡ προτομὴ αὐτῆς καλύπτει ὁλόκληρον τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ νομίσματος, ἐνῶ τὴν ἐτέραν καλύπτουν δύο μορφαὶ (ὁ Μιχαήλ καὶ ἡ ἀδελφή του Θέκλα) εἰς μικρότερον σχῆμα ἀποτετυπωμένοι. Ἰσως πρόθεσις τοῦ ἐντεταμένου τὴν χάραξιν ἦτο νὰ ἐξάρῃ τὴν ὑπεροχὴν τῆς Θεοδώρας οὐχὶ ἐξ ἐπόψεως πολιτειακῆς, ἐφ' ὅσον ἦτο ἰσότημος τοῦ υἱοῦ τῆς, ἀλλ' ἐξ ἐπόψεως πολιτικῆς, δεδομένου ὅτι ἐκεῖνος, παῖς ἔτι, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ οὐσιαστικὴν ἀνάμιξιν εἰς τὰ κοινά. Ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διάταξις τῶν μορφῶν ἐπὶ τῶν δύο ὀψεων τοῦ νομίσματος τονίζει τὴν εἰς τὴν ἀρχὴν παρουσίαν τῆς Θεοδώρας, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἀποφεύγεται ὁ σκόπελος τῆς τιμητικῆς θέσεως, ἣν ἔδει νὰ καταλάβῃ ὁ Μιχαήλ, ἐὰν μήτηρ καὶ υἱὸς εἰκονίζοντο ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τοῦ νομίσματος.

Ἡ παρουσία τῆς Θέκλης ἐπὶ νομισμάτων³ τῆς συμβασιλείας Μιχαήλ καὶ Θεοδώρας ἐπιβάλλει νὰ ἀφιερωθοῦν καὶ εἰς αὐτὴν ὀλίγαι λέξεις, διότι φαίνεται ὅτι καὶ ἡ Θέκλα ἦτο μέλος τῆς αὐτῆς συμβασιλείας, καίτοι τὰ ἱστοριογραφικὰ ἔργα καὶ τὰ ἀγιογραφικὰ κείμενα, πλὴν ἑνός, τὴν ἀγνοοῦν. Τὰ προηγουμένως περιγραφέντα νομίσματα⁴, ἐπιγραφή ἐκ Σηλυβρίας⁵, ἀξιό-

1. Αὐτόθι, σελ. 430, ἀρ. 3 - 4, πίν. XLIX 16.

2. Αὐτόθι, σελ. 431, ἀρ. 8, πίν. XLIX ἀρ. 19. Ἡ προσθήκη τῆς λέξεως *Ρωμαίων* ἐνδεικτικὴ τῆς ἐνσωματώσεως τοῦ ὅρου εἰς τὸν τίτλον τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος.

3. Ἡ Θέκλα εἰκονίζεται καὶ εἰς νομισματικὸν τύπον τῆς βασιλείας τοῦ πατρὸς τῆς· ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψews εἰκονίζεται ὁ Θεόφιλος ἐν τῷ μέσῳ τῆς συζύγου τοῦ Θεοδώρας καὶ τῆς Θέκλης, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας παρίστανται αἱ ἀδελφαὶ τῆς τελευταίας Ἄννα καὶ Ἀναστασία. Wroth, τόμ. Β', σελ. 418, ἀρ. 1, πίν. XLVIII 14. Βλ. Dikigoropoulos, *The Constantinopolitan Solidi*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 353 - 361.

4. Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 32 - 33.

5. CIG, IV, ἀρ. 8683: Ἀνερώθη [ἐκ βάθρ]ω[ν] πόλις ταύτη ἐπὶ Μηχαήλ Θεοδ[ώ]ρας καὶ Θέκλης, οὗς ἐδικαίωσεν Κ(ύριος) βασιλεύειν ἐπὶ τίς γῆς.

πιστον ἁγιολογικὸν κείμενον¹, κατάλογος βασιλειῶν² καὶ τέλος μαρτυρία³ εἰς τὸν πρόλογον τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τῶν πρακτικῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου ἔτ. 869/870 βεβαιοῦν συμμετοχὴν τῆς Θέκλῃς εἰς τὴν συμβασιλείαν. Ἀναμφιβόλως τοῦτο ὀφείλετο εἰς πρωτοβουλίαν τοῦ Θεοφίλου, διὰ τὸν ὅποιον τὸ πρόβλημα τῆς διαδοχῆς εἶχε καταστῆ ἀγχώδης, ὡς δεικνύουν τὰ μέτρα, τὰ ὅποια ἐκάστοτε ἐλάμβανε πρὸς ἀντιμετώπισίν του⁴. Ποία ἦτο ἡ νομικὴ θέσις τῆς Θέκλῃς ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἀντιβασιλείας δὲν προσδιορίζεται· ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποιον προκύπτει ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν χρονογράφων εἶναι ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν ἀνάμixin εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ὅτι ἡ παρουσία της εἰς τὴν συμβασιλείαν ἦτο σκιώδης.

Παρὰ τὴν ὑπαρξίν ἐνγλίκου ἀνγούστης μετεχούσης τῆς βασιλείας ὡς συμβασιλέως⁵, ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος διώρισε καὶ ὀλιγομελὲς συμβούλιον διὰ νὰ ἐπιτροπεύῃ τὸν Μιχαὴλ Γ' κατὰ τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν. Ἐνταῦθα δέον νὰ ἐξετασθῇ ἡ σύνθεσις τοῦ συμβουλίου, διότι ἀνέκυψεν ἀμφισβήτησις ὡς πρὸς τὰ ἀπαρτίζοντα τοῦτο πρόσωπα. Ὅτι ἦτο τριμελὲς ρητῶς ἀναφέρει ὁ Συνεχιστὴς Θεοφάνους⁶, προκύπτει δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους μαρτυριῶν τῶν ἱστοριογράφων περὶ τῆς δράσεως ἐκάστου τῶν ἐπιτρόπων.

1. Βίος τῶν ἐν Ἀμορίῳ τεσσαράκοντα δύο μαρτύρων, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 59. Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 30, σημ. 1, τὸ χωρίον.

2. Μεταγενεστέρα προσθήκη εἰς τὸ Χρονογραφικὸν σύντομον τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, ἔκδ. de Boor, σελ. 101₁₈: Μιχαὴλ... σὺν Θεοδώρα μητρὶ καὶ Θέκλῃ ἀδελφῇ ἔτη ιδ'.

3. Αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸν πεπαιδευμένον βιβλιοθηκῆριον Ἀναστάσιον, σύγχρονον τῶν γεγονότων καὶ ἐπὶ μακρὸν διαμείναντα εἰς τὴν βυζαντινὴν πρωτεύουσιν. Οὗτος βεβαίως ὅτι ὁ καῖσαρ Βάρδας *persuasit enim imperatori Michaeli, ut matrem et Theclam sororem suam, quae et ipsa cum matre ac fratre imperia fuerat sceptra sortita, tondere patriarchae praeciperet et in monasterio collocaret...* καὶ περαιτέρω: *et utraque imperatrice, id est matre ac filia imperio pulsa...* Παρὰ Mansi, τόμ. ΙΓ', στ. 3. Ἐπὶ τῆς πληροφορίας ταύτης ἐπέστησα τὴν προσοχὴν εἰς τὴν μελέτην μου, *Περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀναδείξεως τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος*, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 13 (1962-1963), σελ. 376-377.

4. Βλ. Λ. Ζ. Χριστοφίλοπούλου, Ἐκλογή, σελ. 88.

5. Τὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ τῆς Θεοδώρας ἡρεύνησα εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 88-89.

6. Συνεχιστὴς Θεοφάνους, σελ. 148₇: τῶν δὲ πραγμάτων ὑπὸρχον φροντισταὶ καὶ ἐπίτροποι οὓς ὁ Θεόφιλος κατέλιπεν, ὃ τε Θεόκτιστος ὁ εὐνοῦχος, τηρικαῦτα κανέλειος καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου τυγχάνων καὶ ὁ πατριάρχος Βάρδας ὁ τῆς ἀγορεύσεως ἀδελφός καὶ Μανουὴλ ὁ μάγιστρος ἐκ τῶν Ἀρμενίων καταγόμενος. ἐπετήγει μὲν αὖν τὰ πολιτικά καὶ καλῶς τέως τὰ πράγματα διηρθέντο... πρβλ. αὐτόθι, σελ. 149₁₃.

Τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχε προφανῶς ὁ ἐπὶ τοῦ κανικλείου καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου¹, Θεόκτιστος², δολοφονηθεὶς τὴν 20ὴν Νοεμβρίου 855³ τῇ ὑποκινήσει τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Θεοδώρας Βάρδα, μέλους ἐπίσης τοῦ συμβουλίου⁴. Ζήτημα ἐγεννήθη διὰ τὸν μάγιστρον Μανουήλ, ὃν οἱ Γενέσιος, Συνεχιστὴς Θεοφάνους, Σκυλίτζης παρὰ Κεδρηνῶ καὶ Ζωναρᾶς καταλέγουν μεταξὺ τῶν ἐπιτρόπων⁵, ἐνῶ τινὲς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν διαγράφουν, ὡς μὴ εὐρισκόμενον ἐν ζωῇ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 842. Τοῦτο ὑπεστήριξεν ὁ H. Grégoire⁶ ἐπὶ τῇ βάσει πληροφορίας τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 803, καθ' ἣν ὁ μάγιστρος Μανουήλ ἐπληρώθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Δαζυμήνου (22 Ἰουλίου 838), ὑποκύψας ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον εἰς τὰ τραύματα· ὁ νεκρὸς του μετεφέρθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐτάφη εἰς μονὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυμένην παρὰ τὴν κινστέρναν τοῦ Ἀσπαρος. Τὴν ἄποψιν τοῦ H. Grégoire συμμερίζεται καὶ ὁ Fr. Halkin, ὅστις ἐγγραφὴν εἰς τὸ Συναξάριον τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως⁷ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27 Ἰουλίου

1. Περὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ λογοθέτου τοῦ δρόμου βλ. D. A. Miller, *The logothete of the drome in the middle byzantine period*, Byzantion 36 (1966), σελ. 438 - 470.

2. Γενέσιος, σελ. 74, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 148₇, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139₁₁, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 381. Ἑτεραι μνεῖται τῶν Θεοκτίστου καὶ Μανουήλ ὡς ἐπιτρόπων, παρὰ Γενεσίῳ, σελ. 85₁₉, 88, Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 168₉, Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Β', σελ. 156₂₁, Ζωναρᾶ, Γ', σελ. 390₁₂.

3. Fr. Halkin, *Trois dates historiques précisées grâce au Synaxaire*, Byzantion 24 (1954), σελ. 11 - 14.

4. Μνεῖα τοῦ Βάρδα ὡς ἐπιτρόπου τοῦ Μιχαήλ Γ' ἀπαντᾷ παρὰ Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 148₇, 155₁, 167₉, 167₁₆, Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Β', σελ. 154₁₁, 155₂₀, Ζωναρᾶ, Γ', 390₈. Ἀόριστοι μνεῖται τῶν ἐπιτρόπων καὶ παρὰ Γενεσίῳ, σελ. 85₁₉, Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 158₈, Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Β', σελ. 147₆.

5. Πλὴν τοῦ ἐν τῇ σημ. 6 τῆς σελίδος 34 χωρίου τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους, σελ. 148₇, σημειῶ καὶ τὰς ἀκολούθους χαρακτηριστικὰς μαρτυρίας: Γενέσιος, σελ. 77: τὰ τῆς ἐπιτροπείας ὃ τε πατρίκιος Θεόκτιστος καὶ Μανουήλ ὁ πρωτομάγιστρος ἡξίωται..., Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139₁₁: ἐπιτρόπους ἔχων (sc. ὁ Μιχαήλ Γ') καὶ ρηθμιστάς, οὗς αὐτῷ ἐνδιαθήκως ἐπέστησεν ὁ πατήρ, τὸν τε μάγιστρον Μανουήλ καὶ δομέστικον χρηματίσαντα τῶν σχολῶν καὶ τὸν πατρίκιον Θεόκτιστον καὶ λογοθέτην τοῦ δρόμου..., Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 381: ᾧ καὶ ἐπιτρόπους ὁ πατήρ καταλέλοιπε τὸν μάγιστρον Μανουήλ καὶ τὸν πατρίκιον Θεόκτιστον. Βλ. καὶ τὰς ἀνωτέρω, σημ. 2, παραπομπάς.

6. H. Grégoire, *Études sur le neuvième siècle. I. Un grand homme inconnu: Le magistre et logothète Serge le Nicétiate*, Byzantion 8 (1933), σελ. 520 - 524. Τοῦ αὐτοῦ, *Manuel et Théophobe ou la concurrence de deux monastères*, αὐτόθι 9 (1934), σελ. 183 - 204· ὡσαύτως εἰς τὴν γαλλικὴν ἐκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ A. Vasiliév, *Byzance et les Arabes: La dynastie d'Amorium (820 - 867)*, ὑπὸ H. Grégoire - M. Canard - C. Nallino - E. Honigmann - Cl. Backvis, Βρυξέλλαι 1935, σελ. 191, σημ. 2.

7. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Βρυξέλλαι 1902, σελ. 851, στ. 57: Ὁ ὁσιος Μανουήλ

συνεδύασε μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ καὶ προσδιώρισεν ὡς πιθανὴν ἡμερομηνίαν τοῦ θανάτου τοῦ Μανουὴλ τὴν 27ην Ἰουλίου 838. Ἡ ἐγγραφή ἐγένετο κατὰ τὸν Fr. Halkin μεταγενεστέρως, πιθανῶς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνακαινίσεως τῆς μονῆς ἐπὶ Ρωμανοῦ Α' ¹.

Ὁ H. Grégoire προχωρεῖ ἔτι μᾶλλον καὶ καταλέγει ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' τὸν ἐκ Παφλαγονίας Σέργιον Νικητιάτην ², συγγενῇ τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, καίτοι οὐδεμία ἱστοριογραφικὴ πηγὴ παραδίδει τοιαύτην εἴδησιν. Ὁ Βέλγος ἱστορικός, ὅστις καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις χωρεῖ πέραν τῶν πληροφοριῶν τῶν πηγῶν, ἐπικαλεῖται χωρίον ἐκ τοῦ βίου τῶν ἁγίων Δαυὶδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου, τὸ ὑποῖον ὅμως οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὸ συμβούλιον τῶν ἐπιτρόπων, τριμελὲς καὶ κατ' αὐτὸν τὸν H. Grégoire ³, ἐνῶ εἰς τὸ ἐν τῷ συναξαρίῳ χωρίον ⁴ γίνεται λόγος περὶ τεσσάρων προσώπων. Ὁ συντάκτης τοῦ βίου, ἐπιθυμῶν νὰ ἐξάρῃ τὴν συμβολὴν τῆς ἀνωτέρας τάξεως εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας, τονίζει ὅτι οἱ συμβαλόντες εἰς αὐτὴν Θεοκτίστος, Σέργιος Νικητιάτης, Βάρδας καὶ Πετρωνᾶς, ἦσαν ἐπίλεκτα μέλη τῆς συγκλήτου βουλῆς. Ἡ ἀποψὶς μου καθίσταται ἀταπώδεικτος, ἐὰν εἰς τὸ χωρίον τοῦ ἁγιογραφικοῦ κειμένου αἱ λέξεις θεοῦν εἰς τὴν φυσικὴν τῶν σειρὰν : ἄνδρας ὀρθοδοξοτάτους καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς τυχάνοντας πρώτους. Ἐπομένως οὔτε ἁγιογραφικὴ μαρτυρία ὑφίσταται καταλέγουσα τὸν Σέργιον Νικητιάτην μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας. Περισσότερον ἐπιτυχῇ εὐρίσκω τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ομάδος Θεοκτίστου, Σεργίου Νικητιάτου, Βάρδα καὶ Πετρωνᾶ a kind of family council ⁵. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἁγιογραφικὴν μαρ-

ἔν τιμὴν τελειοῦται. Εἰς τὸ λεγόμενον Μηναλόγιον Βασιλείου, ἐν P.G., τόμ. 117, δὲν ἀπαντᾷ ἀνάλογος μνεία εἰς τὰς 27 Ἰουλίου.

1. Fr. Halkin, *Trois dates historiques précisées grâce au Synaxaire*, Byzantion 24 (1954), σελ. 9 - 11.

2. H. Grégoire, ἐνθ' ἄνωτ., Byzantion 8 (1933), σελ. 515 - 520 καὶ 524 - 531.

3. Βλ. H. Grégoire, παρὰ A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, σελ. 191, συγκροτοῦντα τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασιλείας ἐκ τῶν Θεοκτίστου, Σεργίου Νικητιάτου καὶ Βάρδα.

4. Βίος Δαυὶδ, Συμεὼν καὶ Γεωργίου, Anal. Boll. 18 (1899), σελ. 245 - 246 : Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι Γεώργιος καὶ Μεθόδιος συμπαραλαβόντες Σέργιον τὸν Νικητιάτην, Θεοκτίστον, Βάρδαν καὶ Πετρωνᾶν, ἄνδρας ὀρθοδοξοτάτους καὶ τῆς συγκλήτου τυχάνοντας πρώτους βουλῆς... Ὁ H. Grégoire, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 191, μεταφράζει : *et membres du Sénat, les premiers du conseil*.

5. Fr. Dvornik, *The patriarch Photius and iconoclasm*, Dumbarton Oaks Papers 7 (1953), σελ. 71. Ἐπιτυχῶς ἀναπτύσσει ὁ Fr. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Πράγα 1933, σελ. 119 - 128, τὰ τῆς διאלακτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεοκτίστου μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν εἰκότων, δεχόμενος τὴν παρουσίαν τοῦ Μανουὴλ, ὃν θεωρεῖ ἀνήκοντα «*plutôt au parti radical*» (σελ. 125).

τυρίαν δὲν γίνεται διάκρισις μεταξύ τῶν τεσάρων συγκλητικῶν καὶ συνεπῶς ὁ δεχόμενος τὴν ἐρμηνείαν τοῦ H. Grégoire, ὀφείλει νὰ καταλέξῃ μεταξύ τῶν ἐπιτρόπων καὶ τὸν Πετρωνᾶν, ὅποτε τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου αὐξάνουν εἰς τέσσαρα, ἐνῷ αἱ πηγαὶ ὁμοφώνως βεβαιοῦν ὅτι τοῦτο ἦτο τριμελές¹. Πρὸς τούτοις ἡ ἱστοριογραφία διασφύζει πληροφορίαν ρητῶς ἀποκλείουσιν τοῦ συμβουλίου τῶν ἐπιτρόπων τὸν Πετρωνᾶν. Κατὰ τὸν χρονογράφον ὁ Βάρδας, δομέστικος τῶν σχολῶν, εἶχε παραχωρήσει εἰς τὸν ἀδελφόν του Πετρωνᾶν τὴν μὲ τὸ ἄξιωμα τοῦτο συνδεομένην στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, διὰ νὰ ἀσκῇ ὁ ἴδιος ἀπερισπάστως τὰ ἐπιτροπικὰ αὐτοῦ καθήκοντα².

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς συμμετοχῆς τοῦ Μανουὴλ εἰς τὸ συμβούλιον τῶν ἐπιτρόπων δέον νὰ παρατηρηθῶν τὰ ἀκόλουθα. Ὁ ἱστορικὸς Γενέσιος, ἀνώτατος ἀξιωματοῦχος τοῦ Ι' αἰῶνος, ἀνήκων εἰς τὸν φιλολογικὸν κύκλον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου, ἐκθέτει τὴν συμβολὴν τοῦ Μανουὴλ εἰς καίριον πολιτικὸν γεγονὸς, τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ τῆς Θεοδώρας, ἔχων προφανῶς ὑπ' ὄψει ἐπίσημον καίμενον. Παρὰ τὴν γλωσσικὴν δυσκαμψίαν καὶ τὴν περίτεχνον φρασιολογίαν τοῦ ἱστορικοῦ, προβάλλει ζωηροτάτῃ ἡ σκηνὴ εἰς τὸν Ἰππόδρομον : ἡ συγκέντρωσις λαοῦ καὶ στρατοῦ, ἰδίᾳ στρατιωτικῶν μονάδων ἀφωσιωμένων εἰς τὸν μάγιστρον, ἡ προσλαλιὰ δι' ἧς παρώτρυνεν εἰς ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῆς Θεοδώρας, ἡ ἀπογοήτευσίς τῶν ἀκροατῶν του καὶ δὴ τῶν προσκειμένων εἰς αὐτὸν στρατιωτικῶν τμημάτων προσδοκῶντων τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ τοῦ Μανουὴλ, ἡ πειθάρχησίς των εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ μαγίστρου³.

Ἡ ἀφήγησις ἀποδίδει προφανῶς ἐπίσημον πρωτόκολλον ἢ τοῦλάχιστον ἔκθεσιν αὐτόπτου τῶν γεγονότων. Δύναται νὰ προβληθῇ ἡ ἀντίρρηση μήπως ὁ Γενέσιος ἐσφάλῃ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Μανουὴλ· καὶ τοῦτο ὅμως θεωρῶ ἀπίθανον, διότι τοῦτο ἐπανέρχεται εἰς τὸ καίμενον τοῦ Γενεσίου καὶ εἰς τὸ ἀντίστοιχον τοῦ Σκυλίτζη⁴. Ἡ μὲν ἐξεζητημένη καὶ περισσότερον κυριολεκτοῦσα ἐν τῇ ἀπλότητι αὐτῆς φρασιολογία τοῦ τελευταίου χρονογράφου μὲ πείθουν ὅτι οὗτος στηρίζεται οὐχὶ εἰς τὸν Γενέσιον, ἀλλ' εἰς παλαιότερον, ἀπολεσθὲν ἔργον, κοινὴν πιθανῶς πηγὴν εἰς ἀμφοτέρους. Τὸ γεγονός δὲ ὅτι ὁ Σκυλίτζης ἀναφέρει ὀνομαστικῶς τὸν μάγιστρον Μανουὴλ καὶ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 35, σημ. 2, 4, 5, σελ. 36, σημ. 3.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 155₉ : ὁ τῆς βασιλίδος ἀδελφὸς Πετρωνᾶς τὴν τοῦ δομεστικοῦ τῶν σχολῶν ἀρχὴν διοικῶν, λόγῳ μὲν τῷ πρεσβυτέρῳ αὐτοῦ ἀδελφῷ προσήκουσαν Βάρδα, ἔργῳ δὲ παρ' αὐτοῦ διοικουμένην, τοῦ μὴ ἐκείνον σχολάζειν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ βασιλέως προσέχειν τὸν νοῦν. Οὕτω καὶ Συνεχιστὴς Θεοφάνους, σελ. 167γ.

3. Γενέσιος, σελ. 77 - 78. Βλ. τὴν ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου ἀνάλυσιν τοῦ χωρίου εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἑκλογή, σελ. 88 - 89.

4. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139. Ὁ H. Grégoire εἰς τὰς προμνημονευθείσας ἐργασίας του δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν χρονογραφίαν τοῦ Σκυλίτζη.

τὸν πατρικίον Θεόκτιστον ὡς ἐπιτρόπου διορισθέντας ἐνδιαθήκως ¹ ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ ἀρχικός ἱστοριογράφος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν γραπτὴν παράδοσιν.

Τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα ἀναφέρονται καὶ εἰς ἄλλας λεπτομερείας τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Μανουὴλ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀνглиκό-τητος τοῦ Μιχαὴλ Γ', π.χ. ὅτι διέμενεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ², ὅτι εἰργάσθη διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων ³, ὅτι διεφώνησε πρὸς τὸν Θεόκτιστον ⁴ καὶ τέλος ὅτι ἀπεμακρύνθη ὑπὸ τοῦ Βάρδα οὐ δι' αὐτοῦ ἀλλὰ διὰ τοῦ Θεοκτίστου ⁵. Ἐὰν γίνῃ δεκτὴ ἡ ἄποψις τῶν H. Grégoire καὶ Fr. Halkin διὰ τὸ 838 ὡς ἔτος θανάτου τοῦ Μανουὴλ, ποία ἐξήγησις θὰ δοθῇ δι' ὅλας αὐτὰς τὰς πληροφορίας περὶ τῆς δράσεως τοῦ μαγίστρου Μανουὴλ, ἐπιτρόπου τοῦ Μιχαὴλ Γ', χρονολογουμένας μετὰ τὸν Ἰανουάριον 842; Ἡ ἀπόρριψις τόσων μαρτυριῶν, παραδιδομένων ὑπὸ καλῶν βυζαντινῶν ἱστοριογραφικῶν πηγῶν ⁶, δέον κατ' ἐμὲ νὰ δικαιολογηθῇ διὰ σοβαρᾶς ἐπιχειρηματολογίας. Οὐτε εἶναι δυνατόν νὰ ἀπαλειφθοῦν μετὰ τὴν σκέψιν ὅτι μεμονωμένος χρονογράφος χρονολογεῖ τὸν θάνατον μαγίστρου Μανουὴλ τῷ 838.

Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ μοι ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναπτύξω ⁷, ἡ ἀπόρριψις γραπτῆς μαρτυρίας (ἐνταῦθα μάλιστα πρόκειται περὶ σειρᾶς ὅλης πληροφοριῶν) πρέπει νὰ γίνεταί μετὰ μεγίστης περισκέψεως καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ κείμενα διὰ ποικίλους λόγους παρουσιάζουν δυσχερείας

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139₁₁. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 35, σημ. 5 καὶ τὰς λοιπὰς παραπομπάς.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 156₂ - Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 168₉· ἐγέρετο δὲ τῷ Μανουὴλ πρὸς τὸν λογοθέτην Θεόκτιστον καὶ αὐτοῖς ἐπιτρόποις οὗσι τοῦ βασιλέως καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα διατρωμένοις...

3. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 149₁₃. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ H. Grégoire, παρὰ A. Valisiev, *Byzance et les Arabes*, σελ. 191, σημ. 2, καθ' ἣν οἱ Στουδίται μοναχοὶ ἐδημιούργησαν τὸν θρόνον περὶ τοῦ Μανουὴλ ἀντὶ τοῦ Σεργίου Νικητιάτου ὡς πρωτεργάτου εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἂν θεωρηθῇ ὀρθή, πάλιν ἀφήνει ἀκαλύπτους τὰς μακρὰς ἀφηγήσεις τῶν Γενεσίου καὶ Σκυλίτζη περὶ τοῦ Μανουὴλ ὡς πρωτοστατήσαντος εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Μιχαὴλ Γ' καὶ Θεοδώρου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 842. (Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 37).

4. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 168₉, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 156₂, Ζωναράς, Γ', σελ. 390₂₁: διαφορᾶς δὲ ποτε τῷ μαγίστρῳ Μανουὴλ γενομένης πρὸς τὸν λογοθέτην Θεόκτιστον (καὶ ἄμφω δὲ συνεπιτρόπῳ τοῦ βασιλέως ἐτιγχανέτην)...

5. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 156₁₀, Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 168. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ γεγονότος δὲν παρέχονται ἐπαρκῆ στοιχεῖα, εἰ μὴ μόνον ὅτι προηγείται τῆς δολοφονίας τοῦ Θεοκτίστου, τὴν 20ὴν Νοεμβρίου 855.

6. Ὁ Σκυλίτζης εἰδικῶς διὰ τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι φανερόν ὅτι στηρίζεται εἰς καλὴν σύγχρονον πηγήν.

7. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, "Ενδειξεις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, ΕΕΒΣ 35 (1966), σελ. 65 - 66 καὶ σημ. 2.

εἰς τὴν κατανόησίν των. Οἱ συγγραφεῖς ἄλλοτε παρεμβάλλουν πληροφορίαν, μὴ εὐρισκομένην εἰς ἀπόλυτον συνοχήν μὲ τὸ ἐκτιθέμενον γεγονός, ἄλλοτε περικόπτουν τὴν ἀφήγησιν, κατανοητὴν μὲν εἰς αὐτούς, διότι γνωρίζουν τὸ πρᾶγμα οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς ἡμᾶς (παράδειγμα, ὁ Θεοφάνης διὰ τὰς κακώσεις τοῦ Νικηφόρου Α'), ἐλλιπῶς ἐνημερωμένους δι' ὁλοκλήρους τομεῖς τοῦ δημοσίου βίου (παράδειγμα, ἡ συντεχνιακὴ ὀργάνωσις τῶν ἐπαγγελματιῶν, σχεδὸν ἄγνωστος πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Ἐπαρχικοῦ βιβλίου), ἄλλοτε περιορίζονται εἰς βραχυλόγον μνείαν, μὴ ἀποδίδοντες σημασίαν εἰς τὸ γεγονός (παράδειγμα αἱ ἐλάχισται λέξεις, ἃς οἱ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι τοῦ Γ' αἰῶνος ἀφιεροῦν εἰς τὴν ἰουστινιάνειον κωδικοποίησιν καὶ αἱ ἐξ ἴσου ἐλάχισται τῆς συγχρόνου βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας διὰ τὸ σχίσμα τοῦ 1054). Οὕτω προκαλοῦνται εἰς ἡμᾶς ἀπορίαι, δυσχέρειαι ἢ ἀμφιβολίαι διὰ τὴν κατανόησιν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ταύτισιν τῶν προσώπων.

Δι' ὅλους τοὺς λόγους τούτους δέχομαι τὴν συγκρότησιν τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν χρονογράφων καὶ ὡς πιθανωτέραν ἐξήγησιν τῆς ἀπὸ τοῦ 820 μέχρι περίπου τῶν μέσων τοῦ Θ' αἰῶνος ἀποδιδομένης πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς δραστηριότητος εἰς ἀνώτερον ἀξιοματοῦχον Μανουὴλ τὴν ὑπαρξίν δύο ὁμωνύμων προσώπων, τὰ ὅποια ἐνδεχομένως εἶχον κοινὰ καὶ τινα ἄλλα ἀτομικὰ στοιχεῖα, ὡς π.χ. τίτλον, ἢ τόπον καταγωγῆς ἢ συγγενικὴν σχέσιν, ἐξ ὧν προεκλήθη ἡ σύγχυσις.

Ὁ Μανουήλ, ὁ σωτὴρ τοῦ Θεοφίλου, μνημονεύεται ὡς πρωτοστράτωρ τοῦ Μιχαὴλ Β' ¹, τιμηθεὶς πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Ἀρμενίων ² ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ε' ³ καὶ ὅτι ἐξ Ἀρμενίων τὴν γένεσιν ἦν ⁴. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος ἐτίμησε τὸν Μανουὴλ μάγιστρον καὶ δομέστικον τῆς Ἀνατολῆς ⁵, ἀνεδέξατο δὲ τοὺς παῖδάς του ἐκ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ὅτε ἐκ τῆς Συρίας, ἐνθα εἶχε καταφύγει, ἐπέισθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐπικράτειαν ⁶.

Ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου διορισθεὶς μέλος τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Γ' Μανουήλ ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς μάγιστρος ⁷ καὶ

1. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 242· τὸ φραστικῶς ἐλλιπὲς χωρίον διευκρινεῖται ἐκ τοῦ αὐτόθι, σελ. 1101-5.

2. Ὁ Συνεχιστής τοῦ Θεοφάνους, σελ. 1103, ἀντὶ Ἀρμενίων γράφει τοῦ στρατοῦ τῶν Ἀνατολικῶν.

3. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 244.

4. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 1102.

5. Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 79813. Ὁ αὐτὸς χρονογράφος, σελ. 7963 καὶ ὁ Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 6323, ἀναφέρουν ὁ ὀνομαστότατος πάσης Ἀνατολῆς στρατηγὸς Μανουὴλ μεγάλως ἦν τιμώμενος παρὰ τῷ βασιλεῖ (= Θεοφίλῳ).

6. Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 79813.

7. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 148, Γενέσιος, σελ. 77 (πρωτομάγιστρος), Συλλογὴ τῆς - Κεδρηνός, Β', σελ. 139, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 381.

κατὰ τὸν Σκυλίτζην ὡς χρηματίσας δομέστικος τῶν σχολῶν¹. Ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους, σελ. 148, λέγει ὅτι κατήγετο ἐξ Ἀρμενίων καὶ θεῖος ἀπὸ πατρὸς τῆς δεσποίνης (sc. Θεοδώρας) ὑπῆρχεν. Ἡ ἀξιόλογος πολιτικὴ δρᾶσις, ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν ἐπίτροπον Μανουὴλ - περὶ ἧς ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος —, δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἀποκύημα φαντασίας. Ὁ Μανουὴλ φέρεται ἐπιζήσας τῆς δολοφονίας τοῦ Θεοκτίστου (20 Νοεμβρίου 855)², καὶ κατὰ τινὰ πηγὴν ἀπέθανεν ὀλίγον(;) πρὸ τοῦ Πετρωνᾶ³, θριαμβευτοῦ τῆς παρὰ τὸν Λαλαχάοντα ποτομὸν μάχης (Σεπτέμβριος 863). Ἡ τελευταία πληροφορία παρεμβάλλεται κατὰ τρόπον ἀσύνδετον πρὸς τὴν ἀφήγησιν.

Ἐξ ὧσων ἀντελήφθην, αἱ ἱστοριογραφικαὶ πηγαὶ οὔτε συνδέουν οὔτε σαφῶς διαχωρίζουν τοὺς ἀνωτέρω ὑπὸ τὸ ὄνομα Μανουὴλ δράσαντας κατὰ τὴν περίοδον 820 - 863(;). Μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μανουὴλ σωτηρία τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Γ' κατὰ τὴν διάρκειαν πολέμων ἐπιχειρήσεων εἶναι φαντασιώδης ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ ἐπεισοδίου, ἀναγομένου εἰς σωτηρίαν τοῦ Θεοφίλου ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας⁴. Φαίνεται ὅτι ἀγιολογικαὶ τινες παραδόσεις, περιέχουσιν στοιχεῖα θρύλου περὶ τῆς δράσεως τῶν Στουδιτῶν μοναχῶν καὶ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων, συνυφάνθησαν μὲ θρύλους ἀφηρωϊσμοῦ προσώπων μετασχόντων τῶν κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγώνων τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ παρενεβλήθησαν εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ ἔργα. Ὁ τρόπος δὲ τῆς συντάξεως τῆς μετὰ τὸν Θεοφάνην χρονολογίας⁵, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τμήματος τοῦ προηγούμενου τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἠνύνησε τὰς ἐπαναλήψεις, ἀοριστίας καὶ ἀνακολουθίας⁶ καὶ πιθανὸν μίᾳ ἐξ αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ Μανουὴλ. Ἄλλ'

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139.

2. Γενέσιος, σελ. 90, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 158: Ὁ Μανουὴλ εὐθὺς ὡς ἐπληροφορήθη τὸ γεγονός ἤκε πρὸς τὰ βασίλεια καὶ ὥσπερ ἐνθουσιάζας εἶπεῖν λέγεται πρὸς τὸν Βάρδα (ὁργανωτὴν τῆς δολοφονίας)

ξίφος γυμνώσας εἰς Θεοκτίστου φόνον

ὅπλιζε σαυτὸν εἰς σφαγὰς καθ' ἡμέραν.

3. Θεοφάνους Συνεχιστὴς, σελ. 184₁₀: τοιοῦτον μὲν δὴ τέλει τοῦ βίου ὁ Πετρωνᾶς χρησάμενος λέγεται. ἐτελεύτα δὲ καὶ πρὸ τούτου ὁ Μανουὴλ νόσῳ δὴ τιμὴ κατεθνήκει.

4. Γενέσιος, σελ. 68 - 70, 92 - 93, Θεοφάνους Συνεχιστὴς, σελ. 112 - 113, 126 - 128, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 636 - 637. Τὴν ἐπανάληψιν τῆς διηγήσεως ἐπεσήμανε λίαν ἐπιτυχῶς ὁ H. Grégoire, ἐνθ' ἀνωτ., Byzantion 8 (1933), σελ. 520 - 524 καὶ 9 (1934), σελ. 184 - 185, 202 - 204. Πρβλ. καὶ Fr. Halkin, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 9 - 10.

5. Βλ. τὴν μελέτην τοῦ R. J. H. Jenkins, *The classical background of the Scriptores post Theophanem*, Dumbarton Oaks Papers 8 (1954), σελ. 13 - 30.

6. Παραδειγματικῶς σημειῶ τὴν εἰδησιν περὶ τῆς θανατηφόρου ἀσθενείας τοῦ Θεοφίλου τὸν Ἰανουάριον 842 (Θεοφάνους Συνεχιστὴς, σελ. 135, 138, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 646). Ὑπὸ τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους, σελ. 1318-22, ἀναγράφεται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ ἀναγνώστης ἀποκομίζει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι συνέβη τῷ 838.

ἡ περὶ τὰ πρόσωπα ἔρευνα ἐξετάθη πολὺ περισσότερον τῆς σημασίας, ἣν ἔχουν ὡς ἄτομα διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀντιβασιλείας.

Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος διώρισε τοὺς τρεῖς ἐπιτρόπους τοῦ ἀνγλικοῦ υἱοῦ του, εἴτε διὰ τὴν δημιουργήσῃ ἰσχυρὸν ἀντίβαρον ἐναντι τῆς συζύγου του, ἀμφιβάλλων τυχὸν διὰ τὰς διοικητικὰς καὶ πολιτικὰς αὐτῆς ἱκανότητας ¹, ἢ φοβούμενος πραξικοπηματικὴν ἐνέργειαν τῆς ἰδίας, ἔχων κατὰ νοῦν τὸ προηγούμενον τῆς Ἀθηναίας Εἰρήνης, εἴτε διὰ τὴν παράσχη εἰς τὴν Θεοδώραν τὴν δυνατότητα νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ υἱοῦ των. Ἡ Θεοδώρα ἐπέτυχε νὰ δημιουργηθῇ πνεῦμα ἀμοιβαίας κατανοήσεως μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἐπὶ κεφαλῇ τῶν ἐπιτρόπων, ἐξελιχθὲν εἰς στενὴν πολιτικὴν συνεργασίαν, διατηρηθεῖσαν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Θεοκτίστου, δολοφονηθέντος κατ' ἐντολὴν τοῦ Μιχαὴλ Γ'. Ἡ δολοφονία ὀργανώθη ὑπὸ τοῦ Βάρδα, ὅστις ἐκμεταλλεόμενος τὴν κουφότητα καὶ ματαιοδοξίαν τοῦ νεανίσκου, ἐξώθει τὸν ἀνεψιὸν του νὰ ἀναλάβῃ εἰς χεῖράς του τὴν ἐξουσίαν, καλύπτων οὕτω ἰδικὰς του προσωπικὰς φιλοδοξίας ².

Ἐναργῇ εἰκόνα τῆς συνεργασίας Θεοδώρας - Θεοκτίστου, καὶ κατὰ συνεκδοχὴν τοῦ αὐτοκράτορος μὲ τὸν πρωθυπουργόν του, παρέχει ἡ ὑπὸ τῶν χρονογράφων ζωηρὰ περιγραφὴ τῶν προηγηθέντων τῆς δολοφονίας τοῦ Θεοκτίστου. Ἡ ἀφήγησις, γέμουσα τοπογραφικῶν καὶ προσωπογραφικῶν λεπτομερειῶν, στηρίζεται προφανῶς εἰς περιγραφὴν αὐτόπτου τῆς σκηνῆς. Ὁ εὐνοούμενος τῆς αὐτοκρατείας προσῆλθεν εἰς τὰ ἀσηκρητεῖα, κρατῶν τὰς ἀναφοράς. . . εἰσῆλθεν εἰς τὸν Λαυσιακόν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὸ ὠρολόγιον, βαδίζων πρὸς τὸ ἐνδιαίτημα, ἔνθα θὰ ἐλάμβανε χώραν ἡ συνεργασία μετὰ τῆς αὐγούστης. Παρενέβη ὅμως ὁ Μιχαὴλ Γ', συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ πατρικίου καὶ παρακκοιμωμένου Δαμιανοῦ καὶ οὐκ εἴασεν εἰσελθεῖν πρὸς Θεοδώραν, ἀλλ' ἐκελεύσθη μὲτ' ὁργῆς ἀνοῖξαι τὰς ἀναφοράς καὶ ἀναγνῶναι ἔμπροσθεν αὐτῶν ἄκοντα δὲ τοῦτο ποιήσαντα. . . ³.

1. Ἡ γνώμη τῶν συγχρόνων τῆς Θεοδώρας διὰ τὴν καθόλου προσωπικότητα τῆς αὐγούστης ἦτο λίαν εὐνοϊκὴ. Ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους, σελ. 171, γράφει : καὶ γὰρ ἦν ἰδεῖν καὶ στοχάσασθαι δυνατὴν. . .

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 155₁₈ : ὁ βασιλεὺς δὲ Μιχαὴλ ἤδη τὴν παιδικὴν παραμείψας καὶ τῆς ἀνδρικῆς ἀπτόμενος ἡλικίας ἱμεῖρετο τῶν πραγμάτων δι' ἑαυτοῦ ἀντέχεσθαι, παραθηγόμενος εἰς τοῦτο παρὰ τοῦ ἐπιτρόπου καὶ θείου Βάρδα. Οὕτω καὶ Ζωναράς, Γ', σελ. 390₈. Βλ. προσέτι Θεοφάνους Συνεχιστὴν, σελ. 169₁₃, Βίον Νικολάου Στουδίτου, ἐν P.G., τόμ. 105, στ. 905.

3. Λέων Γραμματικός, σελ. 235 - 236 = Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 822. Βλ. ὡσαύτως Θεοφάνους Συνεχιστὴν, σελ. 170 - 171, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρον, σελ. 657 - 658, Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 391 - 392. Ὅπως ἐντυπωσιακαὶ αἱ ἀφηγήσεις τοῦ Γενεσίου, σελ. 88 - 90 καὶ Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Β', σελ. 157 - 159, μὲ πλῆθος λεπτομερειῶν περὶ τῶν κινήσεων τῶν συνωμοτῶν, τῆς σκηνῆς τοῦ φόνου, τῶν ἀντιδράσεων τῆς Θεοδώρας κλπ. Μνεία τῆς δολοφονίας καὶ εἰς τὸν Βίον Θεοδώρας, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 14.

Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Θεοκτίστου (20 Νοεμβρίου 855) ἔληξεν ἡ συμβασιλεία τῆς Θεοδώρας, ὑποχρεωθείσης εἰς παραιτήσιν¹. Τὸ γεγονός συνδέεται προφανῶς μὲ τὴν πολιτικὴν ἐνγλικίωσιν τοῦ Μιχαήλ², ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θὰ συνεπήγετο καὶ τὴν λήξιν τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπείας τῆς κατασταθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοφύλου. Οὕτω νομίζω ἐξηγεῖται ἡ στάσις τοῦ Βάρδα, ὅστις ἐνῶ μέχρι τότε δὲν εἶχε κινηθῇ κατὰ τοῦ συνεπιτρόπου Θεοκτίστου, βλέπων ἐγγίζοντα τὸν χρόνον ἐνγλικιώσεως τοῦ Μιχαήλ Γ', ἔσπευδε νὰ λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ τῶν ἀντιπάλων του.

Ἡ πολιτικὴ εὐαισθησία τῆς Θεοδώρας ἐκδηλοῦται κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ εἰς τὰ βυζαντινὰ χρονικά. Ἡ αὐτοῦστα, ἐπιθυμοῦσα νὰ διαχωρίσῃ πλήρως τὰς εὐθύνας ἐναντι τοῦ συμβασιλέως υἱοῦ της καὶ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου τῆς ἀντιβασιλείας, συνεκάλεσε τὸ ἀνώτατον πολιτικὸν ὄργανον τοῦ κράτους, τὴν σύγκλητον, καὶ παρουσίασε τὰ λαμπρὰ ἐπιτεύγματα τῆς βασιλείας της εἰς τὸν οἰκονομικὸν καὶ δημοσιονομικὸν τομέα³. Τὸ γεγονός ἔλαβε χώραν ὀλίγον πρὸ τῆς παραιτήσεως, ἡ ὁποία ὅμως δὲν δύναται νὰ χρονολογηθῇ ἐπακριβῶς, διότι τὰ κείμενα παρουσιάζουν ἀποκλίσεις ὡς πρὸς τὸν χρόνον διαρκείας τῆς συμβασιλείας Θεοδώρας - Μιχαήλ⁴. Συνήθως γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ J. B. Bury⁵ προταθεῖσα χρονολογία 15 Μαρτίου 856, ὡς συνδυάζουσα περισσότερον πάσης ἄλλης τὰ δεδομένα τῶν πηγῶν· ἐν τούτοις, τὸ διάστημα τῶν τεσσάρων σχεδὸν μηνῶν, τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῆς δολοφονίας τοῦ Θεοκτίστου καὶ τῆς 15ης Μαρτίου 856, μοῦ φαίνεται μακρὸν διὰ τὴν ὁλοκλήρῳσιν πολιτικῆς μεταβολῆς, ἐκ τῆς φύσεώς της ἀπαιτούσης ταχυτέραν ἀποσαφήνισιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξε συμβασιλεὺς τοῦ υἱοῦ της. Δὲν ἐκυβέρνησεν ὡς ἐπίτροπος αὐτοῦ, ὡς συνήθως λέγεται

1. Γενέσιος, σελ. 90_α, 90_β, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 153_α, Βίος Θεοδώρας, ἐν ὧ' ἀνωτ., σελ. 14, 15, 16. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 41 καὶ σημ. 2.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 155_α, Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 169, Ζωναράς, Γ', σελ. 390, Βίος Νικολάου Στουδίτου, Ρ.Γ., τόμ. 105, στ. 905.

3. Γενέσιος, σελ. 90, Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 171, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 158 - 159, Ζωναράς, Γ', σελ. 392 - 393. Πρβλ. Βίον Νικολάου Στουδίτου, ἐν Ρ.Γ., τόμ. 105, στ. 905. Βλ. Αἰκ. Χρυστοφίλου, Ἡ σύγκλητος, σελ. 93. Εἰς τὸ περίφημον ἐν Μαδρίτη χειρόγραφον τοῦ Σκυλίτζη ἀπαντᾷ εἰς τὸ φ. 71 μικρογραφία, ἐν ἣ εἰκονίζεται ἡ Θεοδώρα καθήμενη ἐπὶ θρόνου καὶ πρὸ αὐτῆς ἡ σύγκλητος, πρὸς ἣν λογοδοτεῖ ἡ αὐτοκράτειρα. Ἔκδ. Seb. Cirac Estorpan, *Skytitzes Matritensis I, Reproducciones y miniaturas*. Βαρκελώνη - Μαδρίτη 1965, ἀρ. 182.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 31, σημ. 1, τὰ χωρία.

5. J. B. Bury, *A history of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I*, Λονδῶν 1912, σελ. 469 - 471, The fall of Theodora (chronology).

εἰς τὰ νεώτερα ἱστορικὰ ἐγχειρίδια, ἀλλ' ἐβασίλευσεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Μιχαήλ ἐν πλήρει ἰσοτιμίᾳ ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου, ἔχουσα ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν νομικὴν ιδιότητα μὲ αὐτόν. Πλὴν τῶν πάσης προσελεύσεως, ἐν αἷς καὶ ἐπισήμου χαρακτῆρος, μαρτυριῶν — περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο μακρὸς λόγος — καὶ ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ἡ συμβασιλεία τῆς αὐγούστης μετὰ τοῦ Μιχαήλ, ἐμφαντικῇ τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς μετὰ τὸν ἐξαναγκασμὸν τῆς Θεοδώρας εἰς παραίτησιν εἶναι ἡ τοῦ Λέοντος Γραμματικοῦ, σελ. 237₆. Συνεχιστοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 823₁₀ : ὑπὸ δὲ τῆς συγκλήτου εὐφημισθεὶς **μ ό ν ο ς** (sc. ὁ Μιχαήλ Γ') **α υ τ ο κ ρ α τ ο ρ ε ι**¹, ἐνθα τὸ **μ ό ν ο ς** ἐτέθη διὰ νὰ τονισθῇ ἡ διαφορά πρὸς τὸ προηγούμενον καθεστὼς τῆς συμβασιλείας.

Ζ'

Ἡ ἀνηλικιότης τοῦ **Κωνσταντίνου Ζ' (Η')**, κατὰ τὴν ἰδικήν μου ἀρίθμηση-σιν)², ἀντεμετωπίσθη ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου κατὰ πλείονας τρόπους.

Ὁ Κωνσταντῖνος, νήπιον ἔτι, ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατρός του τὴν 15ην Μαρτίου 908³ βασιλεύς⁴, συνεβασίλευσε δὲ μετὰ τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος Γ' καὶ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς 11ης Μαΐου 912, εἴτα δὲ μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου⁵ μέχρι τῆς 6ης Ἰουνίου 913, φέρων καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως.

Ὁ Ἀλέξανδρος πρὶν ἢ ἀποθάνῃ διώρισε πενταμελῆ, κατ' ἄλλας δὲ πηγὰς

1. Πρβλ. Γεωργίου Μοναχόν, Β', σελ. 801, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρον, σελ. 658, Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 141.

2. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις μου περὶ τῆς νομικῆς θέσεως βασιλέως ἀφ' ἐνὸς αὐτοκράτορος ἀφ' ἑτέρου, ὁ τακτικὸς ἀριθμὸς ἐνίων ἡγεμόνων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους θὰ ἔδει νὰ μεταβληθῇ, ὡς ὑπέδειξα εἰς τὸν ἐν σελ. 231 κέ. τοῦ βιβλίου μου, *Ἐκλογή*, παρ-τιθέμενον πίνακα.

3. Ἡ χρονολογία αὕτη προϋτάθη τελευταίως ὑπὸ τῶν P. H. Grierson καὶ R.-J. H. Jenkins, *The date of Constantine VII's coronation*, Byzantion 32 (1962), σελ. 133 - 138. Μέχρι τοῦδε ἐγένετο δεκτὴ ἡ ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς (9 Ἰουνίου) τοῦ 911. Ἡ βάπτισις τοῦ Κωνσταντίνου ἔλαβε χώραν τὴν 6ην Ἰανουαρίου 906, ἡ δὲ γέννησίς του τοποθετεῖται μετὰ πολλῆς πιθανότητος τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 905 κατὰ τὸν R. Jenkins, *The chronological accuracy of the «Logothete» for the years a.D. 867 - 913*, Dumb. Oaks Papers 19 (1965), σελ. 108 - 109.

4. Ἀφ' οὗτο ἐκρίθη σκόπιμον νὰ διαφοροποιηθῇ ἡ θέσις τοῦ ἀσκοῦντος τὴν ἐξουσίαν ἡγεμόνος ἀπὸ τῆς τοῦ συνάρχοντος υἱοῦ του, διεμορφώθη βαθμιαίως ἴδιον τυπικὸν καὶ ἐπῆλθε μεταβολὴ εἰς τὸν τίτλον. Ἡ διαφοροποίησις ἀνιχνεύεται ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος εἰς τὰς πηγὰς, εὐρίσκεται δὲ πλήρως ὀλοκληρωμένη τὸν ΙΑ'. Βλ. περὶ αὐτῶν εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 129 - 144, 207 - 213, 214 - 226.

5. Διὰ τὰς ἀνωτέρω συμβασιλείας βλ. τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 95 - 100, 134 - 138.

ἐπταμελῆ, ἀντιβασιλείαν, εἰς ἣν ἀνέθεσε τὴν διαχείρισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων, εἰσάσας τὴν βασιλείαν Κωνσταντίνου ἀνεψιῶ αὐτοῦ. Οὗτος ἦγε τὸ ἔβδομον τῆς ἡλικίας ἔτος¹. Τὰ μέλη τῆς ἀντιβασιλείας, οἱ ἐπίτροποι κατὰ τὴν βυζαντινὴν ὁρολογίαν, ἦσαν ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ μυστικός², ὁ μάγιστρος Στέφανος, ὁ μάγιστρος Ἰωάννης ὁ Ἑλλαδᾶς, ὁ ραίκτηρ Ἰωάννης, καὶ εἰς ὀνόματι Εὐθύμιος³. Οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν χρονογραφίαν τοῦ Λογοθέτου⁴ καὶ ὁ Ζωναρᾶς, I', σελ. 457 - 458, καταλέγουν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους καὶ τοὺς Βασιλίτζην καὶ Γαβριηλόπουλον, περὶ ὧν ὁ τελευταῖος προσθέτει ὅτι προήχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τύχης ἀγρότιδος εἰς συγγλητικὴν ἀξίαν καὶ εἰς πατρικίότητα.

Ἐνταῦθα δεόν νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστου εἰς δύο τινά :

1) ὅτι ἡ βασιλεία περιῆλθεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Παράθετω ἐν ὑποσημειώσει τὴν καίριαν κατὰ τοὺς χρονογράφους φράσιν⁵, ἐξ ἧς ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος κατέστη αὐτοκράτωρ.

1. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ συμφωνοῦν πάντες οἱ χρονογράφοι. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, B', σελ. 278₁ — Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 381 — Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874 — Λέων Γραμματικὸς, σελ. 288 — Ζωναρᾶς, I', σελ. 458, Θεόδωρος Σκουτარიώτης, σελ. 147. Ἐν τούτοις, ἐὰν θεωρηθῇ ὁρθὴ ἡ ἄποψις τοῦ V. Grumel, *Une date historico-liturgique: Τῇ Τρίτῃ τῆς Γαλιλαίας*, *Échos d'Orient* 36 (1937), σελ. 60 - 64, καὶ ἢν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη τὴν 18ην Μαΐου 905, οὗτος τὴν 9ην Ἰουνίου 913 εἰς συμπληρώσει καὶ τὸ ὕγδρον ἔτος. Ἐὰν πάλιν γίνῃ δεκτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ R.-J. H. Jenkins, *The chronological accuracy of the «Logothete» for the years a. D. 867 - 913*, *Dumb. Oaks Papers* 19 (1965), σελ. 109 χρονολόγησις τῆς γεννήσεως τοῦ Κωνσταντίνου τὸν Σεπτέμβριον 905, τότε οὗτος ἦγεν εἰσέτι τὸ ὕγδρον.

2. Περὶ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ μυστικοῦ, συνδεομένης, ὡς φαίνεται, μετὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν γραμματείαν, βλ. F. Dölger, *Byzantinische Diplomatik*, σελ. 64 καὶ προσφάτως R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Le mystique, ὁ μυστικός*, *REB* 26 (1968), σελ. 279 - 296.

3. Τοὺς ἀνωτέρω πέντε ἀναγράφουν ὡς ἐπιτρόπους : ὁ βιογράφος τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου, KA', 1 - 2 (σελ. 69 - 70 τῆς ἐκδόσεως C. de Boor, *Vita Euthymii. Ein Anecdota zur Geschichte Leo's des Weisen* .A. 886 - 912, Βερολῖνον 1888, ἣν καὶ χρησιμοποιοῦ, ὡς φιλόλογικῶς ἀρτιωτέραν) καὶ οἱ χρονογράφοι Σκυλίτζης - Κεδρηνός, B', σελ. 277₂₂ - 278₁ (οὗτος παραλείπει τὸν Εὐθύμιον), ὁ Λέων Γραμματικὸς σελ. 288 = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 873₂₁ καὶ ὁ Ζωναρᾶς, I', σελ. 457 - 458. Ὁ Συνεχιστῆς τοῦ Θεοφάνους, σελ. 381 καὶ ὁ Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 717 - 718 ἀναφέρουν ὀνομαστικῶς τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς δύο μαγίστρους, ὁ δὲ βιογράφος Βασιλείου τοῦ νέου ἐν P.G., τόμ. 109, στ. 656 τὸν πατριάρχην Νικόλαον καὶ τὸν μάγιστρον Ἰωάννην Γαριδᾶν.

4. Λέων Γραμματικὸς, σελ. 288 — Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 873₂₁.

5. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, B', σελ. 278₁ : *Τὴν βασιλείαν παραδοὺς Κωνσταντίνου τῷ οἰκείῳ ἀνεψιῶ*. Λέων Γραμματικὸς, σελ. 288 = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 873 : *εἰσάσας τὴν βασιλείαν Κ. ἀνεψιῶ αὐτοῦ*. Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874 : *Κ... ἐπ' Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ βασιλείᾳ καταλέλειπτο*. Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ.

2) ὅτι παρηγκωνίσθη πλήρως ἡ βασιλομήτωρ Ζωή. Αὕτη εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τῆς ἀνακτορικῆς ζωῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της αὐτοκράτορος Λέοντος¹, νῦν δὲ (Ἰούνιος 913) οὕτε ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της διωρίσθη, πολλῶ δὲ ἔλασσον ἀνεκηρύχθη συμβασιλεύς, ὡς ἐγένετο μὲ τὴν Εἰρήνην καὶ Θεοδώραν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ ὡς θὰ συμβῇ μὲ τὴν ἰδίαν εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διορισθεῖσα ἀντιβασίλεια ἐνεργεῖ ὡς συλλογικὸν ὄργανον² μὲ ἀπόλυτον ἐλευθερίαν κατὰ τὴν ρύθμισιν τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐξωτερικὴν³ καὶ ἐσωτερικὴν⁴ πολιτικὴν. Δεσπόζουσα μορφή τῆς ἀντιβασίλειας ἦτο ὁ πατριάρχης Νικόλαος⁵ καὶ διὰ τὴν διαλάμπουσαν προσωπικότητά καὶ διὰ τὸ ὑψηλὸν τοῦ λειτούργημα.

717 - 718 : καταλιπὼν... τὴν δὲ βασιλείαν Κ. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 278₁ : εἰς Κωνσταντῖνον... τὸ βασίλειον περιελήλυθε κράτος, ὑπὸ ἐπιτρόπους τελούντα Συνεχιστῆς Θεοφάνους, σελ. 381₃ : Κ... ὑπὸ Ἀλεξάνδρου... ἐν τῇ βασιλείᾳ καταλείπειτο ὑπὸ ἐπιτρόπους τελῶν. Βλ. καὶ τὸ χωρίον τοῦ Ζωναρά, Γ', σελ. 455 : ὁ Λέων Σ' τελευτῶν τὴν αὐταρχίαν τῷ ἀδελφῷ κατέλιπεν Ἀλεξάνδρῳ καὶ τὸν υἱὸν αὐτῷ παραδέδωκεν, ἀξιώσας ἐπιμελεῖσθαι αὐτοῦ καὶ ἀνάγειν βασιλικῶς καὶ αὐτοκράτορα καταλιπεῖν... Ὁ βιογράφος Βασιλείου τοῦ νέου P.G., τόμ. 109, στ. 656 παραλλήλως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον μνημονεύει καὶ τῆς Ζωῆς, μὴ διακρίνων πιθανῶς τὸ διάστημα τῶν πρώτων μηνῶν (καθ' ὃ ἐβασίλευσε μόνος ὁ Κωνσταντῖνος) ἀπὸ τὴν ἐπακολουθήσασαν συμβασιλείαν τῶν ἀνωτέρω προσώπων.

1. Ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς Ζωῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν χρονολογίων Συνεχιστοῦ Θεοφάνους, σελ. 386 = Σκυλίτζη - Κεδρηνός, Β' σελ. 283 — Ψευδο-Συμεὼν Μαγίστρος, σελ. 721₁₉ = Συνεχιστοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878 — Ζωναρά, Γ', σελ. 462.

2. Κατὰ τὸν Ζωναράν, Γ', σελ. 461₁₂ : ἦν ἡ τούτων διοικήσις πολυαρχία τις ἀλλ' οὐ μοναρχία καὶ σελ. 457₁₇ : ἐπιτρόπους τῷ ἀνεπιφῶ καὶ τοῖς βασιλείας διοικητὰς γράφας (sc. ὁ Ἀλέξανδρος). Βλ. κατωτέρω, σημ. 5 καὶ τὰ λοιπὰ χωρία.

3. Τὰς διαπραγματεύσεις τῶν ἐπιτρόπων μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Βουλγαρίας Συμεὼν ἐκθέτουν οἱ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 282₁₃, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 385₃, Ψευδο-Συμεὼν Μαγίστρος, σελ. 721₁₅, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 877 - 878, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 292, Ζωναράς, Γ', σελ. 462. Ἡ περὶ τοῦ Συμεὼν νεωτέρα μονογραφία τοῦ N. G. Sergheraert (Christian Gérard), *Syméon le Grand* (893 - 927), Παρίσι 1960 δὲν διακρίνεται δι' αὐστηράν ἐπιστημονικότητα. Βλ. καὶ τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ R. Janin, REB 20 (1962), σελ. 252 - 254.

4. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 278₈ : λαβόμενος οὖν τῆς ἐξουσίας Νικόλαος ὁ πατριάρχης ὡς καὶ αὐτὸς ἐπίτροπος ὢν, συνάμα τοῖς ἄλλοις ἐπιδαλιούχει τὰ τοῦ κοινοῦ... καὶ τῆς βασιλείας... παρὰ τῶν ἐπιτρόπων ἰθινομένης. Παρεμφερὲς διατύπωσις παρὰ Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 381, Λέοντι Γραμματικῷ, σελ. 288, Συνεχιστῇ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874₁₃, Ψευδο-Συμεὼν Μαγίστρω, σελ. 718₉· πρβλ. Ζωναράν, Γ', σελ. 461₉, 462₂.

5. Βλ. τὰ χωρία τῆς ἀμέσως προηγούμενης ὑποσημειώσεως καὶ τὴν ἐπιμεμελημένην μονογραφίαν τοῦ Ἱ. Κωνσταντινίδου, *Νικόλαος Α' ὁ μυστικός* (ca. 852 - 925 μ.Χ.) πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ἀθήναι 1967, σελ. 65 - 69. Σύντομος ἐπισκόπησις τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος τοῦ πατριάρχου ὑπὸ G. Gay, *Le patriarche*

Συγκεχυμένη εμφανίζεται εἰς τὰς πηγὰς ἡ στάσις τοῦ πατριάρχου ἔναντι Κωνσταντίνου τοῦ Δουκός, δομestίκου τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅστις ὀλίγας ἡμέρας (τρεῖς, κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου, ἕξα !) Ἰουνίου 913) μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπειράθη νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον εὐρὼν οἰκτρὸν θάνατον¹.

Οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουν ὅτι πολιτικοὶ φίλοι τοῦ δομestίκου ἐκάλεσαν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, γεγραφαίοντες ἀκέφαλον εἶναι τὴν βασιλείαν καὶ κακῶς διεξάγεσθαι... αὐτόν τε ἀνακαλονμένον ὡς ἐχέφρονα καὶ ἀνδρείου καὶ μόνον δυνάμενον ἐπαξίως κυβερνῆσαι τὴν περιβόητον τῶν Ρωμαίων ἀρχήν, προσθεμένον δ' ὅτι καὶ ἡ σύγκλητος αὐτὸν ἀσπάζεται καὶ ὁ πολιτικὸς ὄχλος καὶ ἐπισπευδόντων ὡς τάχος καταλαβεῖν, συνειδότες, ὡς φασι, καὶ τοῦ πατριάρχου Νικολάου καὶ τοῖς γραφεῖσι συνευδοκοῦντος διὰ τὸ μῖπον τὰς διαθέκας Ἀλεξάνδρου ἀναγνωσθῆναι μηδὲ γνωσθῆναι αὐτῷ ὡς ἐπίτροπος γέγραπται καὶ αὐτός...². Ἐκ τῶν λεγομένων φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐστάλη ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀλεξάνδρου³, ἀφ' οὗ δὲν εἶχεν εἰσέτι γνωσθῆ ἡ πολιτικὴ διαθήκη τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ διορισμὸς τοῦ πατριάρχου ὡς ἐπιτρόπου. Δεδομένης τῆς πολιτικῆς συνεργασίας καὶ τῶν προσωπικῶν δεσμῶν Ἀλεξάνδρου καὶ Νικολάου⁴, θεωρῶ ἀπίθανον ὅτι ὁ πατριάρχης ἡγνῶει τὰς προθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος σχετικῶς μετὰ τὴν ρύθμισιν τῆς ἐπιτροπείας τοῦ ἀγγλίκου ἀνεψιοῦ του, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον συμβιβάζεται μετὰ τὴν καθόλου προσωπικότητά τοῦ πατριάρχου ἡ σκέψις νὰ προωθήσῃ εἰς τὸν θρόνον δυναμικὸν στρατιωτικὸν ἀντὶ νὰ κρατήσῃ δι' ἐαυτὸν τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὴν ιδιότητά τοῦ ἐπιτρόπου.

Ἡ πληροφορία τῶν χρονογράφων ἀναμφιβόλως εἶναι κατὰ βάσιν ἀληθὴς καὶ μόνον εἰς τὰς λεπτομερείας, ὡς φυσικόν, περιέχει ἀνακριβεῖας τινάς. Πιθανωτέραν ἐκδοχὴν διὰ τὰ γεγονότα θεωρῶ τὴν διαφαινομένην ἐκ τοῦ βίου

Nicolas le Mystique et son rôle politique, Mélanges Ch. Diehl, τόμ. Α', Παρίσι 1930, σελ. 91 - 100.

1. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 381 - 384, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 278 - 281, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 718 - 721, Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874 - 877, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 458 - 461, Βίος Εὐθυμίου, κεφ. ΚΑ', 1 - 5, σελ. 69 - 70. Περὶ σφόδρα συγκεχυμένη εμφανίζεται ἡ στάσις τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἐπιτρόπων εἰς τὸν Βίον Βασιλείου τοῦ νέου (P.G., τόμ. 109, στ. 656 - 661), ὅστις ὁ συντάκτης προφανῶς πρόσκειται εἰς τὸ νόημα τοῦ Δουκός.

2. Βλ. τὰς ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει παραπομπάς.

3. 'Ο V. Grumel, *Regestes*, ἀρ. 640, χρονολογεῖ τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν ἴην ἢ 5ην Ἰουνίου 913. Πρβλ. Κωνσταντίνου δ' ἡν, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 65 - 69, ἐνθα ἐκτενέστερον περὶ τῆς ἐπαναστάσεως Κωνσταντίνου τοῦ Δουκός.

4. Ὡς γνωστόν, ὁ Νικόλαος ἐπανῆλθεν εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον πανηγυρικῶς, εὐθὺς ὡς ὁ Ἀλεξάνδρος ἀνέλαβεν ὡς μόνος αὐτοκράτωρ (11 Μαΐου 912). Βλ. Κωνσταντίνου δ' ἡν, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 57 κ.ε., ἐνθα καὶ αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὴν βιβλιογραφίαν.

τοῦ Εὐθυμίου, παρὰ τὴν προκατάληψιν τοῦ ἀγιογράφου ἔναντι τοῦ πατριάρχου Νικολάου. Κατὰ τὸν συντάκτην τοῦ βίου : Ὡς δὲ τοῦτον (sc. τὸν Ἀλέξανδρον) ὁ πατριάρχης ἐώρα τῷ θανάτῳ προσεγγίζοντα, γράφει Κωνσταντίνῳ τῷ τοῦ Δουκὸς Ἀνδρονίκου υἱῷ, ἐν σπουδῇ τὴν πόλιν καταλαβεῖν πρὶν ἂν τῆς βασιλείας ἕτερος δοῖτο. τῇ ἐπαύριον δὲ παρὰ τοῦ βασιλεύοντος προσκληθεῖς ἤδη τὰ τελευταῖα πνέοντος τὴν τῆς βασιλείας ἐπιτροπείαν ἀναδέχεται . . . ¹. Τὰ γεγονότα ἀναπαριστῶ ὡς ἐξῆς. Ὁ πατριάρχης ἐγνώριζε τὴν πρόθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὅπως τῷ ἀναθέσει καθήκοντα ἀντιβασιλέως, διησθάνετο ὅμως ὅτι μόνῃ ἢ προσωπικῇ του ἐπιβολῇ δὲν συνίστα ἐπαρκῆ πολιτικὴν δύναμιν. Κατόπιν τούτου ἔκρινε σκόπιμον νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν ² μὲ ἰσχυρὸν στρατιωτικὸν παράγοντα, οἷος ἦτο ὁ κατέχων τὸ ἀξίωμα τοῦ δομεστίκου τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ ἀναγκαῖον στρατιωτικὸν ἔρεισμα, οὐδόλως ὅμως διενόηθῃ νὰ εὐνόησῃ ἐπαναστατικὰ σχέδια εἰς βάρος τοῦ νομίμου κυρίου τοῦ θρόνου ³. Ὑποθέτω ὅτι πλὴν τῆς καιρίας στρατιωτικῆς θέσεως, ἣν ὁ Κωνσταντῖνος Δοῦξ κατεῖχε, τὴν πατριαρχικὴν ἀπόφασιν θὰ ἐπηρέασαν καὶ οἱ παλαιοὶ δεσμοὶ τοῦ Νικολάου πρὸς τὴν οἰκογένειαν τῶν Δουκῶν ⁴. Ὁ Κωνσταντῖνος, ἐλθὼν τὸν Ἰούνιον τοῦ 913 εἰς τὴν

1. Βίος Εὐθυμίου, ΚΑ', 4, σελ. 69.

2. Πολὺ πιθανόν, ὁ Κωνσταντῖνος Δοῦξ νὰ εἶχεν εἰδοποιηθῇ καὶ ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικῶν του φίλων περὶ τοῦ ἐπικειμένου τέλους τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς φέρεται εἰς τὰς χρονογραφίας. Ἡ κακοβουλία τοῦ βιογράφου τοῦ Εὐθυμίου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι παρουσιάζει τὸν πατριάρχην μεταμεληθέντα διὰ τὴν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Δοῦκα ἐπιστολήν, εὐθὺς ὡς ἐπληροφορήθῃ τὸν ἰδικὸν του διορισμόν, ὡς ἐπιτρόπου τοῦ ἀνηλίκου αὐτοκράτορος (Βίος Εὐθυμίου, κεφ. ΚΑ', 2 - 3, σελ. 70).

3. Ἀνάλογον στάσιν ἐτήρησεν ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (ΙΓ') πορφυρογεννήτου κατὰ τὰ γεγονότα τοῦ Μαρτίου 919, περὶ ὧν ἐκτενῶς κατωτέρω. σελ. 57 κέ.

4. Ὁ βιογράφος τοῦ πατριάρχου Εὐθυμίου βεβαιοῖ ὅτι ὁ Λέων Σ' κατεῖχεν ἀποδείξεις περὶ συνεννόησεων τοῦ Νικολάου καὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου, Ἀνδρονίκου τοῦ Δουκός, ὅστις ἐστασίασε τὸν Σεπτέμβριον 905 καὶ κατέφυγεν εἰς τοὺς Ἀραβας τῆς Ταρσοῦ ἀρχικῶς (Μάρτιος 906), ἀκολούθως δὲ εἰς Βαγδάτην (Ὀκτώβριος 906). Κατὰ τὴν διαμάχην πατριάρχου καὶ αὐτοκράτορος ἐξ ἀφορμῆς τοῦ τετάρτου γάμου, ὁ Λέων Σ' φέρεται εἰπὼν πρὸς τὸν Νικόλαον : Ὡς ἔοικεν, κύρι ὁ πατριάρχης, [= κληρικὴ ἐνικοῦ] καταπαίζων μου τῆς βασιλείας ταῦτα καὶ λέγεις καὶ ποιεῖς. ἢ τὸν ἀντάρτην Λοῦκα προσδοκῶν ἐκ τῆς Συριάτιδος γέας καὶ ἐπ' αὐτῷ τεθαρονηκῶς ἡμᾶς καταφρονεῖς ; Βίος Εὐθυμίου, ΙΒ', 14 (σελ. 41)· πρβλ. αὐτόθι, ΙΓ', 9 (σελ. 45), ΙΓ', 19 - 20 (σελ. 47). Περὶ τῆς ἀνταρσίας τοῦ Ἀνδρονίκου βλ. V. Grumel, *La révolte d'Andronic Doux sous Léon VI*, *Échos d'Orient* 36 (1937), σελ. 202 - 207 καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν R. Jenkins, *Leo Choerosphactes and the Saracen Vizier*, *Zbornik Radova* Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου Βελιγραδίου 8, 1 (1963), σελ. 167 - 175. Τὰς παραπομπὰς εἰς τὰς πηγὰς καὶ κριτικὴν τῆς ἀξιопιστίας των, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ρόλον τοῦ πατριάρχου βλ. παρὰ Κωνσταντίνου Δι, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 38 - 39, 44, 48 - 49. Ὅτι ὁ πατριάρχης διετέλει ἐν γνώσει τῆς ἀνταρσίας

βυζαντινήν πρωτεύουσιν, εἶναι εὐνόητον, νὰ ἐπεδίωκε νὰ παρουσιάσῃ τὰ ἐπαναστατικά του σχέδια ὡς εὐνοούμενα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅταν μάλιστα εἶχεν εἰς χεῖράς του τὸ μνημονευθὲν πατριαρχικὸν μήνυμα. Οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι εἴτε ἕνεκα πολιτικῆς ἀφελείας εἴτε διὰ τὸ συγκεχυμένον τῶν εἰδήσεων προσεπάθησαν νὰ συμβιβάσουν τὰς πληροφορίας πρὸς τὴν ἔκβασιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον νὰ διευκρινήσουν τὴν πατριαρχικὴν πολιτικὴν γραμμὴν.

Κατὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως Κωνσταντίνου τοῦ Δουκὸς ἐπειδὴ οἱ ἐπίτροποι¹ ἐθεωρήθησαν ὑπερβαλλόντως σκληροὶ² ἔναντι ἀνωτέρων κρατικῶν λειτουργῶν — μὴ ἐνεργοῦντες, φαίνεται, πάντοτε ἀμερολήπτως — τινὲς παροησιασάμενοι τῶν δικαστῶν τῆς ἀδίκου ὁρμῆς ἀνεχαίτισαν, γάμενοι, ὡς παιδὸς ὄντος τοῦ βασιλέως καὶ μὴ νοσῶντος τὰ πεπραγμένα, πῶς ἂν ἐν τῆς αὐτοῦ κελεύσεως τολμᾷτε τὰ τοιαῦτα διαπράττεσθαι;³ Οἱ ἐνταῦθα τιθέμενοι περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τῶν μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας εἶναι, νομίζω, ἡθικῆς καὶ οὐχὶ νομικῆς φύσεως. Οἱ ἐπίτροποι ἔχουν τὴν εὐθύνην τῆς διακυβερνήσεως τοῦ κράτους, ἀλλ' ὀφείλουν νὰ ἐνεργοῦν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν νόμων καὶ τῆς ἡθικῆς τάξεως. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν φαίνεται ὅτι ὑπερέβησαν τὰ ὅρια⁴, ἐξορίσαντες καὶ θανατώσαντες πολιτικὸς ἀντιπάλους, ὧν δὲν ἀπεδείχθη πασιφανῶς ἡ ἐνοχία.

Κατὰ τὰς βυζαντινὰς πολιτειακὰς ἀντιλήψεις ἡ διάκρισις μεταξὺ βασιλέως καὶ τυράννου⁵ εἶναι σαφής. Ὁ ἡγεμὼν, ὅστις δὲν σέβεται τὸν νόμον, δὲν φοβεῖται τὸν Θεόν, δὲν διαπνέεται ἀπὸ πνεῦμα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας,

τοῦ Ἀνδρονίκου δέχεται καὶ ἡ P. Karlin-Hayter, *The revolte of Andronicus Ducas*, BSI 27 (1966), σελ. 23 - 25.

1. Ἐκ τῶν ἱστοριογραφικῶν πηγῶν διαφαίνεται ὅτι τὰ μέτρα πρὸς καταστολὴν τῆς ἀνταρσίας ἐλήφθησαν τῇ πρωτοβουλίᾳ τῶν λοιπῶν πλὴν τοῦ πατριάρχου μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας.

2. Λεπτομερεῖας περὶ τῶν ἐπιβληθειῶν ποινῶν καὶ δνόματα τῶν καταδικασθέντων παραδίδουν οἱ Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 384 - 385, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 876 - 877, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 281, Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 460 - 461· πρβλ. Βίον Εὐθυμίου, ΚΑ', 4 - 5 (σελ. 70).

3. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 281 - 282 Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 384 - 385 - Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 877 - Λέων Γραμματικὸς, σελ. 291 - Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 721· Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 461: πῶς τοιαῦτα ποιεῖτε ὁμεῖς κελεύσεως ἀτρε βασιλικῆς, ἐπεὶ παῖς ὢν ὁ βασιλεὺς τοῖς πρῶτομέτοις οὐ σφαινεῖ;

4. Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 461₉: οἱ δὲ τοῦ βασιλέως ἐπίτροποι... ἐνανθερτοῦντες τοῖς πράγμασι πολλὰ τῶν οὐδεόρων ἐποίουν...

5. Βλ. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, "Ἐνδειξις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, ΕΦΒΣ 35 (1966/1967), σελ. 49 - 52, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ στίχου: Χαῖρε τύραννον ἀπάνθρωπον ἐκβαλοῦσα τῆς ἀρχῆς.

ἀλλ' ἐπιδίδεται εἰς πράξεις ὡμῆς βίας καὶ κυριαρχεῖται ὑπὸ ἀχαλιναγωγῆτων παθῶν παύει νὰ εἶναι βασιλεὺς καὶ μετατάσσεται εἰς τὴν χορείαν τοῦ τυράννου. Προφανῶς ἡ ἐπικρατήσασα βιαιότης κατὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 913 ὑπενθύμιζε τυραννικὰς ἐνεργείας καὶ προεκάλεσεν ἐντόνους διαμαρτυρίας, διότι δὲν ἐθεωρήθη πρέπον νὰ προσαφθῇ εἰς ἀνήλικον βασιλέα τὸ στίγμα τοῦ τυράννου.

Ἀλλὰ τὸ καθεστῶς, ὡς ἐρρυθμίσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολὺ. Ἡ βασιλομήτωρ Ζωή, φιλόδοξος καὶ δυναμικὴ, ἐνήργησε καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀναλάβῃ ὡς συμβασιλεὺς ¹ τὴν ἐξουσίαν, ἐνῶ παραλλήλως προέβη βαθμηδὸν εἰς τὴν παῦσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασταθέντων ἐπιτρόπων καὶ τὸν διορισμὸν εἰς καιρίας θέσεις προσώπων προσκειμένων εἰς αὐτήν. Δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφές, πῶς ἐπῆλθεν ἡ μεταβολή, διότι τὰς πληροφορίας τῶν χρονογράφων χαρακτηρίζει ποιά τις ἀφέλεια. Οὗτοι παρουσιάζουν τὰ γεγονότα ὡς ἐξῆς. Ὁ μικρὸς αὐτοκράτωρ ἐδυσφόρει διὰ τὴν στέρησιν τῆς μητρικῆς παρουσίας καὶ οἱ ὀδυρμοὶ τοῦ ἡνάγκασαν τοὺς ἐπιτρόπους νὰ ἐπαναφέρουν, παρὰ τὴν θέλησιν των, τὴν Ζωὴν εἰς τὰ ἀνάκτορα ².

Ἀκριβεστέρα ὅμως ἐξέτασις τῆς ὅλης ἀφηγήσεως, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸν ὕψ' ἐκάστου προσώπου διαδραματισθέντα ρόλον, καθιστᾷ φανερόν, κατ' ἐμέ, ὅτι ἡ Ζωὴ ἐπέτυχε νὰ διασπάσῃ τὰ μέλη τῆς ἀντιβασιλείας καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν τοῦλάχιστον μὲ τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν, καὶ συγκεκριμένως, τὸν μάγιστρον Ἰωάννην Ἑλαδᾶν. Οὗτος ἐπεδίωκεν, ὡς φαίνεται, νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν, ἣν μέχρι τότε κατεῖχε μεταξὺ τῶν ἐπιτρόπων ὁ πατριάρχης, δι' ὃ συνέπραξε μὲ τὴν βασιλομήτορα, διαθέτους τὴν ὑποστήριξιν καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν προσωπικοτήτων, ἐν οἷς τοῦ παρακοιμωμένου Κωνσταντίνου ³. Ἡ αὐτοῦστα εἰς ἀντάλλαγμα ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προαγάγῃ τὸν Ἰωάννην Ἑλαδᾶν. Καρπὸς αὐτῆς τῆς πολιτικῆς προσεγγίσεως ὑπῆρξεν ἡ ἐπάνοδος τῆς Ζωῆς

1. Βλ. κατωτέρω, σελ. 55, τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀπόψεώς μου.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283₁. Τοῦ δὲ βασιλέως Κωνσταντίνου διὰ παντὸς ὀδυρομένου καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀνακαλουμένου μητέρα (ἥδη γὰρ αὐτὴν κατήγαγε τοῦ παλατίου Ἀλέξανδρος) ἀναβιβάζουσι καὶ ἄκοντες πάλιν αὐτήν. Οὕτω καὶ Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 386 = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 292 - 293 = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 721 = Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878, οἵτινες ὅμως ἔχουν παραλείψει τὴν οὐσιώδη λέξιν ἄκοντες, τῆς ἐννοίας διατηρηθείσης εἰς τὴν δικτύπωσιν τοῦ Ζωναρά, Γ', σελ. 462₉: Ἀνακαλουμένου δὲ διόλου τὴν ἑαυτοῦ μητέρα τοῦ βασιλέως... ἡ ν α γ κ α σ θ η σ α ν αὐτὴν ἀναγαγεῖν οἱ ἐπίτροποι...

3. Ὡς νέος Πρωτεὺς καὶ τοῦ παλαιοῦ ποικιλωτέρος χαρακτηρίζεται ὁ παρακοιμώμενος Κωνσταντίνος εἰς τὸν Λόγον ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει, ἐκδ. ὑπὸ R.-J. H. Jenkins, *The peace with Bulgaria 927 celebrated by Theodoros Daphnopoulos*, *Polychronion*, Festschrift Fr. Dolger, Χαϊδελέβεργη [1966], σελ. 292 καὶ 295. Βλ. κατωτέρω, σελ. 57 κέ.

εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ συμβασιλέως¹ καὶ ἡ διάλυσις τῆς ἀντιβασιλείας. Ἡ βασιλομήτωρ δὲν ἦτο δυνάτην νὰ διατηρήσῃ ὡς συνεργάτας ἄτομα προσκείμενα εἰς τὸ ἐχθρικὸν κόμμα τοῦ ἀνδραδέλφου τῆς καὶ ὁ Ἰωάννης Ἑλλαδᾶς πρὸς ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον συνεβούλευσε τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κοσμικῶν μελῶν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασταθείσης ἀντιβασιλείας². Εἰς τὸ πρῶτον αὐτὸ στάδιον δὲν προεβλέπετο ἀπομάκρυνσις καὶ τοῦ πατριάρχου, εἴτε ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸ λειτούργημά του εἴτε ἐκ φόβου τῆς ἰσχύος του. Ὁ Νικόλαος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τι διάστημα νὰ εὐρίσκεται ἐπὶ κεφαλῇ τῆς κρατικῆς μηχανῆς³, ἀλλὰ τὸν Φεβρουάριον 914⁴, τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἐταιρειάρχου Δομηνίκου⁵, περιωρίσθη ὑπὸ τῆς Ζωῆς εἰς τὰ αὐστηρῶς ἐκκλησιαστικὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Μετ' ὀλίγον παρητήθη διὰ λόγους ὑγείας καὶ ὁ Ἰωάννης Ἑλλαδᾶς⁶. Οὕτως οὐδὲν τῶν μελῶν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασταθείσης ἀντιβασιλείας καπεῖχεν ἐν τοῖς ἐξῆς κυβερνητικῇ θέσιν.

Τὴν πολιτικὴν μεταβολήν, συνδεομένην, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ μετὰ τὴν δημιουργίαν νέου πολιτειακοῦ σχήματος (συμβασιλεία Κωνσταντίνου καὶ Ζωῆς), ἐρμηνεύει ὁ G. Ostrogorsky ὡς ἀπότοκον τῶν ὑπερμέτρων παραχωρήσεων τῆς ὑπὸ τὸν πατριάρχην Νικόλαον ἀντιβασιλείας πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλ-

1. Θεμελίωσιν τῆς ἀπόψεως βλ. κατωτέρω, σελ. 55.

2. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283₃ : ἀνελθοῦσα καὶ ἐργατῆς γενόμενη τῆς βασιλείας (sc. ἡ Ζωῆ) προσλαμβάνεται τὸν παρακοιμώμενον Κωνσταντῖνον καὶ Ἰναστάσιον καὶ Κωνσταντῖνον τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς τὴν ἐπωνυμίαν Γοργυλίους, συμβουλευσάντος δὲ καὶ Ἰωάννου τοῦ Ἑλλαδᾶ καταβιβάζουσι τοὺς οἰκέλους Ἀλεξάνδρον, Ἰωάννην τὸν ραϊκτῶρα, τὸν Γαβριηλόπουλον, τὸν Βασιλίτζην καὶ τοὺς λοιποὺς. Οὕτω καὶ Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 386₃, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 292 - 293, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 721₂₀, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878, Ζωναρᾶς, Ι', σελ. 462 - 463.

3. Βίος Βύθουμιου, ΚΑ', 8, σελ. 71 : καὶ γὰρ διὰ χεῖλεσιν αὐτοῦ (sc. τοῦ πατριάρχου) ἡ πᾶσα τῶν βασιλείων διευθετεῖτο κυβέρνησις.

4. Βλ. κατωτέρω, σελ. 54 - 55, διὰ τὴν χρονολόγησιν.

5. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐταιρειάρχου διωρίσθη ὑπὸ τῆς Ζωῆς, εὐθὺς μετὰ τὸ πραξικόπημα, ἀφωσιωμένος ἀξιωματοῦχος, περὶ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου παρατηρεῖται μικρὰ διαφωνία εἰς τὰς πηγάς· διότι ἄλλαι ὀνομάζουσιν αὐτὸν Δομνίκον (Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283, Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 386, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 292, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 879), ἄλλαι δὲ Θεοφύλακτον τὸν (υἱὸν) Δομνίκον (Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 722), ἐνῶ ὁ Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878 : Θεοφύλακτον Δομνίκον.

6. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283 : Προβάλλεται δὲ καὶ Ζωὴ ἀγοῦστα Δομνίκον ἐταιρειάρχην, δραστήριον δοκοῦντα καὶ τοῖς αὐτῆς προσκείμενον προστάγμασιν, οὗ τῇ συμβουλῇ καταβιβάζεται ὁ πατριάρχης τοῦ παλατίου καὶ ὁ μάλιστα δὲ Ἰωάννης ὁ Ἑλλαδᾶς κατῆλθεν ἐκονσίως, νόσῳ ληφθεὶς δι' ἧς καὶ ἀπεβίω. Οὕτω καὶ Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 385 - 386, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 293 (ἐλλείπει παρ' αὐτοῦ ἡ πληροφορία περὶ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ πατριάρχου), Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 722, Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 879, Ζωναρᾶς, Ι', σελ. 462 - 463. Ὁ τελευταῖος, τὰ δύο στάδια τῆς μεταβολῆς συμπύσσει εἰς ἓν.

γάρων Συμεών. Συνίσταντο δ' αὐται, πάντοτε κατὰ τὸν διαπρεπῆ ἱστορικόν ¹, εἰς ὑπόσχεσιν πραγματοποιήσεως συνοικισίου μεταξὺ τοῦ νεαροῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ θυγατρὸς τοῦ Συμεών ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν στέψιν τοῦ Συμεών ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀφ' ἑτέρου. Καὶ τὰ μὲν ἱστοριογραφικὰ κείμενα ἀγνοοῦν παντελῶς τὰ περὶ συνοικισίου. Ἐξ ὑπαινιγμοῦ ἐν μεταγενεστέρα ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Νικολάου μυστικοῦ ² προκύπτει ὅτι ἐπιγάμιαν μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἐπεζήτει φορτικῶς ὁ Συμεών κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνηλικότητος τοῦ πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου. Ὁ πατριάρχης ἐπιρρίπτει τὴν εὐθύνην τῆς ἀπορρίψεως τοῦ συνοικισίου εἰς ἄλλους ³, ὑποθέτω ὅτι μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν διπλωματικὴν καὶ εὐελιξίαν ⁴ θὰ εἶχεν ἀποφύγει νὰ δεσμευθῇ ἐναντι τοῦ Συμεών, περιορισθεὶς εἰς ἀοριστολογίας ⁵.

Πολὺ ὀλιγώτερον δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ πραγματικῆς στέψεως τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος ἐκ μέρους τοῦ Νικολάου τὸν Αὐγουστον τοῦ 913, ὡς διατείνεται ὁ G. Ostrogorsky ⁶. Ἀντιθέτους ἀπόψεις ὑπεστήριξεν ὁ K. Ἀμαντος ⁷, ὁ Fr. Dölger εἰς τελευταίας ἐργασίας του ⁸, ἡ P. Karlin Hayter ⁹ καὶ ἡ γράφουσα ⁹. Αἱ ἱστοριογραφαὶ ὁμιλοῦν περὶ εὐλογίας παρασχεθείσης

1. Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 218 καὶ τοῦ αὐτοῦ, παλαιότερα εἰδικὴ μελέτη, *Die Krönung Symeons von Bulgarien durch den Patriarchen Nikolaos Mystikos*, Bulletin de l'Institut archéologique bulgare 9 (1935), σελ. 275 - 286.

2. Νικολάου πατριάρχου ἐπιστολὴ τῷ Συμεών Βουλγαρίας, P.G., τόμ. 114, στ. 108 - 113 (ἀρ. 16) = Grumel, *Regestes*, ἀρ. 677, χρονολογουμένη μετὰ τὴν 17ην Δεκεμβρίου 920 καὶ ἐντὸς τοῦ Ἰανουαρίου 921.

3. Αὐτόθι, στ. 112· ἐπεζήτης (σὺ ὁ Συμεών) πρὸ τούτου κηδεῦσαι βασιλεῖ καὶ τὴν σὴν ἐξαίτησιν παρὰ φαῦλον ἐποιήσαντο οἷς ἔδοξε τοῦτο ποιεῖν...

4. Βλ. Λόγον ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει, ἐνθ' ἄνωτ. (σελ. 49, σημ. 3), ἐκδ. R.-J. H. Jenkins, σελ. 303.

5. Ὁ Fr. Dölger, *Bulgarisches Zartum und byzantinisches Kaisertum*, ἐν τοῦ αὐτοῦ, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal 1953, σελ. 148, σημ. 19, σημειοῖ: Das solche Heiratsversprechungen gemacht wurden nimmt man allgemein an. Τὴν ἀποψιν τοῦ Ostrogorsky, ἐνθ' ἄνωτ., ἀποδέχεται ὁ Κωνσταντινίδης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 73.

6. Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 218, ἐνθα καὶ παραπομπὰ εἰς τὰς εἰδικωτέρας μελέτας του, *Avtokrator i Samodržac*, Glas Srpske Akadem. 164 (1935), σελ. 121 κέ. καὶ *Die Krönung Symeons von Bulgarien*, σελ. 275 - 286. Τὴν ἀποψιν τὰς τῆς συμμερίζεται καὶ ὁ Ἱ. Κωνσταντινίδης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 73. Ἡβλ. καὶ St. Runciman, *The emperor Romanus Lecapenus and his reign*, Cambridge 1929, σελ. 51, σημ. 2.

7. K. Ἀμάντου, Βιβλιοκρισία ἐπὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ G. Ostrogorsky, ἐν ΕΕΒΣ 22 (1952), σελ. 328 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τόμ. Β² (867 - 1204), Ἀθήναι 1957, σελ. 59 - 60.

8. Βλ. τὴν ὑπ' ἀρ. 2 ὑποσημείωσιν τῆς σελ. 52.

9. Αἱ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, σελ. 98.

ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅστις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Συμεὼν ἔθεσε τὸ ἴδιον ἐπιρριπτάριον¹. Οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται χρῆσις διαδήματος ἢ στέμματος, τῶν κατ' ἐξοχὴν συμβόλων τῆς στέψεως. Ὁ Fr. Dölger δέχεται ὅτι πρόκειται περὶ υἱοθεσίας τοῦ Συμεὼν ὡς πνευματικοῦ τέκνου τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος².

Εἰς προσφάτως ἀναδημοσιευθέντα ἀποσπάσματα ρητορικοῦ ἔργου *Ἐπὶ τῇ τῶν Βουλγάρων συμβάσει*³ —, ἥτινα ἐπιτυχῶς ἐσχετίσθησαν πρὸς τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 900 - 917 ὑπὸ τοῦ ἐκδότου R.-J. H. Jenkins⁴, γίνονται συγκεκαλυμμένοι ἀλλὰ διαφανεῖς ὑπαινιγμοὶ εἰς τὰς σχέσεις τῆς ἀντιβασιλείας καὶ τοῦ Συμεὼν, εἰδικῶς δὲ εἰς τὰς προσπάθειάς τοῦ πατριάρχου, ὅπως θέσῃ φραγμὸν εἰς τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος⁵. Ἀλλὰ πόσον ἐπισφαλὴς εἶναι ἡ χρησιμοποιοῦσις ἀοριστολόγου ρητορικοῦ κειμένου διὰ συγκεκριμένα θέματα, ὡς τὸ ἐπίμαχον τῆς στέψεως τοῦ Συμεὼν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου, ἀποδεικνύει ἡ μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν ἀναφθεῖσα διαφωνία ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὑποτιθέμενον συναφὲς χωρίον⁶. Ὁ R. Jenkins, ταυτί-

1. Βλ. κατωτέρω, σελ. 53, σημ. 7, ὁλόκληρον τὸ χωρίον. Κατὰ τὸν P. Bernardakis, *Les ornements liturgiques chez les Grecs*, *Échos d'Orient* 5 (1901 - 1902), σελ. 136 - 137, «τὸ ἐπιρριπτάριον ἢ ἐπικνωκαλὸν μαυχὸν εἶναι πολὺ λεπτὸν μέλαν ὀθόνιον, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὸ καλλυμαχίον τοῦ ἐπισκόπου καὶ πίπτει ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τῆς βράχως αὐτοῦ». Βλ. R. Guillaud, *Études sur l'histoire administrative de Byzance. Observations sur le Clétorologe de Philothée*, *REB* 20 (1962), σελ. 162, σημ. 61 καὶ K. Καλοζώρι, *ἄρθρον ἐπιρριπτάριον*, ἐν *Θρησκευτικῇ καὶ Ἱθιτικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ*, τόμ. 5, Ἀθῆναι 1964, σελ. 781.

2. Dölger, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 148, σημ. 18 καὶ σελ. 183 - 196, ἐνθα ἀνατύπωσης τῆς μελέτης αὐτοῦ, *Der Bulgarenherrscher als geistlicher Sohn des byzantinischen Kaisers* καὶ τοῦ αὐτοῦ, *B.Z.* 52 (1959), σελ. 385. Τὴν ἀποψιν ταύτην υἱοθετεῖ καὶ ἡ P. Karlin-Hayler, *The homily of the peace with the Bulgaria of 927 and the «coronation» of 913*, *Jahrbuch der oesterreichischen byzantinischen Gesellschaft* 17 (1968), σελ. 37.

3. Τὸ πλήρες κείμενον τῆς ὁμιλίας, ἐκφωνηθείσης τῷ 927, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Th Uspenskij, ἐν *Letopis istoriko-philologičeskago Obščestva priimperatorskom, Novorossijskom Universitete*, τόμ. VI, *Vizantijskoe Otdelenie II*, Ὀδησσὸς 1894, σελ. 48 - 123.

4. Jenkins, *The peace with Bulgaria*, σελ. 289 - 303 (τὰ ἀποσπάσματα, σελ. 289 - 293).

5. Αὐτόθι, σελ. 290 - 293 (f. 47 - 48^v).

6. Αὐτόθι, σελ. 291 : ὁ δὲ (καὶ γὰρ ὁ προῆδαι διαπνέθεται) εἶργει τέως τοὺς τῆς συγκλήτου, τὸ κράτος τιμῶν καὶ τὸν αὐτὸ χαρισάμενον. ὁ δὲ τῇ τοῦ ἡδον κενέη συγκυλιστόμενος, τοὺς συνεόρτους αἰτεῖ καὶ εἰς ἰσχὺν τὴν διαθήκην προτείνεται. ὁ δὲ ἀντιτείνεται, βασιλέα προσκυνῆσθαι σαφῶς ἐρῶν εἰ μὴ Ρωμαῖον Ρωμαίοις ἀπώμοτον «ἢ βραχὺ τιθεῖς τὸ περινοηθέν σοι διὰ δῆμα προσκυνητὰς ἔχε τοὺς συνεόρτους» . . . ἀλλ' ὁ μὲν τὴν εἰρήνην τιμῶν καὶ ὅπ' αὐτῆς ἔτι τιμώμενος ἀστασιάστος τοῖς ἀστασιάστοις ἐφίσταται, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὁ ἀδελφὸς ἔχουσιν ἐπιβὰς συναποίχεται. τῷ παιδὶ τὰ σκῆπτρα λιπὼν καὶ ἀριστοκρατίαν ἐφάψας τὴν ἥδη [Cod. U: ἐφάψας τὴν ἥβην· κατ' ἐμὲ ἐρβοτέρω γραφῇ] τῷ νέῳ προσμένουσιν.

ζων τὸ πρῶτον καὶ τρίτον ὁ δὲ πρὸς τὸν πατριάρχην Νικόλαον καὶ τὸ δεύτερον πρὸς τὸν Συμεών, διαβλέπει εἰς τὸ χωρίον ὑπαινιγμὸν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν χρονογράφων περιγραφομένην τελετὴν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ πατριαρχικοῦ ἐπιρριπταρίου ἐπὶ τοῦ Συμεών¹. Τοῦναντίον ἡ P. Karlin - Hayter φρονεῖ ὅτι διὰ τοῦ πρώτου καὶ τρίτου ὁ δὲ νοεῖται ὁ Λέων Γ', ὁπότε δὲν χωρεῖ πλέον συζήτησις ἐπὶ συμβάντος τοῦ Αὐγούστου - Σεπτεμβρίου 913². Ἡ συγγραφεὺς ὑποστηρίζει περαιτέρω ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ παραγράφῳ ὁ μὲν τὴν εἰρήνην τιμῶν εἶναι ὁ Λέων Γ' καὶ ὁ τοῖς αὐτοῖς ὁ ἀδελφὸς ἔχουσιν ἐπιβὰς συναποίχεται εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ἡ δὲ ἀριστοκρατεία τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασιλείας³. Τοῦναντίον ὁ R. Jenkins ταυτίζει τὸν ἀδελφὸν πρὸς τὸν Συμεών, καταστάντα πνευματικὸν ἀδελφὸν τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, τὸ δὲ ἀριστοκρατεία θεωρεῖ ὡς «ρητορικὸν συνώνυμον τοῦ αὐτοκρατορία: quasi τὸ ἄριστον κράτος, the highest rank in the imperial hierarchy»⁴. Ἡ τελευταία αὕτη ἐρμηνεία τοῦ ἀριστοκρατεία εἶναι, νομίζω ἀστήρικτος, ὡς ἐπίσης ἡ ἀπόδοσις τοῦ χαρακτηρισμοῦ «ἀδελφός» τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὸν Συμεών, — γνωστοῦ ὄντος ὅτι μεταξὺ τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ μονάρχου ἐπικρατεῖ σχέσις υἱοῦ πρὸς πατέρα⁵ — ἀντιστρατεύεται ἀπολύτως τὰς ἀρχὰς τοῦ τότε κρατοῦντος συστήματος ἱεραρχήσεως μεταξὺ τῶν κρατῶν γενικῶς καὶ Βυζαντίου - Βουλγαρίας ἰδιαίτερος⁶. Κατόπιν τούτου πιστεύω ὅτι ἡ μόνη πληροφορία διὰ τὴν ὑποτιθεμένην στέψιν τοῦ Συμεών παραμένει ἡ τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ἐξ ὧν, κατ' ἐμέ, ἀκριβεστέραν εἰκόνα παρέχει ἡ τοῦ Σκυλίτζη⁷, ἣν ἀντιλαμβάνομαι ὡς ἐξῆς. Ὁ πατριάρχης κατὰ τὴν ἀπέλ-

1. Αὐτόθι, σελ. 299 - 300.

2. Karlin - Hayter, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 37.

3. Αὐτόθι, σελ. 37: regency council.

4. Jenkins, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 300 καὶ σημ. 12.

5. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθesis Βασιλείου Ἱάξεως, σελ. 682¹⁻¹⁰ καὶ δὴ σελ. 682⁸: *Πῶς ἔχει ὁ πνευματικὸς υἱὸς τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἀγίου ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων Βουλγαρίας;* καὶ σελ. 690⁹⁻¹⁵: *Κωνσταντῖνος καὶ Ρωμανὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ εὐσεβεῖς αὐτοκράτορες, βασιλεῖς Ρωμαίων πρὸς τὸν πεποθημένον καὶ πνευματικὸν ἡμῶν τέκνον, τὸν κύριον ὁ δεῖνα βασιλέα Βουλγαρίας.* Βλ. εἰδικῶς διὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ χρονολόγησιν τῶν χωρίων αὐτῶν F. r. Dölger, *Der Bulgarenherrscher als geistlicher Sohn*, ἐν τῷ αὐτοῦ, *Byzanz und die europäische Staatenwelt* (1953), σελ. 183 - 196.

6. Πλὴν τῆς προηγουμένως ἀναγραφείσης μελέτης τοῦ Dölger, βλ. τοῦ αὐτοῦ, *Die mittelalterliche «Familie» der Fürsten und Völker und der Bulgarenherrscher*, αὐτόθι, ἰδίᾳ σελ. 169 - 182 (= γερμανικὴ ἀπόδοσις μελέτης δημοσιευθείσης βουλγαριστὶ ἐν Spisanie τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν 56, 4, Σόφια 1943, σελ. 181 - 222).

7. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 282: ὁ πατριάρχης ἅμα τοῖς λοιποῖς ἐπιτρόποις ἀναλαβόντες τὸν βασιλέα, ἐν τῷ παλατίῳ ἦλθον τῶν Βλαχερνῶν καὶ ὁμήρους δόντες ἀξιο-

πιδά προσπάθειάν του, ὅπως ἀναγκαιότητα τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ Συμεών, ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις διὰ τὴν σύναψιν εἰρήνης. Πρὸς τοῦτο ὡς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ συμβουλίου τῆς ἀντιβασιλείας παρέθεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν γεῦμα πρὸς τιμὴν τοῦ Συμεών, εἰς ὃ παρεκάθησε καὶ ὁ μικρὸς αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ζ' (Η'). Ὁ Συμεὼν κατὰ τὴν εἴσοδόν του εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, πρὸ τοῦ ὁποίου ὑπεκλίθη αἰδουμένος τὸν σεβάσμιον ἡγέτην τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἔσπευσε νὰ κάμῃ μίαν ἐντυπωσιακὴν χειρονομίαν διὰ νὰ θέλξῃ τὸν ξένον του : ἔθεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Συμεών τὸ ἐπιρριπτάριον καὶ τὸν ἡλόγησε. Ἐν συνεχείᾳ ὁ χρονογράφος προσθέτει ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις περὶ τῆς εἰρήνης δὲν εὐωδόθησαν. Ὡς ἀπλὴν εὐλογίαν ἀντιλαμβάνεται τὸ γεγονὸς ὁ μεταγενέστερος Ζωνναρᾶς, Ι', 462 : καὶ τῷ πατριάρχῃ κλίνας τὴν κεφαλὴν ἡλόγηθη παρ' ἐκείνου... Εἰς τὴν μακρὰν καὶ ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασαν ἀλληλογραφίαν τῶν δύο πρωταγωνιστῶν οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς ἀπαντᾷ εἰς στέψιν τοῦ Συμεών ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου μυστικοῦ.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, καθίσταται ὀλιγώτερον πιθανὸν ὅτι συγκεκριμέναι παραχωρήσεις τῶν ἐπιτροπίων πρὸς τὸν βασιλέα Βουλγαρίας ἐπέφερον τὴν ἀνατροπὴν αὐτῶν, καὶ περισσότερον ἐμφανὲς ὅτι ἡ βασιλομήτωρ, ἐπωφεληθεῖσα τῆς ἀδυναμίας τῆς ἀντιβασιλείας νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν βουλγαρικὴν ἀπειλὴν, ἐξεμεταλλεύθη προσωπικὰς ἀντιθέσεις καὶ πολιτικὰς φιλοδοξίας τῶν μελῶν τῆς, ὡς πολλὰκις συμβαίνει εἰς περιπτώσεις ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ συλλογικῶν ὀργάνων.

Ἡ παῦσις τῶν κοσμικῶν ἐπιτροπίων — πλὴν τοῦ Ἰωάννου Ἐλαδᾶ — καὶ ἡ ἔναρξις τῆς συμβασιλείας Κωνσταντίνου καὶ Ζωῆς χρονολογεῖται, ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν τοῦ Βίου Εὐθυμίου, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 913¹, ἡ δὲ

λόγους εἰσήγαγον τὸν Συμεὼν ἐν τῷ παλατίῳ καὶ συνειστιάθη τῷ βασιλεῖ, τοῦ Συμεὼν ὑποκλινάμενος τῷ πατριάρχῃ τὴν κεφαλὴν καὶ εὐχὴν δεξαμένου παρ' αὐτοῦ, ἐπιθέντος, ὡς φασί, τῇ τοῦ βαρβάρου κεφαλῇ ἀντὶ στεφάνου τὸ ἴδιον ἐπιρριπτάριον. Ἡ πληροφορία παρὰ Συνεχιστῆ Θεοφάνους, σελ. 385, Συνεχιστῆ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878, Λέοντι Γραμματικῷ, σελ. 292, παρ' οἷς γίνεται μὲν λόγος περὶ τῆς συνεστιάσεως, ἀλλὰ τῇ συμμετοχῇ τῶν δύο υἱῶν τοῦ Συμεών καὶ οὐχὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ μὲν δύο πρῶτοι χρονογράφοι λέγουσι : Νικόλαος δὲ ὁ πατριάρχης ἐξῆλθε πρὸς Συμεὼν, ὁ δὲ Λέων Γραμματικὸς : ἦλθε, ἐξ ὧν ὁ ἀναγνώστης ἀποκομίζει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι μετὰ τὸ πέρας τοῦ γεύματος συνηγέρθησαν ὁ πατριάρχης καὶ ὁ Βούλγαρος βασιλεὺς ἐκτὸς τῶν ἀνακτόρων.

1. Βίος Εὐθυμίου, κεφ. ΚΑ', 6 - 11, σελ. 71 - 72 καὶ εἰδικώτερον § 7 : μῆποι δὲ τετραμηνιαίου παρελθόντος (sc. ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου) ἀφ' ἑαυτοῦ ταύτην (sc. τὴν Ζωὴν) αὐτὸς (sc. ὁ πατριάρχης) πάλιν ἀνήγαγεν... ἐν τοῖς βασιλείοις. Αἱ χρονογραφίαι ἀναγράφουν ἀπλῶς τὸ γεγονὸς μετὰ τὴν λήξιν τῆς ὑπὸ τοῦ Συμεών ἐπιχειρήσεως ἐκστρατείας τὸν Αὐγούστου 913. Πρβλ. Κωνσταντίνου, ἔνθ' ἄνωγ., σελ. 75.

ἀπαλλαγὴ τοῦ πατριάρχου ἀπὸ τῶν ἐπιτροπικῶν τοῦ καθηκόντων τὸν Φεβρουάριον τοῦ 914¹.

Ἀπομένει νὰ διευκρινηθῇ ἡ νομικὴ θέσις τῆς αὐγούστης ἐπανελευθέρουσης εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ἡ Ζωὴ ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν οὐχὶ ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνγλίκου Κωνσταντίνου, ἀλλ' ὡς συμβασιλεύς αὐτοῦ, ἔχουσα τὴν αὐτὴν ιδιότητα πρὸς τὰς προκατόχους Εἰρήνην καὶ Θεοδώραν. Καὶ ἡ μὲν πολιτικὴ δραστηριότης τῆς Ζωῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ μὲ τὴν ἀπλὴν ιδιότητα τῆς ἐπιτρόπου τοῦ ἀνγλίκου, ἀλλ' ἡ πρὸς δῆλωσιν τῆς ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων ὑπὸ τῆς αὐγούστης ὀρολογία, ἡ προσμέτρησις τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας μητρὸς καὶ υἱοῦ καὶ τὰ νομισματικὰ δεδομένα, δικαιολογοῦνται μόνον ἐκ τῆς παραμονῆς ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ζωῆς ὡς συμβασιλέων. Πολιτικὴ δρᾶσις τῆς βασιλομήτορος μαρτυρεῖται εἰς πλείστους τομεῖς τοῦ δημοσίου βίου. Οὕτως ἡ Ζωὴ διορίζει νέους στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς λειτουργοὺς εἰς ἀνωτάτας κρατικὰς θέσεις², συσκέπτεται μετὰ τῆς συγκλήτου καὶ λαμβάνει ἀποφάσεις ἐπὶ θεμάτων ἐξωτερικῆς πολιτικῆς³, ἀπονέμει χάριν εἰς πολιτικὸν κατάδικον⁴.

Ἡ ὀρολογία τῶν ἱστοριογραφικῶν πηγῶν πρὸς δῆλωσιν τῆς ἀναλή-

1. Βίος Εὐθυμίου, κεφ. ΚΑ', 8 - 10, σελ. 71. Ὁ βιογράφος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἐκ τῶν ἀνακτόρων διωκόμενος πατριάρχης τῇ ἐκκλησίᾳ προσφεύγει, ἦν πρὸ ὁκτὼ μηνῶν οὐκ ἐθεάσατο. Βλ. καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου C. de Boor, σελ. 125.

2. Συνεχιστὴς Θεοφάνους, σελ. 386, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283, Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 879, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 722. Ὁ H. G. B u c k, εἰς ἐνδιαφέρουσαν μελέτην του, *Zur Sozialgeschichte einer fruhmittelalterlicher Hauptstadt*, B.Z. 58 (1965), σελ. 16 κέ. καὶ σημ. 21, ἐπισημαίνει καὶ τὸν κοινωνικὸν ἀντίκτυπον εἰς ἐκάστην δυναστικὴν μεταβολὴν ἐκ τῆς προβολῆς εἰς ἀνώτατα ἀξιώματα νέων προσώπων διαφόρου κοινωνικῆς προελεύσεως.

3. Οὕτω παρὰ Σκυλίτζη - Κεδρηνῶ, Β', σελ. 283: "Ἄγοντος δὲ καὶ φέροντος τοῦ Συμεὼν τὰ Θρακῶα μέρη καὶ τῆς αὐγούστης φροντισούσης μετὰ τῶν ἐν τέλει... Τὰ αὐτὰ παρὰ Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 386 = Λέοντι Γραμματικῶ, σελ. 293 = Συνεχιστῇ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 872 (πρὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 914). Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 284: Ζωὴ ἡ βασιλὶς... δέον ἐγνώκει μετὰ τῆς συγκλήτου εἶναι σπείσασθαι τοῖς Σαρακηνοῖς· τὰ αὐτὰ παρὰ Θεοφάνους Συνεχιστῆ, σελ. 388 = Λέοντι Γραμματικῶ, σελ. 294 - Συνεχιστῇ Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 880 = Ψευδο-Συμεὼνι Μάγιστρῳ, σελ. 723, Ζωναρᾷ, Γ', σελ. 463 (: βουλὴν μετὰ τῶν ἐν τέλει βουλευέται ἀλλάγιον καὶ εἰρήνην μετὰ τῶν Ἀγαρηνῶν διαπραξάσθαι) = D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 578· τὸ γεγονός περὶ τὸν Ἰούνιον 917.

4. Ἡ Ζωὴ ἀπένειμε χάριν εἰς τὸν δρουγγάριον Ρωμανὸν Λεκαπηνόν, καταδικασθέντα εἰς τύφλωσιν ὑπὸ αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου (μετὰ τὴν 20ὴν Αὐγούστου 917), Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 287, Συνεχιστὴς Θεοφάνους, σελ. 389 - 390, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 725, Ζωναρᾷ, Γ', σελ. 465. Περὶ τῆς τυφλώσεως ὡς ποινῆς ἐπὶ πολιτικῶν ἀδικημάτων, βλ. Ὁ. Λ α μ ψ ῖ δ ο υ, Ἡ ποινὴ τῆς τυφλώσεως παρὰ Βυζαντινοῖς, Ἀθῆναι 1949.

ὥς τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῆς Ζωῆς¹ εἶναι ταυτόσημος πρὸς ἐκείνην, ἣν ἡ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία χρησιμοποιεῖ διὰ τὸν Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα².

Τὰ χρονολογικὰ ἔργα καὶ οἱ κατάλογοι βασιλειῶν συναριθμοῦν τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Η') μετὰ τῆς μητρὸς του, μὴ πολυπραγμονοῦντα διὰ τὸν χρονικὸν διαχωρισμὸν τοῦ βραχέος διαστήματος, καθ' ὃ ὁ Κωνσταντῖνος ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν τὴν διορισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Παρὰ ταῦτα σαφῶς ἀντιδιαστέλλουν τὴν μεταξὺ Ζωῆς καὶ ἐπιτρόπων ὑφισταμένην ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου νομικὴν διαφοράν³.

Μεῖζονα ἀποδεικτικὴν ἀξίαν ἔχει, ὡς εὐνόητον, τὸ νομισματικὸν ὕλικόν ὡς ἐκ τοῦ ἐπισήμου χαρακτῆρος του. Σφύζεται τύπος *solidus*, ἐπὶ τῆς προσθίας ὅψεως τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται, σχεδὸν κατὰ τὰ δύο τρίτα, αἱ μορφαὶ τοῦ ἄγενείου εἰσέτι αὐτοκράτορος καὶ τῆς μητρὸς του. Ἀμφότεροι εἶναι ἐνδεδυμένοι ἐπίσημον βασιλικὴν στολὴν καὶ κρατοῦν ἀπὸ κοινοῦ ὑψηλὸν πατριαρχικὸν σταυρόν. Ἡ χεὶρ τοῦ αὐτοκράτορος ἄπτεται τοῦ σταυροῦ εἰς ὑψηλότερον σημεῖον. Ἡ ἐπιγραφὴ, καλύπτουσα τὸ μέγιστον μέρος τῆς περιφέρειας, ἔχει ὡς ἀκολούθως :

CONSTANT'(INOS) CE ZΩH EN ΧΩ (= Χριστῷ) Β'(ΑΣΙΛΕΪΣ) Ρ'(ΩΜΑΙΩΝ).

Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὀψιν εἰκονίζεται κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν ΙΗΣ ΧΡΣ REX REGNANTIVM⁴.

1. Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283 : ἀνελθοῦσα οὖν καὶ ἐγκρατὴς γυνονίην τῆς βασιλείας... Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 386 - Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 878 - Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 721 : αὕτη οὖν περικρατὴς γυνονίην τῆς βασιλείας· πρβλ. Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 462₉ : ἡ δὲ ἀνελθοῦσα τῆς διοικήσεως εἶχετο.

2. Βλ. σχετικὰ παραδείγματα εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα κατὰ τὴν ἀναγραφὴν τῆς ἐνάρξεως νέας βασιλείας· πρβλ. ἐπίσης τὰ ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ἐκ τῆς ἀνάδοις τῆς Εἰρήνης, Θεοδώρας κλπ.

3. Θεοφάνους Συνεχιστῆς, σελ. 384 - Λέων Γραμματικὸς, σελ. 288 - Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 718 = Συνεχιστῆς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 874 : ἐβασίλευσεν οὖν ὁ Κωνσταντῖνος ὑπὸ τῶν αὐτοῦ ἐπιτρόπων καὶ σὺν τῇ μητρὶ ἔτη ἑπτὰ... Βλ. ἐπίσης Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 147. Ἀνώνυμον χρονικὸν παρὰ Ψευδο-Κωδινῷ, σελ. 155₁₅, ἀναγράφει: ἔτη ζ', ἀλλὰ ἐν σελ. 154₁₄: ἔτη η', καὶ ἕτερον ἐκδοθὲν ὑπὸ F. r. C. u. m. o. n. t. *Anecdota Bruzelliensia*, σελ. 34, ἀρ. μθ': ἔτη ε', ἐσφαλμένως. Χαρακτηριστικὰ καὶ τὰ ἀκόλουθα χωρία: Σκυλίτζης - Κεδρηνοῦ, Β', σελ. 354₁₇: μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου καὶ τῆς αὐτοῦ μητρὸς· ἐπ' ἐκείνων δέ... Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 489: συμβασιλεύσαντος τῷ πατρὶ Λέοντι καὶ Ἀλεξάνδρῳ τῷ θείῳ καὶ τῇ μητρὶ ἔτη τρισκαίδεκα... Λέοντος Διακόνου, σελ. 123₂: τῆς δὲ Ρωμαϊκῆς ἀρχῆς πρὸς τε Κωνσταντῖνον... καὶ τῆς ἀγορεύσεως Ζωῆς ἐπισημῶς φερομένης...

4. Wroth, τόμ. Β', σελ. 452. Βλ. ἀπεικόνισιν παρὰ S. a. b. a. t. i. e. r., *Description générale des monnaies byzantines*, πίν. XLVI, ἀρ. 4.

Χαλκᾶ κέρματα φέρουν ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψεως ἀπεικόνισιν τοῦ Κωνσταντίνου ἁγεναίου καὶ τῆς Ζωῆς, κρατούντων ἀπὸ κοινοῦ πατριαρχικὸν σταυρόν, κεχαραγμένον ἐν μέσῳ τῶν δύο μορφῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἄπτεται τοῦ σταυροῦ εἰς ὑψηλότερον σημεῖον ἢ ἡ μήτηρ του. Ἀναγινώσκεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὀψεως ἡ ἐπιγραφή :

CONSTANTINO'(S) CE ZOH B'(ασιλεῖς)

ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας

CONSTANTINO'(S) CE ZOH BASILIS ROMEOH¹.

Εἰς τὴν προσωπικὴν διακυβέρνησιν τῆς Ζωῆς ἀπεπειράθησαν, διαρκούσης τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Η'), νὰ θέσουν τέρμα δύο ὁμάδες, ἡ μία ἀνεπιτυχῶς ὑπὸ τὸν πατριάρχην Νικόλαον μυστικὸν καὶ ἡ ἑτέρα ἐπιτυχῶς ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ στόλου Ρωμανὸν Λεκαπηνόν, ἔχοντα ὡς συνεργὸν καὶ τὸν παιδαγωγὸν τοῦ αὐτοκράτορος Θεόδωρον.

Τὸ πρῶτον πραξικόπημα, τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν ὀλίγον πρὸ τῆς 23ης Μαρτίου 919, ὠργάνωσε χάριν τοῦ Κωνσταντίνου πορφυρογεννήτου ὁ πατριάρχης καὶ ὁ μάγιστρος Στέφανος — μέλος τῆς παλαιᾶς ἀντιβασιλείας τῆς ὀρισθείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου — μετὰ τὴν στρατιωτικὴν συνεργασίαν τοῦ μαγίστρου Ἰωάννου Γαριδᾶ², ἐστρέφετο δέ, ὡς ρητῶς λέγεται, κατὰ τῆς βασιλομήτορος, τῆς ὁποίας ἐπεδιώκετο ἡ ἔκπτωσις ἐκ τῆς συμβασιλείας, καὶ ὡς ἐκ τῆς περαιτέρω ἐξελιζέως τῶν γεγονότων συνάγεται, ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν ἐξουδετέρωσιν ὅλων τῶν ἄλλων στρατιωτικῶν κινήματιν τῶν ἐποφθαλμιούντων τὴν ἐξουσίαν, ἥτοι τοῦ δομεστίκου τῶν σχολῶν Λέοντος Φωκᾶ³, ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ τοῦ πανισχύρου παρακοιμωμένου Κωνσταντίνου,

1. Wroth, τόμ. Β', σελ. 452, ἀρ. 1 - 6 (- πίν. LH 2, 3).

2. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 393. Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 885. Λέων Γραμματικὸς, σελ. 298: Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ τε βασιλεὺς καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννην τὸν Γαριδᾶν προεβάλοντο δομεστικὸν τῶν σχολῶν, δεδιότες μὴ εἰς ἀνταρσίαν χωρήσῃ ὁ Φωκᾶς Λέων. Οὕτω καὶ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 291, παρ' ᾧ ὁ Γαριδᾶς ἀναφέρεται ὡς μάγιστρος. Ὁ Ἰωάννης Γαριδᾶς προσέκειτο ἄλλοτε εἰς τὸ κόμμα τῆς βασιλομήτορος, τιμηθεὶς ὑπ' αὐτῆς ἐταιρειάρχης (Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283 = Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 386 = Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 879 = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 722), φαίνεται δὲ ὅτι προσεχώρησεν εἰς τὸ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ πατριάρχου καὶ εἰς ἀντάλλαγμα προήχθη εἰς τὸ ἀνώτατον στρατιωτικὸν ἀξίωμα τοῦ δομεστίκου τῶν σχολῶν, τὸ ὁποῖον μέχρι τότε κατεῖχε Λέων ὁ Φωκᾶς.

3. Τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τοῦ παρακοιμωμένου Κωνσταντίνου - Λέοντος Φωκᾶ ἐξουδετέρωσεν ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς τῇ συμπράξει Θεοδώρου τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ Κωνσταντίνου ἐν γνώσει τοῦ αὐτοκράτορος, συλλαβὼν τὸν παρακοιμώμενον ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς 23ης Μαρτίου 919. Συνεχιστής Θεοφάνους, σελ. 290 - 292, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 296 - 298, Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 883 - 884, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 725 - 726, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 288 - 290.

στενῶς συνδεδεμένου πρὸς τὴν βασιλομήτορα, καὶ τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, δρουγγαρίου τοῦ πλωτμου. Τὸ σχέδιον εἶχε πρόσκαιρον καὶ περιορισμένην ἐπιτυχίαν, διότι ἡ αὐτοῦστα, ἐκμεταλλευθεῖσα τὴν ἀδυναμίαν τοῦ υἱοῦ τῆς, διετήρησε τὴν θέσιν τοῦ συμβασιλέως¹. Οἱ δύο ἡγέται, πατριάρχης καὶ μάγιστρος Στέφανος, μόλις ἐπέτυχον τὴν προβολὴν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὴν μέσῳ αὐτοῦ διακυβέρνησιν τῆς αὐτοκρατορίας, εἶδον μετ' ὀλίγον νὰ ἀνατρέπωνται ὑπὸ τῆς ὁμάδος τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ (25 Μαρτίου 919), ὅστις ὑπερίσχυσε καὶ ἀπεμάκρυνεν εὐθὺς ἐκ τῆς θέσεως τοῦ πολιτικοῦ συμβούλου τοῦ νεκροῦ αὐτοκράτορος τὸν πατριάρχην καὶ τὸν μάγιστρον Στέφανον². Οἱ ἱστοριογράφοι, ἐνδιαφερόμενοι κυρίως διὰ τὰς πολιτικὰς ἐξελίξεις, δὲν λέγουν, ἐὰν ἐπῆλθεν ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου μεταβολὴ μετὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ Ρωμανοῦ. Θεωρῶ πιθκνότερον ὅτι τυπικῶς διετηρήθη τὸ μέχρι τότε ἱσχύον καθεστῶς ἥτοι ἡ συμβασιλεία Κωνσταντίνου Ζ' (II')³ καὶ Ζωῆς

1. Προσελάβετο δὲ ὁ βασιλεὺς Νικόλαον τὸν πατριάρχην καὶ Στέφανον μάγιστρον σιγεῖναι αὐτῶ ἐν τῷ παλατίῳ, τὴν ἐξουσίαν εἰς αὐτὸν ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐπισπόμενος. τῇ δὲ ἐπαύριον ἀπέστειλεν Ἰωάννην τὸν Τουβάκην Ζωὴν ἀγοῦσταν τοῦ παλατίου καταβιβάσαι. ἡ δὲ μετ' ὀλοληγῆς καὶ δακρύων τῷ ἑαυτῆς προσπλακεῖσα νύφ πρὸς συμπαθείαν μητρικὴν καὶ οἶκτον τὸν υἱὸν ἐκίνησεν, ὥς τὸν βασιλέα εἰπεῖν πρὸς τοὺς ἄγοντας· ἐάσατε μετ' ἐμοῦ εἶναι τὴν μητέρα μου. οἱ δὲ ταύτην ἄμα τῷ λόγῳ ἀφῆκαν. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 392 = Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 884 - 885 = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 298, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 291· βλ. καὶ Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 467.

2. Τὴν Πέμπτην, ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τοῦ 919, ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς ἦλθεν ἐνοπλὸς ἄμα τῷ στόλῳ παντὶ ἐν τῷ Βονκολέοντι καὶ παρεθὺ Στέφανος μὲν μάγιστρος ἐξῆλθε τοῦ παλατίου, Νικήτας δὲ ὁ πατριάρχης ὁ σιμπενθερὸς Ρωμανοῦ ἀνελθὼν ἐν τῷ παλατίῳ ἐξήγαγεν ἐκεῖθεν τὸν πατριάρχην Νικόλαον. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 393 - 394.

Λέων Γραμματικὸς, σελ. 299 - 300 = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 726 = Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 886 = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 292.

3. Ἐγγράφα τοῦ Κωνσταντίνου πορφυρογεννήτου δὲν διασώθησαν αὐτούσις. Ἐκ τῶν χρονολογῶν πληροφορούμεθα ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸ πραξικόπημα Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ ἐξεδόθησαν πρὸς ρύθμισιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα, ἅτινα εἴτε ἔφερον τὴν ὑπογραφήν τοῦ Κωνσταντίνου ἢ ἐξεδόθησαν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ. Οὕτω τὸ πρὸς τὸν δομέστικον Λέοντα τὸν Φωκᾶν ἦτο χρυσοβούλλιον ἐνσεσημασμένον παρὰ τοῦ βασιλέως (Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 294₁₅), λόγος ἐντεπλόγραφος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου (Συνεχιστής Θεοφάνους, σελ. 396₅ = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 730₂ = Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 888₁₅ = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 302₈ = Dölger, *Regesten*, ἀρ. 581· μετὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 919). Προσωπικὸν μήνυμα πρὸς τὸν Ρωμανὸν περιελαμβάνετο εἰς γραμματίον, ὅπερ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος αὐτοχείρῳ διαπραξίας γραφῇ καὶ ἐπογραφῇ διαφασισάμενος... (Συνεχιστής Θεοφάνους, σελ. 391₁₆, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 289₁₂, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 725₁₅, Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 883₁₂, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 297₃ = Dölger, *Regesten*, ἀρ. 581· πρὸ τῆς 22ας Μαρτίου 919). Αἱ προκηρύξεις, αἵτινες, ἀγγίζοντες τοῦ Ἀπριλίου 919, διεσκορπίσθησαν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Λέοντος Φωκᾶ ὑπὸ ὀργάνων τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, χαρακτηρίζονται

μέχρι τοῦ Αὐγούστου 920, ὅτε ἀπεμακρύνθη τῶν ἀνακτόρων καὶ συνάμα τῆς θέσεως τοῦ συμβασιλέως ἡ Ζωή¹. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο (25 Μαρτίου 919 καὶ ἐξῆς) τὴν οὐσιαστικὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν εἶχεν ἀναλάβει ὁ Ρωμανός.

Ὁ Ρωμανός, ὁξύνους, προορατικὸς καὶ νουνεχῆς πολιτικὸς, ὡς δεικνύει καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀντεμετώπισε πλεῖστα ἀκανθώδη θέματα — δυναστικόν, εἰρήνευσις τῆς Ἐκκλησίας, ταρχυθείσης ἐκ τῆς τετραγαμίας τοῦ Λέοντος Γ', χειροτονία τοῦ υἱοῦ του Θεοφυλάκτου εἰς πατριάρχην, σχέσεις δυνατῶν καὶ πενήτων, — ἐπέδειξε καὶ εἰς τὸ προσωπικόν του θέμα μεγίστην περίσκεψιν καὶ μεθοδικότητα, προσπαθὼν πάντοτε νὰ κινῆται ἐντὸς τῶν πλαisiῶν τῆς νομιμότητος. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι διὰ τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ εἰς αὐτοκράτορα ἀνέμενε πέραν τοῦ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους, μέχρις οὗ ἐνηλικιωθῇ ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' (Η')². Διὰ νὰ κερδίσῃ τὴν συμπάθειαν τοῦ τελευταίου καὶ γνωρίζων τὴν προηγηθεῖσαν ἀποτυχίαν τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ μαγίστρου Στεφάνου, ὅπως ἀποσπάσουν τὸν Κωνσταντῖνον τῆς μητρικῆς ἐπιρροῆς, ὁ Ρωμανὸς ἀπέφυγεν οἰανδῆποτε μεταβολὴν εἰς τὴν νομικὴν θέσιν τῆς βασιλομήτορος, ἡ ὁποία παρέμεινεν ὡς συμβασιλεύς. Συνάμα προητοίμαζε τὸ ἔδαφος μὲ πρῶτον βῆμα τῷ 919 τὸν γάμον³ τῆς θυγατρὸς του Ἑλένης μὲ τὸν

ὡς χρυσοβούλλια... ἐνυπόγραφα ὡς ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως Κωνσταντῖνου (Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 395₈ = Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 887₂₀ - Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 728₁ — Λέων Γραμματικὸς, σελ. 301₁₃). Πρόκειται προφανῶς περὶ ἀντιγράφων τοῦ παρὰ Σκυλίτζη - Κεδρηγῶ, Β', σελ. 293₂₂, μνημονευομένου χρυσοβούλλου, ὅπερ συνέταξεν ὁ Ρωμανὸς... καὶ τῇ χειρὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῇ σφραγίδι ταύτ' ἐμπεδώσας... ἐν τῷ τοῦ Λέοντος στρατοπέδῳ ἐξέπεμψε (— D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 583' λήγοντος τοῦ Ἀπριλίου 919). Ἡ θεία κέλευσις πρὸς Λέοντα τὸν Φωκᾶν, ἐκδοθεῖσα μετὰ τὴν 25ην Μαρτίου, ἀσφαλῶς θὰ ἔφερε τὴν ὑπογραφήν τοῦ Κωνσταντίνου (Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 394₁₀ = Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 886₂₀ — Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 727₈ = Λέων Γραμματικὸς, σελ. 300₁₂, Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Β', σελ. 293₁ = D o l g e r, *Regesten*, ἀρ. 582).

1. Βλ. κατωτέρω, σελ. 60, σημ. 3 καὶ 4.

2. Ὁ Κωνσταντῖνος, γεννηθεὶς τῷ 905 (Μάϊον ἢ Σεπτέμβριον· βλ. ἀνωτέρω, σελ. 43), ἦτο τὸν Μάρτιον τοῦ 919 εἰσέτι ἀνήλικος, εἰσελθὼν εἰς τὸ δέκατον ἔκτον ἔτος, καθ' ὃ ἐπέρχεται ἡ πολιτικὴ ἐνηλικίωσις τοῦ Βυζαντινοῦ μονάρχου, — τὸν Μάϊον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ 920 καὶ πιθανώτερον τὸ δεύτερον.

3. Ὁ γάμος ἐτελέσθη τῷ 919, τῇ Τρίτῃ τοῦ Πάσχα τῇ λεγομένῃ τῆς Γαλιλαίας (Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 394 - 395, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 727₂₂, Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, 887₁₂, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 301, Σκυλίτζης - Κεδρηγός, Β', σελ. 293₁₃). Ἡ ἡμέρα ἐταυτίσθη ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνητῶν πρὸς τὴν 18ην Μαΐου (V. Grumel, *Une date historico-liturgique*, *Échos d'Orient* 36, 1937, σελ. 52 - 64), τὴν 4ην Μαΐου (R. - J. H. Jenkins, *The chronological accuracy*, *Dumb. Oaks Papers* 19, 1965, σελ. 108 - 109), τὴν 20ὴν Ἀπριλίου (Φ. Κοζουλέ, *Βυζαντινῶν*

νεαρόν αὐτοκράτορα καὶ τὴν προσωπικὴν του προβολὴν εἰς ἀξιώματα καὶ τίτλους ἐπιφυλασσομένους εἰς τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης ἐτιμήθη βασιλεοπάτωρ¹ καὶ τὴν 24ην Σεπτεμβρίου 919 καῖσαρ². Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ζ' (II') μὲ τὴν πολιτικὴν ἐνγληκίωσιν του ἀπέκτα αὐτομάτως τὸ δικαίωμα ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας αὐτοδυνάμως καὶ ἐπομένως ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ συνάρχοντα, χωρὶς ὁ τελευταῖος οὗτος νὰ κατηγορηθῇ ὅτι ἐπωφελήθη τῆς ἀνγλικότητος τοῦ βασιλέως. Ὁ Ρωμανὸς διὰ νὰ παρακάμψῃ καὶ τὸ ἐμπόδιον τῆς αὐγούστης Ζωῆς, συμβασιλέως ἔτι³, διατύπωσε τὸν Αὐγούστον τοῦ 920 τὴν βαρυτάτην κατηγορίαν ὅτι αὕτη ἐπεβουλεύθη τῆς ζωῆς του καὶ ἐπέβαλε τὴν ἐκπτώσιν αὐτῆς⁴. Οὕτως ὁ Ρωμανὸς ἐνεφανίζετο ὡς ἀμυνόμενος ἐναντι τῆς φαρμακευτρίας καὶ οὐχὶ ὡς ἐπιτιθέμενος κατὰ τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως.

Μετὰ μακρὰν καὶ μεθοδικὴν προετοιμασίαν, πολιτικὴν καὶ ψυχολογικὴν, ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς ἔκρινε πλεόν ὥριμον τὸν καιρὸν διὰ νὰ ἀνέλθῃ καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Ἡ ἀναγόρευσις ἔλαβε χώραν τὴν 17ην Δεκεμβρίου 920⁵. ἔκτοτε ἄρχεται ἡ συναυτοκρατορία Κωνσταντίνου Ζ' (II') καὶ Ρωμανοῦ Α' ⁶. Ἡ παρέλευσις τόσον μακροῦ χρονικοῦ διαστήματος μεταξὺ τῆς πολιτικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Ρωμανοῦ τὴν 25ην Μαρτίου 919 καὶ τῆς

βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Γ', 1949, σελ. 72 - 73), τὴν 9ην Μαρτίου (D o l g e r, ἐν B.Z. 37, 1937, σελ. 532).

1. Βλ. τὰς παραπομπὰς εἰς τὴν ὑποσημείωσιν 3 τῆς σελ. 59.

2. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 397, Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 731, Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 890, Λέων Γραμματικὸς, σελ. 304, Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 296.

3. Ἡ Ζωὴ παρέμεινε συμβασιλεὺς μέχρι τοῦ Αὐγούστου 920, ὡς δεικνύει πέραν πάσης ἀμφιβολίας ἡ πολλαχῶς μαρτυρουμένη διάρκεια τῆς συμβασιλείας Κωνσταντίνου καὶ Ζωῆς εἰς ἑπτὰ ἔτη. Δεδομένου ὅτι ἡ ἐναρξὶς αὐτῆς συμπίπτει μὲ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 913, ἡ ἐπταετία καλύπτει καὶ τὸν Αὐγούστον τοῦ 920. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 50 καὶ 56 ἐνθα καὶ αἱ εἰς τὰς πηγὰς παραπομπαί.

4. Ἐφοράθη δὲ καὶ Ζωὴ αὐγοῦστα ἐπιβοιλεύουσα Ρωμανῷ διὰ πεφαρμαγμένων βρωμάτων, ἐπὶ Θεοκλήτῳ νοταρίῳ τῆς ὑπουργίας σκευασθέντων καὶ ταύτην τοῦ παλατίου καταβιβάζουσιν καὶ εἰς τὸ Πετρίον ἀπάγουσιν, ἐν τῇ τῆς ἀγίας Εὐφημίας μονῇ ἀποκείραντες. Θεοφάνους Συνεχιστής, σελ. 397₁₀ Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 296₇ = Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος, σελ. 731 - Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 889₂₃ Λέων Γραμματικὸς, σελ. 303.

5. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. V. Grumel, *La date de l'avènement à l'empire de Romain I Lecapène*, Échos d'Orient 35 (1936), σελ. 333 - 335 καὶ Ostrogorsky, *Geschichte*, σελ. 221, σημ. 1.

6. Περὶ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Ρωμανοῦ Α' καὶ τῶν μεταβολῶν εἰς τὴν σειρὰν ἱεραρχήσεως τῶν αὐτοκρατόρων κατὰ τὰ ἔτη 920 - 944, βλ. Αἰκ. Χριστοφίδοπουλου, Ἐκλογή, σελ. 100 - 104, 135.

εἰς αὐτοκράτορα ἀναγορεύσεως τοῦ τελευταίου τὴν 17ην Δεκεμβρίου 920, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι οὗτος ἀνέμενε νὰ προηγηθῇ ἡ πολιτικὴ ἐνθλί-
κίωσις τοῦ Κωνσταντίνου πορφυρογεννήτου.

Ὁ Ρωμανὸς Α' ἠκολούθησε τὴν αὐτὴν σύνεσιν καὶ μεθοδικότητά κατὰ
τὴν ἀνάδειξιν τῶν υἱῶν του εἰς βασιλεῖς¹, ὡς καὶ τοῦ νεωτάτου αὐτῶν
εἰς πατριάρχην², ἐπιδιώκων τὸν συγκερασμὸν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος καὶ
συνάμα τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου διαγραφομένων νομι-
κῶν κανόνων.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, τὸ βυζαντινὸν κράτος κατὰ τὰ πρῶτα
ἔτη τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου ἐγνώρισε τὰς ἀκολου-
θοῦς πολιτειακὰς μορφάς.

Ἀπὸ τῆς 6ης Ἰουνίου 913 μέχρι περίπου τοῦ Σεπτεμβρίου 913 τὸν
Θρόνον κατέχει ὡς αὐτοκράτωρ ὁ ἀνήλικος Κωνσταντῖνος Ζ' (Η'), τελῶν ὑπὸ
συμβούλιον ἐπιτρόπων, ὀρισθὲν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου.

Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου περίπου 913 μέχρι 20 Αὐγούστου 920 συμβασι-
λεύουν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἡ βασιλομήτωρ Ζωή. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο
ἀνώτατοι κρατικοὶ λειτουργοί, ὡς ὁ παρακοιμώμενος Κωνσταντῖνος καὶ ὁ
δρουγγάριος τοῦ πλωτῆμου Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς διηύθυνον τὸ κράτος ἐπὶ
μακρότερον ἢ βραχύτερον χρονικὸν διάστημα, κατέχοντες θέσιν ἀνάλογον τοῦ
σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ. Τὸν Μάρτιον 919 χρονολογεῖται προσπάθεια τοῦ
πατριάρχου Νικολάου Μυστικοῦ πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῆς Ζωῆς καὶ προσω-
πικὴν διακυβέρνησιν τοῦ ἀνηλίκου εἰσέτι Κωνσταντίνου ὑπὸ τὴν οὐσιαστικὴν
καθοδήγησιν τοῦ πατριάρχου.

Ἀπὸ τῆς 20ης Αὐγούστου 920, ὅτε ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν συμβασιλείαν
τῆς Ζωῆς, μέχρι τῆς 17ης Δεκεμβρίου, ὅτε ἀνηγορεύθη ὁ Ρωμανὸς αὐτο-
κράτωρ, αὐτοκρατορεῖ μόνος ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' (Η'), μετὰ δὲ τὴν τελευ-
ταίαν χρονολογίαν ἄρχεται ἡ συναυτοκρατορία Κωνσταντίνου Ζ' (Η') καὶ
Ρωμανοῦ Α'.

1. Περὶ τῆς ἀναδείξεως τῶν υἱῶν τοῦ Ρωμανοῦ Α' εἰς βασιλεῖς καὶ ἀκολουθῶς εἰς
αὐτοκράτορας, βλ. αὐτόθι, σελ. 101 - 104, 135.

2. Διὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ νεωτάτου τῶν υἱῶν τοῦ Ρωμανοῦ Α' Θεοφυλάκτου εἰς
πατριάρχην βλ. Συνεχιστὴν Θεοφάνους, σελ. 417, 422, Λέοντα Γραμματικόν, σελ. 318,
322, Συνεχιστὴν Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 908, 913, Ψευδο-Συμεῶνα Μάγιστρον, σελ.
742, 745, Σκυλίτζην - Κεδρηνόν, Β', σελ. 311, 315, Ζωναρᾶν, Γ', σελ. 475, Κάλλιστον,
Ρ.Γ., 147, στ. 460 καὶ πρὸ πάντων τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ρωμανοῦ Α' πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάν-
νην ΙΓ' (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 625) καὶ τὸν μητροπολίτην Ἱερρακλείας Ἀνα-
στάσιον (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 626), ὡς καὶ τοῦ τελευταίου τούτου. Ἐκδ. ὑπὸ
Ἰ. Σ α κ κ ε λ ῖ ω ν ο ς, *Ρωμανοῦ βασιλέως τοῦ Λεκαπηνοῦ ἐπιστολαί*, ΔΙΕΕ 2 (1885),
σελ. 395 - 404.

II'

Τίνι τρόπῳ ἐρρυθμίσθη ἡ ἀντιβασιλεία κατὰ τὸ πεντάμηνον διάστημα ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Β' ¹ (15 Μαρτίου 963) μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Νικηφόρου Φωκά καὶ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ εἰς αὐτοκράτορα (15 Αὐγούστου 963) δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ καθορισθῇ, διότι αἱ πηγαὶ εἶναι φειδωλαὶ εἰς πληροφορίας καὶ δὴ σχετικὰς πρὸς τὴν νομικὴν ιδιότητα τῆς βασιλομήτορος.

Εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον ἀνῆλθον οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ρωμανοῦ Β', **Βασίλειος** καὶ **Κωνσταντῖνος**, *πάμβρεγοι ὄντες* ², κατὰ τὴν φράσιν καταλόγου βασιλειῶν. Ἀμφότεροι εἶχον στεφθῇ εἰς νηπιακὴν ἡλικίαν βασιλεῖς, ὁ μὲν Βασίλειος τὴν 22αν Ἀπριλίου 960 ³, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἐπομένου ἔτους ⁴. Ὁ Ρωμανὸς Β', πιθανώτατα ἕνεκα τοῦ προώρου καὶ ἀπροόπτου θανάτου του ⁵, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε μεριμνήσει διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκ τῆς ἀνηλικότητος τῶν διαδόχων του μελλόντων νὰ ἀνακύψουν προβλημάτων, ἐὰν παρίστατο ἀνάγκη προώρου διαδοχῆς αὐτοῦ. Τὸ κενὸν τοῦτο ἔσπευσαν νὰ πληρώσουν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος καὶ ἡ σύγκλητος, αἱ δύο μετὰ τὸν αὐτοκράτορα ἀνώταται ἐν τῷ κράτει ἀρχαί, μεριμνήσασαι διὰ τὴν τήρησιν τῶν τύπων, δι' ὧν κτᾶται ἡ αὐτοκρατορικὴ ιδιότης. Πατριάρχης καὶ σύγκλητος ἐπρωτοστάτησαν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς αὐτοκράτορας πλέον. Καίτοι αἱ συναφεῖς μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν τῶν τέκνων τῆς μαρτυρίαι μνημονεύουν τῆς βασιλομήτορος Θεοφανοῦς ὡς ἐχούσης ἐπίσημον ιδιότητα ⁶, καταλείπουν ἀσαφὲς τὸ περιεχόμενον ταύ-

1. Κατὰ τὴν ἀναγραφὴν τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ Β' ὡς διαδόχου τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (II') μνημονεύονται καὶ αἱ αὐγοῦσαι Θεοφανῶ καὶ Ἑλένη, ἀντιστοίχως σύζυγος καὶ μήτηρ τοῦ Ρωμανοῦ. Ἐν τούτοις, ἡ μνεῖα αὕτη δὲν ὑποδηλοῖ συμμετοχὴν τῶν δύο γυναικῶν εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ χρονογράφου νὰ ἀπαριθμῇ εἰς πανηγυρικὴν ὥραν, ὡς εἶναι ἡ ἀρχὴ νέας βασιλείας, τὰ ἐπίσημα μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἐν οἷς αἱ δύο αὐγοῦσται καὶ ὁ πορφυρογέννητος Βασίλειος, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ ἀπλῶς *πορφυρογέννητον*, διότι τῷ 959 οὗτος δὲν εἶχε λάβει εἰσέτι ἄλλην ἐπίσημον ιδιότητα: Θεοφάνους *Συνεχιστής*, σελ. 469, *Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος*, σελ. 757.

2. Βραχὺ χρονικὸν παρὰ *Ψευδο-Κωδινῶ*, σελ. 155₂₂.

3. *Σκυλίτζης - Κεδρηνός*, Β', σελ. 338, *Ζωναρᾶς*, Γ', σελ. 490.

4. Θεοφάνους *Συνεχιστής*, σελ. 473, *Ψευδο-Συμεὼν Μάγιστρος*, σελ. 758.

5. Κατὰ τοὺς χρονογράφους *Σκυλίτζην - Κεδρηνόν*, Β', σελ. 345 καὶ *Ζωναρᾶν*, Γ', σελ. 493 καὶ τὸν ἱστορικὸν *Λέοντα Διάκονον*, σελ. 31, ἐπικρατεστέρα αἰτία τοῦ θανάτου τοῦ νεαροῦ (24ετοῦς) ἡγεμόνος ἐθεωρεῖτο ἡ φαρμακεία. Ὁ τελευταῖος ἱστορικός, πλησιέστερος πρὸς τὰ γεγονότα, ἀναγράφει καὶ ἐτέραν ἐκδοχὴν, καθ' ἣν ὁ Ρωμανὸς ὑπέστη σπασμὸν ἕνεκα ἀκαίρου ἱππασίας καὶ μετεφέρθη ἐκ τοῦ κληρυγίου εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐτοιμοθάνατος.

6. *Λέων Διάκονος*, σελ. 31 τὴν τῆς βασιλείας ἀρχὴν παρὰ τε τοῦ πατριάρχου *Πο-*

της. Ἦτο ἡ αὐγοῦστα Θεοφανῶ συμβασιλεὺς τῶν υἱῶν της, ὡς ὑπῆρξαν προηγουμένως ἡ Εἰρήνη, ἡ Θεοδώρα, ἡ Ζωή, ἡ ἦτο ἀπλῆ ἐπίτροπος, ἀντιβασιλεὺς κατὰ τὴν σύγχρονον ὀρολογίαν ;

Εἰς τοὺς καταλόγους βασιλειῶν δὲν ἀναγράφεται χρόνος βασιλείας τῆς Θεοφανοῦς· τὸ ἐπιχείρημα ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι πολὺ ἰσχυρόν, διότι τὸ ἐπίμαχον διάστημα 15 Μαρτίου 963 μέχρι 15 Αὐγούστου 963 εἶναι σύντομον καὶ ἦτο δυνατόν νὰ παραλειφθῇ ἡ ἰδιαιτέρα μνεία του. Ἐν τούτοις, τὸ ἐπτάμηνον διάστημα τῆς βασιλείας τῆς Εὐδοκίας, αὐτοκράτορος αὐτῆς, μετὰ τῶν υἱῶν της Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίου ἀναγράφεται ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς καταλόγους βασιλειῶν¹. Εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ ἔργα δὲν γίνεται λόγος περὶ πολιτικῆς δραστηριότητος τῆς βασιλομήτορος². Νομίσματα ἀπεικονίζοντα τὴν Θεοφανῶ μετὰ τῶν δύο ἀνηλίκων αὐτοκρατόρων δὲν διεσώθησαν, ὡς συνέβη εἰς τὰς περιπτώσεις συμβασιλειῶν Κωνσταντίνου Γ' - Εἰρήνης, Μιχαὴλ Γ' - Θεοδώρας, Κωνσταντίνου Ζ' (Η') - Ζωῆς, καίτοι δύναται πάλιν νὰ ἀντιταχθῇ τὸ βραχὺ τοῦ πενταμήνου χρονικοῦ διαστήματος διὰ τὴν κοπὴν καὶ κυκλοφορίαν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ νομισμάτων εἰς τρόπον, ὥστε ἕναι αὐτῶν νὰ περιωθοῦν μέχρις ἡμῶν³. Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους κρίνω φρονιμώ-

ἀνεύκτου καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς οἱ ἐκείνου παῖδες Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος νήπιοι κομιδῇ τελοῦντες καὶ τιθηνοῦμενοι, μετὰ Θεοφανοῦς τῆς μητρὸς ἐγχειρίζονται· Συκλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 345: διαδέχονται τὴν αὐτοῦ βασιλείαν Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος οἱ παῖδες αὐτοῦ σὺν Θεοφανοῖ τῇ μητρὶ... Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 494: τὴν βασιλείαν λιπὼν τοῖς υἱοῖς ἀμφοῖν καὶ τῇ τούτων μητρὶ Θεοφανοῖ. Ὁ μεταγενέστερος Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 156, γράφει: Τελευτᾷ μὲν οὖν ὁ βασιλεὺς Ρωμανὸς εἰς Μάρτιον μῆνα καὶ κρατεῖ ἡ Θεοφανὼ μῆνας δ', ἀλλὰ δὲν μνημονεύει τῶν υἱῶν τῆς βασιλομήτορος. Εἰς ἀνώνυμον σημείωμα ἐν Cod. Vatic. 163, f. 61^r, ἐκδοθὲν εἰς τὰ σχόλια ἐκδόσεως Βόννης τοῦ Λέοντος Διακόνου, σελ. 425, ἀναγράφεται: ἐν δὲ τῷ παλατίῳ κατελείφθησαν εὐφημούμενοι ἢ τε Θεοφανὼ αὐγοῦστα καὶ τὰ δύο αὐτῆς τέκνα Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος... Εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ λέγεται ὅτι ὁ Ρωμανὸς κατέλειπεν τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν Βασιλείῳ καὶ Κωνσταντίνῳ... καὶ αὐγοῦσταν Θεοφανὼ βασιλεύειν τοῖς Ρωμαίων ἀρχῆς. κατέλειπεν δὲ καὶ τὸν παρακοιμώμενον Ἰωσήφ οἰκονομοῦντα τὰ τοῦ κοινοῦ πράγματα. ἐκράτησεν δὲ ἡ τῶν ῥηθέντων προσώπων ἐξουσία ἀπὸ πεντεκαδεκάτης μηνὸς Μαρτίου ἰνδ. ς' μέχρι Αὐγούστου πεντεκαδεκάτης ἰνδ. τῆς αὐτῆς. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις Βασιλείου Τάξεως, σελ. 433 - 444.

1. Βλ. κατωτέρω, σελ. 65 - 66.

2. Ἡ παρὰ Συκλίτζη - Κεδρηνῶ, Β', σελ. 346, εἰδησις περὶ τῆς ἀνανεώσεως τῆς εἰρήνης μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Βουλγάρων περιέχει τὸ ἀόριστον: σπονδὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς ἔθετο (sc. ὁ Πέτρος) (=Dölger, *Regesten*, ἀρ. 694).

3. Εἰς τὴν *Revue Numismatique* τοῦ 1842, σελ. 415, πίν. XIX 4, ἐξ ἧς ἀντλεῖ ὁ J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines*, τόμ. Β', Παρίσιος 1862, σελ. 133, πίν. XLVII, 9, ὁ νομισματολόγος de Saulcy ἐδημοσίευσεν χάλκοῦν κέρμα, φέρον προτομὴν αὐγοῦστης μόνης, κρατούσης εἰς τὴν δεξιὰν σκῆπτρον ἀπολήγον κάτω μὲν εἰς σφαῖραν, ἄνω δὲ εἰς τρεῖς μαργαρίτας ἐν εἵδει τριφυλίου καὶ τὴν ἐπιγραφὴν

τερουν νὰ καταλίπω ἀναπάντητον τὸ ἐρώτημα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν νομικὴν θέσιν τῆς Θεοφανοῦς κατὰ τὸ πεντάμηνον διάστημα, καθ' ὃ αὐτοκράτορες ἦσαν τὰ δύο νήπια τέκνα της.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παροραθῇ ἡ σημασία δύο ἄλλων παραγόντων : τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συγκλήτου, κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα. Ὡς ἀνεγράφη, πατριάρχης καὶ σύγκλητος ἀνήγαγον εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τοὺς δύο νομίμους διαδόχους τοῦ Ρωμανοῦ Β', Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον. Πρὸς τὸν ἡγέτην τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν σύγκλητον ἀπευθύνει ἐπιστολὴν¹ ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἐκ τοῦ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας στρατοπέδου μετὰ τὴν ἐκεῖ ἀναγόρευσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ ζητεῖ τὴν παρὰ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ πατριάρχου ἀναγνώρισιν ὡς αὐτοκράτορος, γνωστοποιῶν συνάμα τὰς προθέσεις του : Ὑπόσχεται νὰ προστατεύσῃ τοὺς δύο μικροὺς ἡγεμόνας μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεώς των καὶ νὰ περιφρουρήσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν². Ἀσφαλῶς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ τυχαία ἡ ἐπιλογὴ τοῦ ἀνωτέρου πολιτειακοῦ ὀργάνου τοῦ κράτους, τῆς συγκλήτου, καὶ τῆς ὑψηλοτέρας μετὰ τὸν αὐτοκράτορα μονομελοῦς ἀρχῆς, τοῦ πατριάρχου. Οὗτοι κρίνονται ὡς οἱ ἀρμόδιοι συνομιληταὶ διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ πλέον σημαντικοῦ ἐσωτερικοῦ ζητήματος τῆς αὐτοκρατορίας, προφανῶς διότι εἶχον τὴν ἡθικὴν τούλάχιστον εὐθύνην τῆς περιφρουρήσεως τοῦ θρόνου, ἵνα παραμείνῃ εἰς τὴν ἀπὸ μακροῦ βασιλεύουσαν δυναστείαν, καὶ συνάμα τὴν μέριμναν τῆς ἐποπτείας τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ ἰδικὴ των συμβολή, γενικὴ καὶ ἀόριστος δὲν εἶχε συγκεκριμένην νομικὴν μορφήν. Θὰ περιορίζετο, νομίζω, εἰς τὴν ὑψηλὴν ἐποπτείαν. Τὸ βάρος τῆς εὐθύνης τῆς διοικήσεως εἶχεν ὁ παρακοιμώμενος Ἰωσήφ Βρίγγας ὡς παραδυναστεύων, δι' ὃ καὶ ἦτο ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ.

ΘΕΟΦΑΝΟΥ ΑΥΓ(ΟΥΣΤΑ). Εἰς τὴν ὑπισθίαν ὅψιν εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον τῆς δεομένης. Οἱ προμνησθέντες νομισματολόγοι ἀποδίδουν τὸ νόμισμα εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Ρωμανοῦ Β', ἐνῶ ὁ Βρεττανὸς W. Wroth, τόμ. Β', σελ. 470, φρονεῖ ὅτι τοῦτο ἀνήκει εἰς μεταγενεστέραν περίοδον.

1. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται καὶ πρὸς τὸν παρακοιμώμενον Ἰωσήφ Βρίγγαν, ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ παραδυναστεύοντος, θέσεως ἀντιστοιχοῦσης πρὸς τὴν τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ, περὶ οὗ βλ. H. - G. Beck, *Der byzantinische «Ministerpräsident»*, B.Z. 48 (1955), σελ. 309 - 338. Βλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 84 κέ. καὶ σελ. 118 κέ., ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Γεωργίου Μουζάλλωνος καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ διὰ τὴν αὐτὴν θέσιν πρωθυπουργοῦ, τοὺς ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνας καὶ τὴν νεωτέραν περὶ αὐτῆς βιβλιογραφίαν.

2. Λέων Διάκονος, σελ. 44, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Ἐκθesis Βασιλείου Ἰσχυεως*, σελ. 434· ὁ δὲ γε βασιλεὺς Νικηφόρος γράμμασιν ἡμέροις χρώμενος πρὸς αὐτὸν [sc. τὸν Βρίγγαν] ἐξέπεμπε, τὴν αὐτὴν δόξαν αὐτῷ ἔχειν ὑπισχνόμενος καὶ τιμὰς πλείους. καὶ τὴν σύγκλητον τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ ἐδηλοποιεῖ... Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς ἐν ταῖς λυρίαις γραμμαῖς παρὰδίδει καὶ ὁ Λέων Διάκονος, σελ. 452-3, πληροφορῶν συνάμα ὅτι αὕτη διεβιβάσθη διὰ τοῦ ἐπισκόπου Εὐχαΐτων Φιλοθέου (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 695).

Θ'

Ὁ Κωνσταντῖνος Ι' (ΙΒ' κατὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ προτεινομένην ἀρίθμησιν) ¹ Δούκας ἐμερίμνησε νὰ κατοχυρώσῃ κατὰ τὸν ἐπισημότερον τρόπον τὴν προκριθεῖσαν διὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ λύσιν, δεσμεύων διὰ γραπτῶν ὅρκων τὴν σύζυγόν του Εὐδοκίαν, τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ἱερὰν σύνοδον καὶ τὴν σύγκλητον. Ἐκ τῶν τριῶν ἀνηλίκων τότε υἱῶν τοῦ κατέλιπε συμβασιλεῖς ² τὸν πρωτοτόκον **Μιχαήλ** καὶ τὸν τριτότοκον ἀλλὰ πορφυρογεννητον **Κωνσταντίον** ³ ὁμοῦ μετὰ τῆς μητρὸς των καὶ συζύγου τοῦ (22 ἢ 23 Μαΐου 1067) ⁴. Τὸ ἰδιάζον καὶ ἐξαιρετικὸν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 43, σημ. 2.

2. Τὰ κατὰ τὴν σειρὰν τῆς ἀναδείξεως τῶν υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα εἰς βασιλεῖς ἠρεύνησα εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 117 - 118. Πρβλ. καὶ Ν. Οἰκονομίδη, *Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance*, REB 21 (1963), σελ. 117 - 118.

3. Διὰ τὸν ἀκριβῆ τύπον τοῦ ὀνόματος τοῦ τριτοτόκου (Κωνσταντῖος ἢ Κωνσταντῖνος;), βλ. Ν. Οἰκονομίδη, αὐτόθι, σελ. 116 - 117 καὶ D. Polemis, *Notes on eleventh-century chronology (1059 - 1081)*, B.Z. 58 (1966), σελ. 72, σημ. 70. Παρεμπιπτόντως σημειῶ ὅτι αἱ ὑπὸ τῆς Héléne Antoniadis-Bibicou, «Konstantios» ou «Konstantinos»? , REB 23 (1965), σελ. 244 - 250 ἐκτιθέμεναι ἀπόψεις ὡς ἀφορᾷ τὴν ταυτότητα τοῦ συνυπογράφοντος τὸ πρὸς Ροβέρτον Γυισκάρδον ἀπὸ Λύγυστου 1074 αὐτοκρατικὸν ἔγγραφον (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1003) Κωνσταντίου δὲν εὐσταθοῦν. Πρόκειται, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ εἰς ἀκολουθοῦν σημείωμα ὁ Ν. Οἰκονομίδης, αὐτόθι, σελ. 250 - 251, περὶ τοῦ πορφυρογεννήτου Κωνσταντίου, ἀδελφοῦ τοῦ Μιχαήλ Ζ', καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος, ὡς ἰσχυρίζεται ἡ Ε. Ἀντωνιάδου - Μπιμπίκου. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον, πῶς καὶ ἐτέθη θέμα ὑπογραφῆς ἔγγραφου παρὰ νηπίου (infans) ὀλίγων μηνῶν, ὅταν τὸ δίκαιον οὐδεμίαν βούλησιν ἀναγνωρίζει εἰς τὰ μέχρι τοῦ ἐβδόμου ἔτους νήπια. Ἐξ ἄλλου, δεδομένου ὅτι ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ γραμματεῖᾳ τηρεῖται αὐστηρῶς τὸ πρωτόκολλον, θὰ ἔδει νὰ δοθῇ ἐξηγήσεις πῶς ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ συνήθως ἐπίδοξος διάδοχος, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ αὐτοῦ, ἔπεται τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Βλ. τὸ ἔγγραφον παρὰ Ed. Kurtz - Fr. Drexl, *Michaelis Pselli Scripta minora*, τόμ. Α', Μιλᾶνον 1936, σελ. 329 - 334 (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1003), ἔνθα ὑπογράφει πρῶτος ὁ Μιχαήλ ὡς . . . πιστὸς βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, ἀκολούθως ὁ Ἀνδρόνικος ὡς πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων καὶ τρίτος ὁ Κωνσταντῖος (κατὰ ρητὴν βεβαίωσιν τῶν ἐρευνητῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ ἀπαντᾷ Κωνσταντῖος) ὡς πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τῶν τριῶν ἀδελφῶν. Ἡ ἀνάδειξις τοῦ Ἀνδρονίκου εἰς βασιλέα ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ Δ' (Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 670, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 167). Τὴν ἀποψιν τῆς Ε. Ἀντωνιάδου - Μπιμπίκου ἀποκρούει ὁ H.-G. Beck, B.Z. 59 (1966) σελ. 181.

4. Κατὰ σημείωσιν ἐν τῷ Cod. Athen. Gr. 1429, f. 45, περιέχουσιν ἀκριβεῖς χρονολογικὰς ἐνδείξεις, ὁ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Ι' (ΙΒ') ἐπῆλθε τὴν 23ην Μαΐου 1067, ἡ δὲ βασιλεία τῆς Εὐδοκίας καὶ τῶν δύο υἱῶν τῆς διήρκεσε μῆνας 5',

εἶναι ὅτι ἡ αὐγοῦστα Εὐδοκία κατέχει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν καὶ μόνη αὐτὴ φέρει τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα. Τὴν ἄποψιν ταύτην εἶχον ἤδη διατυπώσει εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 118 - 120 μετὰ τινος δισταγμοῦ, τὸν ὁποῖον σήμερον δύνανμαι, νομίζω, νὰ ἀποβάλω.

Εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν τῆς περιόδου, ἐξαίρετον ἐν πολλοῖς, ὁ τρόπος καθ' ὃν ἀναγράφεται ἡ διχδοχὴ τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν περὶ τῆς προσεχούσης θέσεως τῆς Εὐδοκίας ἔναντι τῶν συμβασιλέων υἱῶν τῆς. Σημειῶ χαρακτηριστικὰ τινὰ χωρία :

Ψελλοῦ, *Χρονογραφία*, Β', σελ. 152 (κεφ. 1) : *Ἡ βασιλὶς Εὐδοκία κατὰ τὰς τοῦ ἀνδρὸς καὶ βασιλέως διατάξεις τῶν ὅλων ἐγκρατὴς γενομένη, οὐκ ἐγ' ἑτέροις τὴν βασιλείαν πεποίηται, οὐδ' αὐτὴ μὲν οἰκουρεῖν τὰ πολλὰ ἡξίον τῶν δὲ ἐν τέλει τισι πιστεύειν τὰ πράγματα ἀλλὰ αὐτὴ περιζωσαμένη τὴν δυναστείαν τῆς ὅλης ἡγεμονίας γίνεται...*¹.

Ἀτταλειάτου, *Ἱστορία*, σελ. 92 : *Καὶ κατέσχον τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείας ἡ τε σύμβιος αὐτοῦ Εὐδοκία καὶ οἱ παῖδες* (= Συνεχιστῆς Σκυλίτζη, παρὰ Κεδρητῶ, Β', σελ. 660).

Συνεχιστῆς Σκυλίτζη, αὐτόθι, σελ. 659₁₈ : *ὅθεν καὶ παρὰ τῇ γυναικὶ καὶ βασιλίδι τὰ πάντα πεποίηκε, σφοδρονεστίτη τε... καὶ πρὸς τὸ τὰ κοινὰ διοικεῖν ἰκανωτάτη.*

Νικηφόρος Βρυέννιος, σελ. 23₂₀ : *διαδέχεται δὲ τὴν βασιλείαν ἡ τούτου σύνοικος Εὐδοκία σὺν Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίνῳ τοῖς παισὶ...*

Ἀνώνυμον χρονικὸν παρὰ ΨευδοΚωδινῷ (ἐκδ. Βόννης), σελ. 157₁₆ : *κατέλιπε βασιλεύουσαν τὴν γυναικα αὐτοῦ τὴν δέσποιναν τὴν κυρὰν Εὐδοκίαν... σὺν... Μιχαὴλ καὶ... Κωνσταντίνῳ τῷ πορφυρογεννήτῳ· ἐκράτησεν οὖν καὶ ἡ κυρὰ Εὐδοκία ἡ δέσποινα σὺν τοῖς δυνάσιν υἱοῖς αὐτῆς μῆνας ζ' ἡμέρας ι'.*

Παρασελίδειος σημείωσις ἐν Cod. Athen. gr. 1429, f. 45 : *κατέλιπε δὲ τὴν βασιλείαν Εὐδοκία τῇ βασιλίσσῃ καὶ τοῖς δυνάσιν αὐτῆς παισὶ...* (παρὰ P. Gautier, ἐνθ' ἄνωπ., σελ. 156).

Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 682 : *Κατὰ γοῦν τὰς τοῦ τελευτήσαντος βασιλέως διαταγὰς ἡ τε βασιλὶς Εὐδοκία καὶ*

ἡμέρας η'. Ἐκδ. P. Gautier, *Monodie inédite de Michel Psellus sur le basileus Andronic Doucas*, REB 24 (1966), σελ. 156.

1. Παρὰ Ψελλοῦ *Χρονογραφία*, Β', σελ. 151 (κεφ. 27) : *Ὁ Δούκας κατὰ βραχὺ τῷ θανάτῳ προσήγγισεν κἀνταῦθα ἐπὶ τῇ γυναικὶ Εὐδοκίᾳ πάντα πεποίηται...*, καὶ σελ. 156 (κεφ. 7) : *«ὁ δὲ γε υἱὸς σου καὶ βασιλεύς, ὃς δὴ καὶ ἐπίδοξος ἦρ μοναρχεῖν, συνίστωρ τοῦ γενομένου καθίστηκεν»*, ἐρωτᾷ ὁ Ψελλὸς τὴν Εὐδοκίαν μετὰ τὴν γνωστοποίησιν τῆς προθέσεώς της νὰ καταστήσῃ συμβασιλέα τὸν Ρωμανὸν Διογένην.

οἱ παῖδες ἐκείνου τῆς βασιλείας ἦσαν διάδοχοι καὶ ἡ βασίλισσα τὴν τῶν κοινῶν μετακχερίστο πρόνοιαν τῶν νιέων κατάρχουσα καὶ ἐπὶ βήματος σὺν ἐκείνοις προὐκάθητο, μεσεύουσα μὲν αὐτῇ, ἐκείνους δὲ παρακαθίζουσα ἐκατέρωθεν· οὕτως ἐν ἀρχαιρεσίαις, οὕτως ἐν ζητήσεσι πολιτικῶν ὑποθέσεων, οὕτως ἐχρημάτιζον πρόσβειν, οὕτως ἐν συνήθεσι προόδοις προήεσαν...¹.

Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 166 : ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος θνήσκει καταλιπὼν τὴν γυναῖκα βασίλισσαν μετὰ τῶν παίδων.

Ὁ Ψελλός, ἀναφερόμενος εἰς τὰ ἐν τῇ βασιλευούσῃ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ρωμανοῦ Δ' (Αὐγούστος 1071) δημιουργηθέντα πολιτικά ρεύματα, σαφῶς μαρτυρεῖ ὅτι πρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Δ' τὴν ἐξουσίαν ἔσκει μόνῃ ἡ Εὐδοκία².

Μεγάλῃ προσοχῇ δέον νὰ τύχῃ μαρτυρία τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, ἀνδρὸς ἐξόχου νομικῆς παιδείας³ καὶ δικαστικοῦ λειτουργοῦ⁴, βεβαιούντος ὅτι ἡ Εὐδοκία ἐκέκτητο τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα : τοῦ δὲ βασιλεύοντος (sc. Κωνσταντίνου) τεθνηκότος καὶ τῆς αὐγούστης τὴν αὐτοκράτορα περιελομένης ἀρχήν...⁵. Ὁ ἱστορικός, εἰθισμένος εἰς τὴν νομικὴν ἀκριβολογίαν, χρησιμοποιεῖ ἀψόγως τοὺς ὅρους τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου· δι' ὃ προκειμένου νὰ δηλώσῃ τὴν ιδιότητα τῆς Εὐδοκίας μετὰ τὸν Μάϊον 1067, τῆς Ζωῆς καὶ Θεοδώρας τὸν Ἀπρίλιον 1042⁶, χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον αὐτοκράτορ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ αἱ ἀνωτέρω ἀνήχθησαν εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον μετὰ τὴν αὐτὴν πρὸς τοὺς ἄρρενας αὐτοκράτορας νομικὴν ὑπόστασιν.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Εὐδοκία φέρεται ἐκδοῦσα νεαράν, καθορίζουσιν τὴν ἀπόστασιν ἀνεγειρομένων οἰκοδομῶν⁷, ἀποτελεῖ ἐν εἰσέτι τεκμήριον τῆς

1. Πρβλ. αὐτόθι, σελ. 681, 686, 687.

2. Ψελλοῦ Χρονογραφία, Β', σελ. 163 (κεφ. 24): Ἐνταῦθα οἱ μὲν τῷ νύμφῃ καὶ παιδὶ τὴν βασιλείαν ἐδίδουσαν, ὡς ἀπρακτεῖν τὴν μητέρα παντάπασιν, οἱ δὲ τὸ πᾶν τῆς ἀρχῆς καὶ αὐθις ταύτῃ ἀπένεμον... Ἐξ ἴσου κατηγορηματικὸς εἶναι καὶ ὁ Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 703: οἱ μὲν γὰρ τῇ βασιλίσει καὶ αὐθις τὴν ἐξουσίαν ἐδίδουσαν, οἱ δὲ τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν ταύτης νιέων...

3. Ὁ Ἀτταλειάτης συνέγραψεν ἐγχειρίδιον βυζαντινοῦ δικαίου ὑπὸ τὸν τίτλον *Ποίημα νομικόν*.

4. Ὁ Ἀτταλειάτης ἔσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου. Ἐπὶ Κωνσταντίνου Δούκα διωρίσθη κριτὴς τοῦ βήλου καὶ τοῦ ἱπποδρομοῦ· ἠκολούθησε τὸν Ρωμανὸν Δ' ἐκστρατεύσαντα ὡς κριτὴς τοῦ στρατοπέδου.

5. Ἀτταλειάτου, Ἱστορία, σελ. 181.

6. Ὁ Ἀτταλειάτης, Ἱστορία, σελ. 17 - 18, γράφει περὶ τῶν δύο γυναικῶν: αὐτοκράτορες ἄμφω θαυμασίως ἀναγορεύονται... Βλ. περὶ τῆς ἀναγορεύσεως Ζωῆς καὶ Θεοδώρας τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 113 - 114.

7. Τιπούκειτος, LIX, 2: ὡς διωρίσαστο τοῦτο ἡ βασίλισσα Εὐδοκία, ἡ τοῦ Δούκα

αυτοκρατορικής ιδιότητος τῆς αὐγούστης κατὰ τὸν χρόνον ἐκδόσεως τῆς διατάξεως. Αἱ βυζαντιναὶ πηγαί, παραπέμπουσαι εἰς αυτοκρατορικὰ νομοθετήματα, μνημονεύουν κατὰ κανόνα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐκδόντος τοῦτο ἡγεμόνος. Ὅσακις πρόκειται περὶ συμβασιλέων, οἱ ὅποιοι κατεῖχον πάντες κατὰ τὸν χρόνον ἐκδόσεως τῆς νεαρᾶς τὴν αυτοκρατορικὴν ιδιότητα, δυνατόν εἰς τὴν μεταγενεστέραν παραπομπὴν νὰ ἀναγράφωνται τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν συναρχόντων καὶ δὴ κατὰ τὴν ἐπίσημον ἱεραρχικὴν τάξιν, δυνατόν ὅμως ἢ ἀναγραφὴ νὰ περιορίζεται εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου τῇ τάξει αὐτοκράτορος. Οὐδέποτε πάντως παραλείπεται τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου τῇ τάξει αὐτοκράτορος, ὡς γίνεται ὅλῳ ἐκ τῶν ἀκολουθῶν παραδειγμάτων.

Αἱ γνωσταὶ νεαρὰ *Περὶ ἐκποιήσεως κτημάτων καὶ προτιμύσεως* συγγενῶν κλπ. ἀπὸ Ἀπριλίου 922¹ καὶ *Περὶ τῶν ὑπεισερχομένων* δυνατῶν εἰς ἀνακοινώσεις πενήτων², ἐκδοθεῖσαι ὡς ἐν ἐπικεφαλίδι ἐκατέρας δηλοῦται, ἢ μὲν πρώτη ὑπὸ Ρωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, ἢ δὲ ἄλλη ὑπὸ Ρωμανοῦ, Κωνσταντίνου, Στεφάνου καὶ Κωνσταντίνου³, μνημονεύονται ἐπανειλημμένως εἰς ἀφηγηματικὰς καὶ ἄλλας πηγὰς μὲ ἀναγραφὴν μόνου τοῦ ὀνόματος τοῦ Ρωμανοῦ Α'⁴. Εἰς ἔγγραφον τοῦ πατριάρχου Νικολάου Γ' Γραμματικοῦ ἐκ τοῦ ἔτους 1084 (= Grumel, *Regestes*, ἀρ. 938), ἐν ᾧ καὶ περὶ τῆς προαγωγῆς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πατρῶν εἰς μητρόπολιν, γίνεται μνεία παλαιότερον ἐκδοθέντων χρυσοβούλλων Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου τῶν βασιλέων⁵ καὶ τρίτον⁶ Ρωμανοῦ, Χριστοφόρου καὶ Κωνσταντίνου κατ' ἔχρος

σύνεργος, ἐκδ. St. Hoermann-Stepski Doliwa καὶ E. Seidl, *Μ. Κριτοῦ τοῦ Πατρί Τυπούκειτος Librorum Basilicorum Summarium*, Πόλις τοῦ Βατικανοῦ 1957 (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 967).

1. C. E. Zachariae a Lingenthal, *Jus Graecoromanum* (περαιτέρω παραπεμπόμενον ὡς JGR), τόμ. Γ', Λίψα 1857, coll. III, ἀρ. 2 (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 595).

2. JGR, τόμ. Γ', coll. III, ἀρ. 5 (Σεπτέμβριος 934) (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 628).

3. Οἱ Στέφανος καὶ Κωνσταντῖνος εἶναι υἱοὶ τοῦ Ρωμανοῦ Α', περὶ τῆς ἀναγορεύσεως τῶν ὁποίων βλ. τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 101 - 104.

4. Οὕτως, εἰς τὴν νεαρὰν τοῦ Βασιλείου ἔτους 996, JGR, τόμ. Γ', coll. III, ἀρ. 29 (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 783), γίνεται λόγος περὶ τῆς πρώτης νομοθεσίας τοῦ προπάππου ἡμῶν βασιλέως Ρωμανοῦ τοῦ γέροντος (= Dolger, *Regesten*, ἀρ. 595) καὶ περαιτέρω: γράφας γὰρ ὁ ὀρθεὶς πρόπαππος ἡμῶν βασιλεὺς Ρωμανὸς ὁ γέρον... Βλ. ἄλλας μαρτυρίας αὐτόθι, σελ. 234, στήμ. Γ καὶ σελ. 242, στήμ. Γ. Ὡσαύτως Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 448₁₈ καὶ ἀνώνυμος χρονικογράφος (ΨευδοΚωδινός, ἐκδ. Βόννης), σελ. 154₁₉: ὁ Ρωμανὸς... μετὰ δὲ διετὴ χρόνον τῆς βασιλείας αὐτοῦ... ἐξέθετο τὴν περὶ προτιμύσεως νεαρὰν, μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἰνδικτιῶνα τοῦ 'ς' ἔτους τὴν περὶ τῶν ὑπεισερχομένων δυνατῶν...

5. Dolger, *Regesten*, ἀρ. 564.

6. Ἀριθμεῖται «τρίτον» εἰς τὸ πατριαρχικὸν ἔγγραφον, διότι ὡς πρῶτον ἐμνημο-

τοῖς ἄλλοις βαῖνον...¹. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀναγραφὴ μόνου τοῦ ὀνόματος τῆς Εὐδοκίας ὡς ἐκδότου τῆς νεαρᾶς, προϋποθέτει τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα αὐτῆς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως τοῦ νομοθετήματος.

Ὁ Ν. Οἰκονομίδης εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην του δέχεται ὅτι ἡ Εὐδοκία ἤσκει τὴν ἐξουσίαν ὑπὸ τὴν ιδιότητα τῆς ἐπιτρόπου τῶν ἀνηλίκων τέκνων της καὶ ὅτι ἐστερεῖτο τῆς ιδιότητος τοῦ αὐτοκράτορος. Τὰ προβαλλόμενα ἐπιχειρήματα, ἀνεπαρκῆ καθ' ἑαυτά, ἀνατρέπονται, νομίζω, ἐκ τῶν προηγουμένως λεχθέντων περὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος τῆς Εὐδοκίας. Ἰδωμεν ταῦτα.

1) «Le sénat avait déjà prêté serment de n'acclamer que les fils de Constantin X»². Πράγματι, διότι οὗτοι εἶχον τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως, καὶ συνεπῶς ὁψέποτε ἐκαλοῦντο νὰ ἀναλάβουν τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους ἰδίῳ ὀνόματι ἔδει νὰ ἀναγορευθοῦν αὐτοκράτορες. Ἡ σύγκλητος ἐπομένως ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ προωθήσῃ εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα τὰ τέκνα τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, ὅταν θὰ ἐκαλοῦντο νὰ διαδεχθοῦν τὴν μητέρα των. Τὰ καθόλου μέτρα τοῦ Δούκα ἀπέβλεπον πρωτίστως νὰ κατοχυρώσουν τὰ τέκνα του ὡς διαδόχους ἔναντι τυχόν νέων βλαστῶν τῆς Εὐδοκίας, ἐρχομένης εἰς δεῦτερον γάμον.

2) «Aucune source n'attribue à Eudocie un tel titre»³. Δύναμαι νὰ ἀπαντήσω μὲ τὸ χωρίον τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, σελ. 181: τῆς αὐγούστης τὴν αὐτοκράτορα περιελομένης ἀρχήν, περὶ οὗ ἀνωτέρω, σελ. 67.

3) Ἐκ τῆς στάσεως τῆς φρουρᾶς τῶν Βαράγγων, ὅτε ἐγνώσθη ἡ πρόθεσις τῆς Εὐδοκίας νὰ ἀναδείξῃ αὐτοκράτορα τὸν Ρωμανὸν Διογένην, ὁ Ν. Οἰκονομίδης συμπεραίνει ὅτι «pour les Varegues les empereurs legitimes étaient les fils de Constantin X»⁴. Ἡ φροντίς τῆς Εὐδοκίας νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀκίνητοποίησιν τῆς φρουρᾶς εἶχε καθαρῶς πολιτικὸν χαρακτῆρα.

νεύθη τὸ παρὰ Νικηφόρου βασιλέως τοῦ ἀπὸ γενικῶν (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 365, ἔτ. 805).

1. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 593. Τὸ πατριαρχικὸν ἔγγραφον παρὰ Γ. Παλλῆ - Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. Ε', Ἀθήναι 1855, σελ. 62 κέ.· αἱ μνεῖαι τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων αὐτόθι, σελ. 72. — Εἰς τὸ αὐτὸ συνοδικὸν ἔγγραφον μνημονεύεται καὶ ἕτερος χρυσόβουλλος λόγος τῶν βασιλέων Ρωμανοῦ, Χριστοφόρου καὶ Κωνσταντίνου περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Ριζαίου (αὐτόθι, σελ. 75 = Dölger, *Regesten*, ἀρ. 594). Τὰ χρυσόβουλλα Ρωμανοῦ, Χριστοφόρου καὶ Κωνσταντίνου πρέπει νὰ ἐξεδόθησαν μεταξὺ Ὀκτωβρίου 927 (μεταβολὴ τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως μεταξὺ Κωνσταντίνου πορφυρογεννήτου καὶ Χριστοφόρου) καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοφόρου τῷ 931. Βλ. διὰ τὴν χρονολόγησιν Λίκ. Χριστοφίλοπούλου, *Ἐκλογή*, σελ. 102 - 103.

2. Οἰκονομίδης, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 123.

3. Αὐτόθι, σελ. 123.

4. Αὐτόθι.

Ἀπέβλεπεν εἰς ἐξουδετέρωσιν ἐπαναστατικῆς παρεμβάσεως τοῦ καίσαρος Ἰωάννου Δούκα ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς προστασίας τῶν ἀνεψιῶν του. Ὡς δὲ ἀπέδειξαν τὰ πράγματα, ἡ αὐτοῦ ὁρθὴς ἐξετίμησε τὰς προθέσεις τοῦ ἀνδραδέλφου της, διότι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ κύριος μοχλὸς τῆς κατὰ τοῦ Ρωμανοῦ Δ' συνωμοσίας μὲ τὰς τόσον δραματικὰς ἐπιπτώσεις διὰ τὴν προσωπικὴν τύχην τοῦ αὐτοκράτορος ἀφ' ἑνὸς καὶ διὰ τὴν περαιτέρω ὑπόστασιν τῆς αὐτοκρατορίας ἀφ' ἑτέρου.

Περαιτέρω ἐπικαλεῖται ὁ Ν. Οἰκονομίδης¹ τὸ χωρίον τοῦ ἐξ Ἀπουλίας Γουλιέλμου: Michel gouvernait l'empire avec son frère Constantin². Ἀφ' ἧν τὸν ἀναγνώστην νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἀξίας πληροφορίας ἁλλοδαποῦ συγγραφέως ἐπικοῦ ποιήματος ἐκ τῆς φύσεώς του μικροτέρας ἱστορικῆς ἀξίας ἔναντι τῶν μαρτυριῶν τῶν συγχρόνων, γηγενῶν ἱστορικῶν ὑψηλῆς στάθμης (Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, Μιχαὴλ Ψελλοῦ) καὶ ἐν πολλοῖς πρωταγωνιστῶν τῆς πολιτικῆς ζωῆς, μαρτυρίας τὰς ὁποίας καὶ ὁ Ν. Οἰκονομίδης δὲν ἀγνοεῖ³.

Τέλος, οὗτος παραβάλλει τὴν νομικὴν θέσιν τῆς Εὐδοκίας πρὸς τὴν τῆς Μαρίας Ἀντιοχείας⁴, ὡς αὕτη διαγράφεται εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1071, περὶ οὗ κατωτέρω. Ἐκτὸς τῆς ἀρχῆς ὅτι ἕκαστος αὐτοκράτωρ ἠδύνατο νὰ ὀρίσῃ τὰ κατὰ τὴν ἐπιτροπείαν τῶν ἀνγλικῶν τέκνων του καὶ τὴν νομικὴν ιδιότητα τῆς βασιλομήτορος κατὰ τὰς ἰδίαις αὐτοῦ ἀντιλήψεις, ἐντὸς βεβαίως τῶν πλαισίων τοῦ βυζαντινοῦ πολιτεύματος, μὴ δεσμευόμενος ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν προκατόχων του, ἡ νομικὴ θέσις τῶν δύο γυναικῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου καθωρίσθη κατ' ἄλλον τρόπον, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ νομικὴ ιδιότης τῶν τέκνων ἑκατέρας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς των ἦτο διάφορος. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ὥριζε τὴν Μαρὶν ἀντιβασιλέα (ἐπίτροπον) κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνγλικότητος τοῦ υἱοῦ των Ἀλεξίου, ὅστις ἀπλοῦς βασιλεὺς, εὐθύς ὡς ἐκαλεῖτο νὰ διαδεχθῇ τὸν πατέρα του, θὰ ἀνηγορεύετο αὐτοκράτωρ⁵. Τὰ τέκνα τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντῖνος, εἰς πάντα τὰ σύγχρονα κείμενα, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐπισήμου ὀρκομωτικοῦ, ἀναφέρονται ὡς ἀπλοῖ βασιλεῖς⁶, οὐδαμοῦ δὲ λέγεται ὅτι θανόντος τοῦ πα-

1. Αὐτόθι, σελ. 124.

2. Guillaume de Pouille, *La geste de Robert Guiscard*. Édition, traduction, commentaire et introduction par Marguerite Matthieu, Πάρις 1961, σελ. 165 :

*Interca Michael Romani iura regebat imperii cum
fratre suo, qui nomine dictus Constantinus erat.*

3. Οἰκονομίδης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 122 - 123.

4. Αὐτόθι, σελ. 124.

5. Βλ. κατωτέρω, σελ. 75 κέ., τὴν ἀνάλυσιν τοῦ σπουδαιότητος τούτου ἐγγράφου.

6. ...συμπαρισταμένων μοι καὶ τῶν κοινῶν ἡμῶν τέκνων, τοῦ τε κῆρ Μιχαὴλ καὶ βασιλέως καὶ κῆρ Κωνσταντῖνου καὶ βασιλέως τοῦ προφρογεννήτου καὶ τοῦ κῆρ Ἀνδρό-

τρός των απέκτησαν τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα. Τὸυναντίον ὑπάρχουν λίαν ἀξιόπιστοι καὶ ἐν πολλοῖς εἰς ἐπίσημα κείμενα πληροφοροί, βεβαιούσαι ρητῶς ὅτι ὁ Κωνσταντῖος Δούκας καὶ μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχαὴλ εἰς αὐτοκράτορα τὴν 24 Ὀκτωβρίου 1071 ἐξηκολούθει νὰ κατέχη μόνην τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως¹.

Κατ' ἐμέ, τὰ ὑπὸ τῶν πηγῶν παρεχόμενα στοιχεῖα, ἐξεταζόμενα ἐξ ἐπόψεως πολιτικῆς καὶ πολιτειακῆς ἐντὸς τοῦ πραγματικοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου των, καθιστοῦν φανερόν ὅτι ἡ Εὐδοκία πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ συζύγου της Κωνσταντίνου Ι' (ΙΒ') ἀνεδείχθη αὐτοκράτωρ μόνη αὐτὴ καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ιδιότητα διώκησε τὴν αὐτοκρατορίαν² μέχρι τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Ρωμανοῦ Δ', ἥτοι κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 22 ἢ 23 Μαΐου 1067 μέχρι 1 Ἰανουαρίου 1068. Οὕτως ἄλλως τε ἐξηγεῖται ἡ ὅλως ἰδιάζουσα μέριμνα τοῦ Κωνσταντίνου Ι' (ΙΒ') νὰ δεσμεύσῃ δι' ἰσχυρῶν ὀρκων τὴν αὐτοῦσταν σύζυγόν του καὶ τὰς μονομελεῖς (πατριάρχης) ἢ συλλογικὰς, ἐκκλησιαστικὰς (πατριαρχικὴ σύνοδος) καὶ πολιτικὰς (σύγκλητος) ἀρχάς, ὅπως μὴ προσέλθῃ εἰς δεύτερον γάμον ἢ Εὐδοκία, ἵνα οὕτω διαφυλαχθῇ ἡ διαδοχὴ εἰς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἀπογόνους³.

Τὴν ὑπερέχουσαν θέσιν τῆς Εὐδοκίας ἐναντι τῶν υἱῶν της μαρτυρεῖ καὶ

ρίκον... λέγει ἡ Εὐδοκία εἰς τὸν ὕμνον, κείμενον δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονομίδη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 106, στίχ. 55 - 57. Ἡ ἀκριβολογία τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας εἶναι πρόδηλος. Ὁ Μιχαὴλ ἀναφέρεται ὡς βασιλεὺς, ὁ Κωνσταντῖος ὡς βασιλεὺς καὶ πορφυρογέννητος, διότι ἦτο ὁ μόνος, ἐκ τῶν τριῶν ἀδελφῶν, ὅστις ἐγεννήθη βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς των, καὶ ὁ δευτερότοκος Ἀνδρόνικος μνημονεύεται μόνον ὀνομαστικῶς, διότι οὐδέν τιτλον ἔφερεν εἰσέτι. Τὰς παραπομπὰς εἰς τὰ χωρία τῶν λοιπῶν πηγῶν βλ. συγκεντρωμένας εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἑκλογή, σελ. 117 - 118.

1. Βλ. τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ: Κωνσταντῖος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς Ρωμαίων ὁ Δούκας εἰς τύπον χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1074 ἐν *Michaelis Pselli, Scripta minora*, ἔκδ. E. Kurtz - Fr. Drexl, τόμ. Α', Μιλάνον 1936, σελ. 334 (— Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1003)· βλ. εἰδικῶς περὶ αὐτοῦ, ἄνωτέρω, σελ. 65. Βλ. ὡσαύτως τὰς ἐπιστολάς τοῦ Μιχαὴλ Ζ' τῷ δουκὶ Λογγιβαρδίας Ροβέρτῳ Γυῖσκαρδῳ, ἔκδ. K. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε' (1876), σελ. 386 (ἐνθα ἐπικυβεῖται ἡ πρότασις διὰ τὸ συνοικέσιον τῆς θυγατρὸς τοῦ Ροβέρτου μετὰ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μιχαὴλ τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ τῷ πορφυρογεννήτῳ), σελ. 387 (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 989· ἔτ. 1072/1073) καὶ σελ. 390: μίαν τῶν σῶν θυγατέρων τῷ ἐμῷ ἀδελφῷ κὺρ Κωνσταντίνῳ (= Κωνσταντίνῳ) τῷ πορφυρογεννήτῳ βασιλεῖ εἰς γάμον κοινωνίαν ἀρμόσασθαι (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 990· ἔτ. 1072 - 1073).

2. Καὶ ὁ St. Maslev, *Die staatsrechtliche Stellung der byzantinischen Kaiserinnen*, BSI 27 (1966), σελ. 327 δέχεται ὅτι ἡ Εὐδοκία «die Funktionen des Hauptkaisertums während der Zeit der Unmündigkeit der Söhne offiziell ausgeübt hab».

3. Τὰ διατρέξαντα ἀφηγοῦνται ἐν ἱκαναῖς λεπτομερείαις ὁ Ἀτταλειάτης, σελ. 92, ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Σκυλίτζη παρὰ Κεδρηνῷ, Β', σελ. 659, 665, ὁ Ζωναρᾶς, Γ', σελ. 682, ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς, σελ. 607 - 608, ἐπιστοποίησε δὲ πανηγυρικῶς τὸ ἐπ' ἐσχάτων γνωστὸν κείμενον τοῦ ὕμνου, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονομίδη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 105 - 108.

τὸ δικασιωθὲν νομισματικὸν ὑλικόν, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἰδιαιτέρα σημασία ἕνεκα τοῦ ἐπισήμου αὐτοῦ χαρακτῆρος.

Ἐπὶ χαλκῶν κερμάτων εἰκονίζονται ὁλόσωμοι, ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ, κρατοῦντες ἀπὸ κοινοῦ λάβαρον μὲ μακρὰν λαβὴν ἢ Εὐδοκία καὶ ὁ πρῶτος αὐτῆς σύζυγος. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει :

ΚΩΝΤ (= Κωνσταντῖνος) ΔΚ (= Δούκας) -- ΕΥΔ(Ο)Κ(ΙΑ) ΑΥΓΟ(ΥΣΤΑ)

Τὴν τιμητικὴν θέσιν κατέχει περιέργως ἡ Εὐδοκία ἐνῶ τὸ λάβαρον κρατεῖ εἰς ὑψηλότερον σημεῖον ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς εἴθισται μεταξὺ πλειόνων εἰκονιζομένων νὰ θέτῃ τὴν χεῖρά του εἰς ἀνώτερον σημεῖον, ὅταν ἀπὸ κοινοῦ κρατοῦν σύμβολόν τι, ὁ ἱεραρχικῶς ἀνώτερος. Ἡ ὁπισθία ὄψις τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου καλύπτεται εἴτε ὑπὸ κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ, εἴτε ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ὁλοσώμου¹, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν δύο χαράξεις. Κατ' ἐμέ, αὐταὶ πρέπει νὰ συνδυασθοῦν μὲ τὴν ἐπίσημον ἀνάδειξιν τῆς Εὐδοκίας εἰς αὐτοκράτορα· διότι οὕτως ἐξηγεῖται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀπεικόνισις τῆς αὐγούστης εἰς τὴν τιμητικὴν θέσιν καὶ ἡ παράλειψις τῆς ἀπεικόνισεως τῶν δύο βασιλικῶν βλαστῶν Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντίου, τότε ἀπλῶν βασιλέων², καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀπεικόνισις τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους κρατοῦντος ἀπὸ κοινοῦ τὸ λάβαρον — φανερόν ὅτι ἔζη εἰσέτι ὁ Κωνσταντῖνος Ι' (ΙΒ') —, ὡς εἴθισται εἰς περιπτώσεις συμβασιλέων. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ νομισματικὸς οὗτος τύπος ἐκόπη διὰ νὰ ἐξαρθῇ ἡ θέσις τῆς Εὐδοκίας ἔναντι τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τῶν ἐχόντων δικαίωμα εἰς τὴν διαδοχὴν. Ἀναμφιβόλως κατάλληλος στιγμή πρὸς τοῦτο ἦτο ἡ ἀναγόρευσις τῆς αὐγούστης εἰς αὐτοκράτορα.

Ἄλλος τύπος νομίσματος ἀποδίδει τὸ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου Ι' (ΙΒ') Δούκα ἐπικρατῆσαν εἰς τὸ Βυζάντιον πολιτειακὸν σχῆμα. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν τοῦ νομίσματος εἰκονίζεται ἡ Εὐδοκία, ἐστεμμένη καὶ ἐνδεδυμένη πολυτελεῖ ἐπίσημον στολήν, ἐν μέσῳ τῶν δύο βασιλέων — οὐχὶ αὐτοκράτορων — υἱῶν τῆς, ἔχουσα τὸν πρωτότοκον Μιχαὴλ ἐκ δεξιῶν καὶ τὸν τριτότοκον Κωνσταντῖνον ἐξ ἀριστερῶν, ἐστεμμένους ἀμφοτέρους. Ἡ διαφορὰ τῆς ἡλικίας τόσον πρὸς τὴν μητέρα των ὅσον καὶ μεταξὺ των δηλοῦται διὰ τοῦ μικροτέρου ὕψους τῶν δύο ἀρρένων³. Ἡ Εὐδοκία κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σκῆπτρον, ἐνῶ τὴν ἀριστερὰν φέρει πρὸ τοῦ στήθους. Ὁ Μιχαὴλ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σφαῖραν μὲ σταυρὸν καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν ἀκκαίαν⁴, ἐνῶ ὁ Κων-

1. Wroth, τόμ. Β', σελ. 517 - 519, ἀρ. 18 - 31 (πίν. LXI 7, 8).

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 66 κέ.

3. Πρβλ. τὴν ἀπεικόνισιν τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Κωνσταντος Β' εἰς τὴν ὁπισθίαν ὄψιν νομίσματος τῆς βασιλείας του παρὰ Wroth, τόμ. Α', σελ. 262, ἀρ. 65 - 68 (πίν. XXXI 1 - 2).

4. Τὸ εἰκονιζόμενον σύμβολον εἶναι ἡ ἀκκαία καὶ οὐχὶ ἡ mappa, ὡς λέγει ὁ Wroth. Περὶ τῆς ἀκκαίας βλ. ἀνωτέρω, σελ. 27, σημ. 5.

στάντιος ἀντιστρόφως, ἀκακίαν εἰς τὴν δεξιάν καὶ σφαῖραν μὲ σταυρὸν εἰς τὴν ἀριστεράν. Ἡ ἐγγράατος ἐπιγραφὴ περιέχει μόνον τὰ ὀνόματα, οὐχὶ δὲ καὶ τίτλον τῶν εἰκονιζομένων :

MIX (αηλ) — EVD(O)K (ια) — KΩNS (= Κωνστάντιος)

Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐπὶ θρόνου¹.

Ἡ διάταξις τῶν μορφῶν ἀνταποκρίνεται εἰς ὠρισμένην μεταξὺ τῶν συμβασιλέων νομικὴν σχέσιν, ἥτοι ὁ κυρίως, πρεσβύτερος αὐτοκράτωρ εἰς τὸ μέσον καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ οἱ ἱεραρχικῶς νεώτεροι συμβασιλεῖς εἴτε κέκτηνται καὶ αὐτοὶ τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος εἴτε τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως². Οὕτω καὶ ἐκ τῶν νομισματικῶν δεδομένων ἀποδεικνύεται ἡ ὑπερέχουσα θέσις τῆς Εὐδοκίας ἐναντι τῶν δύο συμβασιλέων υἱῶν τῆς κατὰ τὴν περίοδον 22/23 Μαΐου 1067 - 1 Ἰανουαρίου 1068.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ Εὐδοκία εἰκονίζεται καὶ εἰς τὰ νομίσματα τῆς βασιλείας τοῦ δευτέρου συζύγου τῆς Ρωμανοῦ Δ'. Εἰς τὸν ἕνα τύπον παρίσταται μετὰ τοῦ Ρωμανοῦ ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ, κρατοῦσα σφαῖραν, ἐνῶ ὁ Χριστὸς ὄρθιος εἰς τὸ μέσον τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους ἐκτείνει τὰς χεῖρας του ἐπὶ τοῦ στέμματος τοῦ ἐνὸς καὶ τῆς ἄλλης. Τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ αὐτοῦ νομισματικοῦ τύπου καλύπτουν αἱ μορφαὶ τῶν τριῶν υἱῶν³ τῆς αὐτοκρατείας, τοῦ δευτεροτόκου Ἀνδρονίκου στεφθέντος ἐν τῷ μεταξὺ βασιλέως ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ Δ'⁴. Εἰς τὸν ἕτερον νομισματικὸν τύπον εἰκονίζονται ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως ὁ Ρωμανὸς Δ' καὶ ἡ Εὐδοκία, κρατοῦντες ἀπὸ κοινοῦ σφαῖραν μὲ σταυρὸν, ἐπὶ τῆς ἄλλης ὀψεως ἡ Θεοτόκος κρατοῦσα τὸν Χριστόν⁵. Τέλος, χαλκᾶ κέρματα φέρουν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως τὴν εἰκόνα τοῦ Ρωμανοῦ Δ', κρατοῦντος εἰς ἐκάστην χεῖρα σφαῖραν μὲ σταυρὸν — εἷς τινα ἀντίτυπα ἢ σφαῖρα εἰς τὴν δεξιάν χεῖρα ἔχει ἀντικατασταθῇ διὰ τῆς ἀκακίας (mapra κατὰ

1. W r o t h, τόμ. Β', σελ. 521, ἀρ. 1 - 2 (πίν. LXI 10).

2. Ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διάταξις τῶν μορφῶν εἶναι γνωστὴ ἐξ ἀρχαιότερων χρονικῶς συμβασιλειῶν. Οὕτω νομίσματα τοῦ Ἡρακλείου εἰκονίζουσιν τὸν αὐτοκράτορα ἐν μέσῳ τῶν υἱῶν του, Ἡρακλείου νέου Κωνσταντίνου καὶ Ἡρακλωνᾶ. W r o t h, τόμ. Α', σελ. 189 κέ., ἀρ. 46 - 80 (πίν. XXIII 10 - 12).

3. W r o t h, τόμ. Β', σελ. 523, ἀρ. 1 - 4 (πίν. LXI 11, 12). Αἱ ἐπιγραφαὶ ἔχουν ὡς ἀκολούθως :

ΡΩΜΑΝΣ ΙC ΧC (= Ἰησοῦς Χριστὸς) EVDVKIA

ΚΩΝ (= Κωνστάντιος) ΜΧ (= Μιχαήλ) ΑΝΘ (= Ἀνδρόνικος).

4. Συνεχιστὴς Σκυλίτζη παρὰ Κεδρηνῶ, Β', σελ. 670, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 167. Διεξοδικώτερον εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 117 - 120. Βλ. καὶ P. G a u - t i e r, *Monodie inédite de Michel Psellos sur le basileus Andronic Doucas*, REB 24 (1966), σελ. 153 - 170.

5. W r o t h, τόμ. Β', σελ. 524, ἀρ. 5 - 6 (πίν. LXI 13 - 14), S a b a t i e r, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Β', σελ. 170 - 171, ἀρ. 1 (πίν. I 12). Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἀναγράφονται μόνον τὰ ὀνόματα· οὐδεὶς τίτλος ἀπαντᾷ.

Wroth) -- καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ROMAN AEGH' ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὕψους ἔχει χαραχθῆ εἰκὼν τῆς Εὐδοκίας, κρατούσης εἰς τὴν δεξιὰν λάβαρον καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν σφαῖραν μὲ σταυρόν. Ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφή ΕΝΑΟΚΙ(Α) ΒΑΣΙΛΙ(Ι)C¹.

Ἡ χάραξις τῆς μορφῆς τῆς βασιλίσσης συζύγου αὐτοκράτορος εἰς τὰ νομίσματα τῆς μέσης περιόδου ἀπαντᾷ ὅλως κατ' ἐξάίρεσιν καὶ πάντοτε ὑπαγορεύεται ὑπὸ λόγων δυναστικῆς σκοπιμότητος². Ἡ ἐμφαντικὴ ἀπεικόνισις τῆς Εὐδοκίας εἰς τὰ νομίσματα τοῦ τέλους τῆς βασιλείας τοῦ πρώτου συζύγου τῆς Κωνσταντίνου Ι' (ΙΒ') Δούκα, τῆς ἰδικῆς τῆς προσωπικῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἰς τρεῖς διαφόρους νομισματικούς τύπους τῆς ἀκολουθούσης βασιλείας τοῦ Ρωμανοῦ Δ', δευτέρου συζύγου τῆς, οὔτε τυχαία δύναται νὰ θεωρηθῇ οὔτε μόνον εἰς δυναστικούς σκοποὺς ἀποβλέπουσα. Φρονῶ ὅτι ἀποδίδει πραγματικὴν πολιτειακὴν κατὰστασιν, ἥτοι, ὅτι ἡ Εὐδοκία, τοῦλάχιστον περὶ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ι' (ΙΒ') Δούκα, ἀπέκτησε τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα καὶ ὑπ' αὐτὴν ἤσκησεν ἐπὶ ἐξάμηνον περίου τὴν ἰδικὴν τῆς προσωπικὴν ἀρχήν, διετήρησε δὲ καὶ μετὰ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1068 ὡς σύζυγος τοῦ Ρωμανοῦ Διογένους³, ἀναγορευθέντος ὡσαύτως αὐτοκράτορος.

Νέον στοιχεῖον ἐνισχυὼν τὰς ἀνωτέρω σκέψεις μου προσθέτει ἡ προσφάτως ἀνακαλυφθεῖσα ἐπιγραφή ἐκ Μεσημβρίας⁴, ἀναμφιβόλως ἐπισήμου χαρακτῆρος, μαρτυροῦσα ἐπιδιόρθωσιν τοῦ τείχους τῆς πόλεως ἐπὶ Κωνσταντίνου (καὶ) Εὐδοκίας τῶν...⁵. Ὁ ἐκδότης, ὅστις ἐπίσης χαρακτηρίζει «offizielle Urkunde» τὴν ἐπιγραφὴν, συνδέει αὐτὴν μὲ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ τείχους μετὰ τὰς ἐκ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1063 ἐπελθούσας καταστροφὰς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θράκης⁶. Εἰς τὰς ἐκ διαφόρων πόλεων σωζομένας ἐπιγραφὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἀνακαίνισιν τῶν τειχῶν, μνημονεύονται πάντοτε οἱ κατὰ τὸν χρόνον τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν καὶ ἀκολουθῶς συντάξεως τῆς ἐπιγραφῆς κατέχοντες ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος τὸν ὄρονον ἡγεμόνες⁷.

1. Wroth, τόμ. Β', σελ. 527 -- Sabatier, τόμ. Β', σελ. 171, ἀρ. 2, 3 (πίν. L 13).

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 25.

3. Ψέλλου, Χρονογραφία, Β', σελ. 157 (κεφ. 10): ὡήθη γὰρ (sc. ἡ Εὐδοκία) ... ἐαυτῇ τὸ πᾶν τοῦ κράτους περιποιήσαιο καὶ οὐκ ᾔν' ἐκεῖνον (sc. τὸν Ρωμανόν) ἄλλο τι φρονεῖν παρ' ὅπερ αὐτὴ βούλοιτο...

4. V. Velkov, Zur Geschichte Mesembrias im 11. Jahrhundert, Byzantinobulgaria 2 (1966), σελ. 266 - 273.

5. Ἀτυχῶς, τὸ τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἐνθα ἀνεγράφοντο οἱ τίτλοι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους, ἔχει κατὰσπῆ ἐξίτηλον.

6. Δυτόθι, σελ. 269 - 270.

7. Οὐτω H. Grégoire, Recueil d'inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure, Παρίσι 1922, ἀρ. 82 bis, ἐκ Σμύρνης: Πύργος Μιχαὴλ μεγάλου βασιλέως

Τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀπηχεῖ καὶ ἡ ἀναμφιβόλως σύγχρονος ἐξ ἐλεφαντοστοῦ θρυμασία πλάξ, ἐφ' ἧς εἰκονίζονται ὄρθιοι ὁ Ρωμανὸς καὶ ἡ Εὐδοκία, τείνοντες εὐλαβῶς τὰς χεῖρας πρὸς τὸν ἐν μέσῳ αὐτῶν ἱστάμενον, προσηνῶς προσβλέποντα Ἰησοῦν, ὅστις ἐκτείνει τὰς ἰδικὰς του ἐπὶ τῆς ἐστεμμένης κεφαλῆς ἑκατέρου. Τὸ βασιλικὸν ζευγὸς φέρει ἐπίσημον βασιλικὴν στολήν, πολυτελεῖ καὶ χρυσοποίκιλτον, ὡς καὶ βαρύτιμα διὰ μαργαριτῶν καὶ πολυτίμων λίθων κεκοσμημένα στέμματα· οὐδὲν ἀντικείμενον διαγράφεται εἰς τὰς χεῖράς των. Ὁ Χριστὸς ὑπερέχει τῶν δύο ἀνθρωπίνων μορφῶν εἰς ὕψος καὶ τὸ κενὸν καλύπτεται διὰ τῶν ἐπιγραφῶν *Ρωμανὸς βασιλεὺς Ρωμαίων* — *Εὐδοκία βασίλισ Ρωμαίων*¹.

I'

Ὁ Μανουὴλ Α' Κομνηνὸς (1143 - 1180), ὅστις μόλις τῷ 1169 ἀπέκτησεν ἄρρεν τέκνον, γνωρίζων τοὺς ἀπειλοῦντας τὸν ἀνήλικον διάδοχον κινδύνους, προσεπάθησε νὰ ρυθμίσῃ ἐδραίως τὰ τῆς διαδοχῆς, σφύζεται δὲ τὸ ἐπίσημον κείμενον², ἐν ᾧ κατεχωρίσθησαν αἱ ὑποχρεώσεις, ἃς ἀνέλαβεν ἡ ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος³. Αἱ ὑποχρεώσεις αὗται ἐκτείνονται καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ ἀναδειχθῶν εἰς τὸν τρίτον ἱερατικὸν βαθμὸν (πατριάρχης, μητροπολίται, ἐπίσκοποι) κληρικοῦς. Διὰ τοῦ ἐγγράφου ἀντιμετωπίζονται ὅλαι αἱ θεωρητικῶς δυναταὶ περιπτώσεις, αἵτινες εἶναι αἱ ἀκόλουθοι :

ἐν Χ(ριστῷ) αὐτοκράτορος ἔτει ρετσε' (- 856/857). Τὰ αὐτὰ ἐπὶ πύργου ἐν Νικαίᾳ, ἐν CIG, τόμ. Δ', ἀρ. 8669 - 8671. Ἀνάλογα παραδείγματα ἐκ τοῦ τείχους Κωνσταντινουπόλεως (αὐτόθι, ἀρ. 8673 - 8678, 8688, 8700 - 8702), ὧν παραθέτω τὸ ὑπ' ἀρ. 8678· *Πύργος Θεοφίλου καὶ Μιχαὴλ πιστῶν ἐν Χ(ριστῷ) αὐτοκρατόρων*. CIG, τόμ. Δ', ἀρ. 8683 : *Ἀνεκώθη [ἐκ βάθρ]ω[ν] πόλις ταύτη (sc. Σηλυβρία) ἐπὶ Μηχαὴλ Θεοδ[ω]ράς καὶ Θέκλης οὗς ἐδικαίωσεν Κ(ύριος) βασιλεύει[ν] ἐπὶ τίς γῆς*.

1. Ἡ πλάξ αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὴν Παρισινὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην καὶ ἐδημοσιεύθη πολλάκις. Βλ. Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, *Λεῖψωμα Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, Ἀθῆναι [1930], πίν. 60. Ἡ ἐν τῷ Cod. Paris. 3057 μικρογραφία (αὐτόθι, πίν. 61), ἐν ἣ εἰκονίζεται νέα, κομφοτάτη καὶ χαρίεσσα ἡ Εὐδοκία, ἀνάγεται εἰς τὸν ΙΔ' αἰῶνα, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ κατὰ πόσον ἀποδίδει τὴν φυσιογνωμίαν τῆς αὐγούστης.

2. Συνοδικὸς τόμος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ τοῦ Ἀγγιᾶλου (24 Μαρτίου 1171), ἐκδ. Ἀ. Π ά β λ ω φ, V.Vr. 2 (1895), σελ. 391 - 394 καὶ καλυτέρα ἐκδοσις ὑπὸ Ἀ. Π ά π α δ ο π ο ὕ λ ο υ - Κ ε ρ α μ έ ω ς, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τόμ. Δ', Πεκρούπολις 1897, σελ. 109 - 113 (= Grumel, *Regestes*, ἀρ. 1120). Τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἐγγράφου ὑπὸ G. O s t r o g o r s k y, *Bemerkungen zum byzantinischen Staatsrecht der Komnenenzeit*, Südost-Forschungen 8 (1943), σελ. 261 - 270 δὲν ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσω. Πρβλ. D ö l g e r, B.Z. 46 (1953), σελ. 233.

3. Τὸ ἐγγράφον ἀποτελεῖ, τρόπον τινά, ὁμολογίαν πίστεως πρὸς τὴν δυναστείαν. δι' ὃ καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Μανουὴλ Α'.

1) "Αρρεν τέκνον τοῦ αὐτοκράτορος ἐν ἡλικίᾳ καὶ ἀναδεδειγμένον ἤδη εἰς β x σ ι λ έ α.

2) "Αρρεν ἀνήλικον τέκνον τοῦ αὐτοκράτορος ἀναδεδειγμένον ἤδη εἰς β x σ ι λ έ α. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐγγράφου (24 Μαρτίου 1171), εὐρίσκετο ὁ υἱὸς τοῦ Μανουήλ, **Ἀλέξιος**.

3) "Αρρεν ἀνήλικον τέκνον τοῦ αὐτοκράτορος.

4) Θῆλυ τέκνον τοῦ αὐτοῦ ἡγεμόνος, ἐλλείπει ἄρρενος διαδόχου.

5) "Ελλείψις τέκνου καθ' ὁλοκληρίαν.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν πρόβλημα ἀντιβασιλείας δὲν ὑφίσταται. Ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ὀφείλουν ἄνευ ἐτέρου νὰ ἀναγνωρίσουν βασιλέα αὐτοκράτορα τὸν τότε ἀπλοῦν βασιλέα Ἀλέξιον, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ θὰ εἶχεν ἐνηλικιωθῇ¹.

Εἰς τὰς δευτέραν καὶ τρίτην περιπτώσεις ὁ ἀνήλικος διάδοχος ἀναγορεύεται βασιλεὺς αὐτοκράτωρ καὶ μέχρις ἂν οὗτος φθάσῃ εἰς τὸν ἐξκαιδέκατον χρόνον² ἀναλαμβάνει τὴν ἐξουσίαν ὡς ἐπίτροπος τούτου ἡ βασίλισσα μήτηρ Μαρία, ἥτις ὀφείλει νὰ διάγῃ κοσμίως καὶ νὰ καρῇ μοναχή. Ἐκ τοῦ ἐγγράφου προκύπτει σαφῶς, κατ' ἐμέ, ὅτι ἡ αὐτοῦσα δὲν μετέχει τῆς συμβασιλείας ἀλλ' ἐκτελεῖ καθήκοντα ἐπιτρόπου, ἀντιβασιλέως κατὰ τὴν σημερινὴν ὀρολογίαν. Ἡ ἄσκησις τῆς ἐξουσίας γίνεται ἐπ' ὀνόματι τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὴν κρίσιν καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς βασιλομήτορος οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς. Ἡ διάφορος νομικὴ θέσις μητρὸς καὶ υἱοῦ εἶναι ἐκδηλὸς εἰς τὸ κείμενον τοῦ ὅρκου τῶν ἀρχιερέων, περιέχοντος τὰς ὑποχρεώσεις τῶν τελευταίων πρὸς τοὺς πρώτους. Πατριάρχης καὶ ἀρχιερεῖς, ἐκτὸς τοῦ διαφέροντος τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐπιδείξουν διὰ νὰ περιέλθῃ ὁ θρόνος εἰς τὸν ἐπίδοξον διάδοχον καὶ νὰ ἀνακηρυχθῇ οὗτος βασιλεὺς αὐτοκράτωρ ὀφείλει (ἐκχυστος) ἵνα ἡγάσσω καθαρὰν πίστιν καὶ εὐνοίαν, σφριζομένης δὲ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ εὐνοίας μου καὶ τῆς τιμῆς τῆς βασιλείας σου ἵνα ὑπάρχω εἰς τὸ θέλημα καὶ τὸ πρόσταγμα τῆς περιτοθίου ἀνγούστας τῆς ἁγίας βασιλείας σου κυρᾶς Μαρίας, εἵπω τὴν μοναχικὴν στολὴν φορέσει καὶ ἀποκαρῇ

1. Βλ. τὴν ἐν τῷ ἐγγράφῳ (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 392 — Παπαδοπούλου — Κερκαμέως, *Ἱνάλεκτα*, τόμ. Δ', σελ. 111) σχετικὴν παράγραφον.

2. Ἡ ἀσφής διατύπωσις δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ἐὰν νοῆται ἡ εἰσόδος εἰς τὸ δέκατον ἔκτον ἢ τοῦτο συμπεπληρωμένον. Καὶ σήμερον δὲν ἀκριβολογεῖ ὁ ἐλληνιστὴς λαὸς πρὸς δῆλωσιν τῆς ἡλικίας. Φράσις ὡς : «εἶναι δεκαεὶ ἐτῶν» δυνατὸν νὰ σημαίνει ὅτι διατρέχει τὸ δέκατον ἔκτον ἔτος ἢ ὅτι συνεπλήρωσε τοῦτο. Πλέον ἀκριβολόγος ἡ διατύπωσις : «ἐκλείσει τὰ δεκάξη» (= συνεπλήρωσε τὸ δέκατον ἔκτον) καὶ «μπῆκε στὰ δεκάξη» (= συνεπλήρωσε τὸ δέκατον πέμπτον καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ δέκατον ἔκτον). Πρὸς τὴν διατύπωσιν ταύτην προσεγγίζει ἡ τοῦ ἐγγράφου *μέχρις ἂν οὗτος φθάσῃ εἰς τὸν ἐξκαιδέκατον χρόνον*. Εἰς τὸ αὐτὸ ἐγγράφον καὶ προηγουμένως ἀναφέρεται τὸ δέκατον ἔκτον ὡς ἔτος ἐνηλικιώσεως με ἀβεβαίαν πάλιν διατύπωσιν : *ἄνηβον ἔτι εἶναι τὸν αὐτὸν περιπόθητον υἱὸν τῆς βασιλείας σου κυρῆς Ἀλέξιον, καὶ μὴ φθάσαι τὸν ἐξκαιδέκατον χρόνον*.

ἀπ' ἐντεῦθεν κανονικῶς καὶ φυλάσσει τὴν τιμὴν τῆς βασιλείας σου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, μέχρι ἂν οὗτος φθάσῃ εἰς τὸν ἑξκαιδέκατον χρόνον¹. Ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς εἰς μὲν τὸν πρῶτον ὡς αὐτοκράτορα δηλοῦν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν, ἐνῶ εἰς τὴν αὐγοῦσταν ὡς ἐπίτροπον ὀφείλουν νὰ παρέχουν ἀμέριστον τὴν συμπαράστασιν των.

Ἡ ἀναγνώρισις τῆς βασιλομήτορος ὡς ἐπιτρόπου καὶ οὐχὶ ὡς συμβασιλέως τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τῆς προκύπτει καὶ ἐξ ἐτέρων ὅρων τῆς συμφωνίας. Ἡ αὐγοῦστα ἀποβάλλει τὴν ἐπιτροπικὴν ιδιότητα, ἐὰν ἀρνηθῇ νὰ καρῇ μοναχίῃ, ὅποτε ἀντικαθίσταται ὑπὸ προσώπων ὠρισμένων καὶ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος συζύγου τῆς². Ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπιτρόπου λήγει μὲ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ ἀνηλικίου αὐτοκράτορος, ἐπερχομένην εἰς τὸ δέκατον ἔκτον ἔτος³, ἐνῶ ἡ συμβασιλεία θεωρητικῶς δύναται νὰ διαρκέσῃ μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ἐνὸς τῶν συμβασιλέων. Ἡ ἐνταῦθα προβλεπομένη κουρά τῆς αὐγοῦστης - ἐπιτρόπου εἶναι μέτρον προνοίας τοῦ καταρτίζοντος τὴν σύμβασιν αὐτοκράτορος, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν θρόνον εἰς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἀπογόνους, διότι ἡ μοναχικὴ κουρά, ἀποτελοῦσα γαμικὸν κώλυμα⁴, ἡμπόδιζε τὴν αὐγοῦσταν νὰ συνάψῃ δεύτερον γάμον, ἐξ οὗ ἦτο δυνατόν νὰ ἀνακύψουν δυναστικά προβλήματα. Ἔνεκα ἀξιώσεων μελῶν τοῦ νέου τούτου οἰκογενειακοῦ κλάδου.

Πρόωρος θάνατος τῆς αὐγοῦστης Μαρίας συνεπάγεται τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐπιτροπείας τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ τῆς καὶ αὐτοκράτορος ὑπὸ προσώπων ἐπιλεγέντων ὑπὸ τοῦ συζύγου τῆς, προκατόχου αὐτοκράτορος Μανουήλ⁵. (Ο

1. Συνοδικὸς τόμος, ἐκδ. Πάβλωφ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 392 — Παπαδόπουλου - Κερμεῶς, *Ἀνάλεκτα*, τόμ. Δ', σελ. 111.

2. Αὐτόθι, σελ. 392 - 393 — Παπαδόπουλου - Κερμεῶς, *Ἀνάλεκτα*, τόμ. Δ', σελ. 111 - 112 : *Ἐὰν δὲ ἡ αὐτὴ περιπόθητος αὐγοῦστα τῆς ἀγίας βασιλείας σου ἢ οὐκ ἐν τοῖς ζωσὶ τότε ἐστίν, ἢ οὐκ οὕτω διάγει, ἀπὸ τοῦ χρέους μὲν τοῦ εἶναι εἰς τὸ θέλημα καὶ τὸ πρόσταγμα αὐτῆς ὀφείλω (ὁμιλεῖ ἕκαστος ὑπόχρεως τοῦ ἔρκου ἀρχιερεὺς) εἶναι ἐλεύθερος, ἵνα δὲ φυλάσσῃ τὴν πρὸν τὸν αὐτὸν υἱὸν αὐτῆς πίστιν καὶ εὐνοίαν καθαρὰν καὶ ὑπάρχω τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ τοῦ θελήματος τῶν ἀνθρώπων τῆς βασιλείας σου, οἷς μέλλει ἐπιτρέψαι ἡ βασιλεία σου τὴν οἰκονομίαν καὶ ἀναγωγὴν τοῦ ἐπιθέοντος περιφανεστάτου πορφυρογεννήτου.*

3. Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 1 - 4.

4. Ἐξ ἄλλου ἡ μοναχικὴ ιδιότης εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς οἰονδήποτε αὐλικὸν κοσμικὸν τίτλον. Οἰοσδήποτε δὲ κοσμικὸς ἄρχων, συμπεριλαμβανομένου τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἡσπάζετο τὸν μοναχικὸν βίον, ἀπέβαλλε τὸ κοσμικὸν στοιχεῖον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συνδεομένους τίτλους εὐγενείας. Βλ. R. Guillemand, *Études sur l'histoire administrative de Byzance. Observations sur le Clétorologe de Philothée*, REB 20 (1962), σελ. 163, καὶ τοῦ αὐτοῦ, *La collation et la perte ou la déchéance des titres nobiliaires à Byzance*, ἐν τοῦ αὐτοῦ, *Recherches sur les institutions byzantines*, τόμ. Α', Βερολῖνον 1967, σελ. 57 - 58.

5. Συνοδικὸς τόμος, ἐκδ. Πάβλωφ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 392 - 393 — Παπαδόπουλου - Κερμεῶς, *Ἀνάλεκτα*, τόμ. Δ', σελ. 111 - 112.

τελευταῖος οὗτος προσεπάθησε νὰ καλύψῃ ὅλας τὰς τυχόν μελλούσας νὰ ἀνγκύσουν δυσχερείας καὶ εἰς τὸ θέμα τοῦ διορισμοῦ τῶν ἐπιτρόπων. Οὕτως, ἐθέσπισε : α') τὴν ἀντικατάστασιν τῆς αὐγούστης ὑπὸ προσώπων ἐπιλεγέντων ὑπ' αὐτοῦ, εἰς ἣν περίπτωσιν αὕτη ἀπέθνησκε προώρως ἢ δὲν ἡσπάζετο τὸν μοναχικὸν βίον, β') τὸν διορισμὸν ἄλλων ἐπιτρόπων εἰς ἀντικατάστασιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ προκριθέντων, εἰς ἣν περίπτωσιν οὗτοι ἤθελον ἐκλείψει.

Ἀσαφὲς ὅμως καὶ ἄοριστον παραμένει, εἰς ποίους μετεβίβασεν ὁ αὐτοκράτωρ τὸ δικαίωμα τοῦτο τῆς ἐπιλογῆς τῶν νέων ἐπιτρόπων¹. Ἐκ τοῦ κειμένου ἀποκλείονται ὁ Μανουὴλ καὶ ἡ βασίλισσα σύζυγός του, ὁ μὲν πρῶτος, διότι δὲν θὰ εὐρίσκεται πλέον ἐν ζωῇ, ἡ δὲ δευτέρα, διότι ἡ θὰ ἔχῃ ἀποθάνει ἢ θὰ ἔχῃ ἐκπέσει τῶν δικαιωμάτων της, ὡς μὴ συμμορφωθείσα πρὸς τὰς ἀποφάσεις τοῦ συζύγου της, ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθη. Ἡ σύγκλητος πρέπει ὡσαύτως νὰ ἀποκλεισθῇ, δεδομένου ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ ἐγγράφου γίνεται περὶ αὐτῆς λόγος. Ἀπομένουν τέλος τοῦτο μὲν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνδημοῦσα σύνοδος, τοῦτο δὲ τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασιλείας, τοῦ ὁποῦ τὰ μέλη εἶχεν ἐπιλέξει ὁ ἴδιος ὁ Μανουὴλ καὶ προωρίζοντο νὰ ἀντικαταστήσουν τὴν αὐγούστην εἰς τὰ ἐπιτροπικά αὐτῆς καθήκοντα. Ἡ λοιπὸν τὰ ἐναπομένοντα μέλη τοῦ συμβουλίου τῆς ἀντιβασιλείας θὰ συμπληροῦν τὰ εἰς τοὺς κόλπους του δημιουργούμενα κενὰ ἢ τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου θὰ προβοῦν εἰς τὴν ἐπιλογὴν τῶν νέων ἐπιτρόπων, ἐὰν καὶ ὕταν παραστῇ χρεῖα. Περισσότερον ἀνταποκρινομένην εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγγράφου καὶ τὰς προθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος εὐρίσκω τὴν τελευταίαν ἐκδοχὴν, δεδομένου ὅτι οὗτος εἰς τὴν πατριαρχικὴν σύνοδον ἐναποθέτει τὸ μέγα βάρος τῆς συνδρομῆς καὶ περιφρουρήσεως τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του².

Εἰς τὰς τετάρτην καὶ πέμπτην περιπτώσεις, ἥτοι ὑπαρχούσης θηλείας διαδόχου ἢ ἐλλείποντος παντελῶς τέκνου, οἱ ἀρχιερεῖς ὀφείλουν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ μέλλουσας νὰ προκριθῇ εἰς τὸ θέμα

1. Αὐτόθι, σελ. 393 = Παπαδοπούλου - Κερამέως, *Ἀνάλεκτα*, τόμ. Δ', σελ. 112: *Ἐὰν δὲ καὶ οἱ τοιοῦτοι (sc. οἱ ἐπίτροποι) ἐπιλείψωσιν, ἵνα ὑπάρχω (ὁμιλεῖ ἕκαστος ἀρχιερεὺς) τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ τοῦ θελήματος τῶν μελλόντων τηρικαῦτα ἀπὸ κοινῆς βουλῆς προαριθῆναι ἐτέρων ἀνθρώπων εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ τόπου τῶν δηλωθέντων*

2. Λίαν χαρακτηριστικὴ ἡ φράσις τοῦ ἐγγράφου, Παπαδοπούλου - Κερამέως, *Ἀνάλεκτα*, τόμ. Δ', σελ. 112: *Σπονδάζω (ὁμιλεῖ πάλιν ἕκαστος ἀρχιερεὺς) δὲ ἐπὶ πᾶσι παντοίως εἰς τὰ συμφέροντα τῇ τιμῇ τοῦ πεποιθήτου σου υἱοῦ καὶ τῆς Ρωμανίας, κατὰ τὸν ἔγγραφον ἢ ἄγραφον ὀρισμὸν καὶ τὸ θέλημα καὶ τὸ πρόσταγμα τῆς βασιλείας σου. Τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν ἐκφράζει καὶ πληροφορίαν τοῦ Λικίτη Λωιᾶτου, σελ. 329 - 330 (ἐπαναλαμβάνομένη ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Σκουταριώτου, σελ. 323), καθ' ἣν ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνός, ὁ μετέπειτα αὐτοκράτωρ, παρεπονεῖτο ὡς μηδὲν ἔχων τὸν συμπονοῦντά τε καὶ συγκάμνοντα, μηδ' αὐτὴν τὴν ἐκείνου ἀγιότητα, καίπερ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ καὶ πατρὸς τῷ βασιλεῖ Ἀλεξίῳ ἐς αὐτὸν ἀναθεμένον τὸν πατριάρχην τὴν τοῦ υἱοῦ τιμηλούχησιν καὶ τὴν τοῦ κράτους αὐτῷ κυβερνήσιν ὑπὲρ τοὺς τούτω κατὰ γένος προσήκοντας...*

τῆς πληρώσεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου λύσιν. Ἀφορᾷ δ' αὕτη τὴν θυγατέρα του Μαρίαν καὶ τὸν μέλλοντα σύζυγόν της — ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι οὗτος θὰ κρατεῖ ρωμαϊκὴν διαγωγὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν ἢ ἄλλην τυχὸν μέλλουσιν νὰ γεννηθῇ κόρην ἢ τέλος εἰς περίπτωσιν μὴ ἐπιβιώσεως τέκνου — περὶ ἄλλης τινος οἰκονομίας ὁρισθησομένης παρὰ τῆς βασιλείας σου¹.

Καίτοι δὲν λέγεται ρητῶς, εἰς τὸν πολλάκις μνημονευθέντα συνοδικὸν τόμον, θεωρῶ αὐτονόητον ὅτι οἱ ὅροι ἐπιτροπείας τοῦ ἀνιηλίου ἄρρενος διαδόχου θὰ ἴσχυον καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν θήλεος. Ἐν τέλει τοῦ ἐγγράφου ἐπαναλαμβάνεται ὅτι διὰ τὴν ἐπίλυσιν γεννωμένων τυχὸν ἀμφισβητήσεων καὶ ἀμφιβολιῶν οἱ ὑπόχρεοι τῆς περιφρουρήσεως τῆς τάξεως διαδοχῆς ἀρχιερεῖς ὀφείλουσαν νὰ προσφεύγουν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ αὐτῆς θεσπισθέντα². Ἡ ἀνωτέρω διάταξις ρητῶς παραπέμπουσα εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς βασιλείας σου, ὡς καὶ ὠρισμένα κενὰ τοῦ συνοδικοῦ τόμου, ὡς εἶναι ὁ διορισμὸς τῶν ἐπιτρόπων, οἵτινες ὑπὸ ὠρισμένας προϋποθέσεις θὰ ἀντικαταστήσουν εἰς τὴν ἐπιτροπείαν τὴν βασιλομήτορα, καὶ πάλιν ὁ τρόπος ἐπιλογῆς τῶν ἀντικαταστατῶν τῶν ἐπιτρόπων τούτων³ καθιστοῦν σχεδὸν βεβαίαν τὴν ἔκδοσιν αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου, μὴ διασωθέντος, εἰς ὃ θὰ ἐξετίθεντο οἱ κανόνες τῆς διαδοχῆς καὶ θὰ ἐρρυθμίζοντο τὰ ὡς ἄνω προβλημاتيκὰ δι' ἡμᾶς ἐπὶ μέρους θέματα.

Ποία ὑπῆρξεν ἡ ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴ τῶν ὑπὸ τοῦ Μανουήλ Α' θεσπισθέντων ; Ὁ υἱὸς του Ἀλέξιος, γεννηθεὶς τὴν 10ην Σεπτεμβρίου 1169⁴, εἶχε μόλις συμπληρώσει τὸ ἐνδέκατον ἔτος⁵, ὅτε τὴν καὶ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός, τῆς ιδ' ἰνδικτιῶνος τοῦ ς' χ'θ' ἔτους, ὥρα α' τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ὁ ἀείμνηστος πατὴρ αὐτοῦ τῆς ἐπιγείου βασιλείας ἠλλάξατο τὴν οὐράνιον, ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, καὶ ἐβασίλευσεν εὐσεβῶς σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ τῇ δεσποίνῃ τῇ κυρᾷ Μαρίᾳ τῇ διὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος Ξένη μετονομασθεῖσα, ἐχούσῃ παραδυναστεύοντα τὸν πρωτοσεβαστὸν καὶ πρωτοβεστιάριον κύριον

1. Πάβλωφ, αὐτόθι, σελ. 393 — Παπαδοπούλου - Κερμεῶς, Ἀνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 112.

2. Πάβλωφ, αὐτόθι, σελ. 393 — Παπαδοπούλου - Κερμεῶς, Ἀνάλεκτα, τόμ. Δ', σελ. 112: ἀπ' ἐντεῦθεν ἵνα σπουδάσω (ὁμιλεῖ ἕκαστος ἀρχιερεὺς) ἀναφέρειν τὰ περὶ τούτου, καὶ οὕτως ἵνα ἀπευθῶν ἐμαντὸν εἰς τὴν περὶ τούτων ἐρημνείαν καὶ τὸν ὁρισμὸν τῆς βασιλείας σου καὶ ποιῶ κατ' αὐτά.

3. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 78.

4. Ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῷ, ἔκδ. Βόννης, σελ. 159₁₂. Βλ. καὶ P. Wirth, Wann wurde Alexios II. Komnenos geboren?, B.Z. 49 (1956), σελ. 65 - 67, ὅστις προτείνει τὴν 14ην Σεπτεμβρίου 1169 ὡς ἡμερομηνίαν γεννήσεως τοῦ Ἀλεξίου Β'.

5. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 291, λέγει οὕτω καθαρώς τῆς ἡβῆς ἀφάμενος, εἰς δὲ τὴν δημῶδη παρὰ λαλῆν . . . τοῦ δωδεκάτου χρόνου . . .

Ἐνδρονίκον τὸν Κομνηνὸν¹ ἔτος α', μῆνας ια', ἡμέρας γ' (ἤτοι μέχρι 27 Αὐγούστου 1182)². Ἡ ἀνωτέρω ἐγγραφή δεικνύει ὅτι ἡ διαδοχὴ ἐρρυθμίσθη συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' θεσπισθεῖσαν τάξιν. Ἦτοι ὁ πρωτοτόκος υἱὸς τοῦ Ἀλέξιου, βασιλεὺς³ μέχρι τότε, ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ μετ' ἐπίτροπον τὴν μητέρα του⁴, μὴ ἀπολαύουσιν πολλῶν συμπαθειῶν. Αὕτη περιεβλήθη κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ συζύγου της τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπεκλείσθη τῆς συμβασιλείας⁵. Ἡ Μαρία ἔλαβεν ὡς παραδυναστεύοντα⁶, ἐπέχοντα θέσιν σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ, τὸν ἀνεψιὸν τοῦ συζύγου της, πρωτοσεβαστὸν καὶ πρωτοβεστιάριον Ἀλέξιον Κομνηνόν⁷. Τὸ καθεστῶς τοῦτο διετετήθη, κατὰ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ χρονικογράφου, ἐπὶ 1 ἔτος, 11 μῆνας καὶ 3 ἡμέρας, ἤτοι μέχρι τῆς 27ης Αὐγούστου 1182, ἀνετράπη δὲ ὑπὸ τοῦ δαιμονίου Ἐνδρονίκου Κομνηνοῦ⁸, πρωτεζαδέλφου τοῦ Μανουὴλ Α'.

Ὁ Ἐνδρόνικος παρέπεμψε τὴν βασιλομήτορα εἰς δίκην ἐνώπιον δικαστηρίου συγκροτηθέντος κατὰ τὴν βούλησίν του⁹ καὶ δι' αὐτοῦ ἐπέτυχεν τὴν

1. Τὸ ὄνομα τοῦ πρωτοσεβαστοῦ καὶ πρωτοβεστιάριου Κομνηνοῦ εἶναι Ἀλέξιος (Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 293, 299, 300, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 308). Ἦτοι υἱὸς τοῦ Ἐνδρονίκου, ἀδελφοῦ τοῦ Μανουὴλ καὶ ἐντεῦθεν, ὡς φαίνεται, ἡ σύγχυσις τοῦ ὀνόματος παρὰ τοῦ χρονικογράφου.

2. Ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῷ, σελ. 159₂₃ - 160₈.

3. Εἰς τὸν συνοδικὸν τόμον, περὶ οὗ ἀνωτέρω, ὁ Ἀλέξιος μνημονεύεται ὡς βασιλεὺς. Ἡ τελευτὴ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ εἰς βασιλείαν ἔλαβε χώραν ἐν Βλαχέρναις (Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 220 καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 279), χρονολογεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ προμνημονευθέντος χρονικογράφου, σελ. 159₁₅, κατὰ τὴν ἰσθ. ε' τοῦ ρχπ' ἔτους, ἤτοι ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου 1171 μέχρι 31 Αὐγούστου 1172.

4. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ἐξιστορῶν τὰ γεγονότα τῆς ἀντιβασιλείας, ἀναφέρει κατὰ σύστημα τὴν Μαρίαν ὡς τοῦ βασιλέως μητέρα (π.χ. σελ. 293, 305, 318, 323, 331, 343) ἢ δέσποιναν (σελ. 299, 305, 306, 313, 346) ἀλλ' οὐχὶ πλέον αὐτοῦσταν.

5. Εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 162 - 163 δὲν εἶχον καταλήξει εἰς ὀριστικὸν συμπέρασμα ὅσον ἀφορᾷ τὴν νομικὴν θέσιν τῆς βασιλομήτορος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανουὴλ Α'.

6. Περὶ τοῦ παραδυναστεύοντος βλ. ἀνωτέρω, σελ. 64 καὶ κατωτέρω, σελ. 118, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

7. Ἡ καθ' ὅλου διαγωγὴ τῆς βασιλομήτορος καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ ἀσημάντου καὶ πεφυσιωμένου πρωτοσεβαστοῦ Ἀλεξίου προεκάλουν οὐ μόνον σχόλια ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίδρασιν, τόσον τοῦ στενοῦ βασιλικοῦ, συγγενικοῦ περιβάλλοντος, ὅσον καὶ τῶν ἀνωτέρων αὐλικῶν κύκλων. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 292 κέ., 297 κέ., 322 κέ., Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 308 κέ.

8. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 322 κέ., Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 318 κέ.

9. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 346: *συναγαγὼν* (sc. ὁ Ἐνδρόνικος) *τὸ ἐκείνῳ φίλον συνέδριον καὶ τῶν δικαστῶν οἱ κατακρινεῖν, οὐ κρινεῖν τὴν ἐν γυναιξὶ ταλαίπωρον ἡμελλόν...* Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 330 - 331. Σημειωτέον ὅτι ὡς πρῶτον μέτρον κατὰ τῆς βασιλομήτορος καὶ τοῦ Ἀλεξίου Β', ληφθὲν ὑπὸ τοῦ Ἐνδρονίκου ἅμα τῇ

θανατικὴν καταδίκην τῆς ¹. Οὕτως ἐξέλειπεν ἡ κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Μανουὴλ Α' συσταθεῖσα ἀντιβασίλεια.

Ὁ Ἀνδρόνικος δὲν εἶχε βεβαίως τὴν πρόθεσιν νὰ τηρήσῃ τὰς διατάξεις τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ περὶ τῆς ἐπιτροπείας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· φοβούμενος ὅμως καὶ τὰς ἀντιδράσεις τῶν προσωπικῶν του ἀντιπάλων, ἐὰν προέβαινεν ἀμέσως εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ νομίμου νεαροῦ ἡγεμόνος, ἐπεδόθη εἰς τὴν σταδιακὴν προσπέλασιν τοῦ θρόνου. Πρὸς τοῦτο προέκρινεν ὡς πρῶτον στάδιον τὴν συναυτοκρατορίαν μετὰ τοῦ ἀνηλίκου ἡγεμόνος ², ἐπιτυχὼν τὴν ἀναγόμεναι καὶ ἐαυτοῦ εἰς αὐτοκράτορα ³, ἀκολούθως δὲ τὸν Ὀκτώβριον 1183 προέβη εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ Ἀλεξίου Β' ⁴ καὶ τελικῶς τὴν θανάτωσιν τοῦ δυσμοῖρου ἀνεψιοῦ του ⁵. Θέμα ἀντιβασίλειας δὲν ὑφίσταται καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀνδρόνικος, ἐνήλικος αὐτοκράτωρ, συναυτοκρατορεῖ μετὰ τοῦ ἀνηλίκου Ἀλεξίου Β', ἀλλὰ μόνον ζήτημα ἀκριβοῦς χρονολογικῆς ἐντάξεως τῶν ἀνωτέρω γεγονότων. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης προσδιορίζει μόνον τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀλεξίου ὡς τριετοῦς διαρκείας ⁶. Τὴν λύσιν παρέχει ὁ ἤδη μνημονευθεὶς ἀνώνυμος χρονικογράφος, σύγχρονος πιθανώτατα τῶν γεγονότων ⁷. Οὗτος χρονολογεῖ τὴν ἄνοδον τοῦ Ἀλεξίου Β' εἰς τὸν θρόνον τὴν 24ην Σεπτεμβρίου 1180 καὶ ὡς διάρκειαν τῆς βασιλείας του ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν τῆς βασιλομήτορος Μαρίας ἀναφέρει: ἔτος α', μῆνας ια', ἡμέρας γ' ⁸, ἥτοι μέχρι 27 Αὐγούστου

εἰσόδῳ του εἰς τὴν βασιλεύουσιν τὸν Μάιον τοῦ 1182, ἥτοι νὰ ἐγκαταστήσῃ αὐτοὺς εἰς τὰς ἐν τῷ Φιλοπατίῳ βασιλικὰς... οἰκοδομάς, αἱ τοῦ Μαγγάνη ἐλέγοντο. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 331.

1. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 347: ἀθροίζει πάλιν τοὺς τῇ ἀδικίᾳ βραβεύοντας δικαστὰς... βοησάντων... δεῖν ἐκ τοῦ βίου γενέσθαι τὴν δύσποτμον ἐκείνην ἐν βασιλείᾳ... Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 331.

2. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 349 - 350: μὴ οὐκ ἂν ἄλλως ἡρεμήσειεν τοὺς στασιώδεις εἰ μὴ Ἀνδρόνικος βασιλεύσειεν... καὶ μὴ βασιλείῳ ταινίᾳ διαδηθεὶς συναυτοκρατοροῦν τῷ παραφύλῳ βασιλεῖ... Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 332.

3. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 350: οὕτωςί πως διατιθέασι τὴν ἀνάσσειν «Ἀλεξίου καὶ Ἀνδρονίκου μεγάλων βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων Ρωμαίων τῶν Κομνηνῶν πολλὰ τὰ ἔτη». Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 332. Βλ. Αἰκ. Χριστοφίλοπου, *Ἐκλογή*, σελ. 163 - 164.

4. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 354: καὶ ἐκποδὼν γὰρ θέσθαι τὸν βασιλέα βουληθεὶς Ἀλέξιον τὴν φίλιον καὶ πάλιν ἀθροίζει πρῶτα... ψηφίζονται ἰδιωτεῦσαι τὸν βασιλέα Ἀλέξιον. Οὕτω καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 333.

5. Ὁ Ἀλέξιος Β' ἐθανατώθη διὰ στραγγαλισμοῦ. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 356 - 357, ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῷ, σελ. 160· ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 334, προσδιορίζει ἀκριβέστερον: τὴν διὰ τόξον νεκρᾶς δέχεται πνιγμονήν.

6. Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 356.

7. Ἡ καθ' ὅλου φρασιολογία τῶν περὶ τοῦ Ἀλεξίου Β', τῆς μητρὸς του καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Α' ἐγγραφῶν δεικνύει ἔντονον ἀπῆχσιν τῶν γεγονότων εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ γράφοντος, ὡς συμβαίνει ὅταν οὗτος ἔχῃ ἄμεσον ἀντίληψιν τῶν συμβάντων.

8. Ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῷ, σελ. 160.

1182. 'Ακολουθεῖ ἡ ἐγγραφή: εἶτα δῆθεν μόνης ἀναιρεθείσης τῆς ἁγίας γυναικὸς ἐκείνης παρὰ τοῦ τυράννου ἐκεῖ, καὶ αὐτοῦ τοῦ τυράννου αὐθεντικῶς ποιούντος ὅσα ἐβούλετο χρόνον ἕνα. μῆνας ια', ἡμέρας κδ', εἶτα ἀποπνιγέντος καὶ αὐτοῦ τοῦ πορφυρογεννήτου παρὰ τοῦ τυράννου. ἐβασίλευσεν ἀφανεῖς ὁ αὐτὸς Ἀνδρόνικος ἔτος ἕν, μῆνας ι', ἡμέρας ι' ¹. Ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπῆλθε τὴν 12ην Σεπτεμβρίου 1185. Ἐπομένως, ἡ μονοκρατορία του διαρκέσασα 1 ἔτος, 10 μῆνας καὶ 10 ἡμέρας πρέπει νὰ ἤρχισε τὴν 2αν Νοεμβρίου 1183. Τὸ ἀπομένον διάστημα 27 Αὐγούστου 1182 - 2 Νοεμβρίου 1183 εἶναι πολὺ μικρότερον τοῦ 1 ἔτους, 11 μηνῶν καὶ 24 ἡμερῶν τοῦ χρονικογράφου. Ἐὰν ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν μηνῶν ια' διορθωθῇ εἰς α', τότε τὸ διάστημα τοῦ 1 ἔτους, 1 μηνὸς καὶ 24 ἡμερῶν καλύπτει τὴν περίοδον ἀπὸ 27 Αὐγούστου 1182 (τέλος ἐπιτροπείας τῆς Μαρίας) μέχρι τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου 1183, ὅποτε ὁ Ἀνδρόνικος ἐπέβηκε τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀλεξίου Β'. Ὡς γνωστὸν, ὁ δυστυχὴς Ἀλέξιος Β' ἐθανατώθη ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον ².

Νομίσματα τοῦ Ἀλεξίου Β' μετὰ τῆς βασιλομήτορος Μαρίας δὲν εἶναι γνωστά, ἀλλ' ὀφείλουν νὰ μὴ ἔχουν κοπῇ ποτέ, ἐάν, ὡς πιστεύω, ἡ Μαρία ἤσκησε τὴν ἐξουσίαν ὡς ἐπίτροπος τοῦ υἱοῦ τῆς καὶ οὐχὶ ὡς συμβασιλεὺς αὐτοῦ.

Πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δύναται νὰ συναφθῇ ἄρτι γνωστὴ συνοδικὸς τόμος ³, περιέχων διατάξεις ἀφορώσας τὸν ἐπίδοξον διάδοχον τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Α' Λασκάρεως, αἵτινες ὅμως δὲν εὔρον στάδιον ἐφαρμογῆς, θινόντος ἐν τῷ μεταξύ τοῦ βασιλόπαιδος. Οἱ ὑπογράφωντες τὸ ἐγγραφον ἀρχιερεῖς συνελθόντες κατὰ βασιλικὸν ὀρισμὸν ἐν Νικαίᾳ ἀναλαμβάνουν τὴν ὑποχρέωσιν ἵνα φυλάσσωμεν εἰς... κῦρ Θεόδωρον τὸν Λάσκαριν πίστιν καθαρὰν καὶ εὐνοϊκοτάτην διάθεσιν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ταῦτα πάντα... ἵνα φυλάσσωμεν ἀπαράθραυστα... καὶ εἰς τὸν κληροδόμον καὶ διάδοχον τῆς βασιλείας σου τὸν περιπόθητον υἱὸν αὐτῆς, τὸν βασιλέα κῦρ **Νικόλαον**... ⁴.

Εἰς τὸ ἐγγραφον εἰδικὴ παράγραφος καθορίζει τὰς ὑποχρεώσεις τῶν ἀρχιερέων, εἰς ἣν περιπίπτωσιν ὁ διάδοχος κληθῇ ἀνήλικος εἰς τὸν θρόνον. Ἐξ αὐτῆς συνάγεται ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι ληφθῇ συγκεκριμένον μέτρον τοῦ αὐτο-

1. Αὐτόθι, σελ. 160. Εἰς τὴν πρόσφατον μελέτην τοῦ P. Tivillon, *Le règne de l'empereur de Byzance Andronic Ier Comnène (1183 - 1185)*, BSI 23 (1962), σελ. 19 - 40 ἐξετάζεται, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, ἡ κοινωνικὴ, ἐθνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Α'. Προβλήματα χρονολογικὰ ἢ τὸ θέμα τῆς ἀνατροπῆς τῆς ἀντιβασιλείας δὲν ἐρευνῶνται.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 81, σημ. 5, ἐνθα καὶ αἱ εἰς τὰς πηγὰς παραπομπαί.

3. Τὸ ἐνδιαφέρον κείμενον ἐξέδωκε τὸ πρῶτον καὶ ὑπεμνημάτισεν ἐπιτυχῶς ὁ N. Οἰκονομίδης, *Cinq actes inédits du patriarche Michel Autöreianos*, REB 25 (1967), σελ. 113 - 145. Τὸ ἐγγραφον χρονολογεῖ ὁ ἐκδότης μετὰ τῶν ἐτῶν 1208 - 1210.

4. Αὐτόθι, σελ. 123₂₅ - 124.

κράτορος ἄλλ' ἀνεμένετο ὅτι θὰ διωρίζετο συμβούλιον ἐπιτρόπων εἴτε ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Α' εἴτε ὑπὸ τῆς βασιλείας¹, προφανῶς ἐὰν ὁ αὐτοκράτωρ δι' οἰονδήποτε λόγον δὲν εἶχε προβῇ εἰς τὴν συγκρότησιν τούτου.

Ποία θὰ ἦτο ἡ νομικὴ θέσις τῆς βασιλομήτορος κατὰ τὴν ἀνηλικότητα τοῦ βασιλέως υἱοῦ τῆς δὲν διευκρινεῖται ἐν τῷ κειμένῳ· παραδίδεται ὅμως ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς ὑπόσχονται νὰ συνεργασθοῦν μετὰ τῆς βασιλομήτορος καὶ τῶν μελλόντων νὰ διορισθοῦν ἐπιτρόπων, ἐξ οὗ δύναται νὰ συναχθῇ, νομίζω, ὅτι τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασίλειας θὰ ἦτο αὐτοτελὲς ὄργανον.

ΙΑ'

Ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρις, αὐταρχικὸς ἴσως ἀνὴρ ἀλλὰ μὲ πολιτικὰς ἀρετάς, γνωρίζων κλονισμένην τὴν ὑγείαν του, προσεπάθησε νὰ διασφαλίσῃ τὸν θρόνον εἰς τὸν ἀνήλικον υἱόν του **Ἰωάννην** κατὰ τὸν καλῦτερον δυνατὸν τρόπον. Αἱ πηγαί, ἄρισται ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς ἀκριβείας καὶ ἐν μέρει σύγχρονοι, ὁμιλοῦν περὶ διαθήκης τοῦ αὐτοκράτορος (= D ö l g e r, *Regesten*, ἀρ. 1846· εα Αὐγούστου 1258), μὴ διασωθείσης μὲν αὐτουσίας, ἀλλὰ δυναμένης ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς γραμμαῖς νὰ ἀποκατασταθῇ.

Ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Ἀκροπολίτης, μέγας λογοθέτης, ἀνήκων εἰς τὸ προσωπικὸν ἐπιτελεῖον τοῦ αὐτοκράτορος, παραδίδει τὰ ἀκόλουθα: ὁ δὲ πατὴρ τούτου (sc. Ἰωάννου Δ') καὶ βασιλεὺς διαθήκην πεποίηκε τάχα μὲν ὡς ἐπὶ τῷ παιδί τῇ δ' ἀληθείᾳ ἐπὶ τῷ πρωτοβεστιάριῳ αὐτοῦ τῷ Μουζάλωνι Γεωργίῳ. τοῦτον γὰρ ἡ διαθήκη ἐποίει τῶν Ρωμαϊκῶν ἀπάντων πραγμάτων κύριον, ὥστε τὸ κράτος ἔχειν ἀπάσης τῆς τῶν Ρωμαίων ἀρχῆς, μέχρις ἂν ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς εἰς τελείαν τὴν ἡλικίαν ἀφίκοιτο· καὶ προὔβησαν ἐπὶ τούτοις προστάξει τοῦ βασιλέως καὶ ὅροι παρὰ τῶν ἐντυχόντων τῷ τότε².

1. Αὐτόθι, σελ. 124.

2. Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ Συγγραφή, σελ. 154· πρβλ. τὴν διατύπωσιν εἰς τὴν συντομωτέραν παράφρασιν, αὐτόθι, σελ. 265 καὶ Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 536· ὁ τελευταῖος ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν Ἀκροπολίτην. Ἐπίτροπον τοῦ Ἰωάννου Δ', διωρισμένον ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Β', ἀναφέρει καὶ ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 39 τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα, ἐνῷ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς δις (ἀορίστως ἐν τόμ. Α', σελ. 62 καὶ σαφέστερον ἐν Α', σελ. 66: ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ἐπίτροπος ὢν καὶ αὐτός) παρουσιάζει καὶ τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον ἐπιφορτισμένον μὲ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου ἡγεμόνος. Τοῦτον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Σφραντζῆς, σελ. 12 (ἐκδ. Βόννης). Πρβλ. καὶ D. G. G e a n a k o p l o s, *Emperor Michael Palaeologos and the West 1258 - 1282. A study in byzantine latin relations*, Χάρβαρντ 1959, σελ. 33, σημ. 3. Ἐν τούτοις, εἰς ἕτερα χωρία ὁ αὐτὸς Γρηγοράς Α', σελ. 63 (: ἔγγραφοι ἐξετίθεντο διαθήκαι ἐπίτροπον τὸν Μουζάλωνα καθιστῶσαι) καὶ Α', σελ. 65 (: διατηροῖεν τῷ μὲν Μουζάλωνι τὴν ἐπιτροπὴν τῷ δὲ τοῦ βασιλέως υἱῷ τὴν βασιλείαν) κατονομάζει μόνον ἐπίτροπον τὸν Μουζάλωνα. Εἰς τὴν ἀναγραφὴν καὶ τοῦ πα-

Ὁ Ἰωάννης, διαδεχόμενος τὸν βαρέως ἀσθενοῦντα πατέρα του ἔλαβε τὴν νομικὴν θέσιν τοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων¹ ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀνηλικιότητός του² ἡ οὐσιαστικὴ διαχείρισις τῶν κοινῶν ἀνετέθη εἰς τὸν πρωτοβεστιάριον³ Γεώργιον τὸν Μουζάλωνα⁴.

Ἡ ἐπιλογή ὡς ἀντιβασιλέως προσώπου⁵ προερχομένου οὐχὶ ἐκ τῆς ἀνωτάτης κοινωνικῆς τάξεως ὠφείλετο ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Θεοδώρου Β' πρὸς τὸν Γεώργιον Μουζάλωνα, σύντροφον ἀπὸ τῶν νεανικῶν των χρόνων, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν δυσπιστίαν τοῦ ἑναντι τῶν εὐγενῶν τοῦς ὑπολοίτους

τριάρχου δυνατόν νά παρεσύρθη ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ ἀντικαταστάτου τοῦ πρωτοβεστιαρίου ἐκρίθη ἀναγκαστικὰ ἡ σύμπραξις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (βλ. κατωτέρω, σελ. 87). Σημειωτέον ὅτι ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος εἰς τὴν διαθήκην του, ἣτις κατὰ κύριον λόγον ἀναφέρεται εἰς τὴν ρύθμισιν τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ Ἰωάννου Δ', οὐδαμοῦ ὁμιλεῖ περὶ προσωπικῆς του συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐπιτροπείαν. Μόνον τὸν Μουζάλωνα ἀναγνωρίζει ἐπιτρόπον καὶ ὁ Ἱ. Συζουτζής, *Περὶ τὸ σχῆμα τῶν Ἀρσενιατῶν*, Ἑλληνικά 2 (1928), σελ. 274 - 278.

1. Τὴν εἰς αὐτοκράτορα ἀναγόρευσιν τοῦ Ἰωάννου ρητῶς μαρτυρεῖ ἀνώνυμον χρονικὸν ἐν τῷ Cod. Mosq. gr. 426, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ B. Gorianov, V.Vr. 2/27 (1949), σελ. 289 καὶ ἀκολουθῶς ὑπὸ R. - J. Loenertz, OCP 29 (1963), σελ. 332, ἀρ. 8· ἐμμέσως παραδίδει τὸ γεγονὸς καὶ ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 53 - 54. Βλ. Α. Ζ. Αρτιστοφίλοπου, *Ἐκλογή*, σελ. 180.

2. Διὰ τὴν ἡλικίαν τοῦ νέου βασιλέως τὰ κείμενα διαφωνοῦν. Ὁ Ἀκροπολίτης, σελ. 154 (καὶ σελ. 265), ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 536 καὶ τὸ μνημονευθὲν ἀνώνυμον χρονικόν, Cod. Mosq. gr. 426, ἐνθ' ἀνωτ. λέγουν ὅτι ὁ Ἰωάννης τὸν Αὐγούστον τοῦ 1258: *ἦτο... οὕτω τελείων ἐτῶν ὀκτώ*, ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 35 ὅτι *ἦτο ἐννέα καὶ ὁ Σφραντζής*, σελ. 12 (ἐκδ. Βόννης) ἔξ. Ἀκριβεστέρως φαίνεται ἡ πληροφορία τῆς πρώτης ὁμάδος Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 62 λέγει ὅτι ὁ Ἰωάννης κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς του διήνευε τὸ ἕκτον ἔτος καὶ κατὰ τὴν τῷ φλωσίν του ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ (25 Δεκεμβρίου 1261) *δεκαετῇ ἤδη τρυγῶντα* (Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 93_α). Διὰ τὸν χρόνον τῆς τυφλώσεως τοῦ Ἰωάννου, βλ. Loenertz, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 340.

3. Περὶ τοῦ ἀξιωματικῆς τοῦ πρωτοβεστιαρίου, βλ. R. Guillard, *Fonctions et dignités des eunuques*, REB, 2 (1944), σελ. 202 - 220 - Τοῦ αὐτοῦ, *Recherches sur les institutions byzantines*, Α', 1967, σελ. 216 - 236 *Le protovestiaire*.

4. Αὐτόθι, σελ. 213 - 214 (- σελ. 223 - 224), σύντομον βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ Γεωργίου Μουζάλωνος, τοῦ ὁποίου τὴν σταδιοδρομίαν παρακολουθοῦμεν ἐπακριβῶς παρὰ Παχυμέρη, Α', σελ. 23 κέ., 29 κέ., καὶ Νικηφόρῳ Γρηγορᾷ, Α', σελ. 62. Ὁ Γεώργιος εἶχε νυμφευθῇ τὴν Θεοδώραν Καντακουζηνήν, ἀνεψιὰν τοῦ Μιχαήλ II', ἐκ τῆς ἀδελφῆς του Εἰρήνης, τῆς μετέπειτα μοναχῆς Βύλλογίας. Συμπαράστατης τοῦ Γεωργίου ὑπῆρξεν ὁ ἀδελφός του Ἀνδρόνικος, τιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Β' *μέγας δομέστικος* (Παχυμέρης, Α', σελ. 24)· οὗτος δὲν μετεῖχε τῆς ἀντιβασιλείας.

5. Ἡ μήτηρ τοῦ Ἰωάννου Δ' Ἑλένη, θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου Α' Ἀσάν, δὲν ἔζη τὸν Αὐγούστον τοῦ 1258 καὶ ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ καθήκοντα ἐπιτρόπου. Ἡ πληροφορία ὠφείλεται εἰς τὸν Νικηφόρον Γρηγοράν, Α', σελ. 62₃₃, ὅστις λέγει ὅτι ὁ Ἰωάννης διεδέχθη τὸν πατέρα του *τιθηρόμενος ἔτι καὶ γονέων, εἴτερ ποτε, ἢν μάλιστα χερίων, ὁ καὶ ἀμφοτέρων σιτρούμενος*.

ὑποπτεύετο ὡς ἐπιβουλευομένους τὸν θρόνον¹. Ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος οὐ μόνον δὲν ὠφέλησεν ἀλλ' ἐπέσπευσε τὴν ἔκρηξιν τῆς κρίσεως, διότι ὁ Θεόδωρος κατέβαλε μὲν πᾶσαν δυνατὴν ἐπιμέλειαν, ἵνα κατοχυρώσῃ νομικῶς τὴν θέσιν τοῦ υἱοῦ του ὡς αὐτοκράτορος, ἀξιώσας καὶ ἐπιτυχῶν ἐκ μέρους τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν στελεχῶν ἔνορκον² ἀποδοχὴν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθείσης ἐννόμου τάξεως ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐξουδετερώσῃ καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν τῶν ἀντιπάλων του. Οὗτοι, φιλόδοξοι καὶ ἀδίστακτοι, χολωθέντες ἐκ τῆς προκρίσεως ὡς ἀντιβασιλέως τοῦ Μουζάλλωνος, κοινωνικῶς κατωτέρου των, ἐκινήθησαν εὐθὺς ἀμέσως ἐναντίον του παρὰ τοὺς δοθέντας ὅρκους.

Ὁ πρωτοβεστιάριος, ὅστις καὶ πολιτικὴν σύνεσιν διέθετε καὶ πληροφορίας φαίνεται κατεῖχε, διέγνωσε τὸν κίνδυνον καὶ συνεκάλεσεν ὅσον ἦν τὸ τῆς γερονσίας καὶ ὅσον τοῦ βασιλείου γένους, ὅσον τε τῶν ἀρχόντων καὶ τῆς στρατιωτικῆς τάξεως, παρόντων ἐκεῖσε καὶ τῶν τοῦ προπάππου τοῦ βασιλέως Λάσκαρι αὐταδέλφων καὶ παντὸς ἄλλου μεγιστᾶνος³ συμπληροῦντος τὸν σύλλογον⁴. Ἐξήγγειλεν ὅτι ἤτο πρόθυμος νὰ παραιτηθῇ καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν του εἰς ἄλλον ἐπίτροπον, ἐὰν ὁ ἴδιος δὲν ἐτύγχανε τῆς ἐπιδοκιμασίας τῶν συγκεντρωθέντων. Ἐξ αὐτῶν οἱ μὲν πολλοὶ ἐκηρύχθησαν ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς παραμονῆς τοῦ πρωτοβεστιάριου ὡς ἐπιτρόπου, ἐνῶ οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματοῦχοι δὲν ἐφάνησαν ἀντιτιθέμενοι, ὁ δὲ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις ἐπίσης ἔλαβε τὸν λόγον, φέρεται εἰπὼν ἐν κατακλειδί: ἄρχε τοίνυν καὶ προνόει μὲν βασιλέως, προνόει δὲ καὶ τῆς τῶν Ρωμαίων ἡγεμονίας πραγμάτων⁵. Ἐπηκολούθησεν ἔνορκος δέσμευσις τῶν εὐγενῶν ὑποσχεθέντων νὰ

1. Ὡς γνωστόν, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἶχε θεωρηθῇ ὑποπτος συνωμοσίας, ὑποχρεωθείς ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Β' νὰ παράσῃ ἐνόρκους διαβεβαιώσεις τῆς πίστεώς του εἰς τὴν ἄρχουσαν δυναστείαν. Παχυμέρης, Α', σελ. 21, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 59 (περὶ τὸ 1257). Περὶ τῆς ἀμνηστίας διὰ πολιτικὰ ἀδικήματα, βλ. τὴν τεκμηριωμένην μελέτην τοῦ Σπ. Τρωϊάνου, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων παρεχομένων ἐνόρκων ἐγγυήσεων*, Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 12 (1965/ἐκδ. 1968), σελ. 134 κέ. καὶ εἰδικῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω περιπτώσεως, σημ. 34.

2. Τὴν ἔνορκον δέσμευσιν τῶν ἀνωτέρω προσώπων μαρτυροῦν οἱ Ἀκροπολίτης, Α', σελ. 154 (βλ. καὶ σελ. 266), Παχυμέρης, Α', σελ. 53, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 63 καὶ πατριάρχης Ἀρσένιος, P.G., τόμ. 140, στ. 949.

3. Περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Λασκαριδῶν καὶ Παλαιολόγων εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα ἀπαντήσεως ὀρολογίας οἱ εὐγενεῖς, οἱ μεγιστᾶνες, οἱ ἐν τέλει, οἱ ἐν ἀξιωμασίᾳ προὔχοντες, βλ. Αἰκ. Χριστοφίλοπούλου, *Ἡ σύγκλητος*, σελ. 22 - 25.

4. Παχυμέρης, Α', σελ. 40· οὕτω καὶ Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 64.

5. Παχυμέρης, Α', σελ. 52. Λεπτομερὲς περιγραφὴ τῆς συγκεντρώσεως καὶ τῶν λαβόντων χώρον, αὐτόθι, Α', σελ. 40 - 53 καὶ συνοπτικώτερον παρὰ Νικηφόρου Γρηγορά, Α', σελ. 64 - 65.

διαφυλάζουν την υπό του Θεοδώρου Β' καθορισθείσαν δυναστικήν τάξιν¹.

Παρά τους όρκους και παρά τόν δεξιόν χειρισμόν του ζητήματος υπό του έπιτρόπου, οί μεγιστάνες έχώρησαν άμέσως είς την πραγμάτωσιν του σχεδίου των και κατά την έν τή μονή των Σωσάνδρων έπιμνημόσυνον δέησιν, την ένάτην ήμέραν από του θανάτου του Θεοδώρου Β', προέβησαν έντός αύτου του οίκου του Κυρίου είς την δολοφονίαν των Μουζαλώνων, του έπιτρόπου Γεωργίου και του άδελφου του Άνδρονίκου². 'Ο Άκροπολίτης, όστις εύμενώς διάκειται πρός τόν Μιχαήλ Παλαιολόγον, παρά του όποιου πολλαχώς έχρησιμοποιήθη είς κρατικές άποστολάς, παραλείπει την άναγραφήν της υπό του πρωτοβεστιάριου όργανωθείσης συγκεντρώσεως των εύγενών, την δέ σφαγήν των Μουζαλώνων τοποθετεϊ τρεϊς ήμέρας μετά την ταφήν του Θεοδώρου³. Νομίζω ότι πρέπει νά προτιμηθῇ ή μαρτυρία του Παχυμέρη⁴, άκριβεστέρου και είς τās καθόλου χρονολογικάς ένδείξεις και πλέον άμερολήπτου των γεγονότων άφηγητου. Εϊναι προφανές ότι ό Άκροπολίτης προσπαθεϊ νά έλαφρύνη την θέσιν του Μιχαήλ Η', ούσιαστικώς όργανωτου της δολοφονίας των Μουζαλώνων και βραδύτερον έντολέως της τυφλώσεως του Ιωάννου Δ'.

Έκ της δολοφονίας του πρωτοβεστιάριου άνέκυψε θέμα διορισμού νέου άντιβασιλέως έπει όυκ ήν άνεπιτρόπευτον μένει τόν βασιλέα⁵. Δεδομένου ότι είς τό βυζαντινόν πολιτειακόν δίκαιον δέν περιελαμβάνοντο είδικαί διατάξεις ρυθμίζουσai τὰ της έπιτροπείας άνηλίκου ήγεμόνος, εάν ό προκάτοχος αύτοκράτωρ δι' οίονδήποτε λόγον⁶ δέν είχε ρυθμίσει τό θέμα ή άνέκυπτε ζήτημα άντικαταστάσεως της ήδη καθιδρυμένης έπιτροπείας, την σχετικήν φροντίδα άνεδέχοντο άνώτερα πολιτειακά όργανα⁷. Είς την περίπτωσιν του Ιωάννου Δ' τό έργον της έκλογής του νέου έπιτρόπου άνεδέξαντο οί εύγενεϊς, άνώτεροι στρατιωτικοί και πολιτικοί άξιωματοϋχοι, τινάς των όποιών δυνάμεθα νά ταυτίσωμεν, διότι ασφαλώς πρέπει νά συμπίπτουν μέ τους όργανωτάς της δολοφονίας των Μουζαλώνων. Τά όνόματα των τελευταίων αύτων

1. Παχυμέρης, Α', σελ. 53, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 65 - 66. Πρβλ. και την *Λιαθήκη*ν του πατριάρχου Άρσενίου, Ρ.Γ., τόμ. 140, στ. 949.

2. Παχυμέρης, Α'. σελ. 55, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 65 - 66, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 536, Σφραντζής, σελ. 2 (έκδ. Βόννης).

3. Άκροπολίτης, σελ. 154· πρβλ. και σελ. 266.

4. Τόν Παχυμέρη άκολουθεϊ ό μεταγενέστερος, άλλ' επίσης άριστος ιστορικός, Νικηφόρος Γρηγοράς.

5. Παχυμέρης, Α', σελ. 66, Άκροπολίτης, σελ. 156 - 157· πρβλ. Νικηφόρον Γρηγοράν, Α', σελ. 66 - 67.

6. Ένεκα του άπροσδοκήτου θανάτου του μόλις είκυσινενταετούς Ρωμανού Β', την έπιτροπείαν των νηπίων έτι Βασιλείου και Κωνσταντίνου, είς ους περιήλθεν ό θρόνος, έρρύθμισεν ή σύγκλητος και ό πατριάρχης Πολύευκτος. Βλ. άνωτέρω, σελ. 62.

7. Βλ. την περίπτωσιν του Κώνσταντος Β', περί ης άνωτέρω, σελ. 18.

παραδίδει ὁ Ἀκροπολίτης¹. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐξαρθῇ εἶναι τὸ ἀναγκαῖον τῆς παρουσίας καὶ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ πατριάρχου² διὰ τὸ κῦρος τῆς ἀποφάσεως καὶ ἡ ἀποδιδομένη μεγίστη σημασία εἰς τὴν συμπράσταςιν τῆς Ἐκκλησίας καθόλου. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Παχυμέρη, λεπτομερεστέρα καὶ πλουσιωτέρα εἰς ἀποχρώσεις, εἶναι πλέον κατατοπιστική. Ὁ πατριάρχης ἀνταπεκρίθη εἰς τὴν πρόσκλησιν καὶ ἐκ Νικαίας μετέβη εἰς Μαγνησίαν συνοδευόμενος ὑπὸ ἐκκρίτων τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχιερέων³, προφανῶς μελῶν τῆς πατριαρχικῆς συνόδου καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ταυτίζονται, ὑποθέτω, μὲ τοὺς εἰς ἔγγραφα τῆς ὑστερας περιόδου δεσποτικούς ἀρχοντας⁴ καλουμένους, τῶν ὁποίων τὰ ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα μνημονεύονται ταυτοχρόνως εἰς τινὰ τῶν ἐγγράφων.

Αἱ παρασκηνιακαὶ ἐνέργειαι τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου⁵ καὶ τῶν προσκειμένων αὐτῷ ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας εἰς τρόπον, ὥστε οἱ στρατιωτικοὶ ἡγέται καὶ ὁ ἀνώτερος κλῆρος εὐχαρίστως ἀπεδέχθησαν τὸν διορισμὸν τοῦ Μιχαὴλ ὡς ἐπιτρόπου⁶. Ὁ πατριάρχης, πιθανὸν διὰ νὰ ἀποσείσῃ μέρος τῆς εὐθύνης, ἐπιμένει ὅτι ἡ ἐκλογή τοῦ Μιχαὴλ ὡς ἐπιτρόπου ἐγένετο ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ ἀρχιερέων ἐν ἀπουσίᾳ του καὶ πρὶν ἢ ἀφικθῇ εἰς Μαγνησίαν⁷.

1. Ἀναγράφονται ὀνομαστικῶς παρὰ τῷ Ἀκροπολίτῃ, Χρονικὴ Συγγραφή, σελ. 154 (βλ. καὶ σελ. 266), οἱ ἐξῆς: Ἀλέξιος Στρατηγόπουλος, πριμικήριος Κωνσταντίνος Ἰωρνίκης, Θεόδωρος Φιλῆς, πρωτοβεστιάριτης Γεώργιος Ζαχαρομάττης, τέσσαρες υἱοὶ τοῦ πρωτοβεστιάριου Ραούλ, ὁ ἐπὶ τοῦ κανικλείου Νικηφόρος ὁ Ἀλυάτης.

2. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα τὰ χωρία τοῦ Παχυμέρη, Α', σελ. 66: ὡς οὐκ ἀσφαλὲς δίχα τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ταύτης προεστῶτος (Ἀρσένιος δ' οὗτος ἦν) καθιστᾶν τὰ τοιαῦτα Α', σελ. 67: ἐξήτει μὲν (sc. ὁ Μιχαὴλ) καὶ τὴν τοῦ πατριάρχου ὅσον οὔτω ἐπιστησομένου συναίνεσιν οὐ κατὰ χρεῖαν μᾶλλον, ἀλλ' ἵν' ἀσφαλίστερον τὸ γινόμενον καθιστῶτο· πρβλ. καὶ Νικηφόρον Γρηγοράν, Α', σελ. 67 - 68.

3. Παχυμέρης, Α', σελ. 72.

4. Διὰ τὴν σημασίαν τοῦ ὅρου δεσποτικοὶ ἀρχοντες, βλ. Αἰκ. Ἀριστοφίλου, πούλου, Ἡ σύγκλητος, σελ. 99 - 100.

5. Ὁ Μιχαὴλ παραγγέλλει εἰς τὸν πατριάρχην ὡς οὐκ ἄλλως ἐπιτροπεύσων, εἰ μὴ αὐτός (sc. ὁ πατριάρχης) γε κελεύει καὶ ἐπινεύει ἡ σύνοδος... τῆς βουλῆς δ' ἐκείνου ἐξαργῇ τὰ παρόντα Παχυμέρης, Α', σελ. 73· πρβλ. Νικηφόρον Γρηγοράν, Α', σελ. 70. Ἡ παρὰ Σφραντζῆ, σελ. 12, 15 ἀφήγησις, μὲ κέντρον ὅλης τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος τὸν πατριάρχην, ἀπέχει τῆς πραγματικότητος.

6. Παχυμέρης, Α', σελ. 74: ὥστε ἐκκλησίας γενομένης ἐφ' ᾧ τοὺς ἱεράρχας συνάμα τοῖς ἐν τέλει περὶ τῆς ἀρχῆς σκέπτεσθαι... τοὺς τοῦ ἱεροῦ καταλόγου πάντας ὑπὲρ ἐκείνον (sc. Μιχαὴλ) λέγειν... βλ. καὶ Νικηφόρον Γρηγοράν, Α', σελ. 70 - 71.

7. Περιέχουσιν δὲ κεφαλὴν λέγοντες μὲν τὸν Παλαιολόγον πεποιήκασιν οἱ τε ἀρχιερεῖς καὶ ἡ σύγκλητος διὰ τὸ τοῦ βασιλέως ἄνηβον καὶ κεφαλὴν αὐτὸν εἶδον ἐκ τῆς Νικαίας πρὸς τὴν βασιλειαν ἐλθὼν λέγει ὁ πατριάρχης εἰς τὴν Διαθήκην, P.G., τόμ. 140, στ. 949. Ὁ Ἀκροπολίτης, σελ. 156 - 157 (βλ. καὶ σελ. 266) καὶ ὁ

Ἡ ἀλήθεια φαίνεται ὅτι ἔχει ὡς ἀκολούθως. Συγκλητικοί, στρατιωτικοί ἡγέται καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀρχιερέων εἶχον ἀποφασίσει τὴν ἀνάθεσιν τῆς ἀντιβασιλείας εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον. ἀλλὰ πραγματικὴ ἀνάληψις τῶν καθηκόντων ὑπ' αὐτοῦ ἐγένετο μετὰ τὴν ἔγκρισιν τοῦ πατριάρχου ¹.

Εὐθὺς μετὰ τὸν διορισμὸν ἀνεφύη ἕρις ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον θὰ περιεβάλλετο ὁ νέος ἐπίτροπος, προανάκρουσμα τῶν περαιτέρω ἐξελίξεων. Ὁ ἐπιδέξις Μιχαὴλ κατώρθωσε νὰ πείσῃ καὶ τὸν πατριάρχη ὅτι εἰς τὸ νέον του λειτούργημα ἤρμοζε νὰ τιμηθῇ *δεσπότης* ² καὶ τὴν 13ην Νοεμβρίου 1258 ³ ὁ δὲ βασιλεὺς (sc. Ἰωάννης Δ') *παρεῖχε συναιρομένου καὶ τοῦ πατριάρχου τὰ τῆς δεσποτείας σύμβολα* ⁴.

Αἱ φιλόδοξοι βλέψεις τοῦ Μιχαὴλ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀρκεσθοῦν εἰς τὴν ἀσκῆσιν τῆς ἀντιβασιλείας καὶ ἀνευ χρονοτριβῆς ἐκινήθη διὰ τὴν κατάκτησιν ὑψηλοτέρων βαθμίδων τῆς ἐξουσίας, τῆς συμβασιλείας ⁵ πρῶτον καὶ μετὰ τινὰ χρόνον τῆς προσωπικῆς του μονοκρατορίας, ἀφοῦ ἀπεμάκρυνε τῆς ἀρχῆς τὸν Ἰωάννην Δ', τὸν ὁποῖον καὶ ἐτύφλωσε τὴν 25ην Δεκεμβρίου 1261 ⁶.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ καὶ συμβασιλεύει μετὰ τοῦ Ἰωάννου Δ', ἔληξε τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιτροπείας, διότι εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον εὐρίσκετο ἐνήλικος ἡγεμὼν. Ἡ ἀναγόρευσις

ἀκολουθῶν αὐτὸν Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 538 παρουσιάζουν τὸν πατριάρχη ἐξ ἀρχῆς μετέχοντα τῆς συσκέψεως, ὅπερ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβές.

1. Τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων παρέχει ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 66 - 74. Βλ. καὶ Σουκουτρήν, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 277 κέ.

2. Παχυμέρης, Α', σελ. 75 - 79.

3. Τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν παρέχει τὸ Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, ὡς τελευταία ἐκδόσις ἐν OCP 29 (1963), σελ. 332, ἀρ. 5. Ἡ ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος εἶναι Τετάρτη καὶ οὐχὶ Παρασκευή, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸ χρονικόν. Βλ. L o e n e r t z, αὐτόθι, σελ. 341, ὡς καὶ P. W i r t h, *Die Begründung der Kaisermacht Michaels VIII Palaiologos*, *Jahrbuch der Oesterreichischen byzantinischen Gesellschaft* 10 (1961), σελ. 89 - 90.

4. Παχυμέρης, Α', σελ. 79, Ἀκροπολίτης, σελ. 159 (βλ. καὶ σελ. 266), Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 71, Θεόδωρος Σκουταριώτης, σελ. 538, Σφραντζῆς, σελ. 15 (ἐκδ. Βόννης). Περὶ τοῦ τίτλου τοῦ δεσπότη, βλ. R. G u i l l a n d, *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Le despote, ὁ δεσπότης*, REB 17 (1959), σελ. 53 - 89 καὶ B. F e r j a n č i c, *Die Despoten in Byzanz und den Südslavischen Ländern*, Βελιγράδιον 1960 (σερβ.).

5. Παχυμέρης, Α', σελ. 81, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 79.

6. Παχυμέρης, Α', σελ. 190 - 192, — παρ' ᾧ πλῆθος ὀλιβερῶν λεπτομερειῶν —, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 93, Δούκας, σελ. 33. Βλ. Σουκουτρήν, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 289 καὶ L o e n e r t z, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 340. Τὴν συγκίνησιν, ἣν προσέλασεν ἡ τύφλωσις τοῦ δυσμοίρου παιδός, ἀπηγεῖ τὸ παρὰ Παχυμέρη, Α', σελ. 192 - 193 χωρίον, καθ' ὃ ὁ Μιχαὴλ II' διέταξε τὴν ἀποκοπὴν τῆς ρινὸς καὶ τῶν χειλέων τοῦ Μανουὴλ Ὀλοβώλου παιδὶ ὡς ὅντι καὶ εἰς τοὺς οἰκείους τότε τελοῦντι γραμματικὸς ὑπερπαθοῦντι δ' ὁμως τοῦ Ἰωάννου τοιαῦτα παθόντος.

τοῦ Μιχαήλ εἰς αὐτοκράτορα ἐγένετο ἐν Μαγνησίᾳ ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Νυμφαίου τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1259¹ καὶ ἡ στέψις ἐπραγματοποιήθη ἐν Νικαίᾳ² μετὰ τινὰ χρόνον, πάντως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους³, ὡς ἐξέθεσα εἰς τὸ βιβλίον μου, ἐνθα διευκρινεῖται ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Μιχαήλ εἰς αὐτοκράτορα τελετῶν, ὅσον καὶ ἡ χρονολόγησις ἐκάστης τούτων⁴.

Ἡ ἀναφύεῖσα περὶ τὴν προτεραιότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς στέψεως τοῦ Ἰωάννου Δ' ἢ τοῦ Μιχαήλ Η' ἔρις καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα δεινὴ ἀναταραχὴ εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας ἐκφεύγουν τοῦ θέματος τῆς ἀντιβασιλείας καὶ δὲν θὰ μὲ ἀπασχολήσουν⁵. Μόνον διὰ τὴν στάσιν τοῦ πατριάρχου κρίνω ὀρθὸν νὰ ἀφιερῶσω ὀλίγας λέξεις. Οὗτος, εὐθὺς ὡς ἀντελήφθη τὰ ἐπιβούλους προθέσεις τοῦ Παλαιολόγου, προσεπάθησε νὰ περιφρουρήσῃ τὰ δικαιώματα τοῦ συνεχιστοῦ τῆς δυναστείας τῶν Λασκαριδῶν. Ἀλλ' ὁ ἀρχιεπίσκοπος διέθετε μὲν πνευματικὰ ὅπλα (ἐνορκος δέσμευσις τοῦ Μιχαήλ⁶

1. Παχυμέρης, Α', σελ. 81, 96, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 332, ἀρ. 5, Ἀκροπολίτης, σελ. 159, Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 78 (βλ. κατωτέρω, σημείωσιν 3), Σφραντζῆς, σελ. 16· πρβλ. Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 539.

2. Παχυμέρης, Α', σελ. 100 - 104, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, ἐνθ' ἄνωτ., Ἀκροπολίτης, σελ. 159, 179, Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 78 - 79· πρβλ. Θεόδωρον Σκουταριώτην, σελ. 539.

3. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 78 παρατηρεῖ ὅτι μετὰ τὴν ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως οἷμαι δ' ὅλος ἀπηρτίζετο μὴν· ἀλλ' ἡ παρὰ Γρηγορᾶ ἡμερομηνία τῆς ἀναγορεύσεως Καλανδῶν Δεκεμβρίων ἄρτι ἐπιλαμπουσῶν πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς Ἰανουαρίων· φαίνεται ὅτι ἐγένετο σύγχυσις τοῦ λήγοντος μὲ τὸν ἀρχόμενον μῆνα.

4. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, σελ. 182 - 185. Τὰ συμπεράσματά μου ἠγνοήθησαν παντελῶς εἰς τὸν τρόπον, ὥστε ὁ μὲν Fr. Dölger χρονολογεῖ τὴν ἀναγορεύσιν τοῦ Μιχαήλ τὴν 1ην Δεκεμβρίου 1258 καὶ τὴν στέψιν τοῦ μετὰ τοῦ Ἰωάννου τὴν 25ην Δεκεμβρίου εἰς τὴν ἐν Παρασπορᾷ, Eftal 1961, σελ. 178 - 179 ἐπανεκδιδομένην παλαιάν (1940) μελέτην του, *Die dynastische Familienpolitik des Kaisers Michael Palaiologos*, ὁ δὲ R. - J. Loenertz, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 341 - 344, τελῶν προφανῶς ἐν ἀγνοίᾳ τῆς χρονικῶς προγενεστέρως ἰδικῆς μου συμβολῆς, καταλήγει εἰς τὰ αὐτὰ μὲ ἐμὲ συμπεράσματα. Ἀνεξαρτήτως ἐμοῦ, ἀποδέχεται ὡς χρονολογίαν τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Μιχαήλ Η' τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1259 καὶ ὁ P. Wirth, *Die Begründung der Kaiser-macht Michaels VIII. Palaiologos*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 85 - 91. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀποψιν τούτου περὶ τριῶν ἀναγορεύσεων τοῦ Μιχαήλ, ἐλπίζω νὰ ἔχω τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπανέλθω. Ὁ προσφάτως ἀσχοληθεὶς μὲ τὸ πολίτευμα τῆς παλαιολογεῖου ἐποχῆς L. P. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258 - 1354)*, Παρίσιον 1968 δὲν γνωρίζει καλῶς οὔτε τὴν βιβλιογραφίαν τῶν τελευταίων ἐτῶν οὔτε τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Μιχαήλ Η', περὶ ἧς σελ. 52 - 53.

5. Βλ. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, σελ. 182 - 185.

6. Διαθήκη πατριάρχου Ἀρσενίου, Ρ.Ο., τόμ. 140, στ. 949, 952, Παχυμέρης, Α', σελ. 96, Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 78, 79, Σφραντζῆς, σελ. 15 - 16 (ἐκδ. Βόννης).

καὶ ἀπειλὴ ἀφορισμοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας)¹ ἀλλ' ἐστερεῖτο πολιτικῆς σκέψεως² καὶ ἰσχυροῦ ψυχικοῦ σθένους καὶ μάλιστα εἰς τὴν κρίσιμον στιγμὴν, ἐνῶ ὁ Παλαιολόγος ἐνεφορεῖτο ὑπὸ πολιτικοῦ θάρρους καὶ ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἀνωτέραν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἡγεσίαν, ἔτι δὲ εἰς μερίδα τοῦ ἀνωτέρου κλήρου. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μὲν Μιχαὴλ ἠδυνήθη νὰ ἐπικρατήσῃ πανηγυρικῶς³, ὁ δὲ πατριάρχης δις ἠναγκάσθη νὰ ἀποσυρθῇ καὶ οὕτως ἐδημιουργήθη τὸ λεγόμενον σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν⁴.

Ἡ νωότερα διπλωματικὴ ἔρευνα ἀποδίδει εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς βραχείας βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Δ' ὠρισμένα ἔγγραφα⁵. Ὁ Παχυμέρης παραδίδει ὅτι κατὰ τὴν σύσκεψιν, ἣν ὁ Μουζάλων συνεκάλεσεν εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα τοῦ ἀντιβασιλέως, ἀπεφασίσθη τὰς δι' ἐρυνθίων βασιλικὰς ὑποσημάνσεις, ἐπεὶ οὐκ ἦν τὸν νέον βασιλέα χεῖρα κινεῖν καὶ ὑποσημαίνεσθαι, τῷ δηλωθέντι λογοθέτῃ τῶν ἀγγελῶν ποιεῖν ἐνεδίδωσαν⁶.

Νομίσματα εἰκονίζοντα τὸν Ἰωάννην δὲν διεσώθησαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀλλ' οὐδὲ εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ἐκόπησαν.

Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μελέτης ἔλαβον γνῶσιν τῆς ὠραίης μονογραφίας τοῦ M. F. Hendy, ὅστις λίαν ἐπιτυχῶς ἐτάυτισε τὰ ὑπὸ τῶν P. D. Whitting καὶ P. Donald ἐσφαλμένως εἰς τὸν Ἰωάννην Δ' προσγραφέντα δύο ἐξ Ἀρτης νομίσματα. Οἱ Whitting καὶ Donald εἰς τὰς αὐτόθι εἰκονιζομένας δύο ὀρθίας μορφάς, διαφόρου δὲ κατ' αὐτοὺς ἡλικίας, διέκριναν τὸν Ἰωάννην Δ' Λάσκαριν εἰς τὴν ἀριστεράν, τιμητικὴν, θέσιν καὶ τὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγον εἰς τὴν δεξιάν⁷, μὴ λαβόντες ὑπ' ὄψιν τὴν προφανῆ ἀντίθεσιν τῆς ἐρμηνείας τῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Η' χαραχθεῖσαν πολιτικὴν γραμμὴν καὶ

1. Διathήκη, αὐτόθι, στ. 952, 953, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 78, Σφραντζῆς, σελ. 16.

2. Τὴν ἔλλειψιν πολιτικῶν ἱκανοτήτων τοῦ πατριάρχου σχολιάζει καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, σελ. 66: ἐς δὲ πραγμάτων πείραν καὶ πολιτικὴν διοίκησιν καὶ αὐτῶν ὡς εἰπεῖν τῶν ἀπὸ σκαπάνης ὀψὲ τῆς ὥρας ἀπαλλαττόντων ἀπολειπόμενος. Διὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ πατριάρχου ὑπὲρ τῆς νομίμου δυναστείας λίαν διαφωτιστικὴ ἡ μελέτη τοῦ Ἰ. Συκουτρῆ, *Περὶ τοῦ σχίσματος τῶν Ἀρσενιατῶν*, Ἑλληνικά 2 (1929), ἰδίᾳ σελ. 270 - 311, καὶ ἐν σελ. 274 - 280 ἰδιαιτέρως περὶ τῆς πολιτικῆς ἀδεξιότητος τοῦ Ἀρσενίου.

3. Παχυμέρης, Α', σελ. 99 - 104, Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 78 - 79.

4. Παχυμέρης, Α', σελ. 111 κ.ε., 170 κ.ε., Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 79, 93 - 95, Σφραντζῆς, σελ. 21. Βλ. Συκουτρῆν, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 267 - 332.

5. Fr. Dölger, *Chronologisches und Prosopographisches zur byzantinischen Geschichte des 13. Jahrhunderts*, B.Z. 27 (1927), σελ. 291 - 230, ὅστις ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰωάννην Δ' τὰ κάτωθι ἔγγραφα. Ὑπὲρ τῶν μονῶν Θεοτόκου Λέμβου, Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1853, Θεοτόκου Κεχιονισμένης παρὰ τὸν Μαίανδρον, *Regesten*, ἀρ. 1854, Ἀγίου Ἰωάννου Πάτμου, *Regesten*, ἀρ. 1854a. Πρβλ. καὶ *Regesten*, ἀρ. 1856.

6. Παχυμέρης, Α', σελ. 54.

7. P. D. Whitting - P. J. Donald, *Two coins of John IV of Nicaea*, Numismatic Circular 75 (1967), σελ. 32.

τὴν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παραγκώνισιν τοῦ Ἰωάννου Δ' ¹. Ὁ Μ. F. Hendy τὸ ἐν νόμισμα ἀποδίδει εἰς τὸν Μιχαὴλ Σισμάνον, εἰκονιζόμενον μετὰ τοῦ Ivan Στεφάνου ², τὸ δὲ ἄλλο, δὲ χαρακτηρίζει ὡς billon trachy, καταλέγει εἰς τὰ νομίσματα τοῦ Ἰωάννου Γ' Βατάτζη, τοῦ ὁποίου νομισματικὸς τύπος εἰκονίζει τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Γ' ἀριστερὰ καὶ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον δεξιὰ ³, ὡς εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐξ Ἀρτης. Ὁ αὐτὸς ἐρευνητὴς σημειοῖ περαιτέρω : «δὲν εἶναι γνωστὰ νομίσματα ἐκ τῆς βραχέιας βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Δ' πιθανῶς δὲν ἐκόπησαν» ⁴.

ΙΒ'

Τὴν νύκτα τῆς 14 πρὸς 15 Ἰουνίου 1341 ⁵ ἀπέθανε μετὰ βραχυτάτην ἀσθένειαν ⁶ ὁ Ἀνδρόνικος Γ' Παλαιολόγος ⁷, καταλιπὼν υἱὸν ἀνήλικον, τὸν **Ἰωάννην**. Οὗτος, γεννηθεὶς τὴν 18ην Ἰουνίου 1332 ⁸, εἶχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀναδειχθῆ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του βασιλεὺς ⁹ συμφώνως πρὸς τὰ κατὰ τὴν παλαιολόγειον ἐποχὴν κρατοῦντα. Τὰ κείμενα δὲν προσδιορίζουν μετὰ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 85 - 88 καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 181 - 185, ἐνθα καὶ εἰς τὰς πηγὰς παραπομπαί.

2. M. F. Hendy, *Coinage and money in the byzantine empire 1081 - 1261*, Dumbarton Oaks Papers, 1969, σελ. 261.

3. Αὐτόθι, σελ. 261 καὶ 242.

4. Αὐτόθι, σελ. 261.

5. Ἡ ἡμερομηνία αὕτη ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ προηγουμένως μνημονευθὲν βραχὺ χρονικὸν τοῦ Cod. Mosq. gr. 426, ἔκδ. L o e n e r t z, *Or. Chr. Per.* 30 (1964), ἀρ. 32· βλ. καὶ σελ. 59 - 60 τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότου.

6. Τὴν 10ην Ἰουνίου 1341 ὁ Ἀνδρόνικος Γ' εἶχε παρακολουθήσει τὰς ἐργασίας τῆς συνόδου, συγκληθείσης πρὸς ἐξέτασιν τῶν δοξασιῶν τοῦ ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βαρλαάμ.

7. Περὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἐξεδόθη πρόσφατος μονογραφία ὑπὸ U r s u l a B o s c h, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321 - 1341*, Amsterdam 1965.

8. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 482₁₋₆, 576₂₁ (βλ. καὶ Β', σελ. 791₂₁) καὶ *Βραχεία Χρονικά*, ἔκδ. Σ π. Α ἄ μ π ρ ο υ, ἐπιμελεῖται Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Ἀθήναι 1935, σελ. 31 ἀρ. 15, σελ. 88 ἀρ. 52, σελ. 80 ἀρ. 47 (ἐν αὐτῷ χρονολογία : 17 Ἰουνίου), ἐνθύμησις εἰς χειρόγραφον τῆς μονῆς Λειμῶνος Λέσβου παρὰ R. - J. L o e n e r t z, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 64, ὅστις καὶ ἐπιλαμβάνεται εἰδικώτερον, σελ. 63 - 64, τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου γεννήσεως τοῦ βασιλόπαιδος. Βλ. καὶ τὰς παρὰ Καντακουζηνῶ, Β', σελ. 18₂₀, 189₂, μνείας. Ὁ O s t r o g o r s k y, *Geschichte*, σελ. 420, σημ. 1, δέχεται ὡς χρονολογίαν γεννήσεως τοῦ Ἰωάννου τὸν Νοέμβριον 1331, ἀναφερόμενος εἰς μελέτην τοῦ P. C h a r a n i s, *An important short chronicle of the fourteenth century*, Byzantion 13 (1938), σελ. 344.

9. Ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ τούτου προβλήματος βλ. τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 190 - 191 καὶ σελ. 214 - 226.

σαφηνείας κατὰ ποῖον ἀκριβῶς τρόπον εἶχεν ἀντιμετωπίσει τὸ θέμα τῆς ἀντιβασιλείας¹ ὁ Ἀνδρόνικος Γ'. Προσεκτικὴ ὅμως ἀνάλυσις τῶν παρεχομένων στοιχείων καθιστᾷ, νομίζω, ἐφικτὴν τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ πολιτικοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησε μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος². Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ δοθῇ ἀπάντησις ἐπὶ τῶν ἀκολούθων ἐρωτημάτων :

Ποία ἡ νομικὴ θέσις τοῦ Ἰωάννου Ε' ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341, ὅτε ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ καὶ ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου³ κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς ἐποχῆς ;⁴

Ποία ἡ νομικὴ θέσις τῆς θυγατρὸς τοῦ κόμητος Ἀμεδαίου τῆς Σαβοΐας καὶ συζύγου τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', Ἀννης, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ υἱοῦ τῆς :

Ὑπῆρχε πρόσωπον ἕτερον πλὴν τῆς βασιλομήτορος ἐπιτροπεύον τὸν Ἰωάννην ; Ἐὰν ναί, ποῖον ἦτο καὶ ὑπὸ ποίου εἶχε διορισθῇ ;

Ὡς συνάγεται ἐκ τῶν πηγῶν καὶ ὡς ἀλλαχοῦ ἔδειξα⁵, ὁ Ἰωάννης κατὰ τὸ διάστημα 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341 ἦτο ἀπλοῦς βασιλεὺς καὶ οὐχὶ αὐτοκράτωρ. Ἐδεῖ συνεπῶς κατὰ τὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα ἕτερον πρόσωπον νὰ ἔφερε τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα. Τοῦτο ἦτο ἡ βασιλομήτωρ Ἀννα, ἥτις, ὡς πιστεύω θὰ δυνήθω νὰ ἀποδείξω, καὶ τότε καὶ μετέπειτα μέχρι τῆς 8ης Φεβρουαρίου 1347 κατεῖχε τὴν θέσιν αὐτοκράτορος. διατηρήσασα μάλιστα τὸ προβάδισμα ἔναντι τοῦ Ἰωάννου Ε'.

Πρὶν ἐρυνήσω τὰ κατὰ τὴν νομικὴν ιδιότητα τῆς βασιλομήτορος ἀπὸ

1. Βλ. διεξοδικώτερον κατωτέρω σελ. 116 - 123, ἐξ ἀφορμῆς τῆς μεταξὺ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' ζωνηρᾶς πολεμικῆς, ἀμφοτέρων διεκδικούντων τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνελίκου.

2. Ο. L. P. Raybaud, *Le gouvernement*, σελ. 65 - 69. ἐκθέτων τὰ τῆς διαδογῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', δὲν ἀντιδιαστέλλει ἐπαρκῶς τὰς πολιτικὰς φύσεως πληροφορίας καὶ γεγονότα ἀπὸ τὰς ἐχούσας σχέσιν μὲ τὴν πολιτειακὴν ὑπόστασιν αὐτῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐμφανίζεται ποιά τις σύγχυσις εἰς τὰς ἐν πολλοῖς ἀξιολόγους καὶ ἐνδιαφερούσας ἀπόψεις του.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 218. Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 616, *Βραχία Χρονικά*, ἐκδ. Σπ. Α. Ἀμπρόσιου, σελ. 31 ἀρ. 15, σελ. 54 ἀρ. 29, σελ. 80 ἀρ. 47, σελ. 88 ἀρ. 52, Cod. Mosq. gr. 126, ἐνθ' ἄνωτ., ἀρ. 36 (ἐνταῦθα ἀντὶ 19 Νοεμβρίου ἀναγράφεται 20 Νοεμβρίου) καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου, σελ. 63 - 64 διὰ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν. Βλ. καὶ τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 190 - 193, ἐνθα καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος τῆς ἐν σπουδῇ ἀναγορεύσεως τοῦ Ἰωάννου Ε'.

4. Τὸ τυπικὸν τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς ἐκτίθεται εἰς τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 218 - 226. Τὸ εἰς τὴν δυσπρόσιτον ἐκδόσιν τοῦ Ch. L. Oparéy, *Τυπικὸν ἀναγορεύσεως βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος* -- εἰς ὃ ἔχουν προστεθῇ ἀναφωνήσεις πρὸς τὸν Μανουὴλ Β' Παλαιολόγον καὶ τὴν αὐγοῦσταν σύζυγόν του Ἐλένην ἐπανεξεδόθη ὑπὸ P. Schreiner, *Hochzeit und Krönung Kaiser Manuels II. im Jahre 1392*, B.Z. 60 (1967), σελ. 75 - 79.

5. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή*, σελ. 190 - 191.

15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347, ὃς ἤθελον νὰ ἐπισημάνω τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ παλαιότερον, ὅτε ὁ Ἀνδρόνικος Γ' τὴν νόσον ἐνόσησεν ἐκείνην τὴν σφοδρὰν¹ καὶ τελευτῆς ἐγένετο ἐγγύς, ἡ Ἄννα προωρίζετο νὰ ἀναλάβῃ τὴν θέσιν αὐτοκράτορος μετὰ πρωθυπουργὸν — κατὰ τὴν σημερινὴν ὀρολογίαν — τὸν Ἰωάννην Καντακουζηνόν². Ἡ Ἰάσις ὅμως τοῦ αὐτοκράτορος ἐματαίωσε τὸ πολιτικὸν τοῦτο σχῆμα, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐκ τῆς περαιτέρω ἀφηγήσεως συνάγεται, ἦτο τὸ πλεόν πρόσφορον διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς διαδοχῆς, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Γ' δὲν εἶχεν ἀποκτήσει εἰσέτι τέκνα. Μάλιστα οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ Καντακουζηνοῦ ἰσχυρίζοντο ὅτι τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ δίκαιον ἦτο νὰ ἀναγνωρισθῶν ὡς αὐτοκράτορες ἀμφοτέραι αἱ βασιλίσσαι, ἦτοι ἡ Ἄννα σύζυγος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' καὶ ἡ μήτηρ τούτου Ξένη, χήρα τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Θ'³, κατηγοροῦντες τὸν μέγαν δομέστικον ὅτι ἐπεδίωκε τὴν ἀναγνώρισιν μόνης τῆς Ἄννης ὡς αὐτοκράτορος, διότι αὕτη νέηλος οὕσα ἐσπερεῖτο ἀφωσιωμένων πολιτικῶν φίλων εἰς τρόπον, ὥστε ὁ Καντακουζηνὸς θὰ ἠδύνατο ἀνενόχλητος νὰ ἀσκῇ τὴν ἐξουσίαν⁴.

Ἀναμφιβόλως ἡ Ἄννα κατὰ τὸ διάστημα 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347 ἔσκει οὐσιαστικὴν ἐξουσίαν. Τὸ πρόβλημα εἶναι ὑπὸ ποίαν ιδιότητα: ἐπ' ὀνόματι τοῦ υἱοῦ της ὡς ἐπίτροπος, ἢ αὐτοτελῶς ὡς ἔχουσα καὶ ἡ ἰδία τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα;

Ἡδὴ πρὸ τριακονταετίας ὁ Fr. Dölger εἶχε διατυπώσῃ τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ Ἄννα πρὸ τοῦ 1347 «eine Zeitlang formell und effektiv das Hauptkaisertum ausgeübt haben muß»⁵. Ἀλλ' ὁ αὐτὸς σφδρὸς ἐρευνητής, ὅρ-

1. Τὴν ἀσθένειον ταύτην ἡ Ursula Borsch, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 177, χρονολογεῖ τὸν χειμῶνα 1330. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἠσθένησεν ἐν ἀκμῇ τοῦ χειμῶνος ὅντος καὶ ἡ αὐτοῦ ἀνέμενε τέκνον (βλ. τὴν ἐπομένην σημείωσιν), γεννηθὲν τὸν Ἰούνιον 1332, ἡ ἀσθένεια τοῦ αὐτοκράτορος πρέπει νὰ συνέβῃ μετὰ τὸν Δεκεμβρίον 1331 καὶ ἀρχῶν Μαρτίου 1332.

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 91. βασιλίδι μὲν τῇ γαμετῇ κατελείπατε τὴν ἀρχὴν οὕτω μὲν παιδὸς μητρὶ γεγεννημένη ὠδινούσῃ δέ· τῷ μεγάλῳ δὲ δομεστικῷ τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν καὶ τὸ παντὸς αὐτῷ ὑπαίκειν. Εἰς τὸ αὐτὸ γεγονὸς ἀναφέρεται καὶ τὸ χωρίον τοῦ Καντακουζηνοῦ, Α', σελ. 395 - 396, ἀναλυόμενον κατωτέρω, σελ. 100. Διὰ τὴν τεχνικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου διοικητῆς τῶν κοινῶν, βλ. R. - J. Loenertz, *Le chancelier*, Or. Chr. Per. 26 (1960), σελ. 279 - 282. Τὴν πληροφορίαν παραδίδει καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 440, ὅστις χρησιμοποιοῖ τὸν τεχνικὸν ὅρον ἐπίτροπος διὰ τὸν Καντακουζηνόν.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 92: ταῖς βασιλίαιν ἀμφοτέραις ἔδει τὴν ἀρχὴν συνδιασφῆναι καὶ μάλιστα ἐκείνῃ (sc. τῇ Ξένῃ), ὅτι ἀμφοτέρωθεν ἐκ τε παιδὸς καὶ τοῦ συνοίκου βασιλέως ἡ Ρωμαίων προσῆκε βασιλεία... Τὴν ἐντονὸν δυσἀρέσκειαν τῆς μητρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Ρίτας - Μαρίας - Ξένης ἐκ τῆς προκριθείσης λύσεως τονίζει καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, Α', σελ. 440 - 441. Βλ. καὶ Ursula Borsch, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 179 - 181.

4. Καντακουζηνός, Β', σελ. 92 - 93.

5. Dölger, B.Z. 38 (1938), σελ. 195.

μώμενος ἐκ τῆς θεωρίας του ὅτι ἦτο ἀδύνατος ἡ ταυτόχρονος ὑπαρξίς δύο νομίμων αὐτοκρατόρων ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, παρὰ τὰς ἀντιθέτους, σαφεῖς καὶ συχνάκις ἐπισήμους μαρτυρίας ἰδίᾳ ἐκ τῆς παλαιολογείου περιόδου, ἐκφράζεται ἀντιθέτως, δι' ὃ ἀλλαχοῦ ὁμιλεῖ περὶ Regentschaft ἢ Vormundtschaft τῆς Ἀννης¹.

Κατ' ἐμέ, τὸν βυζαντινὸν θρόνον κατεῖχον ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341 ἡ Ἀννα ὡς αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ Ἰωάννης ὡς ἀπλοῦς βασιλεύς. Ἀπὸ 19 Νοεμβρίου 1341 (ἀναγόμεναι καὶ στέψαι τοῦ Ἰωάννου εἰς αὐτοκράτορα) μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347 ἤρξαν ὁμοῦ Ἀννα καὶ Ἰωάννης Ε' ὡς αὐτοκράτορες ἀμφότεροι.

Παραθέτω πρῶτον τὰς μαρτυρίας, ἐξ ὧν ἐμφαίνεται ἡ ἐνεργὸς καὶ οὐσιαστικὴ ἀνάμιξις τῆς Ἀννης εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν, ἀκολούθως δὲ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται, κατ' ἐμέ, ἡ αὐτοκρατορικὴ ιδιότης τῆς Ἀννης, βάσει τῆς ὁποίας καὶ ἐνήργει.

Ἐκ συζητήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ μετὰ πρεσβείας τῆς μερίδος τῶν Παλαιολόγων καθίσταται δῆλον ὅτι ἡ Ἀννα δικαιῶται νὰ ἀσκῇ τὴν ἐξουσίαν. Ὁ Καντακουζηνὸς ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ ἄρχοντες θέτουν φραγμοὺς εἰς τὴν αὐτοκράτειραν κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων τῆς², ἐνῶ οἱ ἐκπροσωποῦντες τὴν παράταξιν τῶν Παλαιολόγων βεβαιοῦν ὅτι αὐτὴ τῶν πραγμάτων οὐδὲν ἀποκρύνεται πρᾶττει, πάντων δὲ οὐλερόντων ἀκριβῶς³ (ἔτ. 1343).

Συνήθεις εἶναι αἱ ἐκφράσεις ὡς ἀκολούθως :

Καντακουζηνός, Β', σελ. 183 : οἱ ἐν Βυζαντίῳ τὰ βασιλίδος διοικοῦντες...

Αὐτόθι, σελ. 184 : αἱ πόλεις... πρὸς βασιλίδα συναπέστησαν...

Αὐτόθι, σελ. 187 : τῶν τὰ βασιλίδος ἡγεμένων...

Αὐτόθι, σελ. 195 : πᾶσαι (sc. αἱ πόλεις) πρὸς βασιλίδα συναπέστησαν...

(5 Μαρτίου 1342).

Αὐτόθι, σελ. 199 : ἅπαξ καὶ δις πρὸς βασιλίδα πρεσβεύσασθαι περὶ εἰρήνης...

Αὐτόθι, σελ. 203, ἡ Ἀννα φέρεται λέγουσα : εὐνοίας δὲ ἔνεκα τῆς πρὸς ἐμὲ καὶ βασιλέα τὸν υἱόν... (ἔτ. 1342).

Αὐτόθι, σελ. 273 : τὸ Περιθεώριον ὑπὸ βασιλίδα ἔτι τελοῦν... (ἔτ. 1343).

Αὐτόθι, σελ. 436 : Μομιτζίλος... ὁμοίως Καντακουζηνοῦ τε ἀφίστατο τοῦ βασιλέως καὶ Ἀννης τῆς βασιλίδος...

1. *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches bearbeitet* von Fr. Dölger, 5. Teil: Regesten von 1341 - 1453 unter verantwortlicher Mitarbeit v. P. Wirth, Μόναχον 1965, σελ. V.

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 470.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 472. Τὴν συνεργασίαν μετὰ τὴν αὐτοκράτειραν ἐπὶ τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων θεωρεῖ ὡς αὐτονόητον ὁ Καντακουζηνός πρὸ τῆς ρήξεώς του μετὰ τὴν ἄρχουσαν δυναστείαν. Καντακουζηνός, Β', σελ. 83.

Αὐτόθι, σελ. 485 : *τὴν φυλακὴν τῆς πόλεως* (= Ἀδριανουπόλεως) *παρὰ βασιλίδος ἐπιστεύθη*... (ἔτ. 1344).

Αὐτόθι, σελ. 584 : *βασίλῃς δὲ ἐπεὶ ἑώρα μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν αὐτῇ περιλειπομένην*... (ἔτ. 1346).

Σημειῶ περαιτέρω παραπομπὰς εἰς τὴν Ἱστορίαν, οὐσιαστικῶς ἐπέχουσιν θέσιν Ἀπομνημονευμάτων, τοῦ αὐτοκράτορος - ἱστορικοῦ¹ καὶ εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ συγχρόνου Νικηφόρου Γρηγοῤῥ², ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ διαρκούσης τῆς ἀνηλικότητος τοῦ Ἰωάννου Ε' πρωτεύουσα θέσις τῆς Ἀννης εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, πηγάζουσα, κατ' ἐμέ, ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς ὡς αὐτοκράτορος καὶ δὴ κατέχοντος τὴν πρώτην θέσιν.

Τὸ θέρος τοῦ 1341, καὶ δὴ περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου ἀρχὰς Ἰουλίου, συνῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἡ σύγκλητος, διὰ τὴν ἐξετάσῃ τὴν περίπτωσιν τοῦ Σισμάνου³. υἱοῦ τοῦ ἄλλοτε βασιλέως τῆς Βουλγαρίας Μιχαὴλ Γ' Σισμάν (1323 - 1330) — μνημονευομένου ἄνευ τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν — ὅστις ἐζήτησε πολιτικὸν ἄσυλον εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ἐκδοσιν ἤξιον ὁ βασιλεὺς τῆς Σερβίας Στέφανος Δουσάν. Τῆς συνεδριάσεως προέστατο ὁ πατριάρχης, παρίστατο δὲ καὶ ἡ αὐτοκράτειρα. Ὁ μετέχων τῆς συσκέψεως Ἰωάννης Καντακουζηνός, μέγας τότε δομέστικος, δυσηρεστήθη ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς ἐτέρου ἀξιωματοῦχου, τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης Γεωργίου Χούμνου, διατυπώσαντος δημοκρατικωτέρως ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀκολουθητέαν κατὰ τὴν συνεδρίαν διαδικασίαν. Ὁ μέγας δομέστικος διεμαρτυρήθη πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν, διότι αὕτη δὲν ἐπενέβη καὶ δὲν ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν τάξιν τὸν Χούμνον, ὡς ὥφειλε νὰ εἶχε πράξει κατὰ τὴν γνώμην του⁴. Ἐκ τῆς ἀφηγήσεως, μὴ ἀποσιωπούσης πρᾶξιν μειωτικὴν τοῦ γοήτρου τοῦ Καντακουζηνοῦ, προβάλλει εὐθέως καὶ ἐναργῶς ἡ προέχουσα θέσις τῆς αὐτοκρατείας⁵, τῆς ὁποίας ἡ παρουσία εἰς συνεδρίασιν τῆς συγκλήτου μόνον ἐξ ἐπισήμου ιδιότητος δικαιολογεῖται.

1. Καντακουζηνός, Β', σελ. 30, 58, 64, 76, 87, 180, 183, 184, 188, 189, 190, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 208, 209, 210, 211, 215, 219, 221, 222, 223, 224, 290, 300, 305, 307, 308, 309, 312, 315, 321, 324, 337, 372, 395, 397, 406, 411, 412, 432, 433, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 443, 444, 445, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 468, 470, 472, 473, 478, 483, 484, 486, 491, 494, 496, 497, 498, 505, 512, 522, 525, 539, 540, 544, 552, 554, 560, 563, 572, 583, 584, 585, 591, 593, 599, 601, 602, 603, 604, 607, 614.

2. Νικηφόρος Γρηγοῤῥας, Β', σελ. 595, 599, 611, 614, 643, 644, 674, 702, 711, 735, 736, 739, 741, 742, 748, 753, 756, 760, 761, 762, 764, 767, 769, 773, 775, 776, 777, 779, 780, 781, 782, 783.

3. Ὁ Σισμάν ἦτο υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Γ' Βουλγαρίας καὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως Σερβίας Στεφάνου, κατέφυγε δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1341.

4. Καντακουζηνός, Β', σελ. 20 - 26.

5. Οὕτω Καντακουζηνός, Β', σελ. 20· *ἔδει δὲ τὴν σύγκλητον συναλθοῦσαν βουλευσασθαι ἅμα βασιλίδι*... σελ. 21 *οἰόμενος δὲ* (sc. ὁ Καντακουζηνός) *τὴν βασιλίδαν ἢ τὸν*

Ἡ Ἄννα ἐμφανίζεται ἁρμοδίᾳ διὰ τὴν ἀπονομὴν ἀξιωμαμάτων¹, προνόμιον ἀνῆκον εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Καὶ αὕτῃ ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Ἰωάννου Ε' φέρεται ἀποφασισθεῖσα ὑπὸ τῆς βασιλίδος καὶ τῆς συγκλήτου².

Μεταξὺ τῶν καθηκόντων τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος εἶναι καὶ ἡ προάσπισις τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἡ μέριμνα διὰ τὴν ἀδιατάρακτον πορείαν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Ὡς προσφυῶς γράφει πρὸς τὸν τελευταῖον βυζαντινὸν αὐτοκράτορα ὁ νομοφύλαξ καὶ διάκονος Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός ὁ βασιλεὺς... ἔστι δὲ βάσις καὶ ὁρθῶν δογμάτων τῇ ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ καὶ κατὰ τοῦτο καὶ ἐκδικητὴς καὶ δεγνέστωρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ καλεῖται καὶ ἔστιν ὁ βασιλεὺς καὶ τῆς ὑγιᾶς καὶ ἀφραινοῦς πίστεως προμάχος...³.

Ἡ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν συγκλονίσασα ἀμφοτέρως τὰς πολιτικὰς παρατάξεις ἔρις τῶν Ἰουχαστῶν μοναχῶν πρὸς τοὺς Βασιλάμ καὶ Γρηγόριον Ἀκίνδυνον⁴ ἀπησχόλησε τὰς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς εἰς

πατριάρχην (οὗτος γὰρ ἤδη προΐστατο τῆς βουλῆς) πρὸς ὁρμήν τὸν Χοῦμρον ἀπελάσειν τοῦ βουλευτηρίου ἢ λόγοις ἐπιπλήξιν τῆς ἀκαίρου γλωσσαλγίας... σελ. 26· οὗθ' ἡ βασιλίς οὐτ' αὐτός (sc. ὁ πατριάρχης) ἠγανακτήσατε πρὸς τὴν ἀναισχυντίαν...

1. Καντακουζηνός, Β', σελ. 99. Ὁ τότε παραινούμενος Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος λέγει πρὸς τὴν Ἄνναν: οὐ μόνον τὴν ἐμοὶ παρεσχημένην νῦν ἀρχὴν ἀλλὰ καὶ πάσας ὕσας ἄρχοντας Ρωμαῖοι οὐ παρὰ μέγαλον δομεστίον, παρὰ σοῦ δι' χορηγεῖσθαι πᾶσι... (πρὸ τῆς 28 Αὐγούστου 1341, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ Χρονικοῦ Cod. Mosq. gr. 426, ἐνθ' ἀνωτ., ἀρ. 34 καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου, αὐτόθι, σελ. 61 - 62). Καντακουζηνός, Β', σελ. 183: τοὺς ἐν ἀπάσiais (sc. πόλεσι) δὲ ἄρχοντας συναγαγόν, οἱ παρὰ βασιλίδος ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὰς ἀρχάς... Βλ. καὶ Καντακουζηνόν, Β', σελ. 218, 185. — Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 741: ὁ Ἰωάννης Βατάτζης τὴν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιτροπείαν χρήμασι μακροῖς ὠνησάμενος πρὸς τῆς βασιλίδος ἐκεῖσε πέμπεται Ἄννης... Λέγεται ἐπίσης ὅτι ἡ γυνὴ τοῦ Ἀποκαύκου, δολοφονηθέντος τὴν 11ην Ἰουλίου 1345, τὸ ἐνδόσημον πρὸς τῆς βασιλίδος Ἄννης λαβοῦσα ὀργάνωσε τὴν τιμωρίαν τῶν ἐνόχων (Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 736), ἄλλος δὲ ἀνὴρ, Φακωλάτος ὀνόματι, εἶχε λάβει ἄδειαν πάλιν παρὰ τῆς Ἄννης, ὅπως διατηρῇ προσωπικὴν φρουράν (Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 773· ἀρχαὶ 1347). Ὁ Καντακουζηνός, Β', σελ. 144 - 145 ἀναφέρει ὅτι διὰ τὰς κατὰ τὸ ἔτος 1343 διεξαχθείσας διαπραγματεύσεις ἤρουντο πρέσβεις ἐκ βασιλίδος μὲν καὶ τῆς συγκλήτου ὁ Πεπαγωμένος καὶ ὁ Συνοδινός, παρὰ δὲ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ πατριάρχου...

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 218.

3. Ἐξδ. Σπ. Αἰμ. π. ο.υ, *Παλαιολογία καὶ Πελοποννησιακά*, τόμ. Α', Ἀθήναι 1912 - 1923, σελ. 124.

4. Περὶ τῆς ἱσυχαστικῆς ἔριδος καὶ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως αὐτῆς πρὸς τὰ πολιτικὰ γεγονότα καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα τῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ περὶ τῶν πρωτοστατησάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, λίαν διαφωτιστικὸν εἶναι τὸ ἔργον τοῦ J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Παρίσι 1952. Χρήσιμον συμβολὴν ἀποτελεῖ καὶ ἡ μελέτη τοῦ Κ. Κόρρη, Ὁ Κόπριος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ὑάκινθος (1315 - 6) καὶ ὁ ρόλος του εἰς τὸν ἀντιταλαμικὸν ἀγῶνα, Κυπριακὰ Σπουδὰς 25 (1961), σελ. 89 - 122.

τρόπον, ὥστε ἡ Ἄννα ὡς αὐτοκράτειρα ὑπεχρεώθη ἐπανειλημμένως νὰ λάβῃ θέσιν εἰς τὰ ἀνακύψαντα προβλήματα. Ὁ πατριάρχης εἰς ἐγκύκλιόν του τονίζει πόσον πολλή καὶ μεγάλη γέγονεν ἡ φροντίς καὶ τῇ θεοστεγεῖ κροατίστῃ καὶ ἀγία μου δεσποίνῃ καὶ τῷ θεοδωρήτῃ καὶ κοσμοποθήτῃ ταύτης βλαστῷ τῷ κρατίστῳ καὶ ἀγίῳ μου αὐτοκράτορι ὡς καὶ σεπτὰ τούτου χάριτι ἀπολυθῆναι προστάγματα τῆς ἀγίας βασιλείας αὐτῶν...¹.

Οἱ διαφωνοῦντες ἐπὶ τῶν δογματικῶν ζητημάτων ἀντίπαλοι (Γρηγόριος Παλαμᾶς κυρίως καὶ Γρηγόριος Ἀκινδυνος) καὶ οἱ ἱεράρχαι ἀπευθύνουν πρὸς τὴν Ἄνναν ὑπομνήματα, ζητοῦντες καὶ τὴν λήψιν μέτρων κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων. Κατὰ τὸ ἔτος 1346 ἀρχόμενον, ὁ πατριάρχης ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Ἄνναν ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα² τοῦ Τόμου τοῦ συνταχθέντος τῷ 1341³.

Τὸ ἀντιπαλαμικὸν τοῦτο ἔγγραφον ἀντέκρουσεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς δι' ὑπομνήματος⁴ ἀπευθυνθέντος πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν (1346), τὴν ὁποίαν δι' ἄλλης ἐπιστολῆς (1346)⁵ συγχαίρει διὰ τὴν ἔναντι τοῦ Ἀκινδύνου στάσιν της. Οἱ ζητοῦντες τὴν παραπομπὴν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' εἰς δίκην ἐπὶ παραβάσει τῶν κανόνων καὶ τῶν δογμάτων ἀρχιερεῖς, οἵτινες εἶχον τεθῆ ὑπ' ἐκείνου εἰς ἀργίαν, ἀπηύθυναν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ἄνναν⁶, ἥτις πράγματι καὶ συνεκάλεσε τὴν σύνοδον τῆς 2ας Φεβρουαρίου 1347. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθωνῖται μοναχοὶ παρενέβησαν ὑπὲρ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπευθυνθέντες πάλιν πρὸς τὴν Ἄνναν⁷.

1. Πατριαρχικὸς λόγος δι' οὗ ἀποκηρύττει τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς αὐτοῦ σπουδαστάς καὶ ὁμόφρονάς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας, P.G., τόμ. 150, στ. 891 - 894 (μετὰ τὸν Νοέμβριον 1344). Πρβλ. ὡσαύτως πατριαρχικὸν ἔγγραφον πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἄθω, ἐνθα λέγεται, *δέον ἐκρίθη καὶ τῇ κρατίστῃ καὶ ἀγίᾳ μου δεσποίνῃ... κρατηθῆναι τοῦτον* (sc. τὸν Βαρλαάμ· Νοέμβριος 1344), ἐν ΜΜ, τόμ. Α', σελ. 241.

2. Ἐγκώμιον Παλαμᾶ ὑπὸ πατριάρχου Φιλοθέου, P.G., τόμ. 151, στ. 612.

3. Τὴν 10ην Ἰουνίου 1341, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', ἔλαβε χώραν σύνοδος κατὰ δικάσασα τὰς δοξασίας τοῦ Βαρλαάμ. Τὸν Αὐγούστον τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνεκροτήθη νέα σύνοδος καὶ ἀκολούθως ἐξεδόθη τὸν Αὐγούστον 1341 ὁ Τόμος τῆς συνόδου, εὐνοῶν τὸν Παλαμᾶν. Ἀμφοτέρων τῶν συνόδων γίνεται μνηεῖα εἰς Τόμον τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ', ἀναγόμενον εἰς τὸ ἔτος 1345 (P.G., τόμ. 150, στ. 900 - 903), ἐνῶ εἰς τὸν ἐκδοθέντα τῷ 1347 μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Κατακουζηνοῦ τόμον, ἡ σύνοδος τοῦ Αὐγούστου 1341 ἀποσιωπᾶται. Βλ. τὴν νεωτέραν ἔκδοσιν τοῦ Τόμου ὑπὸ J. Meyendorff, *Le tome synodal de 1347*, Zbornik Radova, Βυζαντινοῦ Ἰνστιτούτου Βελιγραδίου 8, 1 (1963), σελ. 209 - 227.

4. Βλ. J. Meyendorff, *Introduction*, σελ. 374 - 375 τὸ κείμενον, ἀνέκδοτον.

5. Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἄνναν εἰς τὰ σχόλια τῆς ἐκδόσεως (Βόννης) τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά, Β', σελ. 1282 - 1283 = P.G., τόμ. 148, στ. 1010 - 1012.

6. Ἡ ἀναφορὰ P.G., τόμ. 151, στ. 767 - 770, Καντακουζηνός, Β', σελ. 603 - 604.

7. Δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Παλαμᾶ πρὸς Μακάριον ἐκ τοῦ Cod. Coisl. 99, f. 178^v, παρὰ J. Meyendorff, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 115, σημ. 91.

Πλήν τῆς εἰς τὴν βασιλίδα ἀναγνωριζομένης ἀρμοδιότητος, ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ χρησιμοποιουμένη ὁρολογία κατὰ τὰς προσφωνήσεις, ἀντιστοιχοῦσα ἀπολύτως πρὸς τὴν ἑναντι τοῦ αὐτοκράτορος χρησιμοποιουμένην. Ἀποκαλεῖται ἀγία, κρατίστη καὶ δέσποινα¹, ἀκριβῶς ὡς ὁ βασιλεύων αὐτοκράτωρ ἀντιστοίχως.

Ἡ Ἄννα ἐπενέβη παρὰ τῷ πατριάρχῃ ἀξιόσωσα τὴν ματαίωσιν τῆς εἰς διάκονον χειροτονίας τοῦ Ἀκινδύνου², παλαιῦ μαθητοῦ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἀναζητοῦντος μέσῃν ὁδὸν εἰς τὴν ἔριν Ἑσυχαστῶν καὶ ὁπαδῶν τοῦ ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βαρλαάμ. Ὁ πατριάρχης, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν σύστασιν, προέβη εἰς τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἀκινδύνου (1344 ;)³, ἀλλ' ἡ Ἄννα χορῆται καὶ αὕτη λυσιτελεῖς καὶ δικαίως τῇ ἐξουσίᾳ καὶ τὸν ἐν ἱερατείᾳ γενόμενον Ἀκινδύνον ἐξωθεῖ τῆς ἱερέας Ἐκκλησίας...⁴.

Ἀκολουθοῦσα παλαιὰν παράδοσιν τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων παρισταμένων εἰς συνεδριάσεις ἐκκλησιαστικῶν συνόδων, ἡ αὐτοκρατορία παρέστη αὐτοπροσώπως⁵ εἰς τὴν σύνοδον, ἣν συνεκάλεσε τὴν 2αν Φεβρουαρίου 1347, ἵνα ἐπιληφθῇ τῆς ἐξετάσεως τῶν δογματικῶν πεποιθήσεων τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ'⁶. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν, ἡ σύγκρουσις

1. Βλ. εἰδικώτερον περὶ τῆς ὁρολογίας κατωτέρω, σελ. 104.

2. Τὸ ἐπεισόδιον γνωρίζομεν ἐκ τοῦ συνοδικοῦ τόμου τοῦ 1347, ἀποδίδοντος, ὡς γνωστόν, τὰ γεγονότα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῶν Καντακουζηνῶν (Meyendorff, *Le tome synodal*, σελ. 209 κέ. καὶ εἰδικώτερον, σελ. 216, § 8) καὶ ἐξ ἐπιστολῶν προσωπικοτήτων τῆς παλαμικῆς παρατάξεως. Βλ. ἀποσπάσματα ἀνεκδότων ἐπιστολῶν παρὰ Meyendorff, *Introduction*, σελ. 113, σημ. 80 τοῦ Ἰωσήφ Καλοθέτου πρὸς τὸν Σάββαν καὶ σημ. 84 τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πρὸς Μακάριον. Ὁσαύτως ἐγκώμιον Παλαμᾶ ὑπὸ πατριάρχου Φιλοθέου, P.G., τόμ. 151, στ. 605. Εἰδικῶς περὶ τῆς διαφωνίας τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ πατριάρχου διὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἀκινδύνου, Meyendorff, αὐτόθι, σελ. 112 κέ., 115 κέ.

3. Τὴν χρονολόγησιν τῆς χειροτονίας τοῦ Ἀκινδύνου τῷ 1344 ὑποστηρίζει ὁ Meyendorff, αὐτόθι, σελ. 113, σημ. 80 καὶ τῷ 1346 ὁ M. Jugie ἐν *Dictionnaire de Théologie Catholique*, τόμ. 11, 2 (1932), στ. 1787.

4. Συνοδικὸς τόμος 1347 παρὰ Meyendorff, *Le tome synodal*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 216, § 8 καὶ ἐγκώμιον Παλαμᾶ ὑπὸ Φιλοθέου, P.G., τόμ. 151, στ. 605, Πρόσταγμα τοῦ Ἰωάννου Σ' παρὰ Zachariae, *JGR*, τόμ. Γ', coll. V, ἀρ. 49, σελ. 699 (Dolger, *Regesten*, ἀρ. 2917· Μάρτιος 1347).

5. Δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες περὶ συμμετοχῆς τῆς Ἄννης εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Αὐγούστου 1341. Πάντα τὰ συναφῆ κείμενα ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ'. Πλείονα κατωτέρω, σελ. 122 κέ.

6. Συνοδικὸς τόμος 1347, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 217, § 9 κέ.: *Συγκαλεῖ τοίνυν ἡμᾶς* (ὁμιλοῦν οἱ μητροπολίται) *ἐν τῷ θεοφρονήτῳ παλατίῳ ὁλόκληρον ὄντας σύνοδον, πρὸς δὲ καὶ τὸν τοῦ ἁγίου ὄρους σεβασμιώτατον πρῶτον... καὶ προκαθίσασα μετὰ τοῦ ἱερασμιωτάτου υἱοῦ αὐτῆς τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντορος καὶ βασιλέως κροῦ Ἰωάννου... Ὁ Καντακουζηνός, Β'*, σελ. 604 δηλοῖ ὅτι ἡ σύνοδος συνεκλήθη *κελενοῦσης βασιλίδος καὶ προκαθη-*

τῆς Ἀννης πρὸς τὸν ἀρχιερέα ἀνεφύη κατόπιν τῶν πατριαρχικῶν ὑποδείξεων, ὅπως ἐπέλθῃ συνεννόησις μετὰ τὸν Καντακουζηνόν (1346)¹. Ὅπως δὲ ποτε, διὰ τὴν ἀνεύρωσιν παρὰδειγμα συγκαλήσεως ἐκκλησιαστικῆς συνόδου ὑπὸ βυζαντινῆς ἡγεμονίδος καὶ αὐτοπρόσωπον παρουσίαν αὐτῆς, πρέπει νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τοὺς χρόνους Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, ἥτις παρεκάθησε μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς κατὰ τὴν τελικὴν συνεδρίαν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς καὶ συνυπέγραψε τὸν ὑπὸ τῆς συνόδου ἐκδοθέντα ὅρον². Ἡ Ἀννα εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἐνήργησεν ὥς οἱ κατέχοντες τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα βυζαντινοὶ ἡγεμόνες.

Εἶναι ἤδη ἐντυπωσιακὴ ἡ συρροὴ τῶν πάσης φύσεως μαρτυριῶν, λίαν εὐγλωττων διὰ τὴν προέχουσαν θέσιν τῆς Ἀννης. Ἀλλὰ πέραν τούτων σαφῆ στοιχεῖα δεικνύουν ὅτι ἡ βασιλομήτωρ παρεκάθητο εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον ὡς φορεὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος καὶ δὴ ὅτι εἶχε τὸ προβάδισμα ἔναντι τοῦ υἱοῦ τῆς.

Σύντομος προσλαλιά τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς στέψεως τοῦ Ἰωάννου Ε' τὴν 19ην Νοεμβρίου 1341, γνωστῆς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν³, ἐπιβεβαιοῖ ἐπισήμως διὰ τῶν πατριαρχικῶν χειλέων τὰ ἀνωτέρω. Ἡ προσφώνησις ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Ἀνναν καὶ μόνον περὶ τὸ τέλος γίνεται βραχὺς λόγος περὶ τοῦ μικροῦ ἡγεμόνος, δεχομένου τὴν πατριαρχικὴν εὐλογίαν. Ὁ πατριάρχης λέγει: *Γένοιτό σοι παρὰ Θεοῦ πᾶν ἀγαθόν, ὃ παντ' ἀρίστη μοι καὶ θειοτάτη δέσποινα, ὅτι τὴν βασιλείαν ἐκόσμησας ἀρετῇ. . . καὶ οὕτως ἡμέροις ἄγεις τὴν ἀρχὴν καὶ ὁ βασιλεὺς στέφανος τῷ τῆς ἀρετῆς ἡρμοσμένος στεφάνῳ κοσμεῖν τὴν κορυφὴν*⁴. . . *ἀξιοῦσα μὴ τῷ τῆς ἀρχῆς σχήματι μᾶλλον ἢ τῷ τῆς ἀρετῆς ἀξιώματι ἄρχειν ἀνθρώπων. . .*⁵, *τὸ διὰ σοῦ Θεοῦ παρὰ Θεοῦ εὐδαιμονία διοικεῖσθαι καὶ σῶζεσθαι. . .*⁶ *οὐκοῦν ἄσβεστόν σοι κατὰ παντὸς αἰῶνος εἶη τὸ κλέος, ὅτι μετὰ τοιαύτης ἀρετῆς βασιλεύεις ἀνθρώπων. . .*⁷.

μὲν ἡ βασιλίδος καὶ τοῦ υἱοῦ βασιλέως τὴν ἐξέτασιν τῶν δογμάτων ἐποιεῖτο. . . Περὶ τῆς αὐτῆς συνόδου βλ. Καντακουζηνόν, Β', σελ. 603 - 604, 606 - 607, Νικηφόρον Γρηγοράν, Β', σελ. 783, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 31 (1965), σελ. 338, ἀρ. 46 καὶ σελ. 366 - 367 σχόλια τῶν ἐκδοτῶν R. - J. Loenertz - P. Schreiner ὡς καὶ Meyendorff, *Introduction*, σελ. 119 - 120.

1. Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 760 - 762, 780.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 22 κέ.

3. Ἐξεδόθη ἐκ τοῦ Paris. Coisl. gr. 286, f. 164^v - 168^v ὑπὸ τοῦ P. Ioannou, *Johannes XIV. Kalekas Patriarch von Konstantinopel, unedierte Rede zur Krönung Joannes' V.*, Or. Chr. Per. 27 (1961), σελ. 38 - 45.

4. Αὐτόθι, σελ. 43₁.

5. Αὐτόθι, σελ. 43₁₇.

6. Αὐτόθι, σελ. 43₂₀.

7. Αὐτόθι, σελ. 44₂₂.

Μετά τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' παρέχεται καὶ εἰς τὴν Ἄνναν ὅρκος πίστεως, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν κατὰ πᾶσαν εἰς τὸν θρόνον ἐναλλαγήν, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ὑστέραν περίοδον, νὰ ὑμνύουν οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ κρατικοὶ λειτουργοὶ πίστιν εἰς τὸν νέον ἡγεμόνα (ἓνα ἢ πλείονας) τὸν φέροντα τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα¹. Ὁ κανὼν οὗτος ἐφηρμόσθη καὶ κατὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', ὡς διαπιστοῦται ἐκ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Οὗτος ἀποκρούει τὴν κατηγορίαν τοῦ ἐπιόρκου, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι δὲν εἶχεν ὁμώσει τοὺς πρὸς βασιλίδαν... καὶ βασιλέα τὸν υἱὸν ὀρκους...². Ἀλλ' ἐὰν ἡ Ἄννα δὲν εἶχε τὴν ἐπίσημον ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος, θὰ ἦτο ἀδιανόητος ἡ ἀξίωσις καὶ παροχὴ εἰς αὐτὴν ὅρκου πίστεως ἐκ μέρους τῶν ἀξιωματιούχων, ἐνῶ εἰς τὰς περιπτώσεις ἀνηλικιότητος αὐτοκράτορος, καθ' ὅσον τὴν ἀντιβασιλείαν ἔσκει ὀλιγομελὲς συμβούλιον ἐπιτρόπων, οὐδέποτε συνέβη νὰ δοθῇ πρὸς αὐτοὺς ὅρκος πίστεως παρὰ τῶν λοιπῶν κρατικῶν λειτουργῶν.

Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν Ἄνναν εἶναι γνωστὸν ὅτι αὐτὸς ὁ Καντακουζηνὸς εἶχεν ἀναλάβει πρωτοβουλίαν πρὸς παροχὴν ὅρκου πίστεως ἐκ μέρους τῶν ὑπηκόων, ὅτε τὸν χειμῶνα τοῦ 1331/32 εἶχεν ἀσθενήσει σοβαρῶς ὁ τότε αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Γ'³. Ὁ μέγας δομέστικος, στενότατα συνδεδεμένος μὲ τὸν αὐτοκράτορα, φοβούμενος ἐπικείμενον τὸν θάνατον ἐκείνου, ὀρκους προσέταξε γενέσθαι κατὰ τὸ ἐπικρατήσαν ἐξ ἀρχῆς ἔθος ἐπὶ τῇ τοῦ βασιλείως τελευτῇ, καὶ ἐγένοντο ἐπὶ τοῖσδε, σ τ έ ρ γ ε ι ν Ἄ ν ν α ν τ ῆ ν β α σ ι λ ί δ α κ υ ρ ί α ν καὶ δ ε σ π ό ζ ο υ σ α ν τ ῶ ν π ρ α γ μ ά τ ω ν καὶ τ ῆ ν π ί σ τ ι ν αὐ τ ῇ κ α θ α ρ ἄ ν καὶ ἄ δ ο λ ο ν τ η ρ ε ῖ ν... π ε ρ ί θ ε σ θ α ι δὲ πάντα καὶ μεγάλῳ δομεστίκῳ⁴.

Ἀξία προσοχῆς εἰς ἀμφότερα τὰ χωρία ἡ ἐπιλογή τῶν λέξεων π ί σ τ ι ε

1. Καντακουζηνός, Α', σελ. 395 - 396 (βλ. εὐθὺς κατωτέρω τὸ χωρίον) καὶ Β', σελ. 91· ὥσπερ ἔθος τελευτῶσι τοῖς βασιλεῦσι τοῖς ἐπολειπομένοις τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν πίστιν βεβαίαν παρὰ τῶν ὑπηκόων βοηθόμενος ποιεῖν, ὀρκους ἐκθείς, πάντα δι' αὐτῶν ἐκέλευε τὴν πίστιν ἐμπεδοῦν. Βλ. Ν. S y n o n o s, *Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle*, REB 9 (1951), σελ. 106 - 142 καὶ Σπ. Τρωιάνου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν παρεχομένων ἐγγυήσεων, ἐνθ' ἄνωγ', σελ. 130 - 132 περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὅρκου εἰς τὸν βυζαντινὸν πολιτικὸν βίον.

2. Καντακουζηνός, σελ. 452 - 453.

3. Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 93.

4. Καντακουζηνός, Α', σελ. 395 - 396. Εἰς τὸ αὐτὸ γεγονὸς ἀναφέρεται καὶ τὸ χωρίον Καντακουζηνοῦ, Β', σελ. 91, μὲ τὸ ἴδιον ὡσαύτως περιεχόμενον. Συντομωτέρη ἡ παρὰ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Α', σελ. 439 - 440 διατύπωσις περιέχει τὴν καίριαν φράσιν: ὁμώσει πάντας Ῥωμαίους, σέβας ἀποδιδόναι τῇ τε συζύγῳ δεσποίνῃ... καὶ ἅμα τῷ τεχθισομένῳ παιδί, ὅσα καὶ βασιλεῖ, εἰ ἄρρεν ἔσται... Τὴν παροχὴν ὅρκων ἀμοιβαίως ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὴν βασιλίδαν πρὸς τὴν τοῦ πατριάρχου ἀφ' ἑτέρου μαρτυρεῖ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 595₁₁. Βλ. καὶ Νικηφόρον Γρηγορᾶν, Β', σελ. 611₂.

καὶ εὐπειθία ἐκφράζουσα διάφορον οὐ μόνον ἠθικὴν ἀλλὰ καὶ νομικὴν σχέσιν. Οἱ ὑπῆκοοι ὀφείλουσιν εἰς μὲν τὴν Ἄνναν λαμβάνουσιν τὴν θέσιν αὐτοκράτορος πίστιν, εἰς δὲ τὸν Καντακουζηνὸν ἀναλαμβάνοντα τὴν φροντίδα τῶν κοινῶν εὐπειθειαν. Δι' ὃ τὸν ὅρον πίστιν χρησιμοποιοεῖ καὶ εἰς τὴν προσωπικὴν του περίπτωσιν, ὅταν αὐτοανекηρύχθῃ αὐτοκράτωρ τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1341, ὅτε ὅρκων προτεθέντων, πάντες ὡμνουν μεγάλῳ δομestικῷ εὐνοίᾳ εἶναι μόνῳ καὶ τὴν πίστιν ἁδολογῶν αὐτῷ καὶ καθαρὰν τηρήσειν¹. Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ χρῆσις τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς φραστικῆς διατυπώσεως πρὸς δῆλωσιν τῆς παροχῆς ὅρκου πίστεως πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, ἀνταπαιτητὴν αὐτοκράτορα, καὶ τὴν Ἄνναν, δικαιολογούμενη βεβαίως μόνον εἰς ἣν περίπτωσιν ἡ Παλαιολογίνα εἶχε τὴν αὐτὴν ιδιότητα, δηλονότι τὴν αὐτοκρατορικὴν.

Τὸ εἰς δεδομένην στιγμὴν ἐπικρατοῦν πολιτικὸν καθεστῶς ἀντανακλᾶται κατὰ τὸν ἐπισημότερον τρόπον εἰς τὴν τιτλοφορίαν τῶν ἡγεμονευόντων, διαπιστουμένην αὐθεντικῶς εἴτε ἐξ ἐπισήμων κειμένων εἴτε ἐξ ἄλλων αὐθεντικοῦ πάλιν χαρακτῆρος μνημείων. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ἄννης καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς ἡ τύχη μᾶς ἠνιόησε καὶ διέσωσεν ἀρκετὰ τοιαῦτα στοιχεῖα.

Πρῶτον γνωρίζομεν ἐπακριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς εὐφημίας καὶ τῆς μνήμης κατὰ διάφορα χρονικὰ σημεῖα τῆς περιόδου 15 Ἰουνίου 1341 - ἀρχῶν 1347. Διὰ τοῦ ὅρου εὐφημία δηλοῦται ἡ καθ' ὠρισμένον ἐπίσημον τύπον ἀναφώνησις τοῦ βυζαντινοῦ ἡγεμόνος κατὰ τὰς κοσμικὰς τελετάς, διὰ δὲ τοῦ ὅρου μνήμη ἡ μνημόνευσις τούτου εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἱεροτελεστίας πάλιν συμφώνως πρὸς ἐπισήμως καθωρισμένον τύπον. Ὁ Καντακουζηνὸς ἐπανέρχεται ἐμφαντικῶς εἰς τὸ θέμα, διότι διὰ τοῦ τύπου τῆς εὐφημίας καὶ μνήμης ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν νομιμόφροναν στάσιν του ἔναντι τῆς Παλαιολογοῦ δυναστείας. Ὡς γνωστόν, ὁ μέχρι τότε μέγας δομestικός τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1341 ἀνηγόρευσε αὐτὸν ἐν Διδυμοτείχῳ αὐτοκράτορα². Διὰ νὰ δηλώσῃ δὲ ὅτι δὲν προβάλλεται ὡς ἀνταπαιτητῆς τοῦ θρόνου, ἀλλ' ὅτι μόνον πολιτικῶς ἀντιτίθεται πρὸς τοὺς ἐπ' ὀνόματι τοῦ μικροῦ βασιλέως χειριζομένους τὰς κρατικὰς ὑποθέσεις, ἐξηκολούθησε νὰ προτάσῃ τὴν εὐφημίαν τῶν Παλαιολόγων τῆς ἰδικῆς του καὶ τῆς συζύγου του, στεφθείσης εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναγόρευσίν του κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἔθος.

Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἡκολούθησε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ρήξεώς του μετὰ τοὺς νομίμους κυρίους τοῦ θρόνου, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ του

1. Καντακουζηνός, Β', σελ. 161.

2. Τὰ τῆς ἀναδείξεως τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς αὐτοκράτορα παρακολουθοῦμεν λεπτομερῶς εἰς τὰ ἱστοριογραφικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς. Βλ. εἰδικώτερον τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 191 - 195.

ἔργου καὶ ἐκ μαρτυριῶν τοῦ διαπρεποῦς πολυῖστορος Νικηφόρου Γρηγορᾶ. Ἔνεκα τῆς σημασίας τοῦ πράγματος παραθέτω τὰς σχετικὰς μαρτυρίας. Μετὰ τὴν ἀναγόμευσιν τοῦ Καντακουζηνοῦ οἱ τὰ τοιαῦτα ἄδειν εἰθισμένοι τῆς τῶν βασιλέων ἡρχον εὐφημίας· καὶ πρῶτα μὲν ἡ βασιλὶς Ἄννα εὐφημεῖτο καὶ μετ' ἐκείνην ὁ υἱὸς Ἰωάννης ὁ βασιλεὺς, τρίτος δὲ ὁ Καντακουζηνὸς Ἰωάννης ὁ βασιλεὺς ἅμα Εἰρήνη τῇ βασιλίδι, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ πρὸς τὰς ἱεροτελεστίας τὴν τῶν βασιλέων μνήμην ἐποιῶντο, ὁμοίως καὶ πατριάρχου Ἰωάννου¹ (26 Ὀκτωβρίου 1341). Πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Φερρών, ἀρνούμενους νὰ συμπράξουν ἐνεργῶς μετ' αὐτοῦ, ἐδήλωσεν ὁ Καντακουζηνὸς ὅτι ἤρκειτο εἰς συμβολικὴν συμπαραστάσιν, συνισταμένην, ὅτε τῆς βασιλίδος Ἄννης καὶ βασιλέως τοῦ υἱοῦ εὐφημιζομένων, εὐφημίας καὶ αὐτὸν (sc. Καντακουζηνόν) ἅμα ἐκείνοις ἀξιοῦν καὶ μνημονεύειν ἐν τελεταῖς ταῖς ἱεραῖς². Ἀφικθεὶς εἰς Βιζύην πρῶτα μὲν ἐκέλευεν Ἄνναν τὴν βασιλίδα εὐφημεῖν καὶ μετ' ἐκείνην βασιλέα τὸν υἱόν, τρίτους δὲ μετ' ἐκείνους αὐτόν τε καὶ Εἰρήνην βασιλίδα τὴν γυναῖκα, καὶ ἐτελεῖτο ἡ εὐφημία κατὰ τὰ κεκλευσμένα. τὸν ἴσον δὲ τρόπον καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἐποίει· καὶ κατὰ τὰς ἱερὰς μυσταγωγίας ὁμοίως τὴν τῶν βασιλέων μνήμην ἐκέλευε ποιεῖσθαι³. Ἐπίσης ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐξαίρει τὴν διαλλακτικότητά τοῦ Καντακουζηνοῦ, προσάγων ὡς ἐπιχείρημα ὅτι εἶχε δώσει ἐντολὴν μεμνησθαι... πρῶτον μὲν Ἄννης τῆς βασιλίδος ἐν ταῖς ἱεραῖς ὑμνωδίαις, δευτέρον δὲ τοῦ ταύτης υἱέως καὶ τρίτον αὐτοῦ μετὰ τῆς ὁμοζύγου⁴ καὶ βεβαιοῖ ὅτι δὲν ἀπέστη τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀλλ' ὅποτεδῆποτε ἔδει νὰ μνημονεύηται αὐτὸς ὡς βασιλεὺς καὶ κεῖ προηγείσθαι τῆς βασιλίδος Ἄννης τοῦ νομα καὶ πρὸς γε τοῦ ταύτης υἱέως μεθ' ἀπάσης ἐκέλευε γνώμης καὶ προαιρέσεως⁵.

Ἡ σπουδαιότης τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν διὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς νο-

1. Καντακουζηνός, Β', σελ. 166. Οὕτω καὶ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 611₂₀: προστάτει δ' ἀναγορεύεσθαι τελευταῖον τοῦτον (sc. Καντακουζηνόν) ὁμοῦ τῇ συνζύγῳ βασιλικῶς, μετὰ γε τὴν τῆς βασιλίδος Ἄννης εὐφημίαν καὶ τοῦ ταύτης υἱοῦ βασιλέως Ἰωάννου.

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 329₁₅ (ἅνοιξις 1343).

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 491 (ἔτ. 1344). Οὕτω καὶ τόμ. Β', σελ. 484: βασιλίδα γὰρ αὐτὴ καὶ βασιλέα τὸν υἱὸν διὰ πάσης ἡγὸν εὐφημίας αὐτοῦ (sc. τοῦ Καντακουζηνοῦ) κελεύοντος (ἔτ. 1344).

4. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 643₂₁ - 644₁.

5. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 644₃ (ἔτ. 1342).

μικῆς θέσεως τῆς Ἀννης, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα προτάσσεται τοῦ υἱοῦ τῆς εἰς ὅλας τὰς μνημονευθείσας περιπτώσεις εἶναι πασίδηλος, διότι καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς εἶναι πρώτης τάξεως ἱστορικός, εὐρυμαθὴς καὶ ἀκριβολόγος, πολιτικῶς προσκείμενος εἰς τὸν μέγαν δομέστικον¹, καὶ ὁ Καντακουζηνὸς εἶναι ἄριστος γνώστης τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου τῆς ἐποχῆς του², αὐστηρὸς τηρητῆς τοῦ πρωτοκόλλου καὶ τῶν τύπων³, ὑπέρμαχος ὅλων τῶν προνομίων τῆς τάξεώς του⁴. Ποίαν δὲ σημασίαν ἔχει ἡ τήρησις τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως προβάλλει ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν χωρίων, διότι ἀμφότεροι οἱ ἱστορικοὶ διὰ τὰ ἀποδείξουν τὴν νομιμοφροσύνην τοῦ Καντακουζηνοῦ ἔναντι τῆς νομίμου Παλαιολογείου δυναστείας, ἐπικαλοῦνται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς ἐπεφύλαξε δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν σύζυγόν του τὴν τρίτην θέσιν εἰς τὴν ἱεραρχίαν.

Οἱ αὐτοὶ πάλιν ἱστορικοί, εἰς ἀπόδειξιν τῆς διαλλακτικότητος τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπικαλοῦνται ὅρον περιληφθέντα εἰς χρυσόβουλλον, τὸ ὁποῖον ὁ Ἰωάννης Γ', πάντοτε ὡς ἀνταπαιτητῆς, ἐξέδοτο τῷ 1342 ὑπὲρ τοῦ Ἰωάννου Ἀγγέλου Θεσσαλίας. Ὁ ὅρος οὗτος ἀφεώρα τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ Ἀγγέλου, ὅπως *φημίζεται δὲ καὶ μνημονεύεται ἐν πάσῃ τῇ χώρᾳ τῆς Βλαχίας καὶ ἡ δέσποινα Ἀννα ἡ Παλαιολογίνα καὶ βασιλεὺς ὁ υἱὸς αὐτῆς κατὰ τὴν ἐνεργουμένην συνήθειαν ἐν τῷ θεοφρουρῇ παλατίῳ τῆς βασιλείας μου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ...*⁵. Κείμενον χαρακτηριζόμενον ὑπὸ τοῦ ἐκδόντος αὐτὸ ὡς χρυσόβουλλον, συνεταγμένον ὅθεν συμφώνως πρὸς τὸ ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ γραμματείᾳ ἀκολουθούμενον πρωτόκολλον καὶ περιέχον ἀναγραφὴν πρώτου τοῦ ὀνόματος τῆς Ἀννης, ἀποδίδει τὴν ἐν τῷ κράτει ἰσχύουσαν τάξιν. Συνεπῶς, ἡ Ἀννα ἀποδεικνύεται ἔχουσα τὸ προβάδισμα ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς⁶.

1. Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 590, 591, 643 - 646.

2. Βλ., ἀντὶ ἄλλου τινός, τὴν περιγραφὴν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως (Καντακουζηνός, Α', σελ. 196 - 204), προφανῶς βάσει αὐθεντικοῦ πρωτοκόλλου.

3. Ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Καντακουζηνός, ἀναγορευθεὶς ἐν Διδυμοτείχῳ τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1341, ἐστέφθη ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Λαζάρου (21 Μαΐου 1346) καὶ ἐκ νέου ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὴν ἐπικράτησίν του, ἵνα *μηδεμία εἴη πρόφασις τοῖς ὕβρισταῖς, ὡς ἄρα μὴ ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸ ἀρχαῖον τῶν βασιλέων ἔθος ἔσπετο*. Καντακουζηνός, Γ', σελ. 29, Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 787, 791.

4. Ὁ ἀναγνώστης δὲν ἔχει εἰ μὴ τὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος - ἱστορικοῦ περιγραφὴν συνεδριάσεως τῆς συγκλήτου τὸ θέρος 1341. Καντακουζηνός, Β', σελ. 20 κέ. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 95.

5. Καντακουζηνός, Β', σελ. 321. Βλ. αὐτόθι καὶ σελ. 312. Τὰ ἀνωτέρω ἐπιβεβαιοῦ καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 644γ-14.

6. Τὴν αὐτὴν τάξιν μαρτυρεῖ καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Β', σελ. 273 περὶ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως Σερβίας συναφθείσης συμφωνίας, καθ'

Τὰ ἀνωτέρω ἐπιβεβαιοῦνται ἀπολύτως ἐκ τοῦ τρόπου προσφωνήσεως τῆς Ἄννης εἰς κείμενα αὐθεντικοῦ χαρακτῆρος, ὡς εἶναι οἱ συνοδικοὶ τόμοι καὶ ἄλλα ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ πατριάρχου ἢ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Εἰς ἅπαντα προσφωνεῖται *ἀγία, κρατίστη, δέσποινα*, ὡς ἐμφάνεται ἐκ τῶν ἀκολουθῶν παραδειγμάτων.

Εἰς πατριαρχικὸν ἔγγραφον τοῦ Ἰωάννου ΙΔ' λέγεται: *πολλὴ καὶ μεγάλη γέγονεν ἡ φροντίς καὶ τῇ θεοστεφεῖ καὶ ἀγία μου δεσποίνῃ καὶ τῷ θεοδοσίτῳ καὶ κοσμοπολίτῳ ταύτης βλαστῷ τῷ κρατίστῳ καὶ ἀγίῳ μου αὐτοκράτορι*, ὡς καὶ σεπτὰ τοῦτου χάριν ἀποληθῆναι *προστάγματα τῆς ἀγίας βασιλείας αὐτῶν*...¹. Ὁ αὐτὸς πατριάρχης, γνωστοποιῶν πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁθῶ τὸν Νοέμβριον 1344 τὰς περὶ τοῦ Παλαμᾶ ἀποφάσεις τῆς συνόδου, γράφει: *δέον ἐκρίθη καὶ τῇ κρατίστῃ καὶ ἀγία μου δεσποίνῃ*...². Οἱ εἰς ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' τεθέντες ἀρχιερεῖς ἀπηύθυνον τὴν ἀναφορὰν τῶν πρὸς τὴν *κρατίστην καὶ ἀγίαν ἡμῶν κυρίαν καὶ δέσποιναν κυρὰν Ἄνναν τὴν Παλαιολογίναν*, προσφωνοῦντες αὐτὴν ἀκολουθῶς: *...Κρατίστη καὶ ἀγία ἡμῶν κυρία καὶ δέσποινα*..., ἔτι δὲ περαιτέρω γράφουν: *χρέος ἔχοντες... ὑπομιμνήσκειν τῇ εὐσεβεστάτῃ καὶ ἀγία βασιλείᾳ σου*... (ἔτ. 1346)³. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐπιστέλλων πρὸς τὴν θεοστεφεῇ βασιλίδι λέγει: *καὶ ἡ κρατίστη σὴ βασιλεία, δέσποινα ἡμῶν ἀγία*...⁴. Ἡ χρῆσις τοῦ ἐπιθέτου *ἀγία* διὰ τὴν

ἣν ὠρίσθη αὐτὸν δι' ἐκράτην πολέμιον εἶναι Ἄννη τῇ βασιλίδι καὶ τῷ εὐφ' Ἰωάννῃ τῷ βασιλεῖ...

1. P.G., τόμ. 150, στ. 891 - 894.

2. MM, τόμ. Α', σελ. 238 - 242 καὶ σελ. 241, εἰδικῶς τὸ χωρίον.

3. Ἡ ἀναφορὰ ἐν P.G., τόμ. 151, στ. 767 - 770. Βλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 105, σημ. 5.

4. Ἡ ἐπιστολὴ παρτιθέται εἰς τὰ σχόλια τῆς ἐκδόσεως Βόννης τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά, Β', σελ. 1282 - 1283 (= P.G., τόμ. 148, στ. 1010 - 1012). Ὁ αὐτὸς ἱεράρχης εἰς ἐτέραν ἐπιστολὴν του, παρτιθεμένην ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου ἐν τῷ Ἐγκωμίῳ του εἰς τὸν Παλαμᾶν, γράφει: *σκόπει γὰρ ὡς ἐχθροῖς ἡμῶν προσεῖχον οἱ αὐτοκράτορες*..., ἐννοῶν τὴν Ἄνναν καὶ τὸν Ἰωάννην Ε' ἐν P.G., τόμ. 151, στ. 606. Εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ἑνετικῆς Γερουσίας (Senato) ἀναφέρεται πρεσβεία ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 12 Μαΐου 1343 (Fr. Thiriet, *Regestes des deliberations du Senat de Venise concernant la Romanie*, τόμ. Α' (1329 - 1399), Παρίσι - Λάγρη 1958, ἀρ. 155), περὶ ἧς λέγεται: *cum ambaxadore domine imperatoris Constantinopolis et ejus nati domini imperatoris καὶ περαιτέρω: serenissimi domini imperatores Constantinopolis, ipsa domina imperatrix et nunc ejus natus dominus imperator*..., Thieiner, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, Zagreb 1870, τόμ. Β', σελ. 174, παρὰ Maslev, BSI 27 (1966), σελ. 331. Εἰς τὴν μετὰ τῆς Γενούης συνθήκην ἀπὸ 5 Σεπτεμβρίου 1341 μνημονεύεται ἡ Ἄννα ὡς *excellentissima domina Anna in Christo Deo fidelis imperatrix et moderatrix Romeorum Paleologina* πρὸ τοῦ υἱοῦ της, ὅστις ἀναφέρεται ὡς *excellentissimus dominus Johannes Dei gratia im pe-*

"Ανναν εἰς πάντα τὰ ἀνωτέρω κείμενα οὐδεμίαν καταλείπει περὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτῆς ιδιότητος ἀμφιβολίαν, διότι κατ' ἀπαράβατον κανόνα τοῦ βυζαντινοῦ πρωτοκόλλου ὁ ἕρος ἄγιος ἐπιφυλάσσεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον διὰ τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα.

Παλληγυρικὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν ἀνωτέρω παρέχει σύγχρονον, ἐπίσημον κείμενον, ὁ συνοδικὸς τόμος τοῦ 1347¹, ἐκδοθεὶς μετὰ τὴν 8ην Φεβρουαρίου, ὅτε διὰ κοινῆς συμφωνίας ἀπεφασίσθη ἡ συμβασιλεία τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου Γ' Καντακουζηνοῦ καὶ ἐτέθη τέλος εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Ἀννης. Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ Ἰωάννης Ε' ἀποκαλεῖται *κράτιστος καὶ ἅγιος*² διότι εἶναι αὐτοκράτωρ, ἐνῶ ἡ Ἄννα, ἀπολέτασα πλέον τὴν ιδιότητα τοῦ αὐτοκράτορος, μνημονεύεται ὡς *θεοστεγῆς βασιλῆς*³ ἢ *θεοσεβεστάτη δέσποινα*⁴, οὐχὶ ὅμως *ἀγία*⁵.

Εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως δεδομένης περιόδου συμβάλλουν, ὡς γνωστόν, τὰ εἰς αὐτὴν ἀναγόμενα αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα, ὡς καὶ αἱ περὶ αὐτῶν μνεῖαι, ἐφ' ὅσον παρέχουν σαφεῆ στοιχεῖα περὶ τῶν ἐκδόντων ταῦτα. Εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ κατ' ἐπανάληψιν γίνεται λόγος περὶ βασιλικῶς ἐνσεσημασμένων ἐπιστολῶν, δι' ὧν διεβιβάσθησαν ἐπίσημοι ἐντολαί, ἀλλ' εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις δὲν διευκρινεῖται, ποῖος ὑπέγραψε τὰ ἔγγραφα εἰ μὴ μόνον τις ἔσχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συντάξεώς των. Ἡ πρώτη μνεῖα, ἀναγομένη εἰς τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1311,

rator Romeorum, παρλειπομένου τοῦ *moderator* τὸ ἔγγραφον ἀνάγεται εἰς τὴν περίδον, καθ' ἣν ὁ Ἰωάννης δὲν εἶσεν ἀναδειχθῆ αὐτοκράτωρ. Ἀντίγραφον εἰς τὸ Archivio di Stato Γενούης, ἐκδ. G. Bertolotto, *Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll'impero bizantino*, Atti della Società Ligure di Storia patria 28 (1898), appendice, Ρώμη 1902, σελ. 547₂₀ (Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2864· τὸ χωρίον αὐτόθι, τόμ. Ε', σελ. 1).

1. Παλαιὰ ἔκδοσις ἐν MM, τόμ. Α', σελ. 213 - 255 καὶ νεωτέρα ὑπὸ Meyendorff, *Le tome synodal*, σελ. 211 - 226.

2. Αὐτόθι, σελ. 218, § 11· σελ. 221, § 14.

3. Αὐτόθι, σελ. 215, § 6· σελ. 218, § 11.

4. Αὐτόθι, σελ. 216, § 6· σελ. 216, § 8· σελ. 217, § 9.

5. Ἡ αὐτόθι, σελ. 217, § 10, ἀντιφατικὴ ἐκ πρώτης ὕψεως μνεῖα τῆς Ἀννης διὰ τοῦ *κρηταιᾶν καὶ ἀγίαν ἡμῶν κυρίαν καὶ δέσποιναν* ἔχει ἀπλὴν τὴν ἐξήγησιν. Ὁ συντάκτης τοῦ τόμου τοῦ 1347 εἶχεν ἐνταῦθα ὑπ' ὄψει τὴν ἀναφορὰν τῶν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως *σχολαζόντων μητροπολιτῶν* πρὸς τὴν Ἄνναν, τότε (1346) αὐτοκράτειραν (τὸ ἔγγραφον ἐν P.G., τόμ. 151, στ. 767 - 770), ἐν ἣ αὕτη ἀποκαλεῖται *κράτιστη καὶ ἀγία ἡμῶν κυρία καὶ δέσποινα* (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 104, τὰ σχετικὰ χωρία). Χρησιμοποιῶν ὁ συντάκτης τοῦ τόμου τοῦ 1347 τὴν ἀναφορὰν τῶν μητροπολιτῶν, παρεσύρθη ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ προσφωνήσεων τῆς Ἀννης, ἀνταποκρινομένων εἰς τὸ νομικὸν καθεστῶς τοῦ χρόνου συντάξεως τῆς ἀναφορᾶς (1346) καὶ ἐπανάλαβεν αὐτὰς εἰς τὴν σχετικὴν παράγραφον τοῦ τόμου.

ἀναφέρεται εἰς τὰς προτάσεις ἀμνηστίας¹ καὶ ἀναλήψεως κρατικῶν λειτουργημάτων, αἵτινες τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ πατριάρχου² διεβιβάσθησαν πρὸς τὸν παρακκοιμώμενον Ἀλέξιον Ἀπόκκυον³. Ἡ δευτέρα καὶ τρίτη χρονολογοῦνται τὸν Ὀκτώβριον 1341, ἔχουν δὲ κοινὸν περιεχόμενον τὴν διαταγὴν πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, ὅπως τοῦ λοιποῦ παύσῃ ἀναμιγνύμενος εἰς τὰς κρατικὰς ὑποθέσεις καὶ ὅπως ἀποστείλῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ διοικούμενον στρατὸν εἰς τὸ Βυζάντιον⁴. Ὁ ἱστορικὸς ἀποδίδει τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων εἰς τὸν τότε παρακκοιμώμενον Ἀλέξιον Ἀπόκκυον.

Τὰ γράμματα... συχνὰ... τῆς βασιλίδος Ἑλένης... μακρῶν δωρεῶν καὶ ἀξιομάτων ἐπαγγελίας κομίζοντα πρὸς τὸν Ἰωάννην Βατάτζην⁵ ἀνήκουν, νομίζω, εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν προσωπικῶν ἐπιστολῶν καὶ οὐχὶ τῶν κρατικῶν ἐγγράφων. Ἀόριστος ὡς πρὸς τὸν ἀποστολέα τῶν βασιλικῶν γυμμάτων, δι' ὧν ἀνακοινοῦται πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν πόλεων ἡ ρῆξις Παλαιολογείου παρατάξεως καὶ Καντακουζηνοῦ, εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ τελευταίου (Β', σελ. 144· ἀρχαί Ὀκτωβρίου 1341).

Μόνον τὰ πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁθῶ συναφῇ μὲ τὴν καταδίκην τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πεμφθέντα βασιλικῶς ἐνσεσημασμένα γράμματα (περίπου φθινόπωρον 1346 μέχρι 1347 ἀρχόμενον) μαρτυρεῖται ὅτι προήρχοντο ἐκ τῆς αὐτοκρατείας καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε'⁶. Σαφέστερον μάλιστα ὁ Γρηγορᾶς προσδιορίζει: ἃ τοῖς τὸν ἡσύχιον ἐν Ἁθῶ τῷ ὄρει βίον ἀσκοῦσιν ἐπεμπεῖν αὕτη γράμματα ξὺν γε τῷ πατριάρχῃ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ· τὰ τε οἰκεῖα ταύτης φημί καὶ ὅσα ὁ ταύτης υἱὸς Ἰωάννης ὁ βασιλεὺς ὑπ' αὐτῆς προστατιτόμενος ἐγραφεῖν⁷. Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης μαρτυρίας βεβαιῶνται ὅφ' ἑνὸς μὲν ἡ οὐσιαστικὴ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς Ἁγνῆς ἔναντι τοῦ υἱοῦ τῆς, ὅφ' ἑτέρου δὲ ἡ

1. Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος χορηγούμενης ἀμνηστίας, βλ. Τρωϊάνου, *Συμβολή*, σελ. 134 κέ.

2. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 604_κ.

3. Περὶ τῆς φυγῆς τοῦ Ἀποκαύκου ἐκ τῆς πρωτεύουσας τὴν 28ην Ἀυγούστου 1341, τῆς συναντήσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ λήγοντος τοῦ Σεπτεμβρίου 1341 καὶ τῆς ἐπινόδου τοῦ παρακκοιμωμένου εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρέχει ἀκριβῆ χρονολογικὰ στοιχεῖα τὸ Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), ἀρ. 34 καὶ 35 καὶ σελ. 61 - 63 σχόλια τοῦ ἐκδότου.

4. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 607 - 608 καὶ 609.

5. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 742₅₋₈. Ἐντὸς τοῦ θέρους 1345 καὶ μετὰ τὸν φθόνον τοῦ Ἀλεξίου Ἀποκαύκου, ὅστις, ὡς ἔδειξεν ὁ P. Lemerle, *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident*, Παρίσι 1957, σελ. 210, ἔλαβε χώραν τὴν 11ην Ἰουλίου καὶ οὐχὶ 11ην Ἰουνίου 1345, ὡς παραδίδει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 731₁₈.

6. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 768₈₋₉ (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2910).

7. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 780₁₄₋₁₈ (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2910). Βλ. καὶ ὁμιλίαν τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' Καλέα, P.G., τόμ. 150, στ. 891 - 894. Ὁ J. Meyendorff, *Introduction*, σελ. 111, σημ. 73 λέγει ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πρόσταγμα ἦτο, φαίνεται, τὸ μόνον ἀντιπαλαμικόν, τὸ ὁποῖον ποτε ὑπέγραψεν ἡ Ἁγνῆ.

ιδίῳ ὀνόματι ἑκδοσίς ἐπισήμων ἐγγράφων. Μνεία προσταγμάτων τῆς ἁγίας βασιλείας αὐτῶν, ἥτοι τῆς Ἀννης καὶ τοῦ Ἰωάννου, ἀπαντᾷ εἰς πατριαρχικὸν ἐγγραφον¹. Ὁ μεταγενέστερος Δούκας μὲ τὴν χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν ἀπλοϊκότητα γράφει² ὅτι οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Καντακουζηνοῦ μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ ἐκ τῆς βασιλευσύνης τὸ θέρος 1341 τῇ δεσποίνῃ συμβουλευόνται: «Γεννηθίτω» λέγοντες «πρόσταγμα παρὰ τῆς σῆς βασιλείας πρὸς τὸν δομέστικον...».

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδὲν ἐγγραφον διεσώθη φέρον τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ἀννης ἢ ἀμφοτέρων τῶν συμβασιλέων, ἐνῶ ἐκ τῆς περιόδου τῆς συμβασιλείας αὐτῶν σφύζονται ἐγγράφα τοῦ Ἰωάννου ἐν πρωτοτύπῳ³, φέροντα τὴν αὐτοκρατορικὴν ὑπογραφὴν ἀρχικῶς διὰ χειρὸς τοῦ Ἰωάννου Ραούλ⁴, πρωτοσεβαστοῦ, εἶτα μεγάλου λογοθέτου, βραδύτερον δὲ ἰδιόχειρον τοῦ Ἰωάννου Ε'. Ὁ Fr. Dölger, βαθὺς γνώστης τῆς βυζαντινῆς διπλωματικῆς, παρατηρεῖ ὅτι, ἔνεκα τῆς ἀδεξιότητος τοῦ μικροῦ ἡγεμόνος νὰ ὑπογράψῃ⁵ κατὰ τὸν εἰθισμένον περίτεχνον τρόπον τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὀρίμου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, «die ohrysobulloi Logoi der Zeit von 1341 - 1347 (andere kaiserliche Urkunden aus diesem Zeitraum haben wir nicht) mit einem διὰ... des Johannes Raul gegengezeichnet sind - also eine Art Kontrolle und Garantie der Echtheit und Gültigkeit der kaiserlichen Unterschrift aus jenen Jahren der Unmündigkeit Johannes V. Palaiologos»⁶.

1. P.G., τόμ. 150, στ. 891 - 894· βλ. ἀνωτέρω, σελ. 104.

2. Δούκας, σελ. 20 (ἔκδ. Βόννης = σελ. 43 ἔκδ. Grecu).

3. Κατάλογον τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων σφζομένων ἢ ἀπλῶς μνημονευμένων ἐκ τῆς περιόδου 15 Ἰουνίου 1341 - 8 Φεβρουαρίου 1347, βλ. παρὰ Dölger, *Regesten* ἀρ. 2864 - 2915.

4. Βλ. τοὺς ἀριθμοὺς Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2883 (Νοέμβριος 1342), ἀρ. 2887 (Μάρτιος 1343), ἀρ. 2889 (Μάιος 1343), ἀρ. 2899 (Ὀκτώβριος 1344), ἀρ. 2900, (Νοέμβριος 1344).

5. Ὁ Fr. Dölger ἀποφαίνεται ὅτι ὁ χρυσόβουλλος λόγος ἀπὸ Ἰανουαρίου 1342 (— Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2872a) ὑπὲρ τῆς μονῆς Ζωγράφου, ἐκδοθεὶς ὑπὸ W. Reg̃el-E. Kurtz-B. Korablen, *Actes de Zographou*, Πετρούπολις 1907, V.Vr., Παράρτημα, τόμ. 13, ἀρ. XXXI B, ὑπὸ τὴν Β μορφήν του, τὴν μόνην γνησίαν ἐκ τῶν πέντε καταλειφθεισῶν, φέρει ἰδιόχειρον ἀδεξιὸν ὑπογραφὴν τοῦ Ἰωάννου Ε'. Fr. Dölger, *Die Mühle von Chandax. Untersuchung über vier unechte Kaiserurkunden*, ἐν τῷ αὐτοῦ, *Byzantinische Diplomatie*, Ettal [1956], σελ. 190 - 194 καὶ *Regesten*, τευχ. Ε' (1965), σελ. VI. Τὸ ἐπόμενον ἐγγραφον μὲ ἰδιόχειρον ὑπογραφὴν τοῦ Ἰωάννου Ε' εἶναι, πάντοτε κατὰ τὸν Fr. Dölger, *Regesten*, αὐτόθι, σελ. VI, τὸ ὑπὲρ τῆς μοναχῆς Ξένης Σουλτανίνας, χήρας τοῦ Ἀλεξίου Σουλτάνου Παλαιολόγου, ἀπὸ Αὐγούστου 1344, ἐκδοθὲν ὑπὸ W. Reg̃el, *Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς ἐν τῇ Ἀγίῳ Ὁρει Ἀθω... μονῆς τοῦ Βατοπεδίου*, Πετρούπολις 1898, ἀρ. 5, σελ. 20 - 21, Ἀρκαδίου Βατοπεδίου, Ἀγιορειτικὰ ἀνάλεκτα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 3 (1919), σελ. 217 - 218 (— Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2896).

6. Dölger, *Regesten*, τευχ. Ε' (1965), σελ. VI καὶ VII.

Ἐξ ὧτων ἀντελήφθην, ὁ ἐπιφανὴς ἐρευνητὴς δέχεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Ραούλ ἐβεβαίον τὴν γνησιότητά (gegengezeichnet, «beglaubigte») τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑπογραφῆς, ὁπότε ὅμως αὐτομάτως προβάλλει τὸ ἐρώτημα, τίς ἐχάρασεν αὐτήν, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ὀλίγον προηγουμένως γράφει ὅτι «der Kaiser unter besonderen Umständen die Befugnis mit dem Menologem (nicht mit der Namens-Unterschrift¹ der Chrysobulloi Logoi) zeitweise an einen hohen Beamten seines Hofes übertragen konnte...»². Τὸ κατ' ἐμέ, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ σημείωσις διὰ χειρὸς τοῦ πρωτοβεστιάριου — εἰς ἄλλα ἔγγραφα μνημονεύεται ἄλλο ἄξιωμα Ἰωάννου Ραούλ δηλοῖ ὅτι τὴν ὑπογραφὴν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὰ οὕτως ἐνσεσημασμένα αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα ἔγραψε δι' ἐρυθρᾶς μελάνης προσωπικῶς ὁ Ἰωάννης Ραούλ. Εἰς αὐτὸν ἐπίσης ἀνήκει καὶ τὸ σταθερὸν ἐρυθρὸν μηνολόγημα (μηνὶ ἀπριλλίῳ) ἰνδ. ι' γ', εἰς τὸ ἔγγραφον τῆς ἀπὸ 25 Μαρτίου 1342 συνθήκης μετὰ τῆς Βενετίας³, ὡς τελευταίως ἐδέχθη καὶ ὁ ἴδιος ὁ Fr. Dölger⁴, ἀναιρέσας παλαιότεραν, ἀντίθετον γνώμην του⁵. Πλὴν τῆς σημασίας τοῦ ὅρου διὰ δηλοῦντος τὸ ὄργανον, τὸ μέσον ἢ τὸ πρόσωπον διὰ τοῦ ὁποίου τελειοῦται, ἐπιτυγχάνεται τι, ὑπάρχει καὶ ἄλλο προηγούμενον εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν γραμματεῖαν, ἐπιβεβαιοῦν ἀπολύτως τὴν ἀποψίν μου. Ἡ ὑπογραφὴ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων τοῦ Ἰωάννου Δ', ἀνελθόντος εἰς μικρὰν ἡλικίαν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον καὶ μὴ δυναμένου ὡς ἐκ τούτου χεῖρα κινεῖν καὶ ὑποσημαίνεισθαι, ἀνετέθη, τῇ προτάσει τοῦ ἐπιτρόπου του Γεωργίου Μουζάκωνος, εἰς τὸν λογοθέτην τῶν ἀγγελῶν⁶.

Ἀλλ' ἐκ τοῦ γεγονότος καὶ μόνον ὅτι δὲν διεσώθησαν ἔγγραφα φέροντα τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ἀννης — ὅπερ βεβαίως δὲν προδικάζει ὅτι καὶ δὲν ἐξεδόθησαν, τὸν ἀντίον γνωρίζομεν ἀσφαλῶς ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα ἀπηύθυνεν ἴδιον ἔγγρα-

1. Ἡ ἀποψὶς αὕτη δὲν εὐσταθεῖ, τοῦλάχιστον διὰ τὰς περιπτώσεις ἀνελίκου αὐτοκράτορος, διότι ὁ Παχυμέρης, Α', σελ. 54 σαφῶς βεβαιοῖ ὅτι τὰς δι' ἐρυθρῶν βασιλικὰς ὑποσημαίνειαι, ἐπεὶ οὐκ ἦν τὸν νέον βασιλεῖα χεῖρα κινεῖν καὶ ὑποσημαίνεισθαι, τῷ δηλωθέντι λογοθέτῃ τῶν ἀγγελῶν ποιεῖν ἐνεδίδοσαν διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἀνελίκου Ἰωάννου Δ' καὶ προφανῶς περιλαμβάνει τὰς πάσης φύσεως ὑπογραφὰς καὶ οὐχὶ εἰδικῶς τὴν διὰ μηνολογήματος καὶ μόνον.

2. Dölger, *Regesten*, τεύχ. Ε' (1965), σελ. VII.

3. Τὸ πρωτότυπον τῆς συνθήκης εἰς τὸ Archivio di Stato Βενετίας. Μερικὴ ἐκδόσις ἐν MM, τόμ. Γ', σελ. 111 - 114· τὸ τέλος τοῦ λειμένου μετὰ τοῦ μηνολογήματος παρὰ Fr. Dölger, *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden*, Μόναχον 1931, ἀρ. 16 - Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2876.

4. Dölger, *Regesten*, τεύχ. Ε' (1965), σελ. VII.

5. Fr. Dölger, *Facsimiles*, ἀρ. 16 καὶ τοῦ αὐτοῦ, *Zur Unterfertigung byzantinischer Chrysobulloi Logoi*, Sitzungsberichte (der) Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos. - hist. Kl., Jh. 1964, Heft 10.

6. Παχυμέρης, Α', σελ. 54. Βλ. τὴν ὑποσημείωσιν ἀρ. 1 καὶ ἀνωτέρω, σελ. 90.

φον πρὸς τοὺς Ἀθωνίτας μοναχοὺς ¹ — δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι αὕτη ἤσκει τὴν ἀντιβασιλείαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ υἱοῦ της καὶ οὐχὶ ἰδίῳ ὀνόματι τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν ². Ἀπλουστέραν ἐξήγησιν εὐρίσκω ὅτι ἡ Ἄννα, ἄλλοδαπὴ οὖσα καὶ μὴ εἰθισμένη εἰς τὸν βυζαντινὸν τρόπον γραφῆς, τὸν περίτεχνον καὶ δυσχερῆ τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑπογραφῆς, περιορίζετο νὰ ἐκδίδῃ καὶ ὑπογράφῃ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα καὶ τρόπον τινὰ προσωπικοῦ χαρακτῆρος, ἐνῶ τὰ λοιπὰ κρατικά ἔγγραφα ἐξεδίδοντο ὑπὸ τοῦ συναυτοκράτορος υἱοῦ της, ὑπογραφόμενα ἀρχικῶς μὲν ὑπὸ τοῦ πρωτοβεστιάριου Ἰωάννου Ραούλ, βραδύτερον δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ε' ἰδιοχειρῶς, ὅταν οὗτος κατέστη καὶ φυσικῶς ἱκανὸς καὶ ἐπαρκῶς ἡσκήθη νὰ χαράσσῃ εὐπρεπῶς καὶ ἀνδρικῶς τὴν ὑπογραφὴν του.

Τὸ προβάδισμα τῆς Ἄννης ἔναντι τοῦ υἱοῦ της κατὰ τὴν βασιλείαν του ὡς ἀνηλίκου ἀντικατοπτρίζουν ἐν τῇ χαρακτηριστικῇ ἀπλότητι καὶ ἀφελείᾳ των ἔγγραφαί εἰς Βραχέα Χρονικά ἢ ἄλλαι ἐνθυμήσεις, τὸ πλεῖστον σύγχρονοι τῶν γεγονότων. Οὕτως εἰς Βραχὺ Χρονικὸν ἀναγιγνώσκεται: ἐν ἔτει 1346 (= 1346) ἐπὶ τῆς βασιλείας κυρᾶς Ἄννης τῆς Παλαιολογίνης καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς κυρᾶ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου... ³. Βιβλιογραφικὸν σημείωμα περὶ τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου ἀναφέρει ὅτι τὸ παρὸν ὅλον βιβλίον... συντέθη... ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς εὐσεβεστάτης καὶ φιλοχρίστου δεσποίνης ἡμῶν καὶ αὐτοκρατορίσεως κυρᾶς Ἄννης τῆς Παλαιολογίνης καὶ τοῦ ξουραμωτάτου ταύτης υἱοῦ εὐσεβεστάτου καὶ φιλοχρίστου βασιλέως ἡμῶν καὶ αὐτοκράτορος κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου... (ἔτ. 1345) ⁴.

Εἰς ἑτέραν βιβλιογραφικὴν ἔνδειξιν, εἰς τὸ ἔτος 1351 ἀναγομένην, ὁ γραφεὺς φανατικός, ὡς φαίνεται, ὁπαδὸς τῆς Παλαιολογείου δυναστείας, δὲν

1. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 768⁶⁻⁹, 780¹¹⁻¹⁸ (— Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2910)· βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 106.

2. Fr. Dölger, *Regesten*, τευχ. Ε' (1965), σελ. V. Ὁ Dölger, ὁρμώμενος ἐκ τῆς θεωρίας του ὅτι ἡ το ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ βυζαντινοῦ πολιτικοῦ δικαίου ἡ ταυτόχρονος ὑπαρξίς δύο νομίμων αὐτοκρατόρων, εὐρισκόμενος δὲ εἰς ἀδυναμίαν νὰ εὕρῃ ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν εἰς τὰς ἐκ τῆς θεωρίας του γεννωμένας ἀντιφάσεις ἐν σχέσει μὲ τὰς πληροφορίας τῶν πηγῶν καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος, εὐρέθη εἰς δύσκολον θέσιν μὲ τὴν περίπτωσιν τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε' (π.χ. ἡ τιμητικὴ θέσις εἰς τὰ νομίσματα κατέχεται ὑπὸ τῆς Ἄννης, ἡ ὁποία ὡσαύτως προηγεῖται τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ της κατὰ τὴν εὐφημίαν καὶ μνήμην τῶν βασιλέων) καὶ ἄλλοτε μὲν ἀναγνωρίζει αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα εἰς τὴν Ἄνναν, ἄλλοτε πάλιν ἰσχυρίζεται ὅτι αὕτη ἤσκει τὴν ἀντιβασιλείαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ υἱοῦ της. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 94.

3. *Βραχέα Χρονικά*, ἔκδ. Σ π. Λάμπρου, ἀρ. 52, σελ. 88· πρβλ. καὶ τὴν ἔγγραφὴν Cod. Mosq. gr. 426, ἔκδ. Loenertz, ἐν *Or. Chr. Per.* 30 (1964), σελ. 41, ἀρ. 32.

4. Ἐκδ. J. Verpeaux, *Un témoin de choix des œuvres de Constantin Harmenopoulos: Le Vaticanus Ottobonianus gr. 110*, REB 21 (1963), σελ. 224, σημ. 2.

ἤρκεσθη εἰς τὴν μνείαν τῶν αὐτοκρατόρων Ἰωάννου Ε' καὶ Ἰωάννου Σ' καὶ τῶν συζύγων ἀμφοτέρων, ἀλλὰ προέταξε ὅλων τῶν ἀνωτέρω τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἀννης, ὁμιλῶν περὶ βασιλείας τῆς ¹, ἀναμιμνησκόμενος προφανῶς τῆς περιόδου, καθ' ἣν ἡ Ἀννα ἦτο αὐτοκράτωρ, ἀκριβῶς ὡς πολλάκις καὶ σήμερον ἄνθρωποι ἀνήκοντες εἰς τὸ περιβάλλον διατελέσαντος ὑπουργοῦ φέρ' εἰπεῖν, ἐξακολουθοῦν καὶ μετὰ τὴν λήξιν τῆς ὑπουργίας του νὰ τὸν προσφωνοῦν «Κύριε Ὑπουργέ».

Ὅτι ἡ Ἀννα διετήρησε τὴν θέσιν αὐτοκράτορος καὶ τὸ προβάδισμα ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς μέχρι τέλους τοῦ ἐμφυλίου πολέμου διαπιστοῦται κατὰ τρόπον ἀναμφίλεκτον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὐ μόνον διεξήγαγε τὰς διαπραγματεύσεις — ἀπὸ 2 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347 — μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ ² ἀλλὰ πρὸ πάντων ὅτι τὴν κατάρτισθεῖσαν συμφωνίαν ἡγγυήθη ἐνόρκως καὶ ἡ Ἀννα, προτασσομένης τῆς μνείας τοῦ ἰδικοῦ τῆς ὀνόματος, ἐπομένης δὲ ἐκείνου τοῦ Ἰωάννου Ε' ³.

Τὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν συναχθέντα καὶ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα συμπεράσματα ἐπιβεβαιοῦν ἱκανὸς ἀριθμὸς νομισμάτων, ἀποδιδόντων κατὰ τὸν πλέον ἐπίσημον τρόπον τὴν μεταξὺ τῶν εἰκονιζομένων κοσμικῶν προσώπων ὑπάρχουσαν νομικὴν σχέσιν. Τὰ πλεῖστα τούτων προέρχονται, ὡς λέγεται, ἐκ νήσου τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ ἐξεδόθησαν εἰς μνημειώδη ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ T. Bertelè ⁴. Διὰ τὸ θέμα ἐνδιαφέρουν αἱ ομάδες II, III καὶ IV.

Εἰς τὴν δευτέραν ομάδα ἀνήκουν τὰ ὑπ' ἀρ. 6 - 25 (ἀργυρᾶ) τῆς συλλογῆς Bertelè, τὸ ἐξ ἡλέκτρου νόμισμα παρὰ Wroth, πίν. LXXV 3 ⁵, ἀκριβέ-

1. Ἐτελειώθη τὸ παρὸν συναξάριον διὰ χειρὸς Γρηγορίου μοναχοῦ τοῦ ἀκράτου ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς εὐσεβεστάτης καὶ φιλοχρίστου δεσποίνης ἡμῶν Ἀννης τῆς Παλαιολογίνας... Ἀρχιμ. Αἰμιλιανοῦ Τσακιοπούλου, Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ὁρθοδοξία 29 (1954), σελ. 481.

2. Καντακουζηνός, Β', σελ. 611 κέ. Μόνον τὴν τελευταίαν στιγμὴν, ἐπειδὴ εἰσέτι ἀμφοταλαντεύετο ἡ Ἀννα, ὁ νεαρὸς Ἰωάννης δραμῶν πρὸς τὴν μητέρα... ἐδεῖτο πρὸς βασιλέα (sc. Καντακουζηνόν) τάχιστα προσβείαν πέμπειν καὶ τίθεσθαι συμβάσεις περὶ τῆς εἰρήνης... Καντακουζηνός, Β', σελ. 612.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 614: ἐκέλευε τοὺς πρὸς βασιλῖδα καὶ βασιλέα τὸν υἱὸν γράφειν ὅρκους... τοιοῦτοι μὲν οἱ ὅρκοι ἐγγεγένηντο καὶ αὐτός τε ὤμνεν ὁ βασιλεὺς (sc. Καντακουζηνός) καὶ ἡ βασίλισ Ἀννα μετὰ βασιλέως τοῦ υἱοῦ... 8 Φεβρουαρίου 1347. Διὰ τοὺς μεταξὺ συμβασιλέων ὅρκους κατὰ τὴν κατάρτισιν συμφωνίας, ἀφορώσης τὴν συμβασιλείαν ἢ τὴν διαδοχὴν, βλ. Σπ. Τρωάδου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 152 - 153.

4. T. Bertelè, *Monete e sigilli di Anna di Savoia, imperatrice di Bisanzio*, Ρώμη 1937.

5. Ὁ W. Wroth, τόμ. Β', σελ. 620, ἀρ. 24 (πίν. LXXV 3) καὶ ἀρ. 25 (πίν. LXXV 4), ἀναγνωρίζει εἰς τὴν προσθετὴν ὕψιν τὸν Ἀνδρόνικον Β' γονυπετοῦντα πρὸ τοῦ

στερον περιγραφόμενον ὑπὸ H. Longuet¹ καὶ τινι χρυσᾷ προσφάτως δημοσιευθέντα ὑπὸ T. Gerasimov². Εἰς πάντα ταῦτα εἰκονίζεται εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Γ', φέρων τὸ σύνθημα κυκλικὸν στέμμα καὶ μακρὸν ποικιλτὸν μανδύαν, γονυπετὴς πρὸ τῆς Θεομήτορος³ καὶ τείνων τὰς χεῖρας πρὸς τὴν Θεοτόκον. Δὲν φαίνεται νὰ κρατῇ σύμβολα τῆς ἐξουσίας. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ἀναγινώσκεται σαφῶς τὸ ὄνομα Ἀνδρόνικος. Εἰς τινι ἀναγνωρίζεται ὁ τίτλος δεσπ(ότης)⁴. Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἀριστερὰ (τιμητικὴ θέσις) ἡ Ἄννα ὀρθία, φέρουσα πλατὺ, χαμηλόν, ποικιλτὸν στέμμα καὶ μακρὸν ἔνδυμα, κλειστὸν εἰς τὸν τράχηλον, πεποικιλμένον διὰ μαργαριτῶν, κρατεῖ δὲ εἰς τὴν δεξιὰν σκῆπτρον. Παραπλεύρως αὐτῆς ἵσταται ὁ Ἰωάννης Ε' φέρων μακρὸν μανδύαν, ὑψηλὸν στέμμα, κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν τὴν ἀκακίαν⁵ καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν σκῆπτρον⁶. Ἡ ἐπιγραφὴ κατὰ τοὺς ἐκδότας ἀναγινώσκεται : Ἄννα - Ἰω(άννης)⁷.

Χριστοῦ, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν τὴν σύζυγόν του Εἰρήνην (τιμητικὴ θέσις) καὶ τὸν υἱὸν των Μιχαὴλ Θ', ἐκφράζων συνάμα ἀμφιβολίας διὰ τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως ἐπιγραφῶν.

1. Τὸ νόμισμα τοῦτο ὁρθῶς ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ H. Longuet, *Introduction à la numismatique byzantine*, Λονδῖνον 1961, σελ. 122 (ἀρ. νομίσματος 102), ὡς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', τῆς Ἄννης τῆς Σαβοῦας καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε'.

2. T. Gerasimov, *Les hyperpères d'Anne de Savoie et de Jean V Paléologue*, *Byzantinobulgarica* 2 (1966), σελ. 329 κέ., ἀρ. 1, 4 - 9. Ἐξ αὐτῶν τὸ ὑπ' ἀρ. 1 ἀνήκει εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Σόφιας, τὰ ὑπ' ἀρ. 4 - 5, 7 - 9 εἰς τὸ Ermitage τοῦ Leningrad καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 6 εἰς ἰδιωτικὴν συλλογὴν.

3. Εἰς τινι δείγματα ἀντὶ τῆς Θεοτόκου εἰκονίζεται ὁ Χριστός.

4. Τὴν ἀνάγνωσιν ταύτην ὑποστηρίζει ὁ Fr. Dölger, *B.Z.* 38 (1938), σελ. 194 καὶ *Zum Kaisertum der Anna von Savoyen* (1938 - 1960), *Παρασπορά*, Ettal [1961], σελ. 209. Πάντως ἡ ὑπαρξίς τοῦ αὐτοῦ ἐπιγραφικοῦ κειμένου εἰς πάντα τὰ νομίσματα τοῦ ὡς ἄνω τύπου δὲν ἐξακριβοῦται, διότι καὶ ἡ περιφέρεια εἶναι εἰς πολλὰ ἐφθοαρμένη καὶ τὰ γράμματα ἐξίτηλα. Ὁ T. Bertelè, ἐνθ' ἄνωτ. δὲν σημειοῖ τίτλον ὡς ἐπίσης καὶ οἱ H. Longuet καὶ T. Gerasimov, περιοριζόμενοι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ εἰκονιζομένου. Ὁ τελευταῖος γράμματά τινι ἐπὶ ὀρισμένων νομισμάτων θεωρεῖ ὡς ἀρχικά ὀνομάτων ἰδιωτῶν, αἵτινες διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ πολυτίμου μετάλλου ἢ διὰ τῆς καταβολῆς τῆς σχετικῆς δαπάνης συνέβαλον ὕλκως εἰς τὴν κοπὴν τῶν ἀνωτέρω νομισμάτων. Ὅσα ἐξ αὐτῶν δὲν φέρουν ἀνάλογα ἀρχικά ἐκόπησαν, κατὰ τὸν αὐτὸν Gerasimov, δαπάναις τοῦ δημοσίου. T. Gerasimov, *Les hyperpères d'Anne de Savoie*, σελ. 334.

5. Περὶ τῆς ἀκακίας βλ. ἄνωτέρω, σελ. 27, σημ. 5 καὶ Γ. Καραγιαννοπούλου, *Βυζαντινὴ διπλωματική. Α'. Τὰ αὐτοκρατορικὰ ἔγγραφα*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 100.

6. Ὁ T. Bertelè, αὐτόθι, σελ. 60 εἰς τὸ νόμισμα τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, *Wroth*, τόμ. Β', σελ. 621, πίν. LXXV 4 (= Bertelè, πίν. IV, ἀρ. 25b), ἀναγνωρίζει τὴν μορφήν τοῦ Ἰωάννου εἰς τὴν ἀριστερὰν (τιμητικὴν) θέσιν καὶ τῆς Ἄννης εἰς τὴν δεξιάν, βασιζόμενος εἰς τὰ εἰκονιζόμενα σύμβολα. Αὐτὰ ὅμως, δυσδιάκριτα ὡς εἶναι ἐκ τῆς φθορᾶς, δὲν νομίζω ὅτι προσφέρουν ἀδιάβλητα κριτήρια. Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἐξίτηλοι.

7. Ὁ Fr. Dölger, *B.Z.* 38 (1938), σελ. 194 = *Παρασπορά*, Ettal [1961],

Τὴν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν περὶ τῆς σημασίας τῶν ἀνωτέρω νομισματικῶν ἀπεικονίσεων παρακολουθεῖ ὁ μελετητὴς εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Fr. Dölger περιληφθὲν ἀπόσπασμα ἀνεκδότου (δακτυλογραφημένης) διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ μαθητοῦ του καὶ ἰδικοῦ μου συμφοιτητοῦ ἐν Μονάχῳ St. Maslev ¹, ὅστις λίαν κατὰ τοπικῶς ἐκθέτει τὰς ὑπὸ τῶν T. Bertelè, H. Longuet, H. Goodacre, Fr. Dölger, V. Laurent προταθείσας ἐρμηνείας, ἀντικρούων ἐπιτυχῶς τὰ ἐν αὐταῖς ἀντιφατικὰ πρὸς τὰς λοιπὰς βυζαντινὰς πηγὰς καὶ τὸ πολιτειακὸν δίκαιον τῆς αὐτοκρατορίας, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταύτισιν τοῦ δεξιᾶ τῆς Ἄννης εἰκονιζομένου Ἰωάννου πρὸς τὸν Ἰωάννην Ε' ἢ τὸν Ἰωάννην Γ' καὶ καταλήγει ὀρθῶς ὅτι πρόκειται περὶ ἀναμνηστικῶν νομισμάτων με ἀπεικόνισιν τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε', κοπέντων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1341 - 1347 κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πάλης τῆς νομίμου δυναστείας πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν εἰς ἔξαρσιν τοῦ δυναστικοῦ αἰσθήματος παρὰ τῷ λαῷ ². Λόγους δυναστικῆς σκοπιμότητος διὰ τὴν κοπὴν τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου προβάλλουν καὶ οἱ T. Bertelè ³, Fr. Dölger ⁴ καὶ V. Laurent ⁵. Εὐρίσκω ἄξιον προσοχῆς ὅτι οἱ συμβασιλεῖς Ἄννα καὶ Ἰωάννης Ε' εἰκονίζονται ὀρθοὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, κρατοῦν δὲ σύμβολα τῆς ἐξουσίας, ἀντιθέτως πρὸς τὸν γονυπετοῦντα Ἀνδρόνικον, ἐπικαλούμενον τὴν θεῖαν συμπαράστασιν — ἐκτείνει τὰς χεῖρας πρὸς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰκονιζόμενον ἄνευ συμβόλων τῆς ἐξουσίας, προφανῶς διότι οὗτος μὴ εὐρισκόμενος πλέον ἐν ζῳῇ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχῃ ἐξουσίαν. Ἡ εἰς τὴν τιμητικὴν θέσιν ἀπεικονίσις τῆς Ἄννης μαρτυρεῖ τὴν ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου ὑπεροχὴν τῆς ἐναντι τοῦ συμβασιλέως υἱοῦ τῆς, ἐνῶ ἡ παράστασις τοῦ Ἀνδρονίκου ἀποβλέπει εἰς τὴν ἰδεολογικὴν ἐνίσχυσιν τῆς δυναστείας, διακηρυσσομένων οὕτως ἐμφαντικῶς τῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιοματίων τῶν Παλαιολόγων ἐναντι τοῦ ἀνταπαιτητοῦ Καντακουζηνοῦ. Κατάλληλος εὐκαιρία διὰ τὴν κοπὴν τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως τὸ γεγονός τῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως

σελ. 209, συμπληροῦ: Ἄννα Ἰω(άννης) ἐν Χ(ριστ)ῷ τ(ῷ) Θ(εῷ) δ(εσπότῃ) κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἐπιγραφὰς ἐκ νομισμάτων τῆς τρίτης καὶ πολυαριθμοτέρας ὁμάδος καὶ ἐκ τῆς γενικωτέρας ὁρολογίας, καίτοι τὰ σχετικὰ νομίσματα τῆς δευτέρας ὁμάδος ἔνεκα τῆς φθορᾶς κατὰ τὴν περιφέρειαν δὲν σφύζον ἀσφαλῶς τὸ Δ.

1. St. Maslev, *Die byzantinischen Kommemorationsmünzen mit einem Beitrag zur Klärung der staatsrechtlichen Stellung der byzantinischen Kaiserinnen* παρὰ Fr. Dölger, *Zum Kaisertum der Anna von Savoyen* (1938 - 1960), *Παράσπορά*, Ektal [1961], σελ. 212 - 218.

2. Ἀπόθ. σελ. 217 - 218. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγει καὶ ὁ Gerasimov, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 329, κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν νομισμάτων τοῦ αὐτοῦ τύπου.

3. Bertelè, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 63 κέ.

4. Fr. Dölger, B.Z. 38 (1938), σελ. 194 - 195 (— *Παράσπορά*, σελ. 209 - 210).

5. V. Laurent, *Échos d'Orient* 37 (1938), σελ. 462 - 463.

τοῦ Ἰωάννου Ε' εἰς αὐτοκράτορα (19 Νοεμβρίου 1341). Δεδομένου δὲ ὅτι περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἀξιόλογος ἀριθμὸς νομισμάτων τοῦ τύπου τούτου, θεωρῶ πιθανὸν ὅτι ἐκυκλοφοροῦντο καθ' ὅλην τὴν περίοδον ἀπὸ 19 Νοεμβρίου 1341 μέχρι λήξεως τῆς συμβασιλείας Ἀννης - Ἰωάννου Ε' τὴν 8ην Φεβρουαρίου 1347.

Εἰς τὰ νομίσματα τῆς τετάρτης ομάδος Bertelè, ἀρ. 28 - 247 εἰκονίζεται ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἀριστερὰ (τιμητικὴ θέσις) ἡ Ἀννα καὶ δεξιὰ ὁ Ἰωάννης Ε', ἀμφότεροι ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ, κρατοῦντες εἰς τὰς χεῖρας σύμβολα βασιλικὰ (σκῆπτρον, σταυρὸν ἢ ἀκακίαν). Εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἄλλοτε μὲν ὁ Χριστὸς καθήμενος ἐπὶ θρόνου, ἄλλοτε ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ ἡ Θεοτόκος. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως περιέχουν τὰ ὀνόματα Ἀννα - Ἰω(άννης). Τὸ εἰς ἐνίας αὐτῶν κεχαραγμένον Α ἐρμηνεύεται ὡς ἀποδίδον τὸν τίτλον δεσπότη.

Τοῦ τύπου τούτου περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ὑπὲρ τὰ διακόσια νομίσματα — εἰς ἑξ̄ διαφόρους παραλλαγὰς ¹ — ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι θὰ εὕρισκοντο ἐν κυκλοφορίᾳ ἐπ' ἄρκετὸν χρονικὸν διάστημα, φανερόν ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων ἀντανakλωμένη μεταξὺ τῶν συμβασιλέων νομικὴ σχέσις θὰ διετηρήθη ἐπ' ἄρκετὸν χρόνον. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὰ ἐκ τῶν λοιπῶν πηγῶν ἀντλούμενα στοιχεῖα θὰ ἦσαν ἐν χρήσει ἀπὸ 19 Νοεμβρίου 1341 — δεδομένου ὅτι ὁ Ἰωάννης εἰκονίζεται μὲ αὐτοκρατορικὸν στέμμα — μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347, ὅτε ἔληξεν ἡ συμβασιλεία μητρὸς καὶ υἱοῦ. Ἡ ὑπὸ τοῦ St. Maslev εἰς πρόσφατον μελέτην του προτεινομένη χρονολόγησις τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου (Ἀννα ἀριστερὰ - Ἰωάννης δεξιὰ) εἰς τὸ βραχὺ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Ἰωάννης Ε' μετὰ τὴν εἰς αὐτοκράτορα ἀναγόρευσιν κατέλαβε τὴν πρώτην θέσιν καὶ συνεπῶς εἰς τὰ νομίσματα ὤφειλε νὰ παρίσταται εἰς τὴν (ἀριστερὰν) τιμητικὴν θέσιν ², ἔρχεται εἰς εὐθεῖαν ἀντίφασιν πρὸς πάσας τὰς λοιπὰς καὶ ἐπισήμου χαρακτῆρος μαρτυρίας — ἀναφωνήσεις, χρυσόβουλλον Καντακουζηνοῦ ὑπὲρ Ἀγγέλου Θεσσαλίας κλπ., περὶ ὧν ἐκτενῶς ἀνωτέρω — ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται περιτράνως ὅτι ἡ Ἀννα διετήρησε μέχρι τῆς 8 Φεβρουαρίου 1347 τὸ προβάδισμα ἔναντι τοῦ Ἰωάννου Ε'. Περιέργως παρέβλεψεν ὁ St. Maslev τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ ἀνωτέρω νομίσματα, τῶν ὁποίων τὴν κοπὴν ἀνάγει εἰς τὴν περίοδον 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 19 Νοεμβρίου 1341, ὁ Ἰωάννης Ε'

1. Λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν παραλλαγῶν παρὰ Bertelè, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 20 - 53 (πίν. IV - X).

2. *Die staatsrechtliche Stellung der byzantinischen Kaiserinnen*, BSI 27 (1966), σελ. 332. Εἰς τὴν ἀρχικὴν μελέτην, ἐξ ἧς τὸ παρὰ Fr. Dölger ἐν *Parasporā*, σελ. 218 - 219, ἀπόσπασμα (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 112), ὁ St. Maslev ἀποδέχεται τὴν χρονολόγησιν τοῦ T. Bertelè, ἥτοι τὴν περίοδον 1341 - 1347.

εικονίζεται με αυτοκρατορικὸν στέμμα¹, τοῦ ὁποῖου ἐδικαιοῦτο νὰ κάμῃ χρῆσιν μετὰ τὴν 19ην Νοεμβρίου 1341, ὅτε ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Κατὰ συνέπειαν θεωρῶ ὀρθότεραν τὴν χρονολόγησιν τοῦ τύπου τούτου νομισμάτων ἀπὸ 19 Νοεμβρίου 1341 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347.

Τέλος, δύο νομίσματα τῆς συλλογῆς Bertelè, τὰ ὑπ' ἀρ. 26 καὶ 27 καὶ δύο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Σόφιας², φέρουν εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου ἀριστερὰ (τιμητικὴ θέσις) καὶ τῆς Ἄννης δεξιὰ, μετὰ τὰ αὐτὰ κατὰ τὰ λοιπὰ σύμβολα καὶ ἐνδύματα³. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως παρίσταται εἰς μὲν τὰ νομίσματα τῆς συλλογῆς Bertelè ὁ Χριστός, εἰς δὲ τὰ τῆς Σόφιας ὁ Ἀνδρόνικος Γ' γονυπετὴς πρὸ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ χρονολόγησις τοῦ ἀνωτέρω νομισματικοῦ τύπου παρέχει δυσχερείας, διότι ἡ Ἄννα διατηρήσασα τὸ προβάδισμα ἐναντι τοῦ υἱοῦ τῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν Φεβρουαρίου 1347⁴ δὲν καταλείπει περιθώριον μεταβολῆς τῆς μεταξὺ τῶν δύο συμβασιλέων νομικῆς σχέσεως. Κατὰ τὸν T. Bertelè πρόκειται μᾶλλον περὶ τυχαίας κοπῆς. Πάντως σπανιώταται εἶναι αἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανόνος τῆς ἐπὶ νομισμάτων ἀπεικονίσεως τοῦ πρώτου αὐτοκράτορος εἰς τὴν τιμητικὴν θέσιν.

Παραδείγματα ἀναφέρονται σποραδικά, ὡς τοῦ Ἰρακλείου καὶ Ἡρακλείου νέου Κωνσταντίνου εἰς νόμισμα τῶν ὁποίων τὴν τιμητικὴν θέσιν κατέχει ὁ νεώτερος⁵, εἰς νομίσματα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' καὶ Μιχαὴλ Θ', κοπέντα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς εἰς αὐτοκράτορα ἀναγορεύσεως τοῦ δευτέρου (21 Μαΐου 1294), ἐνθα τὴν τιμητικὴν θέσιν κατέχει ὁ Μιχαὴλ Θ'⁶. Εἰς νομίσματα τοῦ Ἰωάννου

1. Διὰ τὰ σύμβολα, τῶν ὁποίων ἐγένετο χρῆσις κατὰ τὴν ἀνάδειξιν βασιλόπαιδος εἰς βασιλεῖα πρῶτον, ἀκολούθως δὲ κατὰ τὴν εἰς αὐτοκράτορα στέψιν του διαρκούσης τῆς ὑστέρας βυζαντινῆς περιόδου, βλ. τὸ βιβλίον μου, *Ἐκλογή*, σελ. 207 - 213, 216 - 217.

2. T. Gerasimov, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 329 κέ., ἀρ. 2 - 3.

3. Τὴν ἐπιγραφὴν ἀναλύει ὁ Dölger, B.Z. 38 (1938), σελ. 194: ἐν Χ(ριστῷ) δεσπ(όται); Ἰω(άννης) Ἄννα. Οἱ ἐλδῶται οὐδένα τίτλον ἀναγράφουν. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 111, σημ. 4 καὶ 7.

4. Ἀκόμη καὶ κατὰ τοὺς ὅρκους τοὺς ἐπισφραγίσαντας τὴν μεταξὺ Καντακουζηνοῦ καὶ Παλαιολογείου παρατάξεως τελικὴν συμφωνίαν (8 Φεβρουαρίου 1347), ὁ ἱστορικὸς καὶ αὐτοκράτωρ μνημονεύει πρῶτης τῆς Ἄννης καὶ ἀκολούθως τοῦ υἱοῦ τῆς. Καντακουζηνός, Β', σελ. 614. Ὁ V. Laurent, *Échos d'Orient* 37 (1938), σελ. 462 - 463, διερωτᾷται μήπως πρόκειται περὶ κοπῆς πραγματοποιηθείσης κατὰ τὰ ἔτη 1351 - 1354, ὅτε πάλιν εἶχεν ἐπέλθῃ ρῆξις μεταξὺ Ἰωάννου Ε' καὶ Ἰωάννου Σ'. Ὅρθως ὅμως ὁ St. Masleu, παρὰ Dölger, *Παραστορά*, σελ. 218, καὶ ἐν BSI 27 (1966), σελ. 332 παρατηρεῖ ὅτι μετὰ τὴν ρύθμισιν τῆς δυναστικῆς κρίσεως τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1347 ἡ Ἄννα δὲν ἐπανῆλθε πλέον εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ θεωρεῖ ἀπίθανον τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὡς ἄνω νομισματικοῦ τύπου μεταξὺ 1351 - 1354.

5. Βλ. A. Cumbo, *La monetazione consolare di Ercadio*, Numismatica. Νέα Σειρά, 3 (1962), σελ. 3.

6. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀναφέρει ὁ A. Cumbo, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 3 - 4, μὴ παραπέμπων εἰς γνωστὴν δημοσίευσιν, ἀλλὰ σημειῶν ὅτι ἀπόκεινται εἰς τὴν συλλογὴν Leuthold ἐν Μιλάνῳ.

Ε' καὶ Ἰωάννου Γ', ἰσοτίμων νομικῶς εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ μὲ προβάδισμα τοῦ Καντακουζηνοῦ κατὰ τὰς συμφωνίας, τὴν τιμητικὴν θέσιν κατέχει ὁ Καντακουζηνὸς εἰς ἐλαχίστας ὅμως ἐξαιρέσεις ὁ Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος¹.

Τέλος, πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἡ ὑπαρξίς τριῶν ἐκ μολύβδου σφραγίδων², ἐφ' ὧν εἰς τὴν μίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἐν τῷ μέσῳ καὶ ὀρθία ἡ αὐτοκρατορεὶα ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς καὶ εἰς ὀριζοντίους στίχους ἀναγιγνώσκεται ἡ ἐπιγραφή, ἀποδίδουσα προφανῶς τὸν ἐπίσημον τίτλον :

ANNA EVCEBECTATH AVTOVCTA AVTOKPATOPICCA
POMEON H ΠΑΛΕΟΛΟΓΙΝΑ

Ἡ προσφορὰ τῶν μνημείων καὶ τῶν κειμένων αὐθεντικοῦ χαρακτήρος περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἐπισήμου τίτλου τῆς Ἀννης εἶναι σχετικῶς πενιχρά, ὡς ἐπίσης εἶναι δυσχερὲς καὶ ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις τῶν ἐπὶ τῶν σφραγίδων σχετικῶν μαρτυριῶν. Πλὴν τῶν τριῶν πρὸ ὀλίγου μνημονευθεισῶν σφραγίδων, ὁ ὅρος αὐτοκρατορίσσα ἀπαντᾷ, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς βιβλιογραφικὸν σημείωμα³ ἀναφερόμενον εἰς τὴν σύνταξιν τῆς Ἐξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου τὸ ὅποιον βεβαίως δὲν ἔχει ἐπίσημον χαρακτήρα—καὶ εἰς τὰς συμβάσεις μετὰ δυτικῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν λατινικὴν του ἀπόδοσιν *imperatrix et moderatrix*⁴. Εἰς τὰς ἐπὶ νομισμάτων ἐπιγραφὰς τὸ γράμμα Α' ἀναλύμενον ὑπὸ τινων⁵ εἰς δεσπότην ἀναφέρεται εἰς ἀμφοτέρους τοὺς εἰκονιζομένους Ἀνναν καὶ Ἰωάννην Ε'.

Εἰς τὰ ἱστορικὰ κείμενα τῆς λογίας παραδόσεως, Καντακουζηνὸν καὶ Νικηφόρον Γρηγοράν, ἡ Ἀννα ἀποκαλεῖται ἀποκλειστικῶς βασιλίσ. Εἰς τὰ γλωσσικῶς ὀλιγώτερον ἀμιγῇ ἱστοριογραφικὰ ἔργα (Δούκας, Σφραντζῆς) ἐναλλάσσονται οἱ ὅροι βασιλίσ, δέσποινα, βασίλισσα, εἰς δὲ τὰ δημώδη Βραχέα Χρονικά καὶ Ἐνθυμήσεις ὀνομάζεται δέσποινα. Εἰς τὰ παντὸς εἶδους ἐκκλη-

1. T. Bertelè, *Monete dell'imperatore Giovanni VI Cantacuzeno*, Zbornik Radova, Βυζαντινὸν Ἰνστιτούτον Βελιγραδίου 8/1 (1963), σελ. 43 - 59, ἰδίᾳ τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 4 νομίσματα.

2. T. Bertelè, *Monete e sigilli di Anna di Savoia*, 1937, σελ. 67 κέ., πίν. XI. Αἱ ὑπ' ἀρ. 1 καὶ 3 σφραγίδες ἀνέκδοτοι, ἡ ὑπ' ἀρ. 2 τοῦ Μουσείου τῆς Σόφιας εἶχεν ἐκδοθῇ ὑπὸ G. Schlumberger, *Sceaux byzantins inédits*, Revue des études grecques 13 (1900), σελ. 480, ἀρ. 172 καὶ ὑπὸ N. A. Mouchmou, *Sceaux de plomb byzantins conservés dans la collection du Musée National de Sofia*, Bulletin de l'Institut archéologique bulgare 8 (1934), σελ. 339, ἀρ. 20 (= πίν. 194, ἀρ. 20). Ὁ τελευταῖος ἀποδίδει τὴν σφραγίδα εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Ἰωάννου II'.

3. J. Verpeaux, *Un témoin*, σελ. 224, σημ. 2. (Τὸ χωρίον παρτιθέται ἀνωτέρω, σελ. 109).

4. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 104, σημ. 4, τὰ χωρία.

5. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 111 κέ. περὶ τῶν νομισμάτων.

σιαστικά έγγραφα (τόμοι συνοδικοί, αναφοραί, επιστολαὶ ἐκκλησιαστικῶν προσωποικότητων κλπ.) ἐναλλάσσονται οἱ ὅροι βασιλῆς καὶ δέσποινα, ἐξ ὧν ὁ δεύτερος χρησιμοποιεῖται περισσότερο ὡς προσφώνησις, μάλιστα ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐπιθέτων *κρατίστη* καὶ *ἀγία*¹.

Συγκρίνοντας τὰς ἐπὶ σφραγιστικῶν μνημείων ἐπιγραφὰς περὶ τῆς Ἀννης τῆς Σαβοΐας πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἐπισήμου προελεύσεως ἄλλων συγχρόνων βυζαντινῶν ἡγεμονίδων², παρατηροῦμεν ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὁ ἐπίσημος τίτλος τῆς συζύγου τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἦτο : ἡ *δεῖνα* εὐσεβεστάτη ἀγοῦστα καὶ αὐτοκρατορίσσα *Ρωμαίων* ἢ *Παλαιολογίνα*.

Διὰ τὴν ὁλοκληρωθῆ ἢ σχετικὴ μὲ τὴν ἐπιτρόπευσιν τοῦ Ἰωάννου Ε' ἔρευνα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, ἐὰν παραλλήλως πρὸς τὴν συμβασιλεύουσιν βασιλομήτορα ὑπῆρχον καὶ ἄλλα πρόσωπα ἀσχοῦντα τὸ ἔργον ἐπιτρόπου τοῦ ἀνῆλικου ἡγεμόνος, ὡς γνωρίζομεν ὅτι συνέβη εἰς ἀναλόγους περιπτώσεις παλαιότερον. Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἐνῆλικος ἡγεμὼν, φέρων τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα δὲν ἦτο ἀναγκαία ἡ σύστασις εἰδικοῦ συμβουλίου ἀντιβασιλείας. Εἰς ταιαύτας περιπτώσεις ἐπανειλημμένως κατὰ τὸ παρελθὸν εἰς ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος, ἀπολαύων τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλίσσης, ἀνελάμβανε τὴν ἐποπτεῖαν τῆς κρατικῆς διοικήσεως, ἀσκῶν τρόπον τινα χρέη πρωθυπουργοῦ.

Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὴν θέσιν ταύτην διεξεδίκησαν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ' Καλέκας καὶ ὁ μέγας δομέστικος Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἐπικαλούμενος ἑκάτερος γεγονότα καὶ μαρτυρίας, ἐξ ὧν κατὰ τὴν

1. Παραδείγματα ἐξ ὧν τῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν παρέχουν τὰ ἐν σελ. 94 κέ., 99, 104 κέ., 109 κέ. χωρία.

2. Εἰς σφραγίδα τῆς συζύγου τοῦ Μανουὴλ Β', ἐκδ. Ν. Α. Μουχμόν, ἐνθ' ἀνωτ., 8 (1934), σελ. 338 - 339, ἀρ. 18 (πίν. 191, ἀρ. 18, Μουσεῖον Σόφιας) καὶ Α. Ρανδενκo, *Κατάλογος μολνβδοβοίλλων συλλογῆς Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως*, *Izvestija RAIK* 13 (1908), σελ. 106 - 107, ἀρ. 380 (410) (= πίν. IV, ἀρ. 5), ἀναγράφεται: Ἐλέν(η) ἐν Χ(ριστ)ῶ τῶ [Θ](ε)ῶ πι(σ)τῇ αὐ[γ]οῦστ[α] καὶ [αὐ]τ[ο]κρατόρ(ισ)σα Ρωμαίων[ν] ἢ Παλ(αι)ολ(ο)γ[ί]να, ὡς ἀκριβῶς εἰς τὴν μικρογραφίαν τοῦ χειρογράφου ἔτους 1402, παρὰ Σ. π. Α. ἀμπρφ, *Λεόντωμα Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, Ἀθῆναι 1930, πίν. 84. Ὡς ἔδειξεν ὁ Fr. Dölger, *Die Entwicklung der byzantinischen Kaisertitulatur und die Datierung von Kaiserdarstellungen in der byzantinischen Kleinkunst Byzantinische Diplomatik*, Ettal [1956], σελ. 130 κέ., αἱ ἐπὶ μικρογραφιῶν ἐπιγραφαὶ ἀκολουθοῦν αὐστηρῶς τὸ ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας τηρούμενον πρωτόκολλον καὶ συνεπῶς οἱ ἐν αὐταῖς ἀναγραφόμενοι τίτλοι τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας ἔχουν τὸν αὐτὸν αὐθεντικὸν χαρακτήρα, ὃν καὶ αἱ ἐπὶ αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων ἀπαντῶσαι ἀνάλογοι διακρίσεις. Βλ. ὡσαύτως εἰς ἔγγραφον τοῦ 1407 ὑπὲρ τῆς ἐν Ἀθῶν μονῆς Παντελεήμονος τὴν μαρτυρίαν: τῇ δεσποίνῃ καὶ αὐτοκρατορίσῃ Ρωμαίων τῇ κυρῇ Ἐλένῃ τῇ Παλαιολογίνῃ: Ἐγγραφα τῆς ἐν Ἀθῶν ρωσικῆς μονῆς Παντελεήμονος (ρωσ.), Κίεβον 1873, σελ. 190₂₁, κατὰ παραπομπὴν S. I. Masl'ev, *BSI* 27 (1966), σελ. 311, σημ. 23.

γνώμην των ἀπεκαλύπτετο ἡ βούλησις τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', νὰ ἀναθέσῃ εἰς ἐκάτερον τὴν φροντίδα τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του. Εἰς τὰ περισσότερα κείμενα χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος *ἐπίτροπος* πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἀναλαβόντος τὸ ἔργον τοῦτο πατριάρχου, καίτοι δὲν πρόκειται κατὰ κυριολεξίαν περὶ ἐπιτρόπου, δεδομένου ὅτι ἡ Ἄννα ἤσκει ἀπολύτως τὰ καθήκοντα αὐτοκράτορος. Νομίζω ὅτι κυριολεκτεῖ περισσότερο ἡ ὀνομασία τοῦ πατριάρχου πολιτικοῦ συμβούλου τῆς αὐτοκρατείας.

Τόσον ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ', ὅσον καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἐπιθυμοῦντες νὰ προσδώσουν εἰς τὰς ἀναμφισβητήτους πολιτικὰς φιλοδοξίας των τὴν ἐπίφασιν τῆς νομιμότητος, εὗρον ὅτι τὴν καλυτέραν πρὸς τοῦτο εὐκαιρίαν καὶ δικαιολογίαν παρεῖχεν ἡ ἐμφάνισις των εἰς τὸ πολιτικὸν προσκήνιον ὡς ἐπιτρόπων τοῦ ἀνηλίκου ἡγεμόνος. Ἰσως ἡ πολιτικὴ δεξιότης τοῦ πατριάρχου¹ πρὸ πάντων ὅμως ἡ ἐπίγνωσις ὅτι ὡς κληρικὸς δὲν ἠδύνατο νὰ διεκδικήσῃ δι' ἑαυτὸν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, ὠδήγησαν τὴν Ἄνναν εἰς σύμπραξιν μετ' αὐτοῦ καὶ ἀνάληψιν ἀπὸ κοινοῦ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Πρὶν προχωρήσω εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ βασίμου ἢ μὴ τῶν ἀξιώσεων ἐκατέρου τούτων, θεωρῶ σκόπιμον νὰ ἐρευνήσω τὴν ἐν τῷ κράτει θέσιν τοῦ Ἀλεξίου Ἀποκαύκου, διότι καὶ περὶ αὐτοῦ ἀπαντᾷ ἐνιαχοῦ ὁ προσδιορισμὸς ὡς ἐπιτρόπου. Συμπράττων ὁ πατριάρχης μετὰ τοῦ Ἀποκαύκου, ἀφοῦ ὁ ἴδιος . . . ἑαυτὸν ἀντὶ βασιλέως *κεχειροτόνηκεν αὐτοκράτορα, τὸν δ' Ἀπόκαυ- κον διοικητὴν καὶ ἀγορανόμον καὶ ἐπίτροπον Βυζαντίου τε καὶ τῶν ὑπὸ τὸ Βυζάντιον πόλεων ἅμα καὶ νήσων πασῶν καὶ ρητῶν καὶ ἀπορρήτων διανομέα* . . .². Ἡ ὅλη φράσις, χαρακτηριστικὴ τοῦ ὅφους τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤῥ, περιέχουσα ἐπὶ τὸ ἐμφαντικώτερον πλείονας ταυτοσήμους ἄλλ' ὅπως οὖν ἀορίστου περιεχομένου λέξεις εἰλημμένας ἐκ τῆς ὀρολογίας τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος³, ἀποβλέπει εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας τοῦ Ἀπο-

1. Ἡ ἀξιολόγησις τῆς προσωπικότητος τοῦ πατριάρχου, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὰ κίνητρα πολιτικά, θρησκευτικά, κοινωνικά, ἅτινα καθώρισαν τὴν ἐκάστοτε στάσιν του ἐναντι τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς, ὡς ἦτο τὸ δυναστικὸν καὶ ἡ παλαμικὴ κίνησις, διχάζουν τοὺς νεωτέρους ἱστορικούς. Βλ. ἐξ ἑνὸς Meyendorff, *Introduction*, σελ. 134 κέ., ἐξ ἑτέρου Ioannou, *Or. Chr. Per.* 27 (1961), σελ. 39 - 42, U. Bosch, *Kaiser Andronikos III.*, σελ. 188 - 189.

2. Νικηφόρος Γρηγοῤῥ, Β', σελ. 605. Τὸ γεγονὸς ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπάνοδον τοῦ Ἀλεξίου, τότε παρακοιμωμένου, ἥτοι μετὰ τὴν 23ην Σεπτεμβρίου 1341 καὶ πρὸ τῆς 26 Ὀκτωβρίου 1341. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς φυγῆς καὶ ἐπάνοδου τοῦ Ἀποκαύκου εἰς τὴν βυζαντινὴν πρωτεύουσιν, βλ. R. - J. Loenertz, *Or. Chr. Per.* 30 (1964), σελ. 61 - 63.

3. Ἡ ἐπανάληψις ταυτοσήμων ἐκφράσεων καὶ δὴ ἀρχαιοπρεποῦς χαρακτηρισμοὶ εἶναι σῆμα προσφιλὲς εἰς τὸν Γρηγοῤῥ. Π.χ. Β', σελ. 696₂₄: ὅσοι τὴν βασιλείον συνεκρότουν σύγκλητον καὶ βουλὴν, σελ. 701₂₄: ὁπόσοι τῶν εὐγενῶν καὶ περιβλέπτων τὴν δόξαν τὸ τῆς συγκλήτου πληροῦσι βῆμα . . ., σελ. 761₂₃: καὶ συγκλήτω πάσῃ καὶ γερονσίᾳ τοσαύτῃ . . .

καύκου, μὴ ἀναφερομένη εἰς ἄλλην τινα ιδιότητα, ὡς θὰ ἦτο ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν. Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὸν ἀνωτέρω ἀξιωματοῦχον πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ καὶ ἡ θέσις τοῦ ὡς μεσάζοντος, διότι ὁ θεσμὸς οὗτος ἐθεωρήθη ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνητῶν ὡς ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸ λειτούργημα τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ¹. Συμφώνως πρὸς νεώτατα πορίσματα, ὁ μεσάζων κατὰ τοὺς ΙΙ' καὶ ΙΔ' αἰῶνας ἦτο ἐπιφορτισμένος μὲ τὴν ἐπιστάσιαν τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας, ἔνεκα δὲ τῆς ἐμπιστευτικῆς θέσεώς του καὶ τῆς συχνῆς ἐπαφῆς καὶ συνεργασίας μὲ τὸν αὐτοκράτορα ἀποκτᾷ ἐπιρροὴν καὶ ἐπανελημμένως ἐξομοιοῦται οὐσιαστικῶς μὲ πρωθυπουργὸν τοῦ κράτους². Ὁ Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος βασιλεύοντος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' κατεῖχε τὴν τε τοῦ μεσάζειν... καὶ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου τὴν ἀρχήν...³, παυθεὶς διὰ παράβασιν καθήκοντος⁴. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', διαρκοῦντος τοῦ θέρους καὶ προφανῶς πρὸ τῆς φυγῆς του εἰς Ἐπιβάτας τὴν 28 Αὐγούστου 1341⁵, τῇ προτάσει τοῦ μεγάλου δομεστίκου τὴν μὲν τοῦ μεσάζειν ὑπηρεσίαν ἐνεχειρίσθη τὴν δὲ τῶν βασιλικῶν χρημάτων φυλακὴν οὐκέτι...⁶. Ἐνταῦθα ὡς πειστικῶς, νομίζω, ἔδειξεν ὁ R. - J. Loenertz⁷ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πληροφοριῶν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἡ δραστηριότης τοῦ Ἀποκαύκου ὡς μεσάζοντος περιορίζετο εἰς τὰ

1. H. - G. Beck, *Der byzantinische Ministerpräsident*, B.Z. 48 (1955), σελ. 309 - 338.

2. R. - J. Loenertz, *Le chancelier impérial à Byzance au XIVe et au XVIIIe siècle*, Or. Chr. Per. 26 (1960), σελ. 275 - 300. Δίαν ἀξιόλογοι αἱ συμβολαὶ τῶν J. Verpeaux, *Contribution à l'étude de l'administration byzantine: ὁ μεσάζων*, BSl 16 (1955), σελ. 270 - 296. R. Guiland, *Le protovestiarite Georges Phrantzès*, REB 6 (1948), σελ. 52 (ἐπιτυχὴς ὁ δοθεὶς αὐτόθι χαρακτηρισμὸς: ministre de la cour, conseiller du souverain et secrétaire particulier) καὶ εἰδικώτερον διὰ τὸ δεσποτᾶτον τοῦ Μορέως, Δ. Α. Ζαζουθηνόυ, *Le despotat grec de Morée*, τόμ. Β', *Vie et institutions*, Ἀθήναι 1953, σελ. 102 κέ.

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 100.

4. Καντακουζηνός, Β', σελ. 99. ἐπεὶ δὲ περὶ τε τὰ βασιλικά γράμματα καὶ περὶ τὰ χρήματα... ἐπιβούλως διανοηθείη, βασιλεὺς μὲν μισήσας τὴν πονηρίαν... παρέλυσεν εὐθέως τῆς ἀρχῆς [= τῆς ἀρχηγίας τοῦ κατὰ Περσῶν στόλου, ἣν τῷ εἶχεν ἀναθέσει ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀνδρόνικος Γ' (Καντακουζηνός, Β' σελ. 98₂₀)] καὶ διήγαγεν ἐπὶ καιρὸν μηδὲν ἐγκεχειρισμένος τῶν κοινῶν.

5. Καντακουζηνός, Β', σελ. 70 - 71, Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 599, 602 - 603, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), σελ. 42, ἀρ. 34 καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου, σελ. 61 - 63.

6. Καντακουζηνός, Β', σελ. 99₁₂₋₁₃. Σημειωτέον ὅτι ὅτε ὁ Ἀπόκαυκος ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κατὰ Περσῶν στόλου, αἱ προηγούμεναι ὑπηρεσιακαὶ αὐτοῦ ἀπασχολήσεις ἀνεπέθησαν εἰς ἄλλους, ἦτοι πρὸς μὲν τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεσάζειν τοῖς δημοσίοις ὁ ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων Σπανόπουλος καὶ ὁ Μελιτηριώτης Ἰωάννης ἦσαν τεταγμένοι, χρημάτων δὲ ταμίαι τῶν κοινῶν ὃ τε Πεπαγωμένος Γεώργιος καὶ Νικόλαος ὁ Μελιτηριώτης. Καντακουζηνός, Β', σελ. 99₁₋₅.

7. R. - J. Loenertz, *Le chancelier*, Or. Chr. Per. 26 (1960), σελ. 280 - 286.

καθόκουντα τοῦ ἀρχιγραμματέως καὶ οὐδόλως ἐξετείνεται εἰς τὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἅτινα ἀναμφιβόλως ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ' ἐξετέλει ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Ἐπομένως δὲν δικαιολογεῖται σύγχυσις τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἀποκαύκου ὡς μεσάζοντος μὲ τὴν ἄσκησιν τῶν καθοκόντων ἐπιτρόπου¹.

Ἐν συνεχείᾳ δέον νὰ ἐρευνηθῇ ἡ θέσις τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, φέροντος τὸ τέταρτον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἱεραρχίας ἀξιώμα τοῦ μεγάλου δομεστίκου².

Οὗτος, στενὸς φίλος τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', ἐπεκαλεῖτο τὸ γεγονός ὅτι ἐτιμᾶτο ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι ζῶντος ἐκείνου μόνον τῶν ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων τῆς βασιλείας ἐστερεῖτο, ἔργοις δὲ οὐδὲν ἦν σχεδὸν διαφέρων βασιλέως³ καὶ ἡξίου τὴν πρώτην θέσιν κατὰ τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους. Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' καὶ τὰς ἐπομένας ἀνέπτυξε πρωτοβουλίαν καὶ ἔλαβεν ὠρισμένα μέτρα· ἦτοι ἐπεμελήθη τῆς ἀσφαλείας τῶν μικρῶν βασιλοπαίδων Ἰωάννου καὶ Μιχαήλ⁴, ἀνήγγειλε τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν πόλεων καὶ ἐπαρχιῶν, συνιστῶν πίστιν εἰς τὴν δυναστείαν καὶ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν

1. Διὰ τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν καὶ τὴν ὅλην προσωπικότητα τοῦ ἀνδρός, βλ. Καντακουζηνόν, Β', σελ. 71 - 74, 87 - 135, 218, Νικηφόρον Γρηγοράν, Β', σελ. 577 κέ., 590 - 591, 599 - 607, Χρονικὸν Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), σελ. 42, ἀρ. 34, 35, 36 καὶ σχόλια σελ. 61 - 63. Σύντομον σκιαγραφίαν τοῦ Ἀλεξίου Ἀποκαύκου παρέχει ὁ R. Guillard, *Correspondance de Nicéphore Grégoras*, Παρίσιοι 1927, σελ. 299 - 301, εὐνοϊκῶς δ' ἀποφαίνεται διὰ τὴν πολιτικὴν του δρᾶσιν ἡ U. Bosch, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 187 - 188.

2. Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ μεγάλου δομεστίκου καὶ τῆς εἰς τὴν ἱεραρχίαν ἐπελθούσης μεταβολῆς ἀκριβῶς ἔνεκα τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, βλ. ΨευδοΚωδινόν, σελ. 7 - 9 (ἐκδ. Verpeaux, σελ. 135 - 136).

3. Καντακουζηνός, Α', σελ. 369· βλ. καὶ σελ. 365, Νικηφόρον Γρηγοράν, Β', σελ. 581 - 582. Εἰς τὸν συνοδικὸν τόμον τοῦ 1347, ἀπηχοῦντα τὰς ἀντιλήψεις τῆς Καντακουζηνείου παρατάξεως, λέγεται περὶ τοῦ Ἰωάννου: ἃ τε γνησιωτάτου καὶ ὁμοψύχου καὶ πιστοτάτου φίλου (sc. τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'). Παρὰ J. Meyendorff, *Le tome synodal*, σελ. 215, § 6. Ὅπως δὲ ποτε τὰ λεγόμενα τοῦ μεγάλου δομεστίκου δὲν στεροῦνται ὑπερβολῆς, καίτοι εἶναι βέβαιον ὅτι εἶχεν ἀσκήσει ἀποφασιστικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ φίλου του αὐτοκράτορος, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πάλης του πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β'. Περὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ δὲν ὑπάρχει πρόσφατον ἔργον· χρήσιμος εἶναι εἰσέτι ἡ παλαιὰ μονογραφία τοῦ V. Parisot, *Cantacuzène, homme d'État et historien*, Παρίσιοι 1845, ζς αἱ σελ. 154 - 221 ἀναφέρονται εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Ἰωάννου Ε'. Ἡ πρόσφατος μελέτη τοῦ L. Maksimović, *Ὁ πολιτικὸς ρόλος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ μετὰ τὴν παραίτησίν του (1351 - 1383)*, Zbornik Radova Vizantolog. Instituta 9 (1966), σελ. 111 - 193 (σερβ. μετὰ περιλήψεως εἰς τὴν ἀγγλικήν), ὡς καὶ ὁ τίτλος αὐτῆς δηλοῖ, δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς χρονικὴν περίοδον.

4. Νικηφόρος Γρηγοράς, Β', σελ. 594, Καντακουζηνός, Α', σελ. 559 - 560.

τῶν εἰσπρακτῶρων τῶν δημοσίων φόρων, ὅπως ἐκτελοῦν εὐόρκως τὰ καθήκοντά των¹.

Περὶ σσότερον φωτίζει τὸ πρόβλημα ἡ ἀφήγησις τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤῥᾶ, ὅστις πολιτικῶς πρόσκειται πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν καὶ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιολογηθῇ καὶ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι δὲν μεροληπτεῖ ὑπὲρ τούτου². Ὁ μέγας πολυτίστωρ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἀφηγεῖται ὅτι εἰς σύσκεψιν, πραγματοποιηθεῖσαν βραχὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', ὁ πατριάρχης ἐπέδειξεν ἔγγραφον τοῦ αὐτοκράτορος, διὰ τοῦ ὁποίου καθίστατο ἐπίτροπος τῶν ἀνηλίκων τέκνων ἐκείνου³ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τούτου ἔγγράφου εἰς τὴν τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐπιτροπικὴν διοίκησιν εἰσάγειν ἑαυτὸν ἐπειράτο⁴, διακηρύσσων: ἐγὼ τοίνυν ἀντιλήψομαι τῶν κοινῶν ὁμοῦ τῇ βασιλείδι πραγμάτων· ἐγὼ καὶ τῆς τοῦ νέου βασιλέως προστήσομαι σωτηρίας⁵.

Ὁ μέγας δομέστικος, πάντοτε κατὰ τὸν Γρηγοῤῥᾶν, δὲν ἡμφεσβήτησε τὴν γνησιότητα τοῦ ἔγγράφου ἀλλ' ἐδικαιολόγησε τὴν ἔκδοσίν του εἰς προνοητικότητα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πατριάρχου προστάτης τῶν ἀνηλίκων τέκνων εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης, δεδομένου ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ἐκστρατεύοντες ὁμοῦ ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς κινδύνους⁶. Ὁ αὐτὸς Γρηγοῤῥᾶς, μνημονεύων τῆς ἀνόδου τοῦ πατριάρχου

1. Καντακουζηνός, Β', σελ. 14 - 15. Ὁ μέγας δομέστικος ἰσχυρίζεται ὅτι ἐν πλείοσιν ἢ τριάκοντα ἡμέραις ὑπὲρ πεντακοσίας ἐφ' ἐκάστης πέμπων γραφάς, ἤτοι ὅτι ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν ἀπέστειλε 15.000 ἔγγραφα, ἐὰν τὸ ἐφ' ἐκάστης σημαίνει καθ' ἐκάστην, ὡς ὀφείλει νὰ ἐρμηνευθῇ. Νομίζω ὅτι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον. Ἴσως ἡ διατύπωσις εἶναι ἀπρόσφορος, ἴσως ἐνεφιλοχώρησε σφάλμα εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸν.

2. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 590, 591, 644 - 645.

3. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 579₃: *Ἐνθα ὁ πατριάρχης Ἰωάννης... ἀνέγνω βιβλίον ἐκ τοῦ κόλπου λαβὼν, συνθήκας περιέχον, ὥς ὁ βασιλεὺς αὐτῷ τε πατριάρχῃ καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ἐκ πολλοῦ παρέθετο ἐπισκόποις περὶ τε συζύγου καὶ παίδων αὐτοῦ... Τὴν πληροφορίαν ἀποσιωπᾷ εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Καντακουζηνός, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ πατριάρχης ἐστήριξε τὰς ἀξιώσεις του εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῷ εἶχεν ἀναθέσει νὰ ἀπαγγείλῃ ἀφορισμὸν κατὰ παντὸς ἐπιβούλου τῆς ζωῆς τῶν ἀνηλίκων τέκνων του, θανόντος ἐκείνου, ὅπερ καὶ ἔπραξεν ὁ πατριάρχης. Καντακουζηνός, Β', σελ. 16 - 19.*

4. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 579₉₋₁₀ καὶ σελ. 579₁₃₋₁₅: *ἐπεὶ δὲ καὶ ταυτὶ τὰ τοῦ βασιλέως γράμματα τὴν σωτηρίαν ἐμοὶ (τῷ πατριάρχῃ) τῆς τε συζύγου καὶ τῶν υἱῶν σαφῶς ἀνατίθησι...*

5. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 579₂₀₋₂₂.

6. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 582 - 583. Αὐτόθι, σελ. 582₂₀: *Ἡ δὲ νῦν ὁ πατριάρχης ἐπιτροπίας προτείνει γράμματα, τῆς τότε χρείας ἕνεκα τούτῳ (— τῷ πατριάρχῃ) γεγνήηται, καὶ οὐδαμῇ περαιτέρω. ἐδεδίει γὰρ ὁ βασιλεὺς... μὴ αὐτὸς τε κινδυνεύσῃ καὶ σὺν γε αὐτῷ καὶ αὐτὸς ἐγὼ (sc. ὁ Καντακουζηνός) συμπάρων... Βλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 121, σημ. 2.*

Ἰωάννου ΙΔ' εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον¹, προσθέτει ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν ἀρχιερέα πανηγυρικῶς καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας σύζυγον καὶ τέκνα εἰς περίπτωσιν θανάτου τοῦ².

Ὁ Καντακουζηνός, κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν, ἰσχυρίζετο ὅτι εἶχε μὲν ἐντολὴν τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' διὰ τὴν ἄσκησιν καθηκόντων ἀντιβασιλέως ἀλλ' οὐχὶ γραπτὴν³. Ὁ μέγας δομέστικος ἐπανειλημμένως φέρεται ὁμιλῶν περὶ ἐντολῶν καὶ διαθηκῶν⁴ τοῦ προκατόχου αὐτοκράτορος διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἐπιτροπείας ἐκ μέρους του, ἀλλ' ἡ διατύπωσις γενικὴ καὶ ἀόριστος δὲν ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν ἐπισήμου πρωτοκόλλου συναφοῦς μὲ τὸν διορισμὸν τοῦ Καντακουζηνοῦ ὡς ἐπιτρόπου, ὡς ἐπεκαλεῖτο δι' ἑαυτὸν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ' καὶ ὡς γνωρίζομεν ὅτι καὶ εἰς τὸ παρελθὸν εἶχε συμβῇ εἰς ἀναλόγους περιστάσεις⁵. Τούναντίον μάλιστα, ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Β', σελ. 614₂₂ - 615₂ προκύπτει ὅτι ὁ μέγας δομέστικος ἐπεκαλεῖτο τὴν μαρτυρίαν τῆς αὐτοκρατείας Ἀννης διὰ τὴν νομιμοποίησιν τὴν ἀξιώσιν του, ὅπως κατὰ τὴν ἐπίτροπον τοῦ Ἰωάννου Ε' μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἡ Ἀννα ἐγνώριζεν ἄριστα τὰς προθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος συζύγου της. Καὶ ὁ R. - J. Loenertz θεωρεῖ τὸ γεγονὸς τῆς ἐμμονῆς καὶ προβολῆς ἐπιχειρημάτων ὑπὸ τοῦ

1. Τὴν πατριαρχίαν ἀνέλαβεν ὁ Ἰωάννης ΙΔ' τὸν Φεβρουάριον 1334, ὡς ἐξηκριβώθη ἐπ' ἐσχάτων ἐκ τοῦ Βραχέως Χρονικοῦ Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), σελ. 41, ἀρ. 28· βλ. καὶ σχόλια τοῦ ἐκδότου, σελ. 54 - 55.

2. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Α', σελ. 496₁₆₋₂₃: ᾧ δὲ (sc. πατριάρχῃ) καὶ ὑπὸ Θεοῦ μάρτυρι παραδίδωσι, φέρων ἐπὶ μέσου τοῦ μεγίστου νεὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τὴν τε σύζυγον δέσποιναν καὶ τὰ τέκνα, ἐπίτροπον ἅμα καὶ φύλακα τοῦτον εἶναι μετὰ γε Θεὸν παρακελευσάμενος ἐπ' αὐτοῖς... Ὁ αὐτὸς ἱστορικός, Β', σελ. 579₇, λέγει ὅτι τὸ ἐγγραφὸν τῆς ἀναθέσεως τῆς ἐπιτροπείας εἰς τὸν πατριάρχην συνετάχθη, ὅταν ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ἐξεστράτευσεν εἰς Θεσσαλίαν κατὰ τοῦ Συργιάννη Φιλανθρωπηνοῦ Παλαιολόγου, συμπράξαντος μετὰ τοῦ Σέρβου κράτη. Ὁ Συργιάννης ἐφονεύθη τὴν 23ην Αὐγούστου 1334, ὡς ἀναφέρει σύντομον ἐκ Θεσσαλονίκης Χρονικόν, ἐκδ. R. - J. Loenertz, *Demetrius Cydones Correspondance*, τόμ. Α' (Studi e testi, 186), Βατικανὸν 1956, σελ. 174, no 1.

3. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 580₁₁: ὅτι δὲ καὶ τὴν μετὰ θάνατον αὐτοῦ διοίκησιν καὶ ἐπιτροπὴν τῶν βασιλικῶν καὶ δημοσίων πραγμάτων ἐμοὶ (= Καντακουζηνῷ) παρέθετο πολλάκις... μάρτυς ἀπαρέγγραπτος Ἀννα ἡ βασιλὶς αὐτῇ· βλ. καὶ Β', σελ. 614₂₉ - 615₂.

4. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Β', σελ. 593₁₅: τὰς τοῦ μακαρίτου βασιλέως περὶ τῆς τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐπιτροπῆς τε καὶ διοικήσεως ἐντολὰς..., σελ. 614₂₂ - 615₂; καὶ τῶν βασιλικῶν τοῦ συζύγου τὴν βασιλίδαν ἀνεμίμνησκε διαθηκῶν καὶ ἐντολῶν, ἃς ἐκεῖνος ἔτι ζῶν αὐτῇ διετίθετο, περὶ... ἐπιτροπῆς τοῦ Καντακουζηνοῦ ἄχρι τῆς πρεπούσης ἡλικίας τοῦ νέου.

5. Οὕτω γνωρίζομεν ὅτι ὁ Θεόφιλος εἶχε συστήσει ἐπιτροπείαν τοῦ Μιχαὴλ Γ' (ἀνωτέρω, σελ. 34), ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Π') (ἀνωτέρω, σελ. 43), ὁ Μανουὴλ Α' τοῦ Ἀλεξίου Β' (ἀνωτέρω, σελ. 79), ὁ Θεόδωρος Β' τοῦ Ἰωάννου Δ' (ἀνωτέρω, σελ. 83).

Καντακουζηνού δικαιολογούντων τὰς ἀξιώσεις του ὡς ἐνδεικτικὸν τοῦ ἀμφισβητησίμου των¹. Ἀρνητικὸν εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ καταλήγει ἡ U. Boscch ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος².

Τὴν ἐπικρατοῦσαν σύγχυσιν ἀντικατοπτρίζουν αἱ εἰδήσεις αἱ συναφεῖς μὲ τὴν σύνοδον τὴν συγκαληθεῖσαν τὸν Αὐγούστου 1341, ἐπιληφθεῖσαν τῆς ἐξετάσεως τῶν δογματικῶν ἀπόψεων τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου. Αἱ πληροφορίες, ἰδίᾳ αἱ ἐξ ἐπιστολῶν καὶ ἀναφορῶν τῶν ἐνδιαφερομένων, ἀναλόγως τῆς παρατάξεως, ἐξ ἧς προέρχονται, καὶ τοῦ σκοποῦ εἰς ὃν ἀποβλέπουν, αἱ μὲν φέρουν ὡς πρωταγωνιστοῦν πρόσωπον τὸν πατριάρχην, αἱ δὲ τὸν μέγαν δομestικον μὲ σκοπίμους παραλείψεις, παραποιήσεις τῶν γεγονότων καὶ συζητήσεων κατὰ τὰς ἀπόψεις τοῦ γράφοντος³ εἰς τρόπον, ὥστε νὰ προκαλῆται σύγχυσις καὶ εἰς τοὺς σημερινούς ἐρευνητάς⁴. Ὁ Καντακουζηνός εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του [σελ. 556], γράφει: αὐθις δὲ στάσεως κατὰ τὴν ἐκκλησίαν ἀναγνωμένης... ὁ πατριάρχης... σύνοδον καὶ αὐθις δευτέραν⁵ συναθροίζει κατὰ τὸν αὐτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας νεὼν συνεδριάζοντος αὐτῷ καὶ μεγάλου δομestικοῦ...⁶. Εἰς τὸν συνοδικὸν τόμον τοῦ Φεβρουαρίου 1347, — κείμενον ἐπινίκιον τῆς Καντακουζηνείου ἐπικρατήσεως, πλήρες ἀλαλάζοντος θαυμασμοῦ διὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐν τῇ αὐτῇ συνόδῳ (τοῦ Αὐγούστου 1341) ἐπιτελεσθὲν ἔργον —, ἀποσιωπᾶται τελείως τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου⁷, ὡς παρτηρεῖται καὶ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἀπὸ Μαρτίου 1347⁸. Ὁ μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ Φιλόθεος, ὁ μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης, μὴ ἐπιθυμῶν νὰ ἀποστῇ ἐμφανῶς τῆς ἀληθείας

1. R. - J. Loenertz, *Or. Chr. Per.* 30 (1964), σελ. 60.

2. U. Boscch, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 181 - 188. Δέχεται ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Ι' δὲν ἀπέβλεπεν εἰς συμμετοχὴν τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν ἀλλ' ἀντιθέτως ἐνέμεινεν εἰς τὸ πολιτικὸν σχῆμα τὸ καθορισθὲν τῷ 1334 ἥτοι συμπράττασιν τοῦ πατριάρχου εἰς τοὺς διαδόχους του.

3. Βλ. Meyendorff, *Introduction*, σελ. 86 - 94.

4. Ὅπως, ὁ M. Jugie, ἐν *Dictionnaire de Théologie Catholique*, τόμ. 11, 2 (1932), στ. 1782 φρονεῖ ὅτι ὁ πατριάρχης ἀπεῖχε τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἐνθ' ὁ Meyendorff, *Introduction*, σελ. 86 ὅτι παρίστατο μὲν ὁ πατριάρχης, προέστατο δὲ ὁ Καντακουζηνός.

5. Ἡ πρώτη σύνοδος εἶχε συγκαληθῇ τὴν 10ην Ἰουνίου 1341, ἔλαβε δὲ μέρος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Ι'.

6. Τὰ ἄνωτέρω ἐπιβεβαιοῦ κείμενον ἐκδοθὲν ἐκ τοῦ Cod. Coisl. 288, f. 305 ὑπὸ Meyendorff, *Introduction*, σελ. 87, σημ. 91: *Τὴν θεῖαν ἐκείνην... σύνοδον, ἣ τὸν παναγιώτατον ἡμῶν καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην εἶχεν ἐπὶ θρόνον καθήμενον, δικαστὴν τῶν λεγομένων ἀκριβέστατον.*

7. Τὸ κείμενον τοῦ τόμου εἰς νέαν ἐκδοσιν ὑπὸ Meyendorff, *Le tome synodal*, σελ. 211 κέ. Εἰδικῶς περὶ τῆς συνόδου τοῦ Αὐγούστου 1341, αὐτόθι, σελ. 214, § 4.

8. Παρὰ Zachariae, *JGR*, τόμ. Ι', coll. V, ἀρ. 49, σελ. 698 (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2917).

ἀλλ' οὔτε νὰ δυσχερεστήσῃ τὸν Καντακουζηνόν, μνημονεύει μὲν τῆς παρουσίας τοῦ πατριάρχου κατὰ τὴν σύνοδον τοῦ Λύγούστου 1341 καὶ τῆς ἐκδόσεως συνοδικοῦ τόμου ὑπογραφέντος παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως¹, ἀλλὰ θεωρεῖ τὸν Καντακουζηνόν τὸ πρωτεῦον πρόσωπον διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου². Πάντα δὲ ταῦτα διὰ νὰ παρυσιάσουν οἱ γράφοντες τὸ ὑπ' αὐτῶν τιμώμενον πρόσωπον ὡς κατέχον τὴν πρώτην θέσιν κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ Ἰωάννου Ε'. Ἐν τούτοις, φράσις τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου Φιλοθέου ἀποκαλύπτει ὅτι καίριον πρόσωπον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ', διότι τὸν ὀνομάζει ὁ κοινὸς τῆς βασιλείας ὁμοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ποιμὴν τε καὶ ὁδηγός³. Νομίζω πιθανώτερον ὅτι τὴν σύνοδον τοῦ Λύγούστου 1341 συνεκάλεσεν ὁ πατριάρχης καὶ ὅτι προήδρευσε τῶν ἐργασιῶν τῆς, ὡς γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα εἶχε προεδρεύσει συνεδρίας τῆς συγκλήτου, ὡς μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ Καντακουζηνός⁴.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ἡ ἀληθὴς πολιτικὴ κατάστασις καὶ ἡ ἐξ ἐπόψεως πολιτειακοῦ δικαίου τοποθέτησις τῶν ζητημάτων εἶχεν ὡς ἀκολούθως. Ὁ πατριάρχης ἐπεκαλεῖτο τὴν νομιμότητα, δεδομένου ὅτι ἦτο κάτοχος αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου — ἀσχέτως τοῦ χρόνου συντάξεως τούτου — νομιμοποιούντος αὐτὸν εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτρόπου⁵. Προστιθεμένου τοῦ κύρους του ὡς προκαθημένου τῆς Ἐκκλησίας, τιμωμένης καὶ παντοδυνάμου, καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης, ἥς ἐπὶ μακρὸν ἀπέλαυε παρὰ τῇ αὐτοκρατείᾳ ὁ πατριάρχης κατέστη ὁ οὐσιαστικὸς ρυθμιστὴς τῆς πολιτικῆς καταστάσεως⁶. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς οὐδεμίαν ἐγγραφὸν αὐτοκρα-

1. Φιλοθέου πατριάρχου, Ἐγκώμιον Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἐν P.G., τόμ. 151, στ. 601: *καλῶς ἐξετέθη τόμος συνεπιτηγμένως ὁμοῦ πάντα περιλαμβάνων καὶ ἐπογραφαῖς κατησφαλισμένος τῶν κορυφαίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ πρὸ πάντων τοῦ πάντων προκαθημένου καὶ τὸν πατριαρχικὸν ἔχοντος τότε θρόνον...* Ὁ τόμος τοῦ 1341 ἀνεφέρετο εἰς ἀμφοτέρας τὰς συνόδους (Ἰουνίου καὶ Λύγούστου) τοῦ ἔτους.

2. Αὐτόθι, στ. 601.

3. Αὐτόθι, στ. 601.

4. Καντακουζηνός, Β', σελ. 21. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 95.

5. Προφανῶς ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Ἰωάννου Ε' προήδρευσεν ὁ πατριάρχης συνεδρίας τῆς συγκλήτου τὸ θέρος τοῦ 1341, Καντακουζηνός, Β', σελ. 20¹⁰⁻¹¹, 21²⁻³. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 95.

6. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πρὸς τὸν Μακάριον δημοσιευόμενον ἀπόσπασμα (Cod. Coisl. 99, f. 180¹), παρὰ Meyendorff, *Introduction*, σελ. 111, σημ. 73: *Πάντα ἦν αὐτοῖς* (sc. *aux empereurs*, ἐννοεῖ τὴν Ἀνναν καὶ τὸν Ἰωάννην Ε') *οὗτος* (sc. ὁ πατριάρχης), *ὁ πάντων ἐπιλημμένος τῆς ἐξουσίας, ἔξαρχος, σύμμαχος, μάρτυς τῶν ὑπ' αὐτῶν λεγομένων, ὡς δῆθεν συνίστωρ καί, ὡς ᾔετο, ἀπαράγραπτος καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐξουσίας βεβαιωτής, ὡς κυριῆς καὶ τὸ κράτος ἐγχει-*

τορικὴν ἐντολὴν ἐπιτροπείας τοῦ ἀνγλίκου Ἰωάννου Β' κατεῖχεν, ἀλλ' ἔνεκα τῶν στενῶν καὶ ἐκ παλαιοῦ δεσμῶν του μετὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' προέβαλλε δεδικαιολογημέναις ἀξιώσεις διὰ τὰ ἀνυπόβλητα τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ Ἰωάννου Ε', ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι αὐτὴ ἦτο καὶ ἡ πραγματικὴ βούλησις τοῦ φίλου του αὐτοκράτορος. Μὴ ἐπιτυχὼν εἰς τὰς προσπάθειάς του καὶ βλέπων τὴν ἀντίθετον παράταξιν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν πατριάρχην νὰ ἐγκαθίσταται εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν δι' ἐπισήμου αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου ὁ Καντακουζηνὸς ἐχώρησεν εἰς πλέον ριζοσπαστικὴν λύσιν. Ἀνηγόρευσε ἐαυτὸν αὐτοκράτορα καὶ συνεπέειχε τῆς νέας αὐτῆς ιδιότητος προέβαλεν ἐαυτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀδελφοῦ¹ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Ἡ πλασματικὴ αὕτη συγγένεια² ἐκτεινομένη, ὡς εὐνόητον, καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς παλαιολογείου δυναστείας³ εἰσήγε τὸν Καντακουζηνὸν εἰς τὴν «οἰκογένειαν τῶν βασιλέων» καὶ ἐσκόπει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ λαϊκὸν δυναστικὸν αἶσθημα, κυριαρχοῦν ὅλον καὶ περισσύτερον

ρισμένης τῆς Ἐκκλησίας, μεσίτης πρὸς τοὺς ἐν χερσὶν ἔχοντας τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας... Βλ. καὶ Νικηφόρον Γρηγοροῦ, Β', σελ. 780₆.

1. Τὸ θέμα ἐξήτασεν ὁ F. r. Dölger, *Johannes VI. Kantakuzenos als dynastischer Legitimist*, *Seminarium Kondakovianum* 10 (1938), σελ. 19 - 30· ἀναδημοσίευσεν ἐν *Παραπορᾷ*, σελ. 194 - 207. Ἐνδεικτικῶς σημειῶ ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων τὰς χαρακτηριστικὰς φράσεις. Ἐκ τοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἀγγελὸν Θεσσαλίας χρυσοβούλλου τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ (ἔτ. 1342): τῷ μέντοι πρὸ ἡμῶν δεσπότη τῆ τε καὶ βασιλεῖ τῷ θειοτάτῳ καὶ γενναίῳ μοι ἀδελφῷ [= Ἀνδρονίκῳ Γ' | Καντακουζηνός, Β', σελ. 315₆]. Ἐκ τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1348, ἐν ᾧ ὁ Ἰωάννης Γ' ὁμιλεῖ περὶ τῶν χρυσοβούλλων καὶ προσταγμάτων τοῦ τε αὐθέντοιο μοι τοῦ βασιλέως τοῦ πάππου τῆς βασιλείας μου | = Ἀνδρονίκου Β' | καὶ τοῦ θειοτάτοιο μοι δεσπότη τοῦ καὶ βασιλέως τοῦ ἀδελφοῦ (= Ἀνδρονίκου Γ') τῆς βασιλείας μου τῶν αἰοδύμων καὶ μακαριτῶν παρὰ Zachariae, *JGR*, τόμ. Γ', coll. V, ἀρ. 51, σελ. 703 (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2939).

2. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς συνεδέετο πρὸς τὴν οἰκογένειαν τῶν Παλαιολόγων διὰ συγγενικῶν δεσμῶν ἐκ τῆς μητρὸς του Θεοδώρας, θείας τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Καντακουζηνός, Α', σελ. 125₁₆. Πλείονα παρὰ Dölger, *Johannes VI. ἔνθ' ἄνωτ.* (= *Παραπορᾷ*, σελ. 196, σημ. 7).

3. Βλ. τὸ ἀνωτέρω (σημ. 1), χωρίον ἐκ τοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου χρυσοβούλλου ἔτους 1348 (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2939). Εἰς πρόσταγμα τοῦ Ἰωάννου Γ' ἀπὸ Μαρτίου 1347 λέγεται: τὴν ὑψηλοτάτην δέσποιναν τῶν Ρωμαίων [= Ἀνναν | καὶ ἐρασμιωτάτην ἀδελφὴν τῆς βασιλείας μου... προκαθίσας μετὰ τοῦ ὑψηλοτάτου βασιλέως τῶν Ρωμαίων [= Ἰωάννου Β'] καὶ ἐρασμιωτάτου νῦν οὗ τῆς βασιλείας μου παρὰ Zachariae, *JGR*, τόμ. Γ', coll. V, ἀρ. 49, σελ. 699 (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2917). Εἰς τὴν λατινιστὶ σωζομένην πρὸς τοὺς Βενετούς παραχώρησιν ἀπὸ Μαΐου 1351 ὁ Ἰωάννης Γ' ἀναφέρει τὴν *domina imperatrix Romanorum soror imperii mei*, ἣτις δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰ μὴ ἡ Ἀννα τῆς Σαβοΐας. *Diplomatarium Veneto-Levanticum*, ἔκδ. R. Predelli - G. M. Thomas, τόμ. Β', Βενετία 1899, ἀρ. 5, σελ. 4 - 12 (= Dölger, *Regesten*, ἀρ. 2975). Μνεῖα τῆς συνθήκης παρὰ Καντακουζηνῷ, Γ', σελ. 191, Νικηφόρῳ Γρηγοροῦ, Γ', σελ. 106.

ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς βασιλείας τῶν Μακεδόνων εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ βυζαντινοῦ πολίτου. Ἐκ τούτου ἡ πολλὴ σπουδὴ καὶ μέριμνα τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅπως κατὰ τὴν εὐφημίαν τῶν ἡγεμόνων εἰς τὰς κοσμικὰς καὶ θρησκευτικὰς τελετὰς προηγῆται ἀπαρεγκλίτως ἡ ἀναφώνησις τῶν Παλαιολόγων Ἀννης καὶ Ἰωάννου Ε', ἀκολουθῇ δὲ ἡ ἀναφώνησις τοῦ ἰδικοῦ του ὀνόματος καὶ τῆς συζύγου του¹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὁ Καντακουζηνός, ἀντὶ νὰ προβάλλῃ ὡς ἀνταπαιτητῆς καὶ ἐπομένως καταλυτῆς τῆς δυναστικῆς τάξεως, ἐνεφανίζετο δυνάμει «πνευματικῆς» συγγενείας μετὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ὡς μέλος τῆς βασιλευούσης δυναστείας² καὶ κατὰ συνέπειαν ἐνδεδειγμένος νὰ μετάσχη τῆς διακυβερνήσεως τῆς αὐτοκρατορίας. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως περίεργος καὶ μετριοπαθὴς δῆλωσις τοῦ Καντακουζηνοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Φερῶν ὅτι δὲν ἡξίου τὴν προσχώρησίν των εἰς τὴν παράταξιν του ἀλλ' ἡρκεῖτο, ὅταν τῆς βασιλίδος Ἀννης καὶ βασιλέως τοῦ υἱοῦ φημιζομένων, εὐφημίας καὶ αὐτὸν ἅμα ἐκείνοις ἀξιοῦν καὶ μνημονεύειν ἐν τελεταῖς ταῖς ἱεραῖς. . .³· διότι διὰ τῆς ὑπὸ ἐκπροσώπων τοῦ λαοῦ ἀποδοχῆς τοῦ οὕτω καθορισθέντος τύπου ἀναφωνήσεως ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῶν ὑπηκόων τῆς αὐτοκρατορίας ἡ βάσει τῆς πλασματικῆς συγγενείας ἐνταξίς τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἐντὸς τῆς βασιλευούσης παλαιολογείου δυναστείας καὶ συνεπῶς ἡ ἀναγνώρισίς του ὡς νομίμου συνεχιστοῦ τῆς βασιλείας καὶ οὐχὶ ὡς ἀνταπαιτητοῦ.

Τοιαύτη πρόκλησις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀφήσῃ ἀσυγκινήτους τοὺς νομίμως ἐκπροσωποῦντας τὰ συμφέροντα τοῦ βασιλεύοντος οἴκου, δι' ὃ καὶ ὀρθῶς ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ' ἐπέσπευσε τὴν ἀναγόρευσιν καὶ στέψιν εἰς αὐτοκράτορα τοῦ ἀνηλίκου ἄρρενος διαδόχου Ἰωάννου μέχρι τότε ἀπλοῦ βασιλέως. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας τονίζει τὰ δικαιώματα τοῦ μικροῦ Παλαιολόγου εἰς τὸν θρόνον τῶν πατέρων του καὶ ἐξάπτει τὸ λαϊκὸν δυναστικὸν αἶσθημα⁴, τὸ ὁποῖον ὁ Καντακουζηνός προσεπάθησεν ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του πλευρᾶς νὰ κατασιγάσῃ. Αὐτὴν τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα

1. Βλ. ἄνωτέρω, σελ. 101 - 103.

2. Ὁ Fr. Dölger, *Johannes VI.* (= *Παρασπορά*, σελ. 207), γράφει: eine ganz einzigartige, aber wie ich glaube, in der mystischen Denkweise des Johannes Kantakuzenos tief begründete «οἰκονομία». Ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ Fr. Dölger εἰς τὸν Καντακουζηνὸν ἀποδιδόμενα κίνητρα, διατηρῶ ἐπιφυλάξεις, τὰς ὁποίας ἤδη διετύπωσε καὶ ὁ L. P. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258 - 1354)*, Παρίσι 1968, σελ. 62 - 64· οὗτος εἰς τὴν προβολὴν πνευματικῆς συγγενείας ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ πρὸς τὴν Παλαιολογείον δυναστείαν διαβλέπει ὀρθῶς τὴν πρόθεσιν, ὅπως προσδώσῃ «à son usurpation la première apparence de légitimité».

3. Καντακουζηνός, Β', σελ. 329₁₅ (ἄνοιξις 1343)· βλ. ἄνωτέρω, σελ. 102.

4. Τὴν δυνάμιν καὶ σημασίαν τοῦ ὑψηλοῦ αἰσθήματος νομιμοφροσύνης τοῦ Βυζαντινοῦ λαοῦ ἐναντὶ τῆς ἀρχούσης δυναστείας ἐξαίρουν καὶ ὁ J. o a n n o u, *Johannes XIV. Kalekas*, *Or. Chr. Per.* 27 (1961), σελ. 40 κέ. καὶ ἡ U. B o s c h, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 185.

τητα εξυπηρετοῦν τὰ νομίσματα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψευς, τῆς Ἀννης καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε' ἐπὶ τῆς ἐτέρας¹, δι' ὃ καὶ τὴν κοπὴν τοῦ νομισματικοῦ τούτου τύπου συνδέω μὲ τὴν ἀναγόρευσιν καὶ στέψιν τοῦ Ἰωάννου Ε' τὴν 19ην Νοεμβρίου 1341.

Ἡ θεώρησις τῶν γεγονότων, καθ' ὃν τρόπον ἐξέθεσα ἀνωτέρω, καθιστᾷ ἀδικαιολογήτους κατ' ἐμὲ τοὺς κατὰ τοῦ πατριάρχου ψόγους τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤῥᾶ, ἰσχυριζομένου ὅτι ὁ ἡγέτης τῆς Ἐκκλησίας ἔσπευσε νὰ στέψῃ εἰς ἀνεπίσημον ἡμέραν (Δευτέρα, 19 Νοεμβρίου) τὸν ἀνήλικον ἀκόμη Ἰωάννην διὰ νὰ ἔχῃ εὐσχήμονα πρόφασιν, ὅπως ἀσκήσῃ τὴν ἀντιβασιλείαν². Ἡ ἐνέργεια τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ, ὅπως ἀναγορεύσῃ ἑαυτὸν αὐτοκράτορα (26 Ὀκτωβρίου 1341), ἀπῆλθε ταχεῖαν καὶ δυναμικὴν ἀντιμετώπισιν τοιαύτη δὲ πράγματι ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ἐπιχειρηθεῖσα. Οὗτος ἐν ἀπολύτῳ καλῇ πίστει ἠδύνατο νὰ διακηρύξῃ ὅτι προέβη εἰς τὴν ἀναγόρευσιν καὶ στέψιν τοῦ Ἰωάννου Ε' εἰς αὐτοκράτορα ἐξ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν δυναστείαν, ἐκ πεποιθήσεως πρὸς τὴν ιδέαν τῆς νομιμότητος καὶ εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἀνατεθείσης αὐτῷ ἐντολῆς.

Χαρακτηριστικὴ τῆς ἰσχύος τοῦ πατριάρχου ὡς πολιτικοῦ παράγοντος καὶ ταυτοχρόνως δηλωτικὴ τῆς εὐθύνης του ὡς ἐπιτρόπου εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Ἀρσενίου Τύρου: *Ὁ Καντακουζηνός... μηχαναῖς ἐχρῆτο παντοίαις, ὅπως τῆς τῶν πόλεων βασιλευούσης ἐγκρατῆς γένηται καὶ τελείως ἑγ' ἑαυτὸν τὴν βασιλείαν ποιήσεται. Συνιδὼν δὲ ὡς πάντῃ ἀδύνατον ἔσται, εἰ μὴ ὁ πατριάρχης ἐκστῇ τοῦ θρόνου, τοῖς περὶ τὸν Παλαμᾶν συνεργοῖς χορῆται...*³. Οὕτω τὸ ἀρχικὸν ζήτημα τῆς ἀναδοχῆς τῆς ἐπιτροπείας τοῦ Ἰωάννου Ε' ἀνήχθη οὐ μόνον εἰς πολιτικὸν ἀλλὰ καὶ εἰς δυναστικὸν πρόβλημα, ἀπολῆξαν εἰς ἐνοπλον ἀναμέτρησιν τῶν δύο ἀντιπάλων παρατάξεων⁴. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἐκκτέρᾳ θὰ ὑπεστήριζε μετὰ πείσματος καὶ θεωρητικῶς τὰς ἀπόψεις τῆς, ἀφοῦ βλέπομεν μεταγενεστέρως ἱστοριογραφίας καὶ Βραχέα Χρονικὰ νὰ ἀναφέρουν τὸν Ἰωάννην Καντακουζηνὸν ὡς ἐπίτροπον τοῦ Ἰωάννου Ε' καὶ δὴ παρὰ τοῦ προκατόχου αὐτοκράτορος διωρισμένον⁵. Προφανῶς οἱ συντάκται

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 111 - 113.

2. Νικηφόρος Γρηγοῤῥᾶς, Β', σελ. 616: *Ὁ γε μὴν πατριάρχης μείζονα τὴν δικαίωσιν τῆς βασιλικῆς ἐπιτροπῆς μηχανώμενος ἑαυτῷ, ἔσπευε διὰ πάσης σπουδῆς Ἰωάννην τὸν παῖδα τοῦ βασιλέως, οὐ περιμένοντας, διὰ τὸ λίχρον τῆς ἐφέσεως, οὐθ' ἡλικίαν αὐτοῦ, οἷτ' ἐπίσημον ἡμέραν τινα τοῦ ἑνιαυτοῦ. Ὁ Καντακουζηνός, εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὀλιγότερον ὀξύς, ἀναφέρει (Β', σελ. 218), ὅτι ἡ ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Ἰωάννου Ε' ἐγένετο ψήφῳ βασιλίδος καὶ τῆς συγκλήτου.*

3. Σχέδιον τόμου εἰς Cod. Vatic. gr. 2335, f. 4, παρὰ Meyendorff, *Introduction*, σελ. 118, σημ. 112.

4. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγοῤῥᾶν, Β', σελ. 613, αἱ δύο παρατάξεις διίσταντο κοινωνικῶς, οἰκονομικῶς καὶ πολιτιστικῶς.

5. Δούκας, σελ. 20 (ἐκδ. Βόννης): *καὶ τὴν βασιλείαν σὺν τῷ παιδί, τελευτῶντος,*

αὐτῶν ἤντλησαν ἐκ προφορικῆς παραδόσεως ἢ γραπτῶν πηγῶν ἀπηχούντων τὰς ἀπόψεις τῆς Καντακουζηνείου παρατάξεως¹.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ ἀνάγκη πρακτικῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς παρουσίας ἀνηλίκου αὐτοκράτορος εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον ἐγέννησε τὸν θεσμὸν τῆς ἀντιβασιλείας, ὅστις ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου ἀνεπτύχθη καὶ προσέλαβε συγκεκριμένην πολιτικὴν μορφήν. Ἀρχικῶς τὸ πρόβλημα ἀντεμετωπίσθη ἐμπειρικῶς, μὲ προχειρότητα καὶ αὐτοσχεδιασμὸν ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἐλήφθησαν συγκεκριμέναι μέτρα, τὰ ὅποια ἐπαναλαμβανόμενα διεμόρφωσαν ὀρισμένους κανόνας. Οὗτοι δὲν περιεβλήθησαν μὲν τὴν τυπικὴν μορφήν νόμου ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπανειλημμένης καὶ ὁμοιομόρφου ἐφαρμογῆς των καθώρισαν τὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐλειτούργησεν ὁ θεσμὸς τῆς ἀντιβασιλείας.

Εἰς τὰς ἐπομένους σελίδας θὰ προσπαθῇσω νὰ δώσω συνολικὴν εἰκόνα τοῦ θεσμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅσων ἀνωτέρω ἐξέθεσα εἰς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις.

ΣΥΣΤΑΣΙΣ ANTIBΑΣΙΛΕΙΑΣ

Ὁ αὐτοκράτωρ πατὴρ τοῦ ἀνηλίκου — σπανιώτατα ἕτερος στενὸς συγγενὴς ἐπίσης αὐτοκράτωρ — εἴτε διὰ πράξεως τελευταίας βουλήσεως εἴτε ἐν ζωῇ προνοεῖ διὰ τὴν σύστασιν ἀντιβασιλείας. Αἱ πηγαὶ ὁμιλοῦν περὶ διαθήκης τῶν αὐτοκρατόρων Ἀρκαδίου, Ἡρακλείου, Θεοφίλου, Ἀλεξάνδρου, Θεοδώρου Β', δι' ἧς ὁ ἀπερχόμενος ἡγεμὼν ὥριζε τίνι τρόπῳ καὶ ὑπὸ ποίῳ θὰ ἐπετροπεύετο ὁ ἀνήλικος διάδοχός του. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου ὅτι ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου Γ' (ΙΒ') Δούκα, Μανουῆλ Α', Θεοδώρου Α', Ἀνδρονίκου Γ' ἐξεδόθη βασιλικὸς ὀρισμός, καθορίζων τὰ τῆς διαδοχῆς ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν, περιέχων κατὰ κανόνα εἰδικωτέρας διατάξεις διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἐπιτροπείας ὑπὸ τῆς βασιλομήτορος.

ἀνέθετο [= V. G r e c u, *Ducas Istoria Turco - bizantina (1341 - 1462)* [s.l.], ἔκδ. Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, 1958, σελ. 41], Σφραντζῆς, σελ. 39, ἔκδ. Βόννης: (ὁ Ἀνδρόνικος Γ') εἴασεν ἐπίτροπον αὐτοῦ τὸν μέγαν δομέστικον Ἰωάννην τὸν Καντακουζηνὸν καὶ οἰκονόμον τῆς βασιλείας αὐτὸν ἐποίησεν... Βραχὺ χρονικὸν ἐκ τοῦ Cod. Mosq. gr. 426, Or. Chr. Per. 30 (1964), σελ. 41, ἀρ. 32: τὸν δὲ μέγαν δομέστικον τὸν Καντακουζηνὸν ἐποίησεν ἐγκρατὴν πάντων τῶν πραγμάτων.

1. Βλ. τὰ σχόλια τοῦ ἐκδότου τοῦ Χρονικοῦ R. - J. L o e n e r t z, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 59 - 60.

ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΙΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Ἡ ἀντιβασιλεία συγκροτεῖται ὑπὸ πλείονας μορφάς.

1) Ἡ σύγκλητος

Κατὰ τὴν πρῶτον περίοδον καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ζ' αἰῶνος, ὅτε ἐπικρατεῖ εἰσέτι ἡ ἐμπειρικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος, δὲν προβλέπεται ἡ ἀνάθεσις τῶν κρατικῶν εὐθυνῶν εἰς φυσικὸν πρόσωπον ὑπὸ τὴν μορφήν ἐπιτρόπου - ἀντιβασιλέως¹. Τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνγλίκου ἀναδέχεται συλλογικὸν ὄργανον καὶ δὴ ἡ σύγκλητος, ὡς ἐκ διαφόρων ἐνεργειῶν αὐτῆς, ἔχουσιν σχέσιν πρὸς τὸν ἀνγλικὸν αὐτοκράτορα, ἐμφαίνεται. Οὕτως, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Ἰσδιγέρδης εἰς ἐκτέλεσιν ἐντολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρχαδίου, καθιστᾷ τὴν σύγκλητον ὑπεύθυνον διὰ τὴν προσωπικὴν ἀσφάλειαν καὶ ἀνατροφὴν τοῦ Θεοδοσίου Β'². Εἰς ἀπόφασιν τῆς συγκλήτου ὀφείλεται ἡ ἀναγύρεσις τοῦ Ζήνωνος διὰ τὴν τακτοποιηθῆ ἀπὸ πολιτικῆς ἐπόψεως τὸ θέμα τῆς ἀνγλικότητος τοῦ Λέοντος Β'. Τὸ φθινόπωρον τοῦ 641 ἡ σύγκλητος ἀποφασίζει καὶ ἐνεργεῖ τὴν ἀνατροπὴν καὶ τιμωρίαν τοῦ ἀνγλικοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλωνᾶ, ἀπομακρύνει τῆς ἀρχῆς καὶ ἐξορίζει τὴν βασιλομήτορα καὶ ἀναμειγνύεται εἰς τὴν καθάρεισιν τοῦ πατριάρχου Πύρρου, συνεργάτου τῆς Μαρτίνης. Εἰς πρωτοβουλίαν τῆς συγκλήτου ὀφείλεται ἡ ἀναγνώρισις ὡς αὐτοκράτορος τοῦ μόλις ἐνδεκαετοῦς Κωνσταντος, πρὸ ὀλίγου ἀναδειχθέντος συμβασιλέως.

Ἡ προβολὴ τῆς συγκλήτου εἰς τὸ πολιτικὸν προσκίνηον κατὰ τὴν βασιλείαν ἀνγλικοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ ἀνάληψις ὑπ' αὐτῆς ἔργων ἀντιβασιλέως, ἀπόρροια προφανῶς τῆς προεχούσης θέσεως τοῦ συλλογικοῦ τούτου ὀργάνου κατὰ τοὺς πρῶτους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῶν μέσων τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος, ὑποχωρεῖ, ὅταν ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία καθίσταται περισσότερο συγκεντρωτικὴ ἐξ ἑνὸς καὶ ὁ θεσμὸς τῆς συμβασιλείας ἀποκρυσταλλοῦται εἰς πλέον συγκεκριμένην νομικὴν μορφήν. Δὲν ἐλλείπουν ὅμως παρδείγματα ἀναλήψεως πρωτοβουλίας ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ εἰς μεταγενεστέρους αἰῶνας. Τοιαύτη εἶναι κατ' ἐμὲ ἡ περίπτωσις τῶν διαδόχων τοῦ Ρωμανοῦ Β', περὶ τῆς ἐπιτροπείας τῶν ὁποίων δὲν φαίνεται νὰ εἴχε ληφθῇ ἀρμοδίως μέριμνα εἰς τρόπον, ὥστε κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 15 Μαρτίου 963 μέχρι 15 Αὐγούστου 963 καὶ ἡ σύγκλητος διεδραμάτισε πρωτεῖον πρόσωπον.

1. Χαρακτηριστικὴ τῶν ἀναζητήσεων εἶναι ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἀρχαδίου νὰ ἀναθέσῃ εἰς ξένον ἡγεμόνα, τὸν Πέρσην βασιλέα, εἰς περιωρισμένους τομεῖς καθήκοντα ὑπεθυμίζοντα τὰ εἰς τὸν ἀντιβασιλέα ἀνατιθέμενα.

2. Διεξοδικὴν ἀνάλυσιν τῶν γεγονότων εὕρισκει ὁ ἀναγνώστης ἀνωτέρω, εἰς τὴν οἰκείαν χρονολογικῶς θέσιν δι' ἑκάστην περίπτωσιν.

2) Ἡ βασιλομήτωρ

Εὐλόγος εἶναι ἡ σκέψις νὰ ἀναζητηθῇ ὁ ἀντιβασιλεὺς μεταξὺ τοῦ συγγενικοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἀνηλίκου καὶ νὰ ἐπιλεγῇ ἡ φυσική, τρόπον τινά, συμπαραστάτις τοῦ παιδός, ἡ μήτηρ. Ἐν τούτοις, μόλις κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ Η' αἰῶνος ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον ἡ μήτηρ τοῦ ἀνηλίκου ἀναλαμβάνουσα ἐπισήμως τὸ ἔργον τοῦ ἀντιβασιλέως. Ἡ καθιέρωσις τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλομήτορος - ἐπιτρόπου (— ἀντιβασιλέως) δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὴν ἐν τῷ βυζαντινῷ πολιτεύματι ἐξέλιξιν τοῦ θεσμοῦ τῆς συμβασιλείας. Ἡ ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Λέοντος Γ' εἶναι ἀποφασιστικὴ δι' ἀμφοτέρως τὰς μεταβολάς. Αἱ ἀκολουθοῦσαι βασιλεῖαι ἀνηλίκων αὐτοκρατόρων ἀντιμετωπίζονται διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτάς τῆς ἐκάστοτε βασιλομήτορος.

α') Βασιλομήτωρ - συμβασιλεὺς, ὁμότιμος τῷ υἱῷ

Αἱ αὐγοῦσται Εἰρήνη, Θεοδώρα καὶ Ζωὴ (ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου 913) κατέχουν ὡς ἐπίτροποι καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς ἐκάστη τὴν ἀρχήν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως μετέχει τῆς βασιλείας ὡς συμβασιλεὺς, ἔχουσα τὰ αὐτὰ δικαιώματα πρὸς τὸν ἐπιτροπευόμενον¹ μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ προβάδισμα ἀνήκει εἰς τὸν υἱὸν αὐτοκράτορα. Δὲν εἶναι εὐχερὲς ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν πληροφοριῶν νὰ προσδιορισθῇ ἡ μεταξὺ Θεοφανοῦς καὶ τῶν τέκνων τῆς Βασιλείου Β' καὶ Κωνσταντίνου Η' (Γ') νομικὴ σχέσις.

β') Βασιλομήτωρ αὐτοκράτωρ - συμβασιλεὺς τῶν βασιλέων υἱῶν τῆς

Ἡ κατὰ τὸν Γ' περίπου αἰῶνα ἐμφανὴς καταστᾶσα διαφοροποίησις μεταξὺ τοῦ ἔχοντος τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως ἀφ' ἑτέρου εὐρίσκει ἐφαρμογὴν εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου Γ' (ΙΒ') Δούκα, ὅτε οἱ δύο ἀνήλικοι υἱοὶ τοῦ Μιχαὴλ Ζ' καὶ Κωνσταντίνος, τότε ἀπλοῖ βασιλεῖς, διαδέχονται τὸν πατέρα των ὁμοῦ μετὰ τῆς μητρὸς των, μόνης αὐτῆς ἀναχθείσης εἰς αὐτοκράτορα. Συμβασιλεύσασα μετὰ τῶν υἱῶν τῆς ἡ Εὐδοκία ἀπὸ 22 Μαΐου 1067 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1067 ἀσχεῖ τὴν ἀρχὴν ἰδίῳ δικαίῳ, ἐνῶ οἱ δύο υἱοὶ αὐτῆς ὡς ἀπλοὶ βασιλεῖς κατέχουν νομικῶς ὑποδεεστέραν θέσιν ἐκείνης².

γ') Βασιλομήτωρ αὐτοκράτωρ - συμβασιλεὺς τοῦ βασιλέως ἀρχικῶς, καὶ ἀκολούθως αὐτοκράτορος υἱοῦ τῆς

Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς πρὸς τὴν Εὐδοκίαν νομικὴν θέσιν κατέχει καὶ ἡ Ἄννα τῆς Σαβοΐας ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1341 μέχρι 8 Φεβρουαρίου 1347 ἐπίτροπος καὶ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 24, 43, 55, τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἀποδεικτικῶν στοιχείων.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 65.

συμβασιλεύς τοῦ ἀνγλίκου Ἰωάννου Ε', ἀπλοῦ βασιλέως μέχρι τῆς 19 Νοεμβρίου 1341 καὶ ἀκολουθῶς αὐτοκράτορας. Ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης χρονολογίας μήτηρ καὶ υἱὸς κατέχουν ἀμφότεροι τὴν αὐτοκρατορικὴν ιδιότητα¹.

δ') Βασιλομήτωρ, ἀπλῆ ἐπίτροπος τοῦ αὐτοκράτορος υἱοῦ της

Ἡ βασιλομήτωρ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ ἀπλῆ ἐπίτροπος τοῦ ἀνγλίκου υἱοῦ της, — αὐτοκράτορας αὐτοῦ —, καὶ νὰ ἀντλάβῃ τὴν ἀντιβασιλείαν ἀλλὰ νὰ μὴ μετέχῃ τῆς συμβασιλείας. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ νομικὴ θέσις Μαρίας τῆς ἐξ Ἀντιοχείας, ἥτις κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ συζύγου της Μανουὴλ Α' ἤσκει ἐπ' ὀνόματι τοῦ υἱοῦ της τὴν ἀντιβασιλείαν, μὴ ἀναδειχθεῖσα ἑμῶς ἡ ἰδία συμβασιλεύς τοῦ Ἀλεξίου Β'².

3) Ὀλιγομελὲς συμβούλιον

Τοῦτο ἀποτελεῖτο ἐκ τοῦ πατριάρχου καὶ κοσμικῶν ἀξιωματούχων ἢ ἐκ πολιτικῶν μόνων ἀξιωματούχων.

Τὸ νέον τοῦτο σχῆμα κατὰ τὴν συγκρότησιν τῆς ἀντιβασιλείας ἀναφαίνεται μετὰ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς εἰς ἰδιαιτέρον πολιτειακὸν θεσμόν. Τὸ πρῶτον ἐφηρμόσθη ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς τὴν παρούσαν τῆς βασιλομήτορος ὡς συμβασιλέως. Νομίζω χαρακτηριστικὸν καὶ τοῦτο τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως καὶ τῶν ἀναζητήσεων κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν πολιτειακῶν θεσμῶν.

Ἡ ἐπιτροπὴ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Μιχαὴλ Γ' ἦτο τριμελὲς, πενταμελὲς δὲ (κατ' ἄλλους ἐπταμελὲς) εἰς τὴν τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Η'). Ὁ διορισμὸς τῶν μελῶν γίνεται ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοκράτορος. Οἱ ἡγεμόνες Μανουὴλ Α' καὶ Θεόδωρος Α' εἶχον μεριμνήσει διὰ τὴν συγκρότησιν καὶ λειτουργίαν τοιαύτης ἐπιτροπῆς, ἀλλ' ἡ περαιτέρω σύνθεσις αὐτῆς δὲν εἶναι γνωστὴ. Εἰδικῶς ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Α' προσβλέπετο ἡ συγκρότησις ἐπιτροπικοῦ συμβουλίου μόνον εἰς ἀντικατάστασιν τῆς συζύγου του, θανούσης ἢ ἐκπεσούσης τῆς ιδιότητος τοῦ ἐπιτρόπου. Ἡ ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην συγκροτηθεῖσα ἀντιβασιλεία ἀσχεῖ τὴν ἐξουσίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀνγλίκου αὐτοκράτορος.

4) Εἰς μόνος ἐπίτροπος

Ὁ αὐτοκράτωρ ἠδύνατο νὰ ἀναθέσῃ τὰ καθήκοντα ἀντιβασιλέως εἰς ἓν μόνον ἄτομον, ὡς ἐπραξεν ὁ Θεόδωρος Β', ἐπιλέξας τὸν Γεώργιον Μουζάλων. Τοῦτον δολοφονηθέντα ἀντικατέστησεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐκλεγείς ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας πολιτικῆς, στρατιωτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 91 κέ.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 79 κέ.

Ὁ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διορισθεὶς *ἐπίτροπος* ἀσκεῖ τὴν ἐξουσίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐπιτροπευομένου ἀνηλίκου αὐτοκράτορος. Ἰδιάζουσα εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ', ὅστις ἐπεκαλεῖτο ἐπίσημον ἀνάθεσιν εἰς αὐτὸν τῶν ἐπιτροπικῶν καθηκόντων ἐκ μέρους τοῦ ἀποιχομένου αὐτοκράτορος, ἐνῶ παραλλήλως ὑπῆρχε καὶ ἡ βασιλομήτωρ, κάτοχος τῆς αὐτοκρατορικῆς ιδιότητος. Τὴν ἐξουσίαν τῆς αὐτοκρατείας οὐδόλως ἡμφεσβήτει ὁ πατριάρχης, ὅστις ἐπὶ ἔτη συνειργάζετο ἀρμονικῶς μετ' αὐτῆς εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν, μέχρις οὗ διὰ πολιτικοὺς λόγους ἐπῆλθε μεταξὺ των ἡ ρῆξις.

Οἱ κρατικοὶ λειτουργοί, οἵτινες διετέλεσαν μέλη τῆς ἀντιβασιλείας, μνημονεύμενοι εἰς τὰς πηγὰς πάντοτε διὰ τοῦ τεχνικοῦ ὅρου *ἐπίτροποι*, ἦσαν οἱ ἀκόλουθοι, φέροντες ἀντιστοίχως τοὺς τίτλους ἢ ἀξιώματα ὡς ἀκολούθως: Θεόκτιστος πατριίκιος, λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου (842 - 855).

Βάρδας, ἀδελφὸς τῆς αὐγούστης Θεοδώρας, πατριίκιος (842 - 856) ¹.

Μανουήλ, μάγιστρος (842 - ;) φέρεται χρηματίσας καὶ δομέστικος τῶν σχολῶν ².

Στέφανος μάγιστρος

Ἰωάννης Ἑλαδᾶς μάγιστρος

Ἰωάννης ραΐκτωρ

Εὐθύμιος ἀγνώστων λοιπῶν στοιχείων ³

Ἀπὸ 6 Ἰουνίου 913

μέχρι φθινοπώρου

(Σεπτεμβρίου ;) 913

Γεώργιος Μουζάλων πρωτοβεστιάριος Αὐγούστος 1258 (διὰ 3 ἢ 9 ἡμέρας).

Μιχαὴλ Παλαιολόγος δεσπότης (ἄγνωστος ἢ ἀκριβὴς ἡμέρα διορισμοῦ· δεσπότης ἀπὸ 13 Νοεμβρίου 1258 - 1 Ἰανουαρίου 1259).

Βεβαία συμμετοχὴ τοῦ *πατριάρχου* ὡς μέλους τῆς ἀντιβασιλείας εἶναι μόνον τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ διὰ τὸν Κωνσταντῖνον Ζ' (Η') (ἀπὸ 6 Ἰουνίου 913 μέχρι Φεβρουαρίου 914), πιθανὴ δὲ καὶ τοῦ Πολυεύκτου εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν διὰ τοὺς Βασίλειον Β' καὶ Κωνσταντῖνον Η' (Γ') (ἀπὸ 15 Μαρτίου 963 μέχρι 15 Αὐγούστου 963). Περὶ τοῦ πατριάρχου ΙΔ' Καλέκα ὠμίλησα ἀνωτέρω.

Ἐν τούτοις ἡ ὑψηλὴ προστασία τῆς *Ἐκκλησίας* μετὰ τὸ μέγα ἡθικὸν κῦρὸς τῆς βαρύνει καθ' ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, καίτοι ὁ πατριάρχης τυπικῶς δὲν ἀποτελεῖ μέλος τῆς ἀντιβασιλείας εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀσκοῦσαν μεγίστην ἡθικὴν ἐπιρροήν, ἐμπιστεύεται ὁ αὐτοκράτωρ τὴν προστασίαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνηλίκου διαδόχου του, ἡ δὲ ἀνωτέρα

1. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 34 κέ.

2. Περὶ τῆς ὑπάρξεώς του ἠγέρθη ἀμφισβήτησις· τὸ πρόβλημα ἐζήτησα διὰ μακρῶν ἀνωτέρω, σελ. 35 κέ.

3. Κατὰ τινὰς πηγὰς, μέλη τῆς αὐτῆς ἀντιβασιλείας ἦσαν καὶ οἱ πατριίκιοι Βασιλιτζῆς καὶ Γάβριηλόπουλος. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 44.

ήγεσία αὐτῆς, ἐκπροσωπούμενη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου, παρουσιάζεται ἐποπτεύουσα καὶ ἐγγυωμένη, τρόπον τινά, τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς ἀντιβασιλείας οὕτως, ὥστε νὰ θεωρῇται ὡς οὐκ ἀσφαλὲς δῖχα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ταύτης προεστῶτος καθιστᾶν τὰ τοιαῦτα¹. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξήτει μὲν καὶ τὴν τοῦ πατριάρχου ὅσον οὕτω ἐπιστησομένου συναίνεσιν οὐ κατὰ χρεῖαν μᾶλλον ἀλλ' ἵν' ἀσφαλέστερον τὸ γινόμενον καθιστῶτο² καὶ περαιτέρω φέρεται λέγων, ὡς οὐκ ἄλλως ἐπιτροπεύσον, εἰ μὴ αὐτός (= ὁ πατριάρχης) γε κελεύει καὶ ἐπιτενοὶ ἢ σύνοδος... τῆς βουλῆς δ' ἐκείνου (sc. τοῦ πατριάρχου) ἐξαρτᾶ τὰ παρόντα...³.

Διὰ νὰ διαφυλαχθῇ ἡ διαδοχὴ εἰς τὰ τέκνα τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα ὑπεχρεώθη ἡ σύζυγός του Εὐδοκία κατὰ τὴν ἀνάδειξιν τῆς εἰς αὐτοκράτορα νὰ δεσμευθῇ ὅτι δὲν θὰ προσέλθῃ εἰς δεύτερον γάμον, μέ ἐγγυητὰς πλὴν τῆς συγκλήτου, τὸν πατριάρχη καὶ τὴν σύνοδον⁴. Ἐνορκον δέσμευσιν τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἀρχιερέων ἐν ἐνεργείᾳ καὶ μελλόντων νὰ ἀναδειχθοῦν ἐπιβάλλει ὁ Μανουὴλ Α' διὰ τὴν τήρησιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθέντων διὰ τὴν διαδοχὴν του. Εἰς τὸν πατριάρχη καὶ τὴν σύνοδον κατέφυγε καὶ ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρις διὰ νὰ κατοχυρώσῃ ὡς διάδοχον τὸν υἱὸν του Νικόλαον. Εἰς τὰς παρασκηνιακὰς ζυμώσεις διὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς ἀντιβασιλέα ἔλαβον ζωηρὸν μέρος ἀνώτεροι κληρικοὶ (μητροπολίται), κατεβλήθη δὲ σύντονος προσπάθεια διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς συγκαταθέσεως τοῦ πατριάρχου. Ὁ Ἀνδρόνικος Ι' εἰς κρίσιμους στιγμὰς εἶχε θέσει ὑπὸ τὴν πατριαρχικὴν προστασίαν τὴν ζωὴν τῶν ἀνγλίκων τέκνων του.

ΝΟΜΙΚΗ ΒΑΣΙΣ ΑΣΚΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΒΕΟΤΣΙΑΣ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Μεταξὺ τῶν δύο βασικῶν μορφῶν ἀντιβασιλείας, τῆς πρώτης ἐκ τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως τοῦ ἀνγλίκου τέκνου τῆς, καὶ τῆς δευτέρας συγκροτούμενης ἐκ κοσμικῶν ἀξιοματούχων ἢ τῆς συγκλήτου ἢ τοῦ πατριάρχου ἢ αὐτῆς τῆς βασιλομήτορος ἄνευ συμμετοχῆς εἰς τὴν (συμ)βασιλείαν ὑφίσταται οὐσιώδης διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν νομικὴν βᾶσιν ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ βασιλομήτωρ - συμβασιλεὺς μετέχουσα τῆς βασιλείας ἀσχεῖ ἐπ' ὀνόματι τόσο τοῦ υἱοῦ τῆς ὅσον καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας τὴν ἐξουσίαν. Τοῦτο καθίσταται φανερόν ἐκ τῆς ὁρολογίας τῆς χρησιμοποιουμένης

1. Παχυμέρης, Α', σελ. 66.

2. Παχυμέρης, Α', σελ. 67.

3. Παχυμέρης, Α', σελ. 73. Πρόχειρον ἐπισκόπησιν τῆς θέσεως τοῦ πατριάρχου εἰς τὴν ἀντιβασιλείαν ἀνγλίκων αὐτοκρατόρων ἐπεχείρησεν ὁ H. - G. Beck, *Kirche und Klerus im staatlichen Leben von Byzanz*, REB 24 (1966), σελ. 9 - 11.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 71.

πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐνάρξεως τῆς βασιλείας μητρὸς καὶ υἱοῦ, ταυτοσήμου πρὸς τὴν δηλοῦσαν τὴν ἐνκρίξιν τῆς βασιλείας οἰουδήποτε αὐτοκράτορος¹.

Ὅταν πρόκειται περὶ ἀντιβασιλείας συγκροτηθείσης ἐκ τῆς συγκλήτου, κοσμικῶν ἀξιωματούχων ἢ τοῦ πατριάρχου, ἡ ὁρολογία ἡ δηλοῦσα τὴν ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς εἶναι διάφορος, ὥς δεικνύουν πάλιν τὰ σχετικὰ χωρία².

Ἀνάλογος εἶναι ἡ ὁρολογικὴ διάκρισις κατὰ τὴν προσμέτρησιν τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ ἀνηλίκου, διανυθείσης μετὰ βασιλομήτορος - συμβασιλέως ἢ ὑπὸ τὰς λοιπὰς μορφὰς συγκροτήσεως τῆς ἀντιβασιλείας. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν φέρονται ἀμφοτέρω διανύσαντες τὰ ἔτη ὡς συμβασιλεῖς³, ἐνῶ εἰς τὴν δευτέραν διακρίνονται τοῦ βασιλέως οἱ ἐπίτροποι, ὡς χαρακτηρι-

1. Τὰ πολυάριθμα σχετικὰ χωρία εὕρισκει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν, ἀνωτέρω, σελ. 21, σημ. 4 διὰ τὴν Εἰρήνην· σελ. 30, σημ. 1, σελ. 31, σημ. 1, 2, σελ. 32, σημ. 2 διὰ τὴν Θεοδώραν· σελ. 50, σημ. 2, διὰ τὴν Ζωὴν· σελ. 66 - 67 δι' Εὐδοκίαν τὴν Μακρεμβολίτισσαν. Ἐνταῦθα σημειῶ ὀλίγα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα: Θεοφάνης, σελ. 456₈ = Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 20₁₁: τὴν βασιλείαν ἐγχειρίζεται... (Εἰρήνη)

Λέων Γραμματικὸς, σελ. 492₁₉: κρατῆσαι αὐτὴν μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς... (Εἰρήνη)

Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 139₂₂: ἐγκρατοῦς δὲ τῆς βασιλείας σὺν τῷ νύμφῳ γενομένης... (sc. Θεοδώρας)

Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ, σελ. 814₈: ἐν γοῦν τῇ αὐτοκρατορίᾳ Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρας...

Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 151: γυναῖκα ἄρχεν Ρωμαίων ἀκηκοὺς μετὰ παιδὸς ἀπαλοῦ... (Θεοδώρα)

Σκυλίτζης - Κεδρηνός, Β', σελ. 283₃: ἀνελθοῦσα (sc. ἡ Ζωή) καὶ ἐγκρατὴς γενομένη τῆς βασιλείας...

Ψελλοῦ, Χρονογραφία, Β', σελ. 152 (κεφ. 1): Ἡ βασιλεῖς Εὐδοκία... τῶν ὅλων ἐγκρατὴς γενομένη...

Ἀτταλειάτης, σελ. 181: τῆς αὐγούστης (Εὐδοκίας) τὴν αὐτοκράτορα περιελομένης ἀρχὴν...

2. Ἀνωτέρω, σελ. 44 - 45, 56 τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (II') χωρία, σελ. 83, τοῦ Ἰωάννου Δ' Λασκάρεως. Σημειῶ ἐκ τοῦ Σκυλίτζη - Κεδρηνοῦ, Β', σελ. 278 τὸ λίαν χαρακτηριστικόν: εἰς Κωνσταντῖνον... τὸ βασίλειον περιελήλυθε κράτος ὑπὸ ἐπιτρόπους τελοῦντα...

3. Τὰ συναφῆ χωρία βλ. ἀνωτέρω, σελ. 21 - 22 (Κωνσταντῖνος Γ' - Εἰρήνη)· σελ. 31, (Μιχαὴλ Γ' - Θεοδώρα)· σελ. 56 (Κωνσταντῖνος Ζ' (II') - Ζωή)· σελ. 65 σημ. 4, σελ. 66 (Εὐδοκία - Μιχαὴλ Ζ' - Κωνσταντῖνος). Παραδειγματικῶς μεταφέρω ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Συντόμου Χρονικοῦ πατριάρχου Νικηφόρου, σελ. 100₁₂: Κωνσταντῖνος υἱὸς Λέοντος σὺν τῇ μητρὶ Εἰρήνῃ ἔτη ι', μῆνας β', ἡμέρας β'· αὐτόθι, σελ. 101₁₈ συμπληρωματικὸς κατάλογος: Θεοδώρα ἡ υἱὸς αὐτῆς Μιχαὴλ ἔτη ιδ', μῆνα α', ἡμέρας κβ'. Καίτοι ὁ ἀνώνυμος χρονικογράφος παρὰ ΨευδοΚωδινῷ, σελ. 159₂₃ - 160₈ ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀλέξιος Β' ἀνυποχρεῖται αὐτοκράτωρ καὶ ἐβασίλευσεν εὐσεβῶς σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ... ἔτος α', μῆνας ια', ἡμέρας γ', δι' οὓς λόγους ἐξέθεσα ἀνωτέρω (σελ. 79 κέ.), φρονῶ ὅτι ἡ Μαρία εἶχε τὴν θέσιν ἀντιβασιλέως καὶ οὐχὶ συμβασιλέως τοῦ υἱοῦ τῆς.

στικῶς δεικνύουν χωρὶς ἀναφερόμενα εἰς Κωνσταντῖνον τὸν πορφυρογέννητον, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ θεῖός του αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἶχε συστήσει ἀρχικῶς ἀντιβασιλείαν ἐκ τοῦ πατριάρχου καὶ ἀνωτάτων κρατικῶν λειτουργῶν, συντόμως καταλυθεῖσαν καὶ ἀντικατασταθεῖσαν ὑπὸ τῆς βασιλομήτορος. Ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους, σελ. 381 γράφει: *ἐβασίλευσεν οὖν ὁ Κωνσταντῖνος ὑπὸ τῶν αὐτοῦ ἐπιτροπῶν καὶ σὺν τῇ μητρὶ ἔτη ἑπτά...*¹.

Ἡ βασιλομήτωρ - συμβασιλεύς τοῦ ἀνγλίκου ἐκδίδει καὶ ὑπογράφει ἐπίσημα ἔγγραφα, ὡς πληροφορούμεθα περὶ τῆς Εἰρήνης², τῆς Εὐδοκίας³ καὶ τῆς Ἀννης τῆς Σαβοΐας⁴.

Ἐτερον σημαντικὸν στοιχεῖον ἔνεκα τοῦ ἐπισήμου χαρακτηρὸς του εἶναι ἡ καθ' ὠρίσμενον τύπον ἀναφώνησις τῶν ὀνομάτων τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως καὶ τοῦ υἱοῦ της, ἐμφαίνουσα τὴν ὑπ' ἀμφοτέρων ἀνάληψιν τῆς ἀρχῆς ὡς συμβασιλέων. Ἐκφωνοῦνται τὰ ὀνόματα ὁμοῦ καὶ τῶν δύο, ἀκριβῶς ὡς συμβαίνει κατὰ τὴν ἀναφώνησιν τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρρένων συμβασιλέων, ὡς δεικνύουν τὰ παραδείγματα τῆς Εἰρήνης, κατὰ τὰς δολοπλοκίας της διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἰδικῆς της μονοκρατορίας ἢ τοῦλάχιστον τῆς προσωπικῆς αὐτῆς ἀρχῆς, καὶ τῆς Θεοδώρας κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναγορεύσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Γ', εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 790 οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κωνσταντίνου Γ' διακηρύσσουν: οὐδὲ προτάσσομεν τὸ ὄνομα Εἰρήνης πρὸ Κωνσταντίνου, ἀλλὰ Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης ὡς ἐξ ἀρχῆς παρελάβομεν⁵, ὅπως πάλιν ὅτε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 792 συνεφιλιώθησαν μήτηρ καὶ υἱὸς ἀναγορεύει [sc. ὁ Κωνσταντῖνος] αὐτὴν πάλιν καὶ συνευφημίζεται σὺν αὐτῷ ὡς ἐξ ἀρχῆς, Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης⁶. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου ὅτι κατὰ τὸ τέλος ἐκάστης συνεδρίας τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς συνόδου εὐφημοῦνται ὁμοῦ ἀμφότεροι οἱ βασιλεῖς⁷. Κατὰ τὴν τελετὴν τὴν λαβοῦσαν χώραν ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τὴν 20ὴν Ἰανουαρίου 842 ἐπεκυράγει διαρρηθὴν «Μιχαὴλ τε καὶ Θεοδώρας τὰ ἔτη πρὸς πλεῖστον ὀδεύσειεν»⁸.

1. Τὰ λοιπά, ἐξ ἴσου χαρακτηριστικά, χωρὶς βλ. ἀνωτέρω, σελ. 56.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 23.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 67.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 106 κέ.

5. Θεοφάνης, σελ. 465₃₂. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 24 καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 82, 130 - 131.

6. Θεοφάνης, σελ. 467.

7. Mansi, τόμ. ΙΒ', στ. 1151· τόμ. ΙΓ', στ. 413 (βλ. καὶ στ. 201, 397): πολλὰ τὰ ἔτη τῶν βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης ... ὁρθοδόξων βασιλέων ... νικητῶν βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη.

8. Γενέσιος, σελ. 77 - 78. Βλ. καὶ εἰς τὸ βιβλίον μου, Ἐκλογή, σελ. 88 - 90.

Ἐὰν ἡ βασιλομήτωρ ᾗτο ἀπλῇ ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου τέκνου τῆς καὶ οὐχὶ συμβασιλεύς, ὁσάκις αὕτη θὰ εἶχε δικαίωμα εἰς εὐφημίαν. αὕτη θὰ ἐλέγετο κεχωρισμένως, ὡς ἐγένετο πάντοτε κατὰ τὴν εὐφημίαν τῆς αὐγούστης μητρὸς ἢ συζύγου αὐτοκράτορος. Προηγεῖτο δηλαδὴ ἡ εὐφημία τοῦ αὐτοκράτορος (ἢ τῶν αὐτοκρατόρων, ἐὰν ὑπῆρχον πλείονες ταυτοχρόνως), ἡκολούθει δὲ εἰς ἄλλην κεχωρισμένην ἐκφορὰν ἡ εὐφημία τῆς αὐγούστης συζύγου ἢ μητρὸς τοῦ βασιλέως. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ πρᾶκτικά τῶν συνόδων ὡς τὰ ἀκόλουθα:

*Multos annos imperatorum Basilii et Constantini: Magnorum principum et imperatorum multos annos: Orthodoxorum imperatorum multos annos... Eudoxiae piissimae augustae multos annos*¹.

Πολλὰ τὰ ἔτη τῶν βασιλέων. Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου μεγάλων βασιλέων καὶ αὐτοκρατόρων πολλὰ τὰ ἔτη. Εὐδοκίας τῆς εὐσεβεστάτης αὐγούστης πολλὰ τὰ ἔτη².

Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου τῶν ὁρθοδόξων ἡμῶν βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη. τῆς εὐσεβεστάτης αὐγούστης Θεοφανοῦς πολλὰ τὰ ἔτη³.

Ἐντεῦθεν ἡ πάλῃ διὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀναφωνήσεων καὶ τὴν σειρὰν ἐκφωνήσεως τοῦ ὀνόματος τῶν συμβασιλέων, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Κωνσταντίνου Γ' καὶ τῆς Εἰρήνης⁴. Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἡ σημασία, ἣν ὁ ἀνταπαιτητὴς Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἀποδίδει εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς εὐφημίας καὶ μνήμης τῶν βασιλέων, ἐπικαλούμενος τὴν σειρὰν τῆς ἐκφωνήσεως τῶν ὀνομάτων τῆς Ἀννης καὶ τοῦ Ἰωάννου Ε' ὡς τὴν μεγίστην ἀπόδειξιν τῆς νομιμοφροσύνης τοῦ ἔναντι τῆς Παλαιολογείου δυναστείας⁵.

Ἀλλὰ τὸ πλεόν χυθεντικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς νομικῆς ἐξομοιώσεως τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως τοῦ ἀνηλίκου πρὸς αὐτὸν παρέχουν τὰ νομίσματα, ἐφ' ὧν εἰκονίζονται ἐν ἐπισήμῳ περιβολῇ καὶ κρατοῦντες σύμβολα τῆς ἐξουσίας οἱ συμβασιλεῖς Κωνσταντῖνος Γ' - Εἰρήνη, Μιχαὴλ Γ' - Θεοδώρα, Κωνσταντῖνος Ζ' (Η') - Ζωή, Εὐδοκία - Μιχαὴλ Ζ' - Κωνσταντῖνος,

1. Mansi, τόμ. ΙΓ', στ. 36, 53, 74, 81, 96. Συνοδικαὶ ἀναφωνήσεις κατὰ τὴν σύνοδον 869/870. Ἀπὸ τῆς 8ης συνεδρίας τῆς αὐτῆς συνόδου μετὰ τὸ τῶν αὐτοκρατόρων ἀναφωνεῖται καὶ ὁ Λέων, ᾗτοι: *Basilii, Constantini et Leonis magnorum principum* κλπ. αὐτόθι, στ. 143, 157, 189.

2. Mansi, τόμ. XVII Α, στ. 512, ἀναφωνήσεις συνοδικαὶ συνόδου 879 - 880.

3. Συνοδικαὶ ἐπιφωνήσεις λεχθεῖσαι ἐν ἔτει 997. Παρὰ Zachariae, JGR, τόμ. Γ', σελ. 233.

4. Κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συγκέντρωσιν, καθ' ἣν ἡ Μαρτίνα προσεπάθησε νὰ ἐπιβῇ καὶ τὴν προσωπικὴν συμμετοχὴν τῆς εἰς τὴν βασιλείαν (ἀνωτέρω, σελ. 16), ἡ ἀναγνώρισις τῶν δύο υἱῶν τοῦ Ἡρακλείου ὡς φορέων τῆς ἐξουσίας συμβασιλέων ἐγένετο διὰ τῶν ἀναφωνήσεων. Νικηφόρου, Ἱστορία, σελ. 28: καὶ κατήρχοντο ἀνευφημοῦντες τοὺς βασιλεῖς...

5. Ἀνωτέρω, σελ. 101 κέ.

Ἄννα - Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος καὶ μάλιστα εἰς χαράξεις διαφόρων τύπων¹. Τὸν ἀντίον οὐδεμία ἐνδειξὶς ὑφίσταται ὅτι ἐκόπη ποτὲ νόμισμα περιλαμβάνον καὶ τὰς μορφὰς τῶν ἐπιτρόπων ἀξιοματούχων ἢ τοῦ πατριάρχου, ὅτε οὗτοι συνεκρότουν τὸ συμβούλιον τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ ἀνγλικοῦ αὐτοκράτορος, δεῖγμα καὶ τοῦτο τῆς διαφόρου νομικῆς ὑποστάσεως τῶν τελευταίων αὐτῶν ὡς μελῶν τῆς ἀντιβασιλείας ἐναντι τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως τοῦ ἀνγλικοῦ. Αἱ ἐπὶ τῶν προηγουμένως μνημονευθέντων νομισματικῶν τύπων ἐπιγραφαὶ ἀνταποκρίνονται ἀπολύτως εἰς τὴν ἐπίσημον ιδιότητα τῶν εἰκονιζομένων προσώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται καὶ ἡ βασιλομήτωρ - συμβασιλεύς.

Ἡ ἑκτασίς τῆς ἐξουσίας τόσον τῆς βασιλομήτορος - συμβασιλέως ὅσον καὶ τῶν ἐπιτρόπων ἦτο φαίνεται ἀπεριόριστος, ὑποκειμένη εἰς τοὺς αὐτοὺς ἠθικοὺς κυρίως φραγμούς, εἰς οὓς ὑπέκειτο καὶ ἡ τοῦ αὐτοκράτορος².

Ἐκ τῆς ὑτέρας βυζαντινῆς περιόδου ὑπάρχουν μαρτυρίαι ὁμιλοῦσαι περὶ ὅρκου πίστεως παρεχομένου εἰς τὴν βασιλομήτορα - συμβασιλέα. Εἰς τὸν ἀπλοῦν ἐπίτροπον (= ἀντιβασιλέα) οὐδεὶς ὅρκος παρέχεται, ἀλλὰ διαβεβαιοῦται ἡ εὐπειθεία. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ ὅρκου πίστεως καὶ εὐπειθείας εἶναι προφανής³ καὶ ἀντικατοπτρίζει χαρακτηριστικῶς τὴν μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων τρόπων ὁργανώσεως τῆς ἀντιβασιλείας ὑφισταμένην πολιτικὴν διαφοράν.

ΛΗΞΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ὁ ἐπιφορτισθεὶς μὲ τὰ καθήκοντα ἀντιβασιλέως, ἄτομον (βασιλομήτωρ, πατριάρχης, ἀξιοματούχος) ἢ συλλογικὸν ὄργανον (σύγκλητος, σύνοδος, συμβούλιον ἀξιοματούχων) καὶ μὴ διατελὼν εἰς ἄλλην σχέσιν πρὸς τὸν ἐπιτροπευόμενον ἀνγλικὸν αὐτοκράτορα (ἦτοι δὲν εἶναι συμβασιλεύς), παύει νὰ ἀσκῇ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀντιβασιλέως, εὐθὺς ὡς ὁ ἐπιτροπευόμενος ἐνηλικιωθῇ πολιτικῶς ἦτοι ὅταν γίνῃ δεκαεξέτης⁴. Σπανιώτατα ὅμως συνέβη ἢ ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας κατὰσταθεῖσιν ἀντιβασιλεὶα νὰ ἐκπλη-

1. Λεπτομερῇ περιγραφὴν τῶν σφριζομένων νομισματικῶν τύπων βλ. ἀνωτέρω, σελ. 27 κέ., 32 κέ., 56 κέ., 72 κέ., 111 κέ. ἀντιστοίχως δι' ἐκάστην συμβασιλείαν μητρὸς καὶ υἱοῦ. Τῆς Μαρίας καὶ τοῦ Ἀλεξίου Β' δὲν σφριζόνται νομίσματα καὶ ὀφείλουν νὰ μὴ ἔχουν ποτὲ κοπῇ, διότι ἡ βασιλομήτωρ δὲν ὑπῆρξε, φρονῶ, συμβασιλεύς ἀλλὰ μόνον ἐπίτροπος (ἀντιβασιλεύς) τοῦ υἱοῦ τῆς. Ἀνωτέρω, σελ. 82.

2. Δι' ὑπέρβασιν ἐξουσίας, ἀποδιδόμενην εἰς τοὺς ἐπιτρόπους Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου, βλ. ἀνωτέρω, σελ. 48 - 49.

3. Βλ. ἀνωτέρω σελ. 100 - 101 εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν, ὡς ἐπίσης καὶ τὰς σελ. 76 - 77, 82.

4. Διὰ τὸν χρόνον ἐνηλικιώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, βλ. ἀνωτέρω ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, σελ. 2.

ρώση τὸν σκοπὸν τῆς καὶ νὰ διανύσῃ τὸν ἀναγκαῖον χρόνον διὰ τὴν ἐνγλικίωσιν τοῦ ἐπιτροπευομένου, διότι σχεδὸν πάντοτε διελύθη προώρως καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βιαίως ¹. Ὁμαλωτέρα ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται ἢ διάλυσις, εἰς ἃς περιπτώσεις τὴν ἀντιβασιλείαν ἤσκει ἢ σύγκλητος ² ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ κατηγορηματικότητος, λαμβανομένης ὑπ' ὄψει καὶ τῆς σχετικῆς ὀλιγολογίης τῶν πηγῶν.

Ἀντιθέτως, ἡ ἀντιβασιλεία ὀργανωθείσα μὲ βάσιν τὴν συμβασιλείαν μητρὸς καὶ υἱοῦ, ἐνεκα τῆς διπλῆς ιδιότητος τῆς βασιλομήτορος, συμβασιλέως καὶ ἀντιβασιλέως, δὲν φαίνεται νὰ ἦτο προκαθορισμένης χρονικῆς ἰσχύος, ἀλλ' ὡς αἱ συμβασιλεῖαι θὰ ὤφειλε νὰ λήξῃ κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ κυρίου, πρώτου, συνήθως πρεσβυτέρου, αὐτοκράτορος. Εἰς τὰς προμνησθείσας περιπτώσεις — μὲ μόνας ἐξαίρεσεις τῆς Εὐδοκίας καὶ Ἀννης — πρῶτος (κύριος) αὐτοκράτωρ ἦτο ὁ ἀνήλικος· κατὰ συνέπειαν μετὰ τὴν πολιτικὴν του ἐνγλικίωσιν ἀπέκειτο εἰς τὴν ἰδικὴν του βούλησιν, ἐὰν θὰ παρετείνετο τὸ ὑφιστάμενον καθεστῶς (συμβασιλεία μετὰ τῆς βασιλομήτορος) ἢ τοῦ λοιποῦ θὰ ἦτο μόνος αὐτοκράτωρ. Ἐντεῦθεν αἱ προκληθεῖσαι συγκρούσεις Εἰρήνης - Κωνσταντίνου Γ', Θεοδώρου - Μιχαήλ Γ', Ζωῆς - πατριάρχου ἐνεργοῦντος διὰ λογαριασμὸν τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (Η') τὸν Μάρτιον τοῦ 919. Ἡ συμβασιλεία εἰς τινὰς περιστάσεις ἔληξε πάλιν βιαίως διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τρίτων, ὡς τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, ἐνεργήσαντος διὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς Ζωῆς, εὐθὺς ὡς ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' (Η') ἐνγλικιώθη ³, τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰωάννου Τζιμισκῆ διὰ τοὺς παῖδας τοῦ Ρωμανοῦ Β', καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἐπικρατήσαντος τελικῶς τὸν Φεβρουάριον 1347 ⁴. Ἡ Εὐδοκία αὐτοκράτειρα αὕτῃ καὶ μόνῃ συνεβασίλευσεν ἐπὶ τινὰς μῆνας μετὰ τῶν δύο ἀνγλικῶν υἱῶν τῆς, ἀπλῶν βασιλέων αὐτῶν, καὶ μὲ ἰδικὴν τῆς πρωτοβουλίαν ἐτροποποίησε τὸ ὑπάρχον καθεστῶς, συζευχθεῖσα τὸν Ρωμανὸν Δ', ὃν ἀνήγαγεν εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ⁵.

Εἰς πολλὰς τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων μνημονεύεται καὶ ὁ παραδυναστεύων, ὅστις ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν ἀρχήν, ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὰς γενικὰς αὐτῆς

1. Καθαίρεσις Μαρτίνης, ἐπικράτησις Ζωῆς ἐναντι τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατασταθέντων ἐπιτρόπων, ἐπικράτησις Ἀνδρονίκου καὶ καταδίκη εἰς θάνατον Μαρίας, δολοφονία τοῦ Γεωργίου Μουζάλωνος, αὐτοπροβολὴ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου ἀπὸ ἐπιτρόπου εἰς συμβασιλέα.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 15, ἐπὶ Λέοντος Β', καὶ σελ. 19 ἐπὶ Κωνσταντος Β'. Περισσότερον γνωστὰ εἶναι τὰ πολιτικὰ γεγονότα τῆς ἀνόδου τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, περὶ ὧν βλ. τὸ κεφ. I, 96, τῆς *Βασιλείου Τάξεως*.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 59 - 61.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 105.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 71, ἐνθα καὶ περὶ τοῦ νομικοῦ καθεστώτος μετὰ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1069.

γρχιμιάς πρὸς τὴν τοῦ σημερινοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μὲ τὸν ἐπιφορτισμένον καθήκοντα ἐπιτρόπου (ἀντιβασιλέως). Κατ' οὐσίαν τὴν θέσιν παραδυναστεύοντος, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναπτυχθῇ ὁ θεσμός, κατεῖχεν ἐπὶ Εἰρήνης ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου Σταυράκιος καὶ ἐπὶ Θεοδώρου ὁ πατρίκιος καὶ λογοθέτης τοῦ δρόμου Θεόκτιστος. Ὡς παραδυναστεύοντες μνημονεύονται τῆς Ζωῆς ὁ παρακκοιμώμενος Κωνσταντῖνος ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου 913 μέχρι τοῦ Μαρτίου 919, τῆς Θεοφανοῦς ὁ Ἰωσήφ Βρίγγας ἀπὸ 15 Μαρτίου μέχρι 15 Αὐγούστου 963, τῆς Μαρίας Ἀντιοχείας ὁ πρωτοσεβαστὸς καὶ πρωτοβεστιάριος Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀπὸ 24 Σεπτεμβρίου 1180 μέχρι 27 Αὐγούστου 1182¹. Ὡς ὅμως ἦτο δυνατόν τὸ αὐτὸ πρόσωπον νὰ κατέγῃ πλείονα ἀξιώματα καὶ νὰ εἴναι ἐπιφορτισμένον μὲ πλείονας ὑπηρεσίας, ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς τὸ αὐτὸ ἄτομον συνεκέντρωνε καὶ τὰς δύο ιδιότητες ἥτοι τοῦ ἐπιτρόπου (ἀντιβασιλέως) καὶ τοῦ παραδυναστεύοντος (πρωθυπουργοῦ). Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην θὰ καταλέξωμεν τὸν Γεώργιον Μουζάλωνα καὶ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον μέχρι τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοῦ εἰς αὐτοκράτορα.

1. Περὶ τοῦ Ἀλεξίου Ἀποκρίτου ὡς μεσάζοντος γίνεται εἰδικὸς λόγος ἀνωτέρω, σελ. 117 κέ.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΟΣΩΠΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- ἀγία*¹ (ἡ αὐτοκράτειρα), 97, 98, 104 - 105, 116.
ἄγιος (ὁ αὐτοκράτωρ), 97, 98, 104 - 105.
ἀδελφὴ τῆς βασιλείας μου, 124 (βλ. καὶ *soror*).
ἀδελφὸς τῆς βασιλείας μου, 53, 124 (βλ. καὶ *συγγένεια πλασματική*).
ἀκακία, 27, 72, 73, 74, 111, 113.
Ἀκίνδυνος Γρηγόριος, 96 - 98.
Ἀλέξανδρος αὐτοκράτωρ, 43 - 47, 49, 53, 61, 68, 133, 135, 137.
Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς αὐτοκράτωρ, 1.
Ἀλέξιος Β' Κομνηνὸς αὐτοκράτωρ, 70, 76, 78, 79 - 82, 130, 133, 136.
ἀναγόρευσις, ἀναγορεύω, 5, 13, 14, 25, 37, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 72, 79, 81, 84, 88 - 89, 92, 94, 101, 102, 103, 112, 113, 124 - 126, 134.
Ἀναστασία μήτηρ Κωνσταντος Β', 19 (βλ. καὶ Γρηγορία).
ἀναφωνήσεις, 24, 25, 92, 125, 134, 135.
Ἀνδρόνικος Δούκας βασιλεύς, υἱὸς Κωνσταντίνου Γ' (ΙΒ'), 65, 70 - 71, 73.
Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνός, 80 - 82, 137.
Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος, 111, 114, 119.
Ἀνδρόνικος Γ' Παλαιολόγος, 91 - 93, 97, 100, 110 - 112, 114, 117 - 119, 119 - 126, 127, 132.
Ἀνδρόνικος Δούξ (ἐπὶ Λέοντος Σ'), 47.
ἀνενημῶ, 16, 135 (βλ. καὶ *εὐφημῶ*).
ἄνηβος, 7.
ἀνγλικότης· βλ. ἐνγλιζιώσεις.
Ἀνθέμιος praefectus praetorio per Orientem, 6, 11.
Ἄννα σύζυγος Ἀνδρονίκου Γ' αὐτοκράτειρα, 92 - 127, 129 - 130, 134, 135, 136, 137.
*ἀντιβασιλεία*²· συστάσις, 6, 34 κέ., 38, 43 κέ., 75 κέ., 78 κέ., 82 - 83, 83 κέ., 92, 116 κέ., 120, 121, 127, 129, 130, 132, 134· συγκρότησις, 6 κέ., 19 - 20, 30, 34 κέ., 43 κέ., 75 κέ., 78 κέ., 83 κέ., 127· νομικὴ βᾶσις ἀσκήσεως ἐξουσίας, 132 - 136· λῆξις ἀντιβασιλείας, 42, 53, 136 - 137. Βλ. ὡσαύτως· *βασίλομῆτωρ, ἐπίτροποι, ὀρολογία*.
Ἀπόκαυκος Ἀλέξιος, παρακοιμώμενος, μέγας δούξ, 96, 106, 117 - 119.
Ἀριάδνη αὐτοκράτειρα, 13, 14, 15.
ἀριστοκρατεία, 52 - 53.
Ἀρκάδιος, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 128.
Ἀρσένιος Αὐτορειανὸς πατριάρχης (1255 - 1260, 1261 - 1267), 83 - 84, 87 - 88, 89 - 90.
ἀρχή, 22· αὐτοκράτωρ ἀρχή, 67, 69, 133· *Ρωμαϊκὴ ἀρχή*, 56· *Ρωμαίων ἀρχή*, 46, 63·
ἄρχοντες βασιλικοὶ 16· ἄρχοντες ἀνώτεροι πολιτικοὶ ἀξιωματικοὶ, 85, 86, 90.
ἀγροῦστα, 9, 11, 14, 15, 22, 25, 28, 62, 63, 64, 67, 69, 72, 76, 115, 116, 133, 135.
αἰγιουστός, 5.
αὐθέντης (ὁ βασιλεύς), 98, 124.
αὐταρχία, 45.
αὐτοκρατορία, 30, 31, 32, 53, 133.
αὐτοκρατορικὴ βασιλεία, 3, 22, 29.
αὐτοκρατορίσσα, αὐτοκρατορίσσα Ρωμαίων, 109, 115 - 116.

1. Διὰ κρητῶν στοιχείων δηλοῦνται οἱ βυζαντινοὶ ὄροι.

2. Δεδομένου ὅτι ἡ ὅλη μελέτη ἀναφέρεται εἰς τὸν θεσμὸν τῆς ἀντιβασιλείας, περιέλαβον εἰς τὸν εὐρετήριον πίνακα μόνον τὰς σελίδας, ἐν αἷς γίνεται εὐρυτέρᾳ ἀνάπτυξις.

- αὐτοκρατορῶν, (συν)αὐτοκρατορῶν, 10, 31, 43, 81.
- αὐτοκράτωρ, 13, 15, 17, 18, 22, 25, 44, 45, 61, 62, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 92, 93, 94, 97, 101, 104, 109 - 110, 112 - 114, 124 - 125, 129, 130, 132, 133, 137.
- αὐτοκράτωρ ἀρχή, 67, 69, 133.
- Βάρδας πατρίκιος ἀδελφὸς Θεοδώρου, 34, 35 - 37, 38, 40, 41, 42, 131.
- Βαρλαάμ, 91, 96 - 98.
- βασιλεία ἀγία, 104, 107· αὐτοκρατορικὴ βασιλεία, 3, 22, 29· κρατίστη βασιλεία, 104.
- Βασίλειος Α' αὐτοκράτωρ, 23, 25, 27, 135.
- Βασίλειος Β' αὐτοκράτωρ, 62 - 64, 68, 128, 129, 135, 137.
- βασιλεῖς ἰσότιμοι, 16.
- βασιλεὺς (μόνον ὡς ὄρος), 57, 104, 110, 114, 124, 125, 129, 130, 132, 134, 137· βασιλεὺς αὐτοκράτωρ, 76, 84, 109, (βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ)· βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, 65, 81· μέγας βασιλεὺς αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, 81· μέγας βασιλεὺς ἐν Χριστῷ αὐτοκράτωρ, 74 - 75· βασιλεὺς Ρωμαίων, 35, 56, 65, 71, 75.
- βασιλεύς, 16, 26, 28, 29 (Εἰρήνη), 43, 48 - 49, 57, 62, 65, 66 - 67, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 80, 81, 91, 92, 94, 98, 99, 100, 102, 103.
- βασιλεὺς Βουλγαρίας, 8, 50 - 54, 55.
- βασιλικὴ προσχολία, 18, 19.
- βασιλεῖς (μόνον ἐκ τῶν πηγῶν), 74, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 104, 105, 106, 110, 115, 116, 120, 126· βασιλεῖς Ρωμαίων, 75.
- Βασιλίσκος, 44, 15.
- βασιλίτσα (μόνον ὡς ὄρος), 16, 67, 115.
- Βασιλίτσης ἐπίτροπος, 44, 50.
- βασιλομήτορ: νομικὴ βάση ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας, 5, 16, 17, 18, 20, 21 - 25, 27 - 29, 30 - 33, 49 - 50, 55 - 57, 58 - 59, 61, 62 - 64, 66 - 72, 74, 76 - 77, 80, 84, 92 - 96, 99, 101 - 106, 108 - 109, 112 - 116, 129 - 130, 131, 132, 133, 134 - 135, 136, 137 (βλ. καὶ κοινὰ βασιλομήτορος).
- Βερίνα, 13, 14, 15, 29.
- Βρίγγας Ἰωσήφ παρακκοιμώμενος καὶ παραδυναστεύων, 63, 64, 138.
- Γαβριηλόπουλος ἐπίτροπος, 44, 50.
- Γαλιλαίας· Τρίτη τοῦ Πάσχα... τῆς Γαλιλαίας, 59 - 60.
- γεροσύα, 85.
- Γογγύλιος Ἀναστάσιος, 50.
- Γογγύλιος Κωνσταντῖνος, 50.
- Γρατιανὸς αὐτοκράτωρ, 2, 5.
- Γρηγορία μήτηρ Κωνσταντῖνος Β', 19 (βλ. καὶ Ἀναστασία).
- δύσπονα (μόνον ἐκ τῶν πηγῶν), 18, 32, 66, 80, 97, 98, 99, 103, 104 - 105, 107, 109, 110, 115, 116, 121, 124.
- δεσπότης, 16, 22, 88, 111, 112, 113, 115, 124, 131.
- δεσποτικοὶ ἄρχοντες, 87.
- δῆμος, 46.
- διαδοχή: διαθήκη αὐτοκράτορος πρὸς γύμναιον διαδοχῆς, 3, 7, 46, 35, 38, 46, 52, 83, 121, 124· διατάξεις, διαταγαί, 66, 76 - 79, 127, 129, 130, 132, 134· βιβλίον, 120.
- δικαστής, 41, 80, 81.
- δικαστήριον, 80 - 81.
- διοίκησις τῶν κοινῶν, 121.
- διοικητῆς τῶν κοινῶν, 93.
- Δομήνικος ἐπιχειράρχης, 50.
- domina imperatrix, 104, 124· domina imperatrix et moderatrix Romeorum, 104, 115.
- dominus imperator, 104· dominus imperator Romeorum, 104.
- Δούκας Ἰωάννης καΐσαρ, 70.
- δυναστευὸν λαϊκὸν σύνθημα, 112, 113, 124 - 126.
- ἐγγράφα αὐτοκρατορικά, 58 - 59, 65, 71, 90, 97, 103, 104, 105 - 109, 120, 122, 123· ὑπογραφή εἰς αὐτά, 23 - 24, 90, 107 - 109, 134.
- Εἰρήνη σύζυγος Λέοντος Δ', 20 - 25, 27 - 29, 98, 129, 133, 134, 135, 136, 137.
- Εἰρήνη σύζυγος Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, 111.

- Ειρήνη σύζυγος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ 102, 103.
- Ἐκκλησίας συμμετοχὴ εἰς ἀνάδειξιν ἀντιβασιλείας, 87 - 88, 89 - 90, 131 - 132 (βλ. καὶ πατριάρχης).
- Ἐλένη σύζυγος Κωνσταντίνου Ζ' (Η') πορφυρογεννήτου, 59 - 60, 62.
- Ἐλένη σύζυγος Θεοδώρου Β' Λασκάρεως, 84. *ἐναιθεντῶ*, 48.
- ἐνηλικιώσεις, 4, 2, 3, 4, 10, 29, 41 - 42, 44, 59 - 61, 64, 76, 79, 83, 86, 136 - 137· δέκατον ἔκτον ἔτος ἐνηλικιώσεως, 2 - 4, 10, 41, 24, 30, 59, 76 - 77, 136, 137.
- ἐπιρριπτόριον*, 52, 53, 54.
- ἐπίτροπος - ἐπίτροποι, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 25, 34 - 38, 39, 41, 42, 43 - 45, 48, 50, 53 - 55, 56, 61, 63, 69 - 70, 76 - 80, 81, 82 - 83, 83 - 86, 87 - 88, 92, 93, 100, 108, 116 - 117, 120 - 127, 130 - 131, 133 - 134, 136, 138· ἔκτασις ἐξουσίας ἐπιτρόπου, 48 - 49, 130.
- ἐπιφανεστάτη, 13, 14.
- ἐθγενεῖς, 84, 85, 86.
- Εὐδοκία σύζυγος Βασιλείου Α', 25, 135.
- Εὐδοκία σύζυγος Κωνσταντίνου Ι' (ΙΒ') Δούκα, 25, 63, 65 - 75, 129, 132, 133, 134, 135, 137· αὐτοκρατορικὴ ιδιότης Εὐδοκίας, 66 - 71, 72 - 74.
- Εὐθύμιος ἐπίτροπος, 44, 131.
- εὐπείθεια (*πείθεσθαι*), 100 - 101, 136.
- εὐφημία, 24, 101 - 103, 109, 125, 135.
- εὐφημῶ, 102· *φημιζω*, 102, 125· *ἀνευφημῶ*, 16, 135· *συνευφημίζεται*, 25, 134.
- ἐφηβότης, 2, 3.
- ἐφηβος, 7.
- Ζήνων, 12, 13, 14, 15, 128.
- Ζωὴ σύζυγος Λέοντος Σ', 45, 49 - 50, 54 - 61, 129, 133, 135, 137, 138.
- Ζωὴ σύζυγος Μιχαὴλ Δ' κλπ., 67.
- ἡβη, 3, 52.
- Ἡράκλειος αὐτοκράτωρ, 1, 15, 16, 17, 18, 25.
- Ἡράκλειος νέος Κωνσταντῖνος αὐτοκράτωρ, 1, 16, 17, 18, 25, 135.
- Ἡρακλωνᾶς, 16 - 18, 19, 20, 128, 135.
- Ἡσυχαστικὴ ἔρις, 96, 97, 126.
- Θέκλη ἀδελφὴ Μιχαὴλ Γ'. 31, 33 - 34, 75.
- θέλημα, 76, 77, 78.
- Θεοδόσιος Α', 5, 6.
- Θεοδόσιος Β', 5 - 12, 128.
- Θεοδώρα αὐτοκράτειρα σύζυγος Θεοφίλου, 23, 30 - 33, 34, 41 - 43, 75, 129, 133, 134, 135, 137.
- Θεοδώρα θυγάτηρ Κωνσταντίνου Η' (Ι'), 67.
- Θεόδωρος Α' Λάσκαρις, 82 - 83, 127, 130, 132.
- Θεόδωρος Β' Λάσκαρις, 3, 83 - 86, 130.
- Θεόδωρος παιδαγωγὸς Κωνσταντίνου Ζ' (Η'), 57.
- Θεόκτιστος λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου, ἐπίτροπος, 34 - 35, 36, 38, 40, 41, 131, 138.
- θεοστεφής, 97, 104, 105.
- Θεοφανὴς σύζυγος Ρωμανοῦ Β', 62 - 64, 129, 135, 138.
- Θεόφιλος αὐτοκράτωρ, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 130.
- Θεοφύλακτος Λεκαπηνὸς πατριάρχης, 4, 59, 61.
- ιεράρχησις μεσαιωνικῶν κρατῶν, 53.
- imperatores Constantinopolis*, 104.
- imperatrix et moderatrix*, 104.
- Ἰουστινιανὸς Β', 3.
- Ἰσδιγέρδης Α', 6 - 8, 11, 128.
- Ἰωάννης Α' Τζιμισκῆς, 137.
- Ἰωάννης Γ' Βατάτζης, 91.
- Ἰωάννης Δ' Λάσκαρις, 83 - 91, 108, 133.
- Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος, 91 - 126, 135, 136.
- Ἰωάννης Σ' Καντακουζηνός, 93 - 96, 98, 99, 100 - 101, 101 - 104, 105, 106, 107, 110, 112, 116 - 117, 119 - 127, 137.
- Ἰωάννης ΙΔ' Καλέκης πατριάρχης, 95, 96, 97 - 99, 102, 104, 106, 116 - 117, 120 - 127, 130, 131.
- Ἰωάννης Γαριδῆς μάγιστρος, ἐπίτροπος, 44, 57.

- Ἰωάννης Ἐλαδῆς μάλιστατρος, ἐπίτροπος, 44, 49, 50, 54, 131.
- Ἰωάννης ραίικτωρ, ἐπίτροπος, 44, 50, 131.
- Κάθισμα ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ* 13.
- κηδεμόν ἀνγλίκου*, 6, 7.
- Κομνηνὸς Ἀλέξιος υἱὸς Ἀνδρονίκου, πρωτοσεβαστὸς καὶ πρωτοβεστιάριος, 79 - 80, 138.
- κοινὰ βασιλομήτορος*, 60, 77 - 78, 80.
- κοινῶν ἀνγλίκου*, 7.
- κοιταίος*, 98.
- κοιτίστη*, 97, 98, 104, 105, 116.
- κοιτίστος*, 97, 104, 105.
- κυρία* (— ἡ ἀντοκράτειρα), 104, 105.
- Κωνσταντῖνος **Γ'**, 3, 20 - 25, 27 - 29, 133, 134, 135, 137.
- Κωνσταντῖνος (**Ζ'**) υἱὸς Βασυλείου **Α'**, 23, 25, 27.
- Κωνσταντῖνος **Ζ'** (**Η'**) πορφυρογέννητος, 4, 43 - 61, 68, 69, 130, 131, 133, 135, 137.
- Κωνσταντῖνος (**Θ'**) Λεκαπηνὸς ἀντοκράτωρ, 68.
- Κωνσταντῖνος **Η'** (**Ι'**), 62 - 64, 128, 129, 135, 137.
- Κωνσταντῖνος **Ι'** (**Β'**) Δούκας, 65, 66 - 67, 69, 71, 72, 74.
- Κωνσταντῖνος Δούκας πορφυρογέννητος υἱὸς Μεχαήλ **Ζ'**, 65, 71.
- Κωνσταντῖνος Δούξ δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς, 46 - 48.
- Κωνσταντῖνος παρακοιμώμενος, 49, 50, 57, 61, 138.
- Κωνσταντῖνος υἱὸς Κωνσταντίνου **Ι'** (**Β'**) καὶ Εὐδοκίας, 63, 65 - 67, 69, 70 - 73, 129, 133, 135.
- Κώνστας **Β'**, 17, 18 - 20, 128, 137.
- Λάζαρος πατριάρχης Ἱεροσολύμων, 103.
- Λέων **Α'**, 12, 13, 14.
- Λέων **Β'**, 5, 12 - 15, 128, 137.
- Λέων **Δ'**, 20, 21, 27.
- Λέων **Ε'**, 23, 43, 45, 47, 53, 68, 135.
- λογοθέτης ἀγγελῶν*, 90, 108.
- Μανουήλ **Α'**, 3, 75 - 79, 80, 132.
- Μανουήλ μάλιστατρος, δομέστικος τῶν σχολῶν, ἐπίτροπος, 34 - 40, 131.
- mapra, 27.
- Μαρία θυγάτηρ Μανουήλ **Α'**, 79.
- Μαρία - Ξένη σύζυγος Μανουήλ **Α'**, 70, 76 - 82, 130, 133, 136, 137, 138.
- Μαρία - Ξένη σύζυγος Μεχαήλ **Θ'**, 93.
- Μαρκιανὸς ἀντοκράτωρ, 23.
- Μαρτῖνα, 15 - 20, 25, 128, 135, 137.
- μεριστῆρες*, 85.
- μεσάζων*, 118 - 119.
- μηνολόγημα ἐρυθρὸν ἀντοκράτορος*, 108.
- Μεχαήλ **Γ'**, 4, 23, 29 - 43, 74, 75, 130, 133, 134, 135, 137.
- Μεχαήλ **Ζ'** Δούκας, 63, 65, 66 - 67, 69, 70 - 73, 129, 133, 135.
- Μεχαήλ **Η'** Παλαιολόγος, 85, 86, 87 - 91, 130, 131, 137, 138.
- Μεχαήλ **Θ'** Παλαιολόγος, 111, 114.
- Μεχαήλ **Ι'** ὁ Ἀγγέλου πατριάρχης, 75, 76, 78.
- μήμη*, 101 - 103, 109, 125, 135.
- μνημονεύω*, 102, 125.
- μοναχοὶ* Ἀθῶν, 106.
- Μουζάλων Ἀνδρόνικος μέγας δομέστικος, 84, 86.
- Μουζάλων Γεώργιος πρωτοβεστιάριος, 3, 83 - 86, 90, 108, 130, 131, 137, 138.
- μυστικός, 44.
- Νεαράι*, 66 - 67, 68 - 69.
- Νικήτας πατριάρχης συμπένθερος Ρωμανοῦ **Α'**, 58.
- Νικηφόρος **Β'** Φωκῆς, 64, 137.
- Νικόλαος Λάσκαρις υἱὸς Θεοδώρου **Α'**, 82 - 83.
- Νικόλαος ὁ μυστικός πατριάρχης, 44 - 48, 50 - 55, 57 - 58, 59, 61, 131, 132, 137.
- νομίσματα*, 11, 14, 17, 25 - 27 (γενικὰ πρὸς ἀντιλήψεις), 27 - 29, 32 - 33, 56 - 57, 63, 72 - 74, 82, 90 - 91, 109, 110 - 115, 125 - 126, 135 - 136.
- Ξιφιλίνος Ἰωάννης πατριάρχης, 65, 71.
- οἰκοδομεῖν τὰ τοῦ κοινοῦ*, 63.
- Οἰκουμενικὴ σύνοδος. Βλ. σύνοδος.
- Ὀλόβωλος Μανουήλ, 88.
- ὁμοτιμία*, 32.
- Ὀνώριος, 6.

- δοκομωτικόν, 3, 65, 70 - 71.
 ὄρκος ἀποδοχῆς καὶ περιφρουρήσεως νομίμου διαδοχῆς, 76 - 79, 82 - 83, 85, 86, 89, 110, 120.
 ὄρκος πίστεως εἰς αὐτοκράτορα, 28, 76 - 77, 82, 85, 100 - 101, 136.
 ὀρολογία ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον, 16, 17, 21, 30, 31, 43, 44 - 45, 56, 62 - 63, 66 - 67.
 ὀρολογία ἀπομακρύνσεως ἐκ τοῦ θρόνου, 17, 31, 32, 34, 58, 60.
 Οὐαλεντινιανὸς Α', 2, 5.
 Οὐαλεντινιανὸς Β', 2, 5.
 Οὐάλης, 5.
 Παλαμῆς Γρηγόριος, 97 - 98, 104, 106, 126.
 πάππος τῆς βασιλείας μου, 124.
 παραδηαστέων, 64, 79, 80, 137 - 138.
 πατριάρχης, 4, 59, 61, 65, 71, 130, 132, 133, 134, 136. Βλ. καὶ τὰ λήμματα Ἀρσένιος Αὐτωρειανός, Θεοφύλακτος, Ἰωάννης ΙΔ' Καλέκας, Μιχαὴλ ὁ Ἀγγιλάου, Νικόλαος ὁ μυστικός, Παῦλος, Πολύευκτος, Πύρρος, Στέφανος Α'.
 Πατρικία, 18.
 Παῦλος Β' πατριάρχης, 18 (ἔτ. 641).
 Παῦλος Δ' πατριάρχης, 24 (ἔτ. 784).
 περιφανεστάτη, 14.
 Πετρονᾶς ἀδελφὸς αὐτοκρατεῖρας Θεοδώρας, 36 - 37, 40.
 πίστις, πίστις καὶ εὐνοία, 76, 77, 82, 100, 101 (βλ. καὶ ὄρκος)· αὐτοκράτωρ ὑπερασπιστὴς τῆς πίστεως, 96 - 99.
 πλᾶξ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, ἐφ' ἧς ἡ εἰκὼν αὐτοκρατεῖρας, 14, 15, 28, 75.
 πολιτικὸς ὄχλος, 46.
 Πολύευκτος πατριάρχης, 62 - 64, 86, 131.
 πορφυρογέννητος, 62, 65, 66, 70, 71, 77.
 Πουλχερία ἀδελφὴ Θεοδοσίου Β', 9 - 11.
 πρεσβεῖον, 8.
 πρωτοβεστιάριος, 83, 84.
 pubertas plena, 3.
 Πύρρος πατριάρχης, 16 - 20, 128.
 Ραούλ Ἰωάννης πρωτοσεβαστός, μέγας λογοθέτης, 107 - 109.
 Ρωμανὸς Α' Λεκαπηνός, 4, 25, 55, 57 - 61, 68, 69, 137.
 Ρωμανὸς Β', 62, 137.
 Ρωμανὸς Δ' Διογένης, 65, 66, 67, 69 - 71, 73 - 75, 137.
 σάκρα, 21, 22.
 Σέργιος Νικητιάτης, 35 - 36, 38.
 Σισμάν υἱὸς Μιχαὴλ Σισμάνου βασιλέως Βουλγαρίας, 95.
 soror imperii mei, 124.
 Στυρτζκιος λογοθέτης τοῦ δρόμου, 21.
 Στέφανος Λεκαπηνός, αὐτοκράτωρ, 68.
 Στέφανος Δουσάν, 95.
 Στέφανος Α' πατριάρχης, 4.
 Στέφανος μάγιστρος, 44, 57 - 59, 131.
 στέψις, 13, 14, 18, 19, 89 - 90, 92, 94, 99, 103, 112 - 113, 114, 125 - 126· ἀμφισβητούμενη τοῦ Συμεὼν Βουλγαρίας, 50 - 54.
 Στηλίχων, 6.
 στρατιωτικὴ ἡγεσία, 24 (θεύατος Ἀρμενιάκων), 85, 86, 87, 88, 90.
 συγγένεια πλασματικὴ, 52, 53, 101 - 103, 124 - 125.
 συγκέντρωσις λαοῦ καὶ ἀξιωματῶγων, 16, 21.
 συγκλητικοί, 88.
 Σύγκλητος, 8, 11, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 36, 42, 43, 46, 52, 55, 62 - 64, 65, 69, 71, 78, 86, 87, 95 - 96, 103, 117, 123, 126, 128, 132, 133, 136, 137· συγκλητικὴ ἀξία, 44.
 συμβασιλεία - συμβασιτεῖς, 13, 17 - 18, 20 - 25, 28 - 29, 30 - 34, 42 - 43, 49 - 50, 54 - 59, 60, 61, 63, 65 - 67, 70 - 73, 77, 88 - 89, 94, 99 - 105, 108 - 110, 111 - 114, 128, 129, 133, 136 - 137.
 Συμεὼν Βουλγαρίας, 8, 50 - 54, 55.
 Σύνοδοι : Οἰκουμενικαί, 23· Δ' Οἰκουμενική, 23· Ζ' Οἰκουμενική, 22, 23, 99, 134· ἔτ. 843, 23, 31· ἔτ. 869/870, 23· Ἰουνίου 1341, 91, 97, 122· Αὐγούστου 1341, 97, 98, 122 - 123· 2 Φεβρουαρίου 1347, 97, 98.
 Σύνοδος πατριαρχική, 65, 71, 75 - 78, 87 - 88, 90, 97, 132, 136.
 σφραγίδες αὐτοκρατεῖρας, 115 - 116.
 Ταράσιος πατριάρχης, 21.

- ἐν τέλει*, 55, 66, 85, 87.
τιτλοφορία βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, 101 - 105, 115 - 116.
Τόμος συνοδικός, 75 - 79, 82 - 83, 97, 97 - 99, 105, 122.
τύραννος, 48, 4⁹, 82.
ὁδὸς τῆς βασιλείας μου, 53, 124.
Φιλόθεος πατριάρχης, 122 - 123.
Φωχᾶς Λέων δομέστικος τῶν σχολῶν, 57, 58, 59.
χάρις εἰς πολιτικὸν κατὰδικον, 55.
Χούμνος Γεώργιος ἐπὶ τῆς τραπέζης, 95 - 96.
Χριστόφορος Λεκαπηνός αὐτοκράτωρ 68, 69.
Χριστόφορος πρωτοσηκρήτης καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου, 23.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ